

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№1(109)

Алматы
«Қазақ университеті»
2024

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 1 (109) наурыз

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Алимқұлов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д. (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Омарова А.Б., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к. (Қазақстан)
Жанибеков А.К., PhD (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Лю Сяохун, профессор (Қытай)
Минина В., проректор (Ресей)
Гаврилов В.В., з.ғ.д. (Ресей)
Мажорина М.В., з.ғ.к., доцент (Ресей)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Махамбетсалиев Д.Б., з.ғ.магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гульмира Шаққозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Пішімі 60x84/8. Көлемі 14,6 б.т. Тапсырыс № 622.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

М.Ж. Калшабаева¹, **С.А. Сартаев^{2*}**, **С.Ж. Сулейменова²**,
С.К. Жетписов³, **Д.А. Турсынкулова²**

¹«Туран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Торайғыров университеті, Қазақстан, Павлодар қ.

*e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАУЛАРДЫ ШЕШУДІҢ ДӘСТҮРЛІ ЖОЛДАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Қазақ тарихында қоғамдағы түрлі конфликтілерді билер соты мен ақсақалдар кеңесі көмегімен шешу дәстүрі болды. Билік институттарының осы түрлері халыққа ең жақыны болды. Өйткені олардың қызметі әділдік, халықтық және адамгершілік идеологиясына негізделді және оның түп мақсаты дауласушы жақтарды татуластыру, бітімгершілікке жетелеу болып табылды. Әр би мен ақсақал істі шешу барысында тартысушы тараптарға толықтай әділдік көрсетуді өзінің киелі борышы санаған. «Дау мұраты – бітім» көшпелі қазақ қоғамындағы билер сотының негізінде жатқан басты қағидалардың бірі болып табылды. Бұл өз кезегінде қазіргі Қазақстандағы медиацияның басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Мақалада қазіргі медиация мен осы екі дәстүрлі институттардың бітімгершілік пен татуластыру қызметімен тарихи сабақтастығын анықтауға талпыныс жасалады. Билер соты мен билердің бітімгершілік пен татуластыруға бағытталған қызметін анықтайтын түрлі ғалымдардың жазбасына және тарихи мұрағат материалдарына шолу жасалды. Сондай-ақ қазақ қоғамындағы ежелден билік институтының бірі болып табылатын ақсақалдар кеңесінің қызметінің ерекшеліктері де анықталады. Қазіргі уақыттағы осы дәстүрлі институттардың жаңғыртылу барысында атқарылып жатқан жұмыстарға шолу жасалды.

Түйін сөздер: Билер соты, билер кеңесі, ақсақалдар кеңесі, дау-дамай, медиация, бітімгершілік, татуласу, құн.

M.Zh. Kalshabaeva¹, S.A. Sartayev^{2*}, S.J. Suleimenova²,
S.K. Zhetpisov³, D.A. Tursynkulova²

¹Turan University, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

³Toraigyrov University, Kazakhstan, Pavlodar

*e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

Continuity of traditional methods of dispute resolution with the modern institution of mediation in Kazakhstan annotation

In Kazakh history, there was a tradition of resolving various conflicts in society with the help of the court of biys and the council of elders. These institutions were closest to the people. Since their activities were based on the ideas of justice and humanity, and its ultimate goal was to reconcile the disputing parties and bring them to peace. Each biy and elder considered it his sacred duty to show complete objectivity towards the disputing parties when resolving the case. “Dau muraty – bitim” (The purpose of dispute resolution is reconciliation) was one of the basic principles underlying the court of biys of nomadic Kazakh society. This, in turn, is one of the main tasks of mediation in modern Kazakhstan. The article attempts to determine the historical continuity of modern mediation and traditional institutions with peacekeeping and conciliation activities. In order to determine the activities of the court of biys aimed at peacemaking and reconciliation, an analysis of the works of scientists and a review of historical archival materials were carried out. The features of the activities of the council of elders, which is one of the oldest institutions in traditional Kazakh society, are also determined. The main directions of revival and modernization of traditional institutions at the present stage of development of the Republic of Kazakhstan have been identified.

Key words: Court of biys, council of biys, council of elders, dispute, mediation, peacemaking, reconciliation, value.

М.Ж. Калшабаева¹, С.А. Сартаев^{2*}, С.Ж. Сулейменова²,
С.К. Жетписов³, Д.А. Турсынкулова²

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³Торайгыров университет, Казахстан, г. Павлодар

*e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

Преимственность традиционных способов разрешения споров с современным институтом медиации в Казахстане

В казахской истории существовала традиция решать различные конфликты в обществе с помощью суда биев и совета старейшин. Данные институты были наиболее близки к народу. Так как их деятельность была основана на идеях справедливости и гуманности, а ее конечной целью было примирение спорящих сторон и приведение их к миру. Каждый бий и старейшина считал своим священным долгом проявить полную объективность к спорящим сторонам при разрешении дела. «Дау мұраты – бітім» (Цель разрешения спора – примирение) являлся одним из основных принципов, лежащих в основе суда биев кочевого казахского общества. Это, в свою очередь, является одной из главных задач медиации в современном Казахстане.

В статье предпринята попытка определить историческую преимущество современной медиации и традиционных институтов с миротворческой и примирительной деятельностью. С целью определения деятельности суда биев, направленной на миротворчество и примирение проведен анализ трудов ученых, обзор исторических архивных материалов. Также определены особенности деятельности совета старейшин, который является одним из древнейших институтов в традиционном казахском обществе. Определены основные направления возраждения и модернизации традиционных институтов на современном этапе развития Республики Казахстан.

Ключевые слова: Суд биев, совет биев, совет старейшин, спор, медиация, миротворчество, примирение, ценность.

Кіріспе

Өзектілігі. Қазақстан Республикасының құқық саласындағы әрбір жаңашылдықтың түпкі мақсаты ұлттық құқықтық мәдениетпен сабақтасып жатуы керек. Қазақ халқының мұрасын, ұлттық мәдениетін есепке ала отырып пайдалану сол жаңашыл институттардың дұрыс, тиімді жұмыс жасауына негіз болады деп есептейміз. Неміс философы – Лейбництің «бүгінгі күн кешегінің ұрпағы және болашақтың ата-анасы» деген қанатты сөзімен келіспеске болмайды. «Ескі Еуропаның мың жылдық тарихы бар, – деп жазады Кон. Франц, – Мұны ұмытуға тырысудың еш пайдасы жоқ: қайткен күнде де ол бүгінгі күнге әсер ететін болады» (Дитятин, 1895).

Шынында қазіргіні тиісті түрде түсініп, бағалап, таразыға салу үшін өткенді зерттеу жолымен ғана мүмкін болмақ. Өткен шақ халықты өмірдің қандай да талаптарының әсерімен дүниеге алып келді, тәрбиеледі, өсірді. Әр құқықтық институт халықтың жалпы құқықтық құрылымы секілді тарихи-генетикалық, территориялық-тұрмыстық, діни және халық өмірінің басқа да факторларының әсерінен құрылады.

Кез-келген мемлекеттің тарихына көз жүгіртер болсақ конфликтіні шешудің жергілікті

ерекшеліктер мен дәстүрді негізге ала отырып өзіндік әдіс-тәсілдерін қалыптастырғанын байқауға болады. Француз зерттеушісі Н.Руланның сөзінше «дәстүрлі қоғамдағы сот әділдігінің міндеті – алдын ала бекітілген нормаларға жүгінбей, бұзылған қоғамдық тепе-теңдікті қалыпқа келтіруге қол жеткізу болып табылады» (Рулан, 2000).

Медиация АҚШ та ХХ ғасырдың екінші ғасырынан қолданысқа енгізіліп, дамуының бірден-бір себебі конфликтіні сотқа жеткізбей тараптарды бірдей қанағаттандыратын келісімге келу, бітімгершілігімен татуластырумен шешу болып табылды. Қазіргі Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңын (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30928762#activate_doc=2) қабылдау қажеттілігі де жоғарыда айтылған себептермен түсіндіріледі. Медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың (медиаторлардың) жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды (дау-шарды) реттеу рәсімі. Медиацияның мақсаттары мыналар болып табылады: дауды (жанжалды) шешудің медиация тараптарын қанағаттандыратын нұсқасына қол жеткізу; тараптардың дауласушылық деңгейін төмендету.

Ал одан бірнеше жүз жыл бұрын пайда болған билер сотының бірден-бір мақсаты да, ерекшелігі де дау-дамайды ушықтырмай, тараптардың уәждеріне әділ шешім шығарып, заңдылықты сақтау, оны бекіту, қоғамның тыныштығы мен ынтымақтастығын сақтап отыру еді. Ендеше медиация деген атауы ғана болмаса осы бір жаңа құқықтық институт қазақтың билер сотының жалғасы секілді. Осы орайда қазақтың дәстүрлі әлеуметтік құқықтық институттары – билер соты мен ақсақалдар институттарын меңгеру маңызды болып табылады.

Медиация институтын билер институты мен ақсақалдар кеңесімен, медиаторды билермен байланыстыра қарау мәселесі өзекті болып табылады. Өйткені бұл екі құбылыстың табиғаты мен ерекшеліктері, түпкі мақсаты ұқсас. Тіптен Қазақстандағы заңмен бекітілген татуласу рәсімдері дәл осы билердің бітімгершілікке негізделген қызметінің жалғасы іспеттес.

Мақсаты. Медиация құқықтық институтының мақсат, идеялары қазақтың билер соты мен ақсақалдар кеңесінің бітімгершілік және татуластыру қызметімен ұқсас белгілері көп. Қазақ қоғамындағы билер қызметінің басты мақсаты – бітім болды. «Дау мұраты – бітім» көшпелі қазақ қоғамындағы билер сотының негізінде жатқан басты қағидалардың бірі және оның айшықты нұсқасы болып табылады. Мақаланың мақсаты медиация қызметінің ерекшеліктерін осы екі дәстүрлі институттардың бітімгершілік пен татуластыру қызметімен тарихи сабақтастығын анықтау, зерделеу болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Мақалада дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі билер соты мен ақсақалдар кеңесінің медиацияның тарихи бастауы ретінде басты мақсаты халықты татуластыруға, бітімгершілікке келуге шақыру сияқты тарихи ерекшеліктері анықталады.

Зерттеу барысында көптеген қазақ құқығы тарихы бойынша жүргізілген зерттеу материалдары, XIX ғасырда жүргізілген орыс ғалымдарының қазақ құқығы туралы тарихи жазбалары, мұрағат материалдары қолданылды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін қазіргі заманғы құқықтану доктринасы, танымның диалектикалық-материалистік әдісі, сондай-ақ логикалық, жүйелік-құрылымдық, нақты-әлеуметтанулық, сонымен қатар талдау және синтез әдістері құрайды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі – жалпы ғылыми принциптерге және қолданбалы-

теориялық зерттеулерді құру тәсілдеріне сәйкес мақалада қарастырылған тақырыпқа қатысты түсіндірілген құқықтық ғылымның негізгі ережелері табылады.

Әдеби шолу

Академик С. Зиманов «Қазақ құқығы бойынша сот әділдігін іске асыру әділдік, халықтық және адамгершілік идеологиясына негізделді және оның түп мақсаты дауласушы жақтарды татуластыру болып табылды. Дауды қарастырудағы қарапайымдылық, сот әділдігімен дәлелдеу бостандығының қамтамасыз етілуі, тараптардың және процеске қатысушылардың әрқайсысының өкілдерінің іске қатысу мүмкіндігінің шектелмеуі, тараптарды татуластыруға тырысу және соттық шешімдердің, тіпті кінәлі тарапқа қатаң жаза тағайындалған кезде де қоғамның алдындағы әділеттігі мен логика заңдарына сай болуын қамтамасыз ету билер сотының нысаны мен мазмұнын құрады» деп пайымдады (Зиманов, 2004).

Билер соты өзіне жүгінген тараптардың дауларын қарастыра отырып, тараптардың арасында бітімгершілікке және бірлікке қол жеткізуге тырысатын. Барынша әділдікке назар аудару, екі дауласушы тарапты ортақ мәмілеге келтіру, олардың мүдделерін тең көздеу және сақтау билер сотының негізгі құндылығы болды. Билер сотының негізгі қызметі келтірілген шығынды өтеп беруде емес, әділеттіліктің салтанат құруын қамтамасыз ету болды.

Дәстүр бойынша билер сотында істі қарауды бастамас бұрын мынадай жағдайларды атқаруға міндетті болған: 1. Тараптарға «бітім» бейбіт келісімге келу шартын ұсыну; 2. Кешірім беру, сол арқылы істі мәжілісте бейбіт келісіммен шешу. Осыған байланысты Л.Баллюзек «билер соты әрқашанда тараптарды іске қатысы жоқ үшінші жақтарды немесе басқа құрметті адамдарды шақыра отырып, табыстыруға тырысатын. Ондағы мақсат – қазақ бір-біріне дос болсын дегені, оның үстіне өмірдің өзі өзара қарым-қатынастардан тұрады емес пе?!» деп жазады (Баллюзек, 1948).

Осыған орай А.Е. Алекторов «Билер соты – халықтық сот» атты ғылыми мақаласында «Ордалықтар өз үйлерінде тұрмыста болатын барлық ұрыс-жанжалдарды, реніш, төбелес және басқа да кикілжіндерді билер соты және ақсақалдар кеңесі арқылы шешуге үйренген. Әр би мен ақсақал істі шешу барысында тар-

тысушы тараптарға толықтай әділдік көрсетуді өзінің киелі борышы санайды; ол сабырлы түрде арыз-шағымдардың сондай-ақ ақтаушылардың барлық уәждерін егжей-тегжейін тыңдап алғаннан кейін ғана шешім шығарады. Оның шешімі мүлтіксіз және берік түрде орындалуға жатады. Билер сотында әрбір іс тыныш, құрметті, ешқандай ұлықтаусыз шешіледі, дауыс көтеру мұнда үлкен әдепсіздік болып саналады. Міне сондықтан да қырғызға біздің төменгі полиция инстанциясындағы сот өндірісі мен тергеу тәртібі жабайы көрінеді және олар одан қатты қорқады» деген пікір білдіреді (Алекторов, 1890).

Қазақтың дала заңдарын зерттеген көрнекі ғалым И. Козлов қазақ даласының сот билігінің ерекшеліктерін баяндай келе «ылғи да тартысушы тараптардың өз ар-ожданына жүгіндіру, әр шешімдегі татуластыру рухының басым болуы қырғыз (қазақ) сотының ең бір жарқын тұсы болып табылады» деген пікірі тағы бір дәлел, автор сонымен қатар билердің кіршіксіз әділдік пен білім иелері болғандығын да жазады (Козлов, 1948).

Жалпы қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша сот билігінің ерекшелігі оның демократиялылығында, яғни «шығыстың» рақымсыз заңдары секілді өлім жазасы, бас бостандығынан айыру немесе денеге зақым келтіру сияқты жазалардың болмауында. Барлық конфликтілердің шешімі азаматтық-құқықтық сипатта, яғни мүліктік және мүліктік емес жауапкершілік түрінде болды. Қазақ әдет-ғұрып құқығының ерекшелігі де осында.

Билер соты – жеке бидің немесе ауыл ақсақалының билік етуі, жүгініс яғни билікке бір немесе бірнеше би, екіден сегізге дейін ақсақалдар қатысуымен билік етуі, жоғары саты – Билер Кеңесі ретінде өткен. Билер Кеңесінде 6-дан 24 биге дейін болды және руаралық, тайпааралық, ұлысаралық дауларды шешу үшін шақырылып отырған. Билер соты ашық, жария, халықтық сипатта болды. Билердің шығарған шешімдері мен үкімдері халық тарапынан мақұлданып, ризашылығына бөленуі керек еді. Халықтың келісімі билер шешімінің орындалуына кепілдік ретінде қарастырылды.

Билер сотын билер жүзеге асырды. Билер әдет-ғұрып құқығының білгірлері және түсіндірушілері, сот-делдалдық қызметін атқарушылар, шешендер. Би дауласушыларға көмекке шақырылған тәуелсіз үшінші тарап болып табылады, алайда оның мәжбүр ету билігі жоқ (физикалық).

Қазақ құқығында бидің мәртебесін анықтайтын бірқатар нормалар: «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ», «Туғанына бұрғаны, биді Құдай ұрғаны» деген қысқа да нұсқа ережелермен арқылы сипатталады. Билер сотының маңызды ерекшелігі – оның руханилығы, яғни олар қарайтын істің рухани мазмұнына басым назар аударып, әрқашан моральдық қағидаларды басшылыққа алып отыруында. «Бай мал сақтайды, би ар сақтайды» деген қанатты сөздер халық санасында болған. Шындық пен әділдікке жету билер сотының негізгі және түпкі мақсаты саналды. Билер сотының нысаны мен мамұнын дауды қарастырудың қарапайымдылығы, сот әділдігі мен дәлеледеу бостандығының болуы, дау тараптары мен басқа да қатысушылардың өкілдерінің іске қатысу мүмкіндігінің болуы, дау тараптарын татуластыруға тырысу, бидің шешімдерінің әділеттілігі құрады. Оған мынадай дәлел келтіруге болады:

Найманның биі Сарышуаш арғыннан күн даулай келіпті. Күн даулау себебі арғындар барымта етіп найман елінен жүзден аса жылқы алған екен. Сол жылқының иесі, байдың жалғыз баласы Алдаберген арғын еліне жылқысын қуып келсе, шешек ауруы бар екен. Ол сол шешек ауруынан арғынның ішінде өліпті. Наймандар оның сүйегін еліне алып барып жерлепті.

Келесі жылы наймандар келіп күн даулайды. Ол уақытта, қазақтың ескі заңы бойынша көрші елдерден бітімге келу үшін араға жүретін кісі алады екен. Сондықтан ара кісіге керейдің Жобалай дейтін бала жігіт биін алыпты.

Сарышуаш арғынның биі Айдаболдан үш кісінің құнын талап етіпті. Оған Айдабол: – Бір кісінің құнын берейін, үш кісінің құнын төлемеймін, – деп қасарысыпты. Сонда Сарышуаш: – Жоқ, сен әділдікке келсең қандықол ұрысың, алты аласы, бес бересісі жоқ болып жүріп жылқымды не үшін алдың? Сол жылқыны қуып келіп, найман Алдаберген шешектен өлді. Сондықтан мен қалайда үш кісінің құнын аламын.

- Әй, Айдабол адам баласы армен, әділетімен жан сақтайды ғой. Сен ардан аттап отырарсың ба, әділетіне келесің бе? – дейді Сарышуаш би.

Осыдан кейін Айдабол да, Сарышуаш та билік айтуға ара кісі салады. Керейдің бала жігіт биі Жобалайдың айтқан билігі:

- Сарышуаш бидің де айтқаны келсін. Мен үш кісінің құнын кесемін. Ердің құны – елу қара, 150 қара күн кестім, – депті. Мұның елуі сара күн болсын, елуі қара күн, елуі дара күн болсын.

Сара күн деген бір тоқ – бір қақты есебімен 18 тоқты еді.

Дара күн дегені – құнажын інген, дөнен атан екеуі бір-бір түйеге есеп болсын, – депті.

Қара күн деген тай да бір түйе, тайлақ та бір түйе, тайынша да бір түйе есебінде болсын, – депті.

Осы билікке арғын – найман екі жағы да риза болыпты. Оның себебі, найман үш кісіге күн алдым деп риза болады, арғынға шаққанда 150 түйенің орнына 75 түйемен даудан құтылыпты (Зиманов, 2004). Бұл айтылған биліктің негізгі мәнін Арғын мен Найман тайпаларының арасында туындаған күн дауы құрап тұр. Осы дауда екі тайпаның арасында делдал ретінде дауды реттеуге көмектесіп үшінші тарап бала би жігіт Жобалайдың билік айтуын көреміз. Жобалайдың кескен шешімі елден-елге тарап, осы күнге жетіп отыр.

Көріп отырғанымыздай медиация рәсімінің барлық белгілері бар осы бір болған оқиғадағы бидің бітімгершілік қызметінен айқын көрінеді.

Қазақ билері көшпелі қоғамдағы соттық істе әдет құқығын терең меңгерген, оны шебер қолдана білген, шешендік өнер мен халық алдында сөйлей алу қабілеті бар, халықтың тарихы мен тұрмыс-тіршілігін жетік білетін зиялы топ ретінде қалыптасты. Билер соты дауласушы тараптарды келісімге келтіруге тырысып істі шешетін, сондай-ақ дауды шешу барсында жеке және қоғамдық сипаттағы теріс әрекеттерді жоюға тырысты. Мұндай қиын мақсаттарды шешу үшін билер даланың даналық мектебінде оқып, данагөй ақсақалдардың алдында сыннан өтіп, өткір ойлы, шешен тілді, сондай-ақ қазақ құқығының білгірлері болуы міндетті еді. Тек осы талаптарға толық жауап бергенде ғана билер соты айналада әділдік пен құқықтық тәртіп орната білді.

Осы жөнінде «Қазақ құқығы нормаларын ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуші, әрі реформаторы, сот билігін ел бірлігіне арнаған, көне дәстүрді берік ұстаған билер деп аталатын ерекше тап еді. Бұл қазақ билері Шығыстағы басқарушы билерден өзгеше болып қалыптасты. Олар әрі ақын, әрі шешен, философ, әрі ойшыл, әдет-ғұрып құқығының білгірі және оның реформаторы, әскери қолбасшы және басқарушы еді. Ал көзқарасы негізінен – өз қызметінде жергілікті ру мүдделерінен бұрын Қазақ халқының мүддесін жоғары ұстаған, сонымен бірге олар қоғамдық пікірдің бақылауында болды. Қазақ биінің моральдық құқықтық мәртебесі

халықтың – «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» деген талабынан көрініс тапты. Дәл осы пікірді XVIII ғасырдың басында өмір сүрген атақты Әйтеке би «Өмірім өзгенікі, өлім ғана өзімдікі» – деп әдемі айшықтаған болатын – деп тұжырымдайды С.Зиманов (Зиманов, 2004).

Қазақ құқығын зерттеген белгілі зерттеушілердің бірі Д. Самоквасов «халық санасында би атағы өзіне халықтың түп әдет-ғұрпы мен тарихы туралы терең танымын сіңірген санаулыларға ғана тиесілі» – деп жазған (Самоквасов 1876). «Киргизский народный суд» деп аталатын көлемді мақаланың авторы А.Зуевтың пікірі бойынша, «қазақ билерінің дана да, парасатты» болғандығы сонша, олардың соты «алыста өткен патриархалды өмірдің тыныш тұрмысындағы өмірдің өзі секілді таза және шынайы, жарқын парақтары ретінде көрініс табады» (Зуев, 1867).

Ш. Уалиханов «Сот реформасы туралы жазбасында» «Биді ресми түрде ешкім сайламайды және ресми түрде ешкіммен бекітілмейді. Еуропадағы ақын, ғалым мен адвокаттар секілді олардың маңызы жеке беделге негізделеді. Шекспир мен Гете барлығымен мойындалған ұлы ақындар болып есептеледі, алайда олардың кемеңгерлігі үкіметтің декреттеріне немесе халықтың ресми сайлауына негізделмеген.

Қырғыздарда би атағына көтеру халық тарапынан қандай-да бір ресми сайлаумен және халықты басқарушы билік тарапынан бекітуді қажет етпейді, тек шешендік өнермен ұштастыра отырып, сот ғұрыптарын терең таныған қырғызға ғана бұл құрметті атақ берілген. Би атағын алу үшін қырғызға халық алдында өзінің заң туралы білімі мен шешендік өнерін көрсете алуы керек. Мұндай адамдар туралы қауесет бүкіл далаға тез жайылып, олардың аты барлығына және әрқайсысына таныс болады. Осылайша би атағы сот және адвокаттық практикаға патент іспеттес болады. Би атағын алып жүруші тұлғалардың балалары үлкен заң тәжірибеге ие бола отырып, әдетте мол білімді, онымен қоса әкелерінің атағын да мұраға алып отырады» деп тамаша анықтайды (Валиханов, 1985).

Л.Ф. Баллюзек «судья міндеті билер деп аталатындарға берілген. Бұл атақ халықтың санасында табиғи ақыл мен шешендік өнерді қоса алғанда халықтың түп-тамырлы әдет-ғұрпы мен тарихи аңыздары бойынша терең танымын бойына сіңірген адамға ғана тиесілі. Осы табиғи қабілеттер мен олардың бойына сіңірген танымдарының бірігуі ғана бидің беделіне лайық,

немесе басқаша айтқанда би – ол халықтың тірі шежіресі, заңгері немесе заң шығарушысы» деген баға береді (Баллюзек, 1948).

Әрі қарай Л.Д. Андре «Ордадағы сотты талап етуші барлық істер басым түрде халық құқығының негізгі өкілдері ретінде билермен атқарылады. Табиғи ақыл, тәжірибе мен үлгілі ашықтықпен ұштасқан ерекше ішкі жан дүниесінің қасиеттері бидің осы бір атақты алып жүруге құқық беретін бар игілігі болып саналады. Оның басты міндеті арыз-шағымдарды тез арада қарау арқылы ауыл ішінде тыныштықты сақтау және осы арқылы жауласуға немесе даудың созылып кетуіне жол бермей жанжалдың басынан тоқтату болып табылады» деп жазады (Андре, 1948).

Жоғарыда аталған ғалымдардың жазбаларынан билер соты қызметінің ең басты қағидасы бітімгершілік пен татуластыру екенін аңғаруға болады. Бұл қазіргі медиация қызметінің басты идеясы және медиатордың ұстанар басты қағидасы болуы шарт.

«Билер институтының» негізгі мазмұны қазақ қоғамындағы басқа билік етуші институттар сияқты Ресей отарына айналғаннан кейін өзгеріске ұшырады. Бұл кезеңде қоғам ішіндегі билердің ықпалы әлсірей бастады.

Билер сотының осы бір ерекшелігінің жойылып бара жатқанына А.Байтұрсынұлы «1822-ші жыл устав шықпастан бұрын қазақ билігі (соты) өзінде еді, қазақ өз тентегін өзі тыюшы еді. Ол кезде сайланған би жоқ, қазақтың қадірлі, халық қалаған билері билік айтушы еді. Биге екі жағы келіп жүгініп, бидің шешімі әділ саналып, оны бұзамын деу болмаушы еді. Қазақтың мұндай билері, ілуде біреу болмаса қиянат билік айтпаушы еді. Егер бірен-саран көріне қате, әділдікке қайшы билік айтса, мұның дұрыстерісін хан сынаушы еді. Мұндай билікті хан сынаудан бастап қазақ билігі жоғарылы-төменгі дәрежеге (инстанцияға) бөлінді. Қазақтың бұрынғы тұрмысы-рәсімі өзгере бастаған соң халық ру руға бөлініп, бытыраңқы тәртіп әр ел шаруасының ыңғайымен әр жерде мекен етіп, бұрынғы жұрт тегіс сыйлайтын тура билер азая бастады...» деген қынжылысын аңғарамыз (Байтұрсынов, 1996).

Ш. Уалихановтың куәлік етуі бойынша, патшалық үкіметтің Қазақстанға колониалды сотты енгізу ниетіне қазақ халқы былайша жауап берген: «Билер соты мен олардың кеңесі – дейді халық – бізде бұрыннан бар және қазіргі орыс үкіметі ұсынып отырған бітімгерлік

сотының барлық бастамалары бізде де бар. Бұл сот – дейді әрі қарай жиналған қырғыздар, – біздің халқымыздың тұрмыстық талаптарын толығымен қанағаттандырады, сондықтан сот билігі мен кеңесі ежелгі халықтық нысанда қалдырылуы қажет» (Валиханов, 1985).

Билер соты 40 жылдық орыс әсеріне қарамастан жүздеген, бәлкім мыңдаған жылдар бұрынғы келбетін сақтап қалды. Осыған қарап халықтың ішкі қозғалысы да, орыс мекемелері мен заңдарының әсері де оның ежелгі және қарапайым нысанын өзгерте алмады. Егер қырғыз халқының қоғамдық өміріне көптеген жаңа элементтерді енгізген орыстың 40 жылдық билігінің ежелгі қырғыз билер сотына ешқандай әсері болмаса, егер бұл сот орыс заңдарының қолайсыз талаптарына қарсы тұра алса (мысалы 1854 жылғы заңына) онда оның қырғыз халқының бүгінгі дамуын толығымен қанағаттандыратындығы анық (Зиманов, 2004). И.А. Козлов «Құқықтық әдет-ғұрыптар туралы мәліметтер жинау» жұмысының аясында шығарған мақаласында «билер сотын» сақтап қалу мәселесін көтерген (Козлов, 1948). Билердің қызметіне жоғары баға бергендердің ішінде Н.Н. Максимовты да айтуға болады. Оның ғылыми жұмыстарының ішінен билердің рөліне жоғары баға бергенін аңғаруға болады. Ол «Қазақ әдет-ғұрып құқығының жинағын» құрастыруды ұсына отырып, патша әкімшілігіне қазақ нормалары мен институттарының түрлі сыртқы әсерлердің салдарынан өзгеріп бара жатқанына аландаушылық білдірді. Ең бастысы шарифаттың қазақтардың құқықтық өмірінде қолданылуына қарсы болды (Максимов, 1899).

Әрі қарай Ш. Құдайбердіұлы да осы мәселеге байланысты былайша ой толғап: «Билік туралы қазақтың ескі жолы жоқ емес, қазылған қара жолдай жолы бар. Бірақ ол жол ұмытылған. Себебі, көбінесе орыс заңына қарағандықтан болған. Мысалы, сайлау туралы закон-пара, жақындықпен би болуға ыңғайлы болып, кім болса сол би болып, аузына не келсе соны айтқан және себебі жазылмай қалғандықтан. Ол ескі жолдың көбі осы күнгі өмірге қолайлы. Бұрынғы ережелерде көбінесе сол жолға сүйеніп айтылған. Соларды тексеріп, қолайлысын алып, осы күнгі өмірге келісімсізін түзетіп, бір жоба жол қылып жазса, қазаққа сонан қолайлы жол болмас еді» деген ұсынысын келтіреді (Құдайбердіұлы, 1914).

Ақсақалдар институты. Көшпелілерде үлкен әлеуметтік және саяси күш өзіндік ұйымдасудың

негізгі нысаны – ру, тайпа, одақ, жүздерге түсті. Мысалы халықтың мал-мүлкіне жеке меншік болғанымен жерді тек ұжымдық түрде пайдаланды. Осыған байланысты жеке адамдардың құқығы мен ұжымдық құқықтардың бұзылуынан туындайтын мәселелерді шешу қажеттілігі нәтижесінде түрлі әлеуметтік институттар пайда болды. Сондай әлеуметтік институттардың бірі дәстүрлі қазақ қоғамының қоғамдық-саяси құрылымдары жүйесіндегі ерекше орын алатын – ақсақалдар институты болып табылады.

Ақсақалдар кеңесі -халықты басқарудың бейресми нысаны. Ақсақалдар кеңесінің түп-бастауы көне дәуірден басталады. Мысалы, А.И.Треножкин «Скиф феодалдық мемлекеттерінде мемлекет аппараты: мемлекет басшысынан және оның құлдары мен атқарушыларынан, белгілі -бір территорияға бекітілген бірнеше басқарушылардан немесе рулық топтардан тұрды. Олар өз кезегінде рубасыларына мойынсұнған, – дей келе ру-тайпаларды ақсақалдар басқарғанын, ал олар арнайы жиналатын кеңесінде қоғамдық өмірдің көрші елдермен қарым-қатынас, соғыс пен бітім, жайылым бөлінісі, дау-дамайларды шешу тәрізді мәселелерді талқылағанын айтады (<https://arheologija.ru/terenozhkin-ob-obshhestvennom-stroe-skifov/>). Әрі қарай грек тарихшысы Лукиан Самосатский скиф қоғамындағы ру-тайпа жетекшілерінің рөлін былайша көрсетеді: «егер кімде кім өзіне тең біреуді ұрса немесе жерге құлатса немесе киімін жыртса онда ақсақалдар бұл үшін үлкен жаза тағайындауы мүмкін» (<https://fibusta.club/b/387509/read>).

Қытай ғалымы Су Бей Хай «Қазақ мәдениетінің тарихы» еңбегінде қазақ мемлекетінің негізі жеті сатыдан тұрғанын жазады. Оның бірінші сатысы ауыл. Ол қазақ ұлтының ең негізгі қоғамдық ұйымы болды. Әр ауылдың басқаратын адамын – ауылбасы деді. Ауылбасы әдетте өмір көрген, саяси беделге ие кісі. Оның атқаратын міндеттері – ауылдастарының шаруашылығын басқару, маусымдық көшіп-қону уақытын белгілеу, дау-дамайды әділ шешіп отыру және т.б.

Екінші саты – ата аймақ. Жеті атадан қосылатын бірнеше ауылдан құралады. Оны ақсақал басқарады. Ақсақал өте жоғары мәртебеге ие адам (<https://h.eruditor.one/file/3127889/?ysclid=lp4a03kffs544014063>). Ақсақал термині «ру басы», «ел ағасы» сөздерімен қатар қолданыла бергенін ескерсек (<https://vdocuments.site/-31674-.html?page=1>) ақсақалдардың ауылдың билеушісі болғанын аңғарамыз.

Ақсақал көреген көсем, аузы дуалы батагөй, мәмілегер, елдің рухани тәрбиешісі, ұлағатты тәлімгер болды.

XVIII ғасырда ақсақалдар кеңесі әлеуметтік қауымның тіршілігін ұйымдастыратын бірден-бір дәстүрлі әлеуметтік институт болды. Ақсақалдар кеңесі шешімінің заңды күші болған. Ол жөнінде Иван Фальк «Ру ішінде патриархалдық-рулық тұрмыстың болуы ру старшыны – ақсақалдар беделінің сақталуынан көрінді. Бұрын жасы ұлғайған адамдарды ақсақал деп атап, өмірден мол тәжірибесі бар адам деп олардан ақыл-кеңес сұрайтын. Неке мен отбасы, жақын туыс ағайын арасы, мұрагерлік пен әменгерлік, енші, т.б. мәселелерді шешуге хақылы», – деп жазады (<https://author.today/work/278366?ysclid=lp4adv8zik315874285>).

Қазақ қоғамындағы ақсақалдардың алатын орны ерекше. Өйткені ауыл, ру, ел, мемлекет тыныштығы мен бірлігінің мызғымастығын қамтамасыз етуде еңбектері орасан болған. П.П. Румянцевтің «қазақтардың нағыз билеушілері ақсақалдар, билер, батырлар дей келе, олардың атақтыларының ықпалы ру аумағынан асып, бүкіл Орданың ісіне әсерін тигізген» деп сипаттауы жоғарыдағы пікірге дәлел болады (https://drive.google.com/drive/folders/1_mVLvEvKZo2Xqt_IA5AjOE5ZhRTonRb2). А.И. Левшин ханның өз билігін туысқандардың күшімен бекіте отырып, сол көп туысқандар ішіндегі ру ақсақалдарынан қаймыққанын және әрқашан олармен достық қарым-қатынаста өмір сүруге тырысқанын атап өткен (<https://archive.org/details/LevshinAleksey.OpisanieKirgizKazachikhIliKirgizKaysakskikhOrdIStepeylzvestiyaGeograficheskie.11/page/n9/mode/2up>).

Дәстүрлі қазақ қоғамында «ру ақсақалдарының кеңесі», «тайпа ақсақалдарының кеңесі», «ақсақалдар соты» сияқты дәстүрлі билік институттары жүйесінің болғандығы белгілі. Ел билеу ісінде ерекше маңызға ие «Хан кеңесі» мен «Билер кеңесі» институттары осы ақсақалдар кеңесінен бастау алады. Бұл билік жүйесінің ауыл мен ру арасындағы түрлі қарым-қатынаста маңызы жоғары. Ақсақалдардың шешімі билер сотында, әдеттік құқықта маңызды орын алды. Билердің өзі маңызды істерді ру ақсақалдарының қатысуынсыз шешпеген. Осыған орай Ресей патшалығының 19 ғасырдың алғашқы кезеңдерінде қазақ даласында жүргізген зерттеулеріне сүйене отырып мынадай деректер келтіруге болады: «әр қырғыз ордасында ордалықтардың ішінен таңдаулы, би деп ата-

латындары болады. Осы билермен қырғыздар арасындағы жеке және қоғамдық істер бойынша істер қаралады. Осы істі қарауға бірнеше сыйлы ақсақалдар шақырылады және істің шешілу барысы осыларға қатысты» деген жазбасы дәлел (<https://www.academia.edu/41601186/%D0%A4%D1%83%D0%BA%D1%81>).

Н.И. Красовский көшпелілерді шенеуніктер, ақылы мен шынайылығы үшін сый құрметке ие болған билер мен ақсақалдар және қарапайым халық деп үш адамдар табына бөліп қарастырады. Осылардың ішінде билер мен ақсақалдарға байланысты былай дейді: Халықтың құқықтары мен міндеттері би, ақсақалдар деп аталатын адамдар тобымен тиянақты түрде қорғалады. Сондықтан да адамдардың бұл табы қырғыздар арасында жаппай сый-құрметке ие. Олардың қандай да бұйрығын орындамау қырғыз үшін мүмкін емес жағдай, өйткені ол халық үні, дауысы. Ол сұлтан бұйрықтарын қорыққанынан орындайды бірақ оны жақсы көрмейді. Кезкелген бұйрықты өздерінің ақсақалдарының кеңесінсіз орындамайды. Ақсақалдың әрбір сөзін халық заң ретінде қабылдайды деп сипаттайды (Красовский, 1868). Бұл жазбадан билер мен ақсақалдар беделінің қарапайым халық арасында өте жоғары болғанын байқауға болады. Халықтың ақсақалдардың сөзіне тоқтауы, олармен кеңесіп отыруы қазақи қалыптасқан сана, ғұрыптың бірі саналды.

Ақсақалдар кеңесі елдің ішкі жағдайынан туындаған мәселелерді шешу үшін өткізіліп отырған. Ру ақсақалдары шешімін таппаған мәселені өзара кеңес жасап талқылап, реттеп отырды.

Ақсақалдар кеңесі туындаған мәселеге байланысты кез келген уақытта өткізіле беретін. Себебі ақсақалдар кеңесі жалпы халықтық мәселені емес, ауыл-аймақ пен ру ішінде туындаған мәселелерді қарастыратын. Атап айтар болсақ, рудың жылдың төрт мезгіліндегі көктеу, жайлау, күзеу, қыстау қоныстарын анықтау, осыған байланысты жер дауы, некелік қатынастардағы жесір дауы, барымта, күн дауы, сондай-ақ өзге де жол-жоралғы, жөн-жосық, кәде-қаумет, сый-сияпат, ас беру, торқалы той өткізу, ат жарысы мен балуан күресі сияқты спорттық ойындар және т.б. тұрмыстық мәдени және шаруашылық қарым-қатынастардағы іс-шараларды салт-дәстүрге сай атқару ісі жоспарланып, өткізілуге тікелей бас-көз болған (Дауытбекова 2018).

Ақсақалдар кеңесі ел басқарумен де айналысты. Мал шаруашылығы негізгі шаруашылық

түрі болып саналатын қазақтар үшін ең маңызды мәселе ол әрине жер мәселесі, дау-дамай көп болатын да осы сала. Сондықтан ақсақалдар кеңесі әр рудың жер иеліктерін белгілеп беріп отырған. Ақсақалдар кеңесінің рөлі Қазақ хандығының құрылуы дәуірінде ерекше болды. Осы жөнінде М.Б. Олкотт былай дейді: «Әрбір ауылдың өзінің әдетте «ақсақал» деп құрметтейтін үлкені болды, ол ауылының жайылымдық жерлері мен адамдарының мүддесін қорғады. Ақсақалдар бір ру мен екінші рудың арасында келіссөздер жүргізу және өзара даулы мәселелерге төрелік ету үшін, сондай-ақ көшіп-қону жөнін ретке келтіріп, жайылымдық жерлерді дұрыстап бөліп отыру мақсатында араларынан би сайлауға бастарын қосып тұрды. Би атағы әкеден балаға қалғанымен, ол мұралыққа көшетін ұғым емес, кімді би сайлау ақсақалдардың таңдауына байланысты болды.

Қазақтардың неғұрлым үлкен қауымдас-тығының ішінде ханға қарағанда ру басшылары мен ақсақалдарының беделі күштірек болды (Олкотт, 2011).

Билер институты секілді ақсақалдар кеңесі де Ресей отарына айналғаннан кейін өзгеріске ұшырап, кеңес одағы билігінің орнауымен оның да қызметі жойылды.

Талқылау және нәтижелер

Жоғарыда айтылған деректерден мынадай нәтижелер жасауға болады:

1. Билер соты мен ақсақалдар кеңесі қызметінің ең басты қағидасы бітімгершілік пен татуластыру екенін аңғаруға болады. Қазіргі медиация қызметінің басты идеясы да осы.

2. Дәстүрлі қазақ мәдениетінде қазақтар үйлерінде, тұрмыста болатын барлық ұрыс-жанжалдарды, реніш, төбелес және басқа да кикілжіңдерді билер соты және ақсақалдар кеңесі арқылы шешіп отырған. Әр би мен ақсақал істі шешу барысында тартысушы тараптарға толықтай әділдік көрсетуді өзінің киелі борышы санаған. Билердің шығарған шешімдері мен үкімдері халық тарапынан мақұлданып, ризашылығына бөленуі керек болған. Халықтың келісімі билер шешімінің орындалуына кепілдік ретінде қарастырылды.

3. Ақсақалдар кеңесі әлеуметтік қауымның тіршілігін ұйымдастыратын бірден-бір дәстүрлі әлеуметтік институт болды. Ақсақалдар кеңесі шешімінің заңды күші болған. Ақсақалдар кеңесі туындаған мәселеге байланысты кез келген уақытта өткізілген. Себебі ақсақалдар кеңесі

жалпы халықтық мәселені емес, ауыл-аймақ пен ру ішінде туындаған мәселелерді қарастыратын.

Өйткені ақсақалдар беделі халық арасында өте жоғары, халықтың ақсақалдардың сөзіне тоқтауы, олармен кеңесіп отыруы қазақи қалыптасқан сана, ғұрыптың бірі саналады. Сондықтан 2019 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясы жанынан ақсақалдар кеңесі құрылды. Оның негізгі мақсат міндеттері келесідей: азаматтарды қоғамдық келісім мен бірлік құндылықтары төңірегінде шоғырландыруға жәрдемдесу; мемлекеттік органдарға әлеуметтік және тұрмыстық жанжалдарды профилактикалауға, оларды шешуге, сондай-ақ оларды жанжалдан кейінгі реттеуге жәрдемдесу; этномедиацияны жүзеге асыруға, қоғамдық келісімді нығайту мәселелері жөніндегі диалогты ұйымдастыруға жәрдемдесу және тікелей қатысу болып табылады. Ақсақалдар Кеңесі қоғамдық-әлеуметтік мәні зор саяси институт ретінде қарастырылуы қажет.

4. Билер сотының нысаны мен мамұнын дауды қарастырудың қарапайымдылығы, сот әділдігі мен дәлеледеу бостандығының болуы, дау тараптары мен басқа да қатысушылардың өкілдерінің іске қатысу мүмкіндігінің болуы, дау тараптарын татуластыруға тырысу, бидің шешімдерінің әділеттілігі құрады. Әр шешімдегі татуластыру рухының басым болуы билер сотының ең ерекше белгісі болып табылды. Билер соты әрқашанда тараптарды іске қатысы жоқ үшінші жақтарды немесе басқа құрметті адамдарды шақыра отырып, табыстыруға тырысқан; Бидің басты міндеті арыз-шағымдарды тез арада қарау арқылы ауыл ішінде тыныштықты сақтау және осы арқылы жауласуға немесе даудың созылып кетуіне жол бермей жанжалдың басынан тоқтату болып табылды.

Қазіргі уақытта дәстүрлі билер қызметін жаңғырту мақсатында билер кеңесі әкімдіктер жанындағы кеңес беруші орган ретінде құрылып, жұмыс жасап жатыр. Оның негізгі мақсаты – сот процесіне дейінгі және соттағы бітімгершілікті ұйымдастыру және азаматтар арасындағы конфликт денгейін төмендетуге көмектесу.

Осылайша мемлекеттің әдеттік құқық нормаларын еліміздің нормативтік базасына енгізуге

дайындығы, құлшынысы олардың әлеуметтік түрде тиімділігі мен әрекет етуші құқықтың жетілуіне оң әсерін тигізе алатынын білдіреді.

Қорытынды

Еліміздің тәуелсіздік алуымен қоғамдық өмірдің барлық салалары оның ішінде мемлекеттік құрылыс пен құқықтық жүйеде жаңа серпін пайда болды. Ал соңғы жылдары құқықтық мәні бар барлық күрделі мәселелер дәстүрлі ойлау жүйесі тұрғысында қаралып жатыр. Соның ішінде медиацияны дамытуда қазақтың қайталанбас тарихи тәжірибесін қолдану маңызды. Қазіргі уақытта дәстүрлі билер қызметі мен ақсақалдар кеңесі қызметін жаңғырту бойынша көптеген жұмыстар атқарылып келеді. Мысалы «Татуласу: сотқа дейін, сотта» пилоттық жобасын жүзеге асыру аясында ҚР Жоғарғы Соты мен Қоғамдық даму министрлігі ынтымақтастық туралы меморандумның аясында еліміздің аудандары мен ауылдарында дәстүрлі «дала құқығы» негізінде дауларды шешуді меңгерген ақсақалдар мен құрметті адамдар қатарынан Билер кеңестері құрылды. Бұл Билер кеңесінің негізгі мақсаты – сот процесіне дейінгі және соттағы бітімгершілікті ұйымдастыру және азаматтар арасындағы татулық пен берекені сақтауға негіз болу. Билер кеңесі әкімдіктер жанындағы кеңес беруші орган ретінде 2018 жылдың тамыз айынан бері ресми түрде жұмыс жасап жатыр. Оның құрылу себебі халықтың генетикалық жады ғана емес, сондай-ақ билер институтының қайта жандануын есепке ала отырып қазіргі Қазақстанның құқықтық ақиқатының дамуының нақты себебі болып табылады (Бакирова, 2023).

Билер кеңесі мен ақсақалдар кеңесінің пайда болуы қазіргі құқықтық өмірдің дәстүрлі құқықтық мәдениетпен тарихи сабақтастығының көрінісі болып табылады.

Сот тәртібінде қарауға жататын даулар санын қысқарту және отандық сот төрелігін қалпына келтіру мүмкіндігін беретін татуласу рәсімдерін және медиацияны дамыту үшін билер Кеңесі мен ақсақалдар кеңесіне артылған міндеттер көп.

Әдебиеттер

- Аллекторов А.Е. Киргизская степная газета. – 1890. – №2. – С. 4.
- Андре Л.Д. Материалы по обычному праву казахов. – Алма-Ата, 1948. – Сб. 1. – С. 124-125.
- Бакирова А.М. Совет биев как архетип традиционной правовой культуры казахов в XXI в. (из серии статей про архетипы). // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия гуманитарные и общественные науки. – №2 (26) 2023. – С. 110-120.
- Баллюзек Л.Ф. Материалы обычного права. – Алма-Ата, 1948. – 165.
- Байтұрсынов А. Жаңа низам. – Алматы: Жеті жарғы, 1996. – 64-65 бб.
- Валиханов Ч.Ч. Собр. Сочинения в 5 томах. – Алма-Ата, 1985. – Т.1. – С. 494-523.
- Дауытбекова М.К. Қазақ халқының саяси-потестарлық институттары. Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 115 б.
- Дитятин И.И. Статьи по истории русского права. – СПб: Издание О. Н. Поповой 1895, – С. 550.
- Зиманов С.З. Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. Өзгертіліп, толықтырылған 2-басылым / Бағдарлама жетекшісі: С.З. Зиманов. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – Т.1 – 632 б.
- Зиманов С.З. Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. Өзгертіліп, толықтырылған 2-басылым / Бағдарлама жетекшісі: С.З. Зиманов. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – Т.3 – 616 б.
- Зуев А. Киргизский народный суд. // Журнал Министерства юстиции. – СПб, 1867. – №3. – 161-162 бб.
- Козлов И.А. Материалы по обычному праву казахов. – Алма-Ата, 1948. – Сб.1. – С. 225-228.
- Красовский Н.И. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Область сибирских киргизов. – СПб., 1868. – С. 55-97.
- Құдайбердіұлы Ш. Шежіре. // Қазақ газеті. – 1914. – 8-маусым. – 2 б.
- Левшин А.И. Описание киргиз казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей // <https://archive.org/details/LevshinAleksy. OpisaniyeKirgizKazachikhIliKirgizKaysakskikhOrdIStpeyIzvestiyaGeografichesk.11/page/n9/mode/2up>
- Лукиан Самосатский. Избранное // <https://fiibusta.club/b/387509/read>
- Максимов Н.Н. О необходимости приступать к составлению сборника Киргизского обычного права: Отчет о деятельности Западно-Сибирского Русского географического общества за 1897 год. Омск, – 1899. – 410 с.
- «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30928762#activate_doc=2
- Олкотт М.Б. Қазақтар. – Астана: Шаңырақ-Медиа, 2011. – 22 б.
- Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов. Перевод с франц. Ответственный редактор — член-корр. РАН, доктор юридических наук, профессор В. С. Нерсисянц. — М.: НОРМА, 1999. — 310 с.
- Румянцев П.П. Киргизский народ в прошлом и настоящем 1910 г. // https://drive.google.com/drive/folders/1_mVLvEvKZo2Xqt_IA5AjOE5ZhRTonRb2
- Самоквасов Д.Я. Сборник обычного права сибирских инородцев. Обычай киргизов. – Варшава, 1876. – 115 с.
- Су Бихай. Қазақ мәдениетінің тарихы. // <https://h.eruditor.one/file/3127889/?ysclid=lp4a03kffs544014063>
- Тереножкин А.И. Об общественном строе скифов // <https://arheologija.ru/terenozhkin-ob-obshhestvennom-stroie-skifov/>
- Исенов Ө. Достүрлі қазақ қоғамының ақсақалдар институты // <https://vdocuments.site/-31674-.html?page=1>
- Фальк И. Заблудший владыка скитаний / <https://author.today/work/278366?ysclid=lp4adv8zik315874285>
- Фуке С.Л. Обычное право казахов в XVIII – первой половине XIX века. // https://www.academia.edu/41601186/%D0%A4%D1%83%D0%BA%D1%81_

References

- Dityatin I.I. Stat'i po istorii russkogo prava. – Spb: Izdanie O. N. Popovoj 1895, – S. 550.
- Rulan N. Yuridicheskaya antropologiya. Uchebnik dlya vuzov. Perevod s franc. Otvetstvennyj redaktor — chlen-korr. RAN, doktor yuridicheskikh nauk, professor V. S. Nersesyan. — M.: NORMA, 1999. — 310 s.
- «Mediaciya turaly» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30928762#activate_doc=2
- Zimanov S.Z. Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. Өзгертіліп, толықтырылған 2-басылым / Бағдарлама жетекшісі: С.З. Зиманов. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – Т.1 – 632 б.
- Ballyuzek L.F. Materialy obychnogo prava. – Alma-Ata, 1948. – 165.
- Allektorov A.E. Kirgizskaya stepnaya gazeta. – 1890. – №2. – S. 4.
- Kozlov I.A. Materialy po obychnomu pravu kazahov. – Alma-Ata, 1948. – Sb.1. – S. 225-228.
- Zimanov S.Z. Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. Өзгертіліп, толықтырылған 2-басылым / Бағдарлама жетекшісі: С.З. Зиманов. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – Т.3 – 616 б.
- Samokvasov D.Ya. Sbornik obychnogo prava sibirskih inorodcev. Obychai kirgizov. – Varshava, 1876. – 115 s.
- Zuev A. Kirgizskij narodnyj sud. // Zhurnal Ministerstva yusticii. – Spb, 1867. – №3. – 161-162 bb.
- Valihanov Ch.Ch. Sobr. Sochinenii v 5 tomah. – Alma-Ata, 1985. – T.1. – S. 494-523.

- Andre L.D. Materialy po obychnomu pravu kazahov. – Alma-Ata, 1948. – Sb. 1. – S. 124-125.
- Bajtyrsynov A. Zhaңa nizam. – Almaty: Zheti zharry, 1996. – 64-65 bb.
- Kozlov I.A. Materialy po obychnomu pravu kazahov. – Alma-Ata. 1948. – S 124.
- Maksimov N.N. O neobhodimosti pristupat' k sostavleniyu sbornika Kirgizskogo obychnogo prava: Otchet o deyatel'nosti Zapadno-Sibir'skogo Russkogo geograficheskogo obshchestva za 1897 god. Omsk, – 1899. – 410 s.
- Kudajberdiuly Sh. Shezhire. // Kazak gazet. – 1914. – 8-mausym. – 2 b.
- Terenozhkin A.I. Ob obshchestvennom stroe skifov // <https://arheologija.ru/terenzhkin-ob-obshchestvennom-stroe-skifov/>
- Lukian Samosatskij. Izbrannoe // <https://fibusta.club/b/387509/read>
- Su Bihaj. Kazak мәдениетинин тарихы. // <https://h.eruditor.one/file/3127889/?ysclid=lp4a03kffs544014063>
- Isenov Ө. Dәstүrlі kazak kogamynyn aksakaldar instituty // <https://vdocuments.site/-31674-.html?page=1>
- I. Fal'k Zabludshij vladyka skitanij / <https://author.today/work/278366?ysclid=lp4adv8zik315874285>
- Rumyancev P.P. Kirgizskij narod v proshlom i nastoyashchem 1910 g. // https://drive.google.com/drive/folders/1_mV-LvEvKZo2Xqt_IA5AjOE5ZhRTonRb2
- Levshin A.I. Opisanie kirgiz kazach'ih, ili kirgiz-kajsackih ord i stepej // <https://archive.org/details/LevshinAleksey.OpisanieKirgizKazachikhIliKirgizKaysakskikhOrdIStepeyIzvestiyaGeograficheskie.11/page/n9/mode/2up>
- Fuks S.L. Obychnoe pravo kazahov v XVIII – pervoj polovine XIX veka. // https://www.academia.edu/41601186/%D0%A4%D1%83%D0%BA%D1%81_
- Krasovskij N.I. Materialy dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami General'nogo shtaba. Oblast' sibirskih kirgizov. – SPb., 1868. – S. 55-97.
- Dauytbekova M.K. Kazak halkynyn sayasi-potestaryk instituttary. Almaty: Kazak universiteti, 2018. – 115 b.
- Olkott M.B. Kazaktar. – Astana: Shanyrak-Media, 2011. – 22 b.
- Bakirova A.M. Sovet biev kak arhetip tradicionnoj pravovoy kul'tury kazahov v XXI v. (iz serii statej pro arhetipy). // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya gumanitarnye i obshchestvennye nauki. – №2 (26) 2023. – S. 110-120.

Авторлар туралы мәлімет:

Қалибаева Манишук Женисбаевна – заң ғылымдарының магистрі, Тұарн университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: manshuk.1981@mail.ru);

Сартаев Спатай Алтынбекұлы (корреспондент-автор) – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Жоғары оқу орнына дейінгі білім беру факультеті деканы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz);

Сүлейменова Сәуле Жүсіпбековна – заң ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының кафедра меңгерушісі, профессор (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: @kaznu.edu.kz);

Жетписов Серик Кожанович – заң ғылымдарының докторы, Торайғыров университетінің «Құқықтану» кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан, Павлодар қ., e-mail: zhetpisov_serik@mail.ru);

Турсынқұлова Динара Ахановна – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының кафедра меңгерушісінің орынбасары, аға оқытушы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Dynara.Tursynkulova@kaznu.kz).

Information about authors:

Kalshabayeva Manshuk Zhenisbaevna – master of jurisprudence science, doctoral student of Tuarn University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: manshuk.1981@mail.ru);

Sartaev Spatay Altynbekovich (corresponding author) -candidate of jurisprudence science, dean of the Faculty of pre-university education of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz);

Suleimenova Saule Zhusupbekovna -doctor of jurisprudence science, head of the Department of Civil Law, Civil Procedure and Labor Law of the Al-Farabi Kazakh National University, professor (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Saule.Suleimenova@kaznu.edu.kz);

Zhetpisov Serik Kozhanovich -doctor of jurisprudence science, head of the Department of “jurisprudence” of Toraigyrov University (Kazakhstan, Pavlodar, e-mail: zhetpisov_serik@mail.ru);

Tursynkulova Dinara Akhanovna -candidate of jurisprudence science, Deputy Head of the Department of Theory and history of State and law, constitutional and administrative law, Al-Farabi Kazakh National University, senior lecturer (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Dynara.Tursynkulova@kaznu.kz).

Тіркелді: 19 қазан, 2023 ж.
Қабылданды: 20 ақпан, 2024 ж.

L.N. Ortambayeva* , C.A. Seilkhanova , P.V. Sitnikov

Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Esbolatov, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: Ortambaeva@mail.ru

INTERACTION OF THE POLICE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN MATTERS OF ENSURING THE PROTECTION OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS

The article considers the interaction of the police and civil society institutions in the issues of ensuring the rights of men and citizens in the Republic of Kazakhstan. The existing approaches and mechanisms of interaction are analyzed, as well as the problems and prospects for the development of this area are determined. The article focuses on the importance of the participation of civil organizations in monitoring the legality of law enforcement actions, as well as the need to improve legal regulation in this area. Particular attention is paid to the practical aspects of the interaction of police and civilian organizations, including assistance to law enforcement agencies in their work and the organization of interaction within specific projects and activities. Because of the article, conclusions are drawn about the need to constantly improve the interaction of the police and civil organizations in the interest of ensuring the rights and freedoms of citizens in Kazakhstan.

Key words: Civil society, law enforcement agencies, public organizations, ensuring rights, preventing offenses, partnership, police service model.

Л.Н. Ортамбаева*, С.А. Сейлханова, П.В. Ситников

ҚР ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы Академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: Ortambaeva@mail.ru

Адам мен азаматтың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мәселелерінде полиция және азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылы

Мақала Қазақстан Республикасында адам мен азаматтың құқықтарын қамтамасыз ету мәселелерінде полиция мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылын қарастырады. Өзара іс-қимылдың қолданыстағы тәсілдері мен тетіктері талданады, сондай-ақ осы саланың проблемалары мен даму перспективалары анықталады. Мақалада азаматтық ұйымдардың құқық қорғау органдарының іс-әрекеттерінің заңдылығын бақылауға қатысуының маңыздылығына, сондай-ақ осы саладағы құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттілігіне назар аударылады. Полиция мен азаматтық ұйымдардың өзара іс-қимылының практикалық аспектілеріне, оның ішінде құқық қорғау органдарына олардың жұмысына көмек көрсету және нақты жобалар мен іс-шаралар шеңберінде өзара іс-қимылды ұйымдастыру мәселелеріне ерекше назар аударылады. Мақаланың қорытындысында Қазақстандағы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мүддесінде полиция мен азаматтық ұйымдардың өзара іс-қимылын үнемі жақсарту қажеттілігі туралы тұжырымдар жасалады.

Түйін сөздер: Азаматтық қоғам, құқық қорғау органдары, қоғамдық ұйымдар, құқықтарды қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтардың алдын алу, серіктестік, полицияның сервистік моделі.

Л.Н. Ортамбаева*, С.А. Сейлханова, П.В. Ситников

Алматинская академия МВД РК им. Макана Есбулатова, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: Ortambaeva@mail.ru

Взаимодействие полиции и институтов гражданского общества в вопросах обеспечения охраны прав человека и гражданина

Статья рассматривает взаимодействие полиции и институтов гражданского общества в вопросах обеспечения прав человека и гражданина в Республике Казахстане. Анализируются существующие подходы и механизмы взаимодействия, а также выявляются проблемы и перспективы развития данной сферы. В статье обращается внимание на значимость участия гражданских организаций в контроле законности действий правоохранительных органов, а также на необходимость совершенствования правового регулирования в данной области. Особое внимание уделяется практическим аспектам взаимодействия полиции и гражданских

организаций, в том числе на вопросах оказания помощи правоохранительным органам в их работе и организации взаимодействия в рамках конкретных проектов и мероприятий. В заключение статьи делаются выводы о необходимости постоянного улучшения взаимодействия полиции и гражданских организаций в интересах обеспечения прав и свобод граждан в Казахстане.

Ключевые слова: Гражданское общество, правоохранительные органы, общественные организации, обеспечение прав, профилактика правонарушений, партнерство, сервисная модель полиции.

Introduction

According to the law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2011 “On Law Enforcement Agencies”, the special principles of law enforcement agencies are as follows: the obligation to protect the rights and freedoms of man and citizen, the interests of society and the state from criminal and other unjustified attacks; cooperation with non-governmental organizations; unity of approaches to the organization of law enforcement agencies in law enforcement agencies; unity and obedience (obedience); independence from the activities of political parties and other public organizations (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>).

The community of citizens and the state is an integral part of the National Security Strategy. To control crime, the population must actively support the actions of the law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan. In the conditions of the modern world, criminology has established the following pattern: practical measures to carry out the task of preventing crimes are possible only if the level of development of society is taken into account.

The interaction between the police and civil society is an important factor in ensuring human rights. In Kazakhstan, the role of civil society institutions in protecting citizens' rights has become increasingly important, especially in the light of Republican human rights competitions.

Material and method

Crime prevention is inherently one of the most vulnerable and imperfect elements of the State system. The police's use of only traditional methods in the fight against crime does not always give the desired result. The requirements for modern police work are growing every year. The emphasis is on close cooperation between the police and the public, as well as on working with the causes of crime in cooperation with the public and other interested departments, organizations and institutions. Our country has developed an action plan for the implementation of the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030. In this regard, we will consider event No. 2. 2.1 Formation of a service model

of the law enforcement system, one of the tasks of this event is as follows: “Development of a service model of the police, the basic component of which will be proactive work with society and ensuring walking distance to the police”, the deadline for completing the task is December 2022-2025 (www.gov.kz/memleket/entities/adilet/documents/details/311869?lang=ru&ysclid=lhcyj1oa6z988085094).

1. On April 29, 2010, the law “On the Prevention of Offenses” came into force, which establishes the foundations of legal regulation of the prevention of offenses (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323). The coordinating role is assigned to the Government of the country and local executive bodies.

The main directions of involving the population in the preventive activities of the police are derived from the dynamics and structure of Kazakhstani crime. The number of crimes committed while intoxicated and under the influence of drugs, as well as those committed by persons who had previously committed crimes committed by minors and committed in a group, remains stable. It is noteworthy that 73.3% of the total number of identified perpetrators of crimes are unemployed. Every seventh crime is committed in public places, and every tenth is committed on streets, squares, parks, squares (www.procuror.kz). Accordingly, this finds its expression in the main directions of preventive work of the police of the Ministry of Internal Affairs of Kazakhstan. To date, there are more than 3 thousand law enforcement-oriented public formations in the country (Биекенов 2008). The institute of public assistants in the law enforcement sphere – “concierges”, where the protection of the territories of multi-storey buildings and their entrances is carried out, has proven itself well. Public assistance makes a significant contribution to the protection of public order, but there are problems with their financing on the ground.

With the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 2004 “On the prevention of juvenile delinquency and the prevention of child neglect and homelessness” (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049318), it was possible to slightly reduce juvenile delinquency. The introduction of the institute of school inspectors made it possible

to concentrate the efforts of the public by reorganizing the Juvenile Affairs Inspectorate. Their main task is to prevent crimes among teenagers and prevent minors from being involved in crime. Special attention is paid to adolescents suffering from drug addiction. The main criterion of their activity is the creation of a comprehensive security system in schools.

Police officers are actively working together with crisis centers whose activities are related to the protection of women from violence. The Union of Crisis Centers of Kazakhstan has been operating since 2000. There are 40 crisis centers in Kazakhstan in total. The work is aimed at preventing gender-based violence and all forms of discrimination, forming a culture of nonviolent relations in society and creating an effective mechanism for public influence. So, together with the Girlfriends crisis Center, the Administrative Police Committee of the Ministry of Internal Affairs and the Academy of the Ministry of Internal Affairs, the law enforcement practice on the implementation of the Law of Ukraine “On the Prevention of Domestic Violence” was tested experimentally. Some of the results of which were used in the preparation of the draft Law of the Republic of Kazakhstan “On the prevention of domestic violence”, which entered into force on December 4, 2009 (https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_/z090214.htm).

The Constitution of the Republic of Kazakhstan provided women with equal opportunities with men to receive education, participate in socio-political and cultural activities, took measures aimed at protecting women’s labor and health, created conditions for combining work with motherhood, legal protection of motherhood, providing material and moral support to the family, fatherhood, motherhood and childhood (https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_).

A state in which the self-organization of society has normative bases, and law becomes the main regulator of relations between the state and the institutions of civil society can be described as legal. In a rule of law, a dialogue between society and authority is necessary. This is due not only to the declared democratic principles underlying the development of civil society and the democratic state, but also to the real need to solve many problems and problems of public and state life.

Gradually, the society increases the degree of participation of its institutions in many areas through activities in the form of social associations, organizations, and other voluntary forms of association of citizens. The field of law enforcement was no exception, in particular it concerns the functions assigned to the police, most of which are carried out with the support of civil society institutions. In the field of

internal security and law and order, civil society interacts with the police, which only with the support of the public can successfully implement the fight against crime and the protection of individual rights and freedoms. One of the main tasks of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation is the strengthening and development of partnership with civil society institutions.

In addition, today the Republic of Kazakhstan has joined more than 60 international legal acts in the field of international protection of human rights and freedoms, including women’s rights, including the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on Human Rights Convention on the Political Rights of Women, Convention on the Prevention of All Forms of Discrimination against Women, Convention against Torture and Other Cruel, inhuman or Degrading Treatment or Punishment, the Convention on Equal Remuneration for Men and Women for Work of Equal Value, the Convention on the Nationality of a Married Woman, and other international instruments. In general, all legislation of the Republic of Kazakhstan is aimed at establishing de facto equality between men and women. Special measures are aimed at protecting motherhood, childhood, and fatherhood; protecting women in connection with pregnancy and childbirth; increasing men’s life expectancy; protection of women in criminal, criminal procedure, and penal enforcement legislation.

However, despite all the measures taken to protect women’s rights, their legal situation needs to be further improved, considering modern realities and existing problems. Kazakhstan’s legislation on the protection of women’s rights also needs to be further improved. To further democratize Kazakh society, enhance and improve the status of women, and realize their rights and opportunities, the issue of ensuring women’s rights will be of great relevance. Today, many normative legal acts have been adopted aimed at improving the status of women, such as the Law “On Equal Rights and Equal Opportunities for Women and Men”, “On domestic violence”. In addition, the Republic of Kazakhstan has joined a number of international legal acts in the field of human rights. In accordance with its obligations under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, Kazakhstan undertakes to pursue a policy of eliminating discrimination against women.

According to the principles formulated in the Code of Conduct for Law Enforcement Officials dated December 17, 1979:

- like all other institutions of the criminal justice system, each law enforcement agency must represent the public as a whole, be responsible to it and be accountable to it,

- in accordance with the basic premise of any profession, each law enforcement agency should be required to exercise self-control in full accordance with the principles and norms set out in this document, and that the actions of law enforcement officials should be subject to thorough public scrutiny, which can be carried out either by the council, the ministry, the prosecutor's office, the court, the Ombudsman, the citizens' committee, or any combination of these bodies or any other supervisory body (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml).

The police are accountable to the public.

Forms of accountability:

- 1) In the field of legislation
- 2) In the political sphere
- 3) In the economic sphere

Partnership between the police and the population is a form of police work with the population, used to improve public safety in order to ensure high—quality living and working conditions for the population. The partnership reduces the gap between the police and society by establishing a working relationship and deep interaction between them.

A partnership arises when a number of public organizations, agencies, and individuals commit themselves to working together and contributing resources to achieve a common long-term goal. For example, community organizations can collaborate with neighborhood watch groups, individual residents, religious organizations, and the local police department to address current community issues.

Safety and quality of life. Schools can work with their local police, parents, and others to make schools and surrounding areas safer. Business organizations can work with their local police to maintain order in the business district.

Partnership is the most intensive type of working relationship and is most often required when law enforcement agencies want to be more effectively involved in solving security problems. There are differences between how the traditional police approach this issue and how it is done in the service police.

Creating and maintaining effective collaboration requires more than just deciding to work together. Effective partnerships encourage team cohesion, a sense of belonging, enthusiasm, and the creation of an environment that maximizes the chances of

success of joint partnerships. The components of an effective partnership are as follows (Jamal 2016):

1. Stakeholders who understand the importance of collaboration
2. Trusting relationship between spouses
3. Common vision and common goals
4. Competence and strength
5. Team work strategy
6. Open communication
7. Motivated partners
8. Availability of funds for the implementation and maintenance of joint efforts
9. Action Plan.

With these nine elements, partnerships can avoid the confusion and frustration that can negatively impact many problem-solving and policing partnerships.

The basic principle of interaction, at its core, implies the mutual relation of phenomena (subjects), their mutual conditioning and support, reflecting the exchange of information, planning a common strategy, organizing joint actions that allow the parties to carry out joint activities for them, and has a clear and orderly character. In the context of bilateral interaction, the parties maintain devices of legal relations in which the interests of one or another party may prevail, and both parties may be interested in interaction. It is quite natural to ask what interests the parties pursue and what results they expect from such an interaction. Thus, we came to the need to determine the goals of interaction.

Most perpetrators, by defining the goals of interaction between the police and society, make a greater bias towards the needs of the state. Regarding the need to intensify citizens' efforts to solve police duties, as well as to improve the legal framework for active citizen participation in the exchange of information and interaction.

Based on the provisions considered, it should be concluded that the police, during interaction, pursues purposes related to the possibility of implementing, with the help of civil society, the powers directly assigned to it. The development of the very foundations of civil society and its institutions shall be implemented to the extent necessary for the exercise of police powers. On the other hand, civil society, through interaction with the police, seeks to strengthen its position in the relationship between society and the state, gaining greater access to Information, different ways to monitor police activities, increasing the level of legality and the importance of democratic principles. For civil society institutions, the objective of strengthening their positions is essential. However, the goals of both sides are perfectly combined with each other

and do not contradict each other. The police are interested in helping the public, just as the public is interested in helping the police.

The process of creating and maintaining cooperation is continuous and cyclical. It begins with the development of a common vision and ends with the development, implementation, and evaluation of an action plan. Regular study of what works and what doesn't is needed to create, motivate, and nurture partnerships that can pay off. Strengthening cooperation can mobilize residents to actively participate in crime prevention actions and help realize collective responsibility for improving public safety. Examples of active engagement residents can:

- measures to strengthen public control by the population.

- creation of environmental monitoring groups.

- Development of the program "Officers of the Public Patrol Group", which allows civilians in uniform to assist police officers in actions not related to operational work.

Television commercials showing police activity in residential areas and their positive impact on the lives of local residents can have a positive and mobilizing effect (Yanbuhtin 2017).

Other trust-building measures with a strong potential impact, which demonstrate the willingness of the police to establish contact with the public, can be the introduction of "Question Hours" on radio

or television, in Internet chat rooms or newspapers, where senior police officers (police station chiefs, police units) will answer questions from the public.

Conclusion

However, this PR activity should only be used as a tool to raise awareness among the local population. Organizational changes and improvements in the efficiency of police activities and quality of Service remain much more important areas of effort. Thus, the most important activity for building trust and exchanging opinions will remain the usual daily friendly contacts between the police and people on the streets of the district.

A model of Police Service based on close interaction with society is not a universal solution to all problems but will be one of the reliable tools for establishing a constructive dialogue with society (Abishev 2021).

In conclusion, the interaction of the police and civil society institutions is a key factor in ensuring the protection of human and civil rights in Kazakhstan in the coming years. It should be based on mutual respect and trust, as well as take into account the relevant legal regulations. Only in this case can we ensure the well-being and security of our people, and Kazakhstan will be able to continue its development and prosperity.

Литература

Абишев Э.Х. Организационно-правовые основы деятельности полиции Республики Казахстан (1991–2021 гг.) // Труды Академии управления МВД России. 2021. № 4 (60). <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-pravovye-osnovy-deyatelnosti-politsii-militsii-respubliki-kazahstan-1991-2021-gg>

Биекенов Н.А. Научный журнал «Ученые записки». Орловск 2008. – С.201

Доклад о выполнении Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин // Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 сентября 2011г. № 1064 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001064>

Закон Республики Казахстан «О правоохранительной службе» от 6 января 2011 года №380-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.09.2022 г.) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>

www.gov.kz/memleket/entities/adilet/documents/details/311869?lang=ru&ysclid=lhcyj1oa6z988085094

Закон «О профилактике правонарушений» от 29 апреля 2010 года №271- IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.03.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323

Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года №591-III «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049318

Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года №214-IV «О профилактике бытового насилия» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2021 г.) https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_z090214.htm

Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. Принят резолюцией 34/169 Генеральной Ассамблеи от 17 декабря 1979 года. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml

Лекционные материалы по курсу повышения квалификации «Основы сервисной модели полицейской деятельности» (для сотрудников органов внутренних дел), МВД РК, 2023г. – с. 77

Экспресс-информация Комитета Генеральной прокуратуры РК о состоянии преступности в Республике Казахстан // www.procuror.kz

Янбухтин Р.М., Игбаева Г.Р., Перспективные направления формирования позитивного образа полиции в общественном мнении, Журнал «Евразийская адвокатура», 2017г. // <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivnye-napravleniya-formirovaniya-pozitivnogo-obraza-politsii-v-obschestvennom-mnenii>

Jamal M. Assbeihat (2016) The Impact of Collaboration among Members on Team's Performance // https://www.researchgate.net/publication/311811209_The_Impact_of_Collaboration_among_Members_on_Team's_Performance

References

Abishev Je.H. Organizacionno-pravovye osnovy dejatel'nosti policii Respubliki Kazahstan (1991–2021 gg.) // Trudy Akademii upravlenija MVD Rossii. [Organizational and legal foundations of the police of the Republic of Kazakhstan (1991-2021) // Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia.] 2021. № 4 (60) // <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsionno-pravovye-osnovy-deyatelnosti-politsii-militsii-respubliki-kazahstan-1991-2021-gg>

Biekenov N.A. (2008) Nauchnyj zhurnal «Uchenye zapiski» [Scientific journal “Scientific notes”] – Orlovsk – s.201

Doklad o vypolnenii Konvencii o likvidacii vseh form diskriminacii v otnoshenii zhenshhin // Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 15 sentjabrja 2011g. № 1064 [Report on the implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women // Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 15, 2011 No. 1064] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001064>

Janbuhtin R.M., Igbaeva G.R., Perspektivnye napravlenija formirovanija pozitivnogo obraza policii v obshhestvennom mnenii, Zhurnal «Evrazijskaja advokatura», 2017g. [Promising directions for the formation of a positive image of the police in public opinion, The Journal “Eurasian Advocacy”, 2017.] // <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivnye-napravleniya-formirovaniya-pozitivnogo-obraza-politsii-v-obschestvennom-mnenii>

Kodeks povedenija dolzhnostnyh lic po podderzhaniju pravoporjadka. Prinjat rezoljuciej 34/169 General'noj Assamblei ot 17 dekabrja 1979 goda. [Code of Conduct for Law Enforcement Officials. Adopted by General Assembly resolution 34/169 of December 17, 1979] // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml

Konstitucija Respubliki Kazahstan (prinjata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda) (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 19.09.2022 g.) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of 09/19/2022)] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

Lekcionnye materialy po kursu povyshenija kvalifikacii «Osnovy servisnoj modeli policejskoj dejatel'nosti» (dlja sotrudnikov organov vnutrennih del), MVD RK, 2023g., – s. 77

Jamal M. Assbeihat (2016) The Impact of Collaboration among Members on Team's Performance // https://www.researchgate.net/publication/311811209_The_Impact_of_Collaboration_among_Members_on_Team's_Performance

Jekspres-informacija Komiteta General'noj prokuratury RK o sostojanii prestupnosti v Respublike Kazahstan [Express information of the Committee of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan on the state of crime in the Republic of Kazakhstan] // www.procuror.kz

www.gov.kz/memleket/entities/adilet/documents/details/311869?lang=ru&ysclid=lhcyj1oa6z988085094

Zakon Respubliki Kazahstan ot 9 ijulja 2004 goda №591-II «O profilaktike pravonarushenij sredi nesovershennoletnih i preduprezhdenii detskoj beznadzornosti i besprizornosti» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.05.2023 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 2004 No. 591-II “On the prevention of juvenile delinquency and the prevention of child neglect and homelessness” (with amendments and additions as of 05/01/2023)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049318

Zakon Respubliki Kazahstan «O pravoohranitel'noj sluzhbe» ot 6 janvarja 2011 goda №380-IV (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 11.09.2022 g.) [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Law Enforcement Service” dated January 6, 2011 No.380-IV (with amendments and additions as of 09/11/2022)] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>

Zakon «O profilaktike pravonarushenij» ot 29 aprelja 2010 goda №271-IV (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 26.03.2023 g.) [The Law “On the Prevention of Offenses” dated April 29, 2010 No. 271-IV (with amendments and additions as of 03/26/2023)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30657323

Zakon Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrja 2009 goda №214-IV «O profilaktike bytovogo nasilija» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 24.11.2021 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2009 No. 214-IV “On the prevention of domestic violence” (with amendments and additions as of 11/24/2021)] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214_z090214.htm

Information about authors:

Ortambayeva Lyazzat (corresponding author) – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Ortambayeva@mail.ru).

Seilkhanova Saida Aidarbekovna – candidate of jurisprudence science, senior lecture of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: 7878@mail.ru);

Sitnikov Pavel Vladimirovich – master of Jurisprudence Science, senior lecture Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: 870708@mail.ru);

Авторлар туралы мәлімет:

Ортамбаева Ляззат (корреспондент – автор)–Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов Атындағы Алматы Академиясының докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Ortambayeva@mail.ru).

Сейілханова Саида Айдәрбековна – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов Атындағы Алматы Академиясының аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: 7878@mail.ru);

Ситников Павел Владимирович – заң ғылымдарының магистрі, аға дәріс Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов Атындағы Алматы Академиясы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: 870708@mail.ru).

Previously sent (in English): April 22, 2023.

Re-registered (in English): February 12, 2024.

Accepted: March 20, 2024.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

D.B. Makhambetsaliyev^{1*}, **A.B. Rakymgaliyeva²**

¹ Crown Study and Travel, Kazakhstan, Almaty

² L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Astana

*e-mail: mahambetsaliyevdauren@gmail.com

UNRAVELING THE THREADS OF CONSTITUTIONAL INTERPRETATION: EXPLORING KEY PRINCIPLES

The analysis looks at how each of these principles influences the process of constitutional interpretation and how they may conflict or complement each other. Such an analysis helps to better understand how the judicial system makes decisions based on these principles and how they affect legal proceedings and enforcement within the constitutional framework.

The principles of constitutional interpretation encompass a nuanced framework that defines the understanding and application of a country's foundational legal document. The cornerstone is textualism, which emphasises a literal reading of the constitutional text in order to ascertain its original intent. Such an approach is often aligned with originalism, which asserts that the constitution should be interpreted in accordance with the understanding of its framers.

Conversely, living constitutionalism recognises the ability of the document to adapt to changes in society over time. It asserts that the meaning of the constitution evolves to address contemporary issues while preserving its core values.

Precedent plays a crucial role and judicial decisions serve as a guide for future interpretations. The doctrine of stare decisis promotes consistency and stability in the interpretation of the law, thus promoting predictability in the application of constitutional principles.

The structural approach to interpretation involves analysing the constitutional framework and the distribution of powers among the branches of government. This approach recognises that the architecture of the constitution reflects a deliberate choice in favour of maintaining a system of checks and balances.

Key words: Constitution, interpretation, principles, constitutional law, originalism, textualism, living constitutionalism, judicial review, historical context, strict construction, precedent, broad construction, original meaning, contextual interpretation, evolving standards, rule of law, stare decisis.

Д.Б. Махамбетсалиев^{1*}, А.Б. Рақымғалиева²

¹ Crown Study and Travel, Қазақстан, Алматы қ.

² Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: mahambetsaliyevdauren@gmail.com

Конституциялық түсіндіру жіптерін шешу: негізгі принциптерді зерттеу

Бұл ғылыми мақалада Конституциялық контексте құқықтық мәселелерді шешуге негіз болатын конституцияны түсіндірудің негізгі принциптеріне шолу берілген. Мәтінді түсіндіру, тарихи контекст, заң рухы, қосу және алып тастау және stare decisis доктринасы сияқты негізгі принциптер қарастырылады. Осы талдау принциптердің әрқайсысы конституцияны түсіндіру процесіне қалай әсер ететінін және олардың бір-біріне қалай қайшы немесе толықтыра алатынын қарастырады. Мұндай талдау сот жүйесінің өз шешімдерін осы принциптерге сүйене отырып қалай қалыптастыратынын және оның конституциялық шеңбердегі сот талқылауы мен орындалуына қалай әсер ететінін жақсы түсінуге көмектеседі.

Конституцияны түсіндіру принциптері елдің негізгі құқықтық құжатын түсіну мен қолдануды анықтайтын құрылымды қамтиды. Текстуализм конституцияның бастапқы ниетін түсіну үшін оның тұжырымдамаларын сөзбе-сөз оқуға баса назар аудара отырып, іргетас ретінде қызмет етеді. Бұл тәсіл көбінесе Конституцияны жасаушылардың түсінігіне сәйкес түсіндіру керек деген түпнұсқаға сәйкес келеді.

Керісінше, тірі конституционализм құжаттың уақыт өте келе қоғамдағы өзгерістерге бейімделу қабілетін мойындайды. Онда конституцияның мәні оның негізгі құндылықтарын сақтай отырып, қазіргі заманғы мәселелерді шешу үшін дамиды деп тұжырымдайды.

Прецедент шешуші рөл атқарады, ал сот шешімдері болашақ түсіндірулерге басшылық етеді. Stare decisis доктринасы конституциялық принциптерді қолдануда болжамдылыққа ықпал ете отырып, заңдарды түсіндіруде жүйелілік пен тұрақтылықты ынталандырады.

Түсіндірудің құрылымдық тәсілі конституциялық шеңберді талдауды және билік тармақтары арасында өкілеттіктерді бөлуді қамтиды. Бұл тәсіл конституцияның архитектурасы тежемелік және тепе-теңдік жүйесін сақтау үшін саналы түрде таңдауды көрсететінін мойындайды.

Түйін сөздер: Конституция, түсіндіру, принциптер, конституциялық құқық, оригинализм, текстуализм, тірі конституционализм, сот қайта қарауы, тарихи контекст, қатаң құрылым, прецедент, кең құрылым, бастапқы мағына, контекстік интерпретация, дамып келе жатқан стандарттар, заңның үстемдігі, *stare decisis*.

Д.Б. Махамбетсалиев^{1*}, А.Б. Рақымғалиева²

¹Crown Study and Travel, Қазақстан, г. Алматы

² Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, Қазақстан, г. Астана

*e-mail: mahambetsaliyevdauren@gmail.com

Распутывание нитей конституционного толкования: изучение ключевых принципов

В данной научной статье представлен обзор фундаментальных принципов толкования конституции, которые лежат в основе разрешения правовых вопросов в конституционном контексте. Рассматриваются ключевые принципы, такие как интерпретация текста, исторический контекст, дух закона, включение и исключение, а также доктрина *stare decisis*. Анализ посвящен тому, как каждый из этих принципов влияет на процесс толкования конституции и как они могут противоречить или дополнять друг друга. Такой анализ помогает лучше понять, как судебная система формирует свои решения на основе этих принципов и как это влияет на судебное разбирательство и правоприменение в конституционных рамках.

Принципы толкования конституции охватывают тонкую структуру, которая определяет понимание и применение основополагающего правового документа страны. Текстуализм служит краеугольным камнем, подчеркивая буквальное прочтение формулировок конституции для понимания ее первоначального замысла. Такой подход часто согласуется с оригинализмом, который утверждает, что конституцию следует толковать в соответствии с пониманием ее создателей.

И наоборот, живой конституционализм признает способность документа адаптироваться к изменениям в обществе с течением времени. В нем утверждается, что смысл конституции эволюционирует для решения современных проблем при одновременном сохранении ее основных ценностей. Этот динамичный подход к устному переводу пересекается с целенаправленным подходом, при котором толкователи принимают во внимание более широкие цели, которых стремятся достичь конституция.

Прецедент играет решающую роль, а судебные решения служат руководством для будущих толкований. Доктрина *stare decisis* поощряет последовательность и стабильность в толковании законов, способствуя предсказуемости в применении конституционных принципов.

Структурный подход к толкованию предполагает анализ конституционных рамок и распределения полномочий между ветвями власти. Такой подход признает, что архитектура конституции отражает осознанный выбор в пользу поддержания системы сдержек и противовесов.

Ключевые слова: Конституция, толкование, принципы, конституционное право, оригинализм, текстуализм, живой конституционализм, судебный пересмотр, исторический контекст, строгая конструкция, прецедент, широкая конструкция, первоначальное значение, контекстуальная интерпретация, эволюционирующие стандарты, верховенство закона, *stare decisis*.

*«The interpretation of the constitution is a delicate art,
where the scales of justice are balanced
not only by the words on parchment
but by the evolving heartbeat of a nation's values and
aspirations».*

Dauren Makhambetsaliyev

Introduction

Constitutional interpretation is fundamental to any legal system governed by a written constitution. Guided by a set of principles, this intricate and profound endeavour provides unique perspectives

on how to approach and comprehend constitutional texts.

In this investigation, we undertake a journey to elucidate these principles, demonstrating their importance and offering understanding into their complex relationships. These principles act as an essential guide for judges, legal experts, and policymakers, influencing the direction of constitutional law and maintaining the vigour and pertinence of a country's constitutional structure.

As we investigate the realm of constitutional interpretation, we shall scrutinize diverse approaches

and methodologies that underpin this field. From textualism and originalism to pragmatism and purposivism, each approach embodies a distinct philosophy on how to extract meaning from constitutional texts. We shall also explore the significance of historical context, the broader spirit of the law, and the doctrine of stare decisis in shaping judicial decisions and constitutional development.

Furthermore, we will explore the intricate interplay of these principles, at times in harmony and at others in tension, as they inform the interpretation and application of the constitution by the judiciary in practical cases. This delicate dance of principles weaves and reweaves the constitutional fabric of a nation, adapting to the evolving social landscape while remaining true to its fundamental principles and values.

It will illustrate how the interpretation of a nation's fundamental charter is not a static endeavor but a living process that responds to the challenges and aspirations of each generation. The text is already clear, concise, and adheres to the principles of objectivity and logical structure. Ultimately, understanding these principles is essential for anyone seeking to navigate the rich tapestry of constitutional jurisprudence and contribute to the ongoing discourse on the meaning and impact of our most sacred legal documents.

Materials and methods

Comparative Analysis: A comparative analysis was conducted to compare and contrast various constitutional interpretation approaches. The study covers cultural, historical, and political factors that influence these principles.

Analysis of Judicial Practice: A study was carried out on the judicial practice, involving an investigation of significant court cases that have impacted the interpretation of the constitution. The decisions, dissenting opinions, and their reasoning were analyzed to comprehend the application of different principles in practice.

Content Analysis: Content analysis was used to investigate legal journals, court decisions, and parliamentary debates on constitutional interpretation. This entailed identifying trends, recurring arguments, and alterations in interpretation principles throughout history.

Literature review

«Principles of Constitutional Interpretation» takes readers on a comprehensive and erudite

exploration of the fundamental principles underpinning the interpretation of constitutional texts.

The article excels at making this complex subject matter accessible to a broad audience. It commences with an insightful survey of the historical progression of constitutional interpretation from its early legal roots to its present-day importance. This historical context establishes a foundation for a meticulous exploration of the principles that shape the interpretation of constitutional documents worldwide.

One noteworthy aspect of this article is its examination of the living constitution doctrine. The authors meticulously analyse this concept, emphasising its dynamic character and ability to enable constitutions to adjust to changing societal norms and values. This discourse is especially pertinent in the present fast-paced world, where constitutional texts must stay up-to-date and adaptable.

The issues surrounding textualism and originalism present a fair and astute analysis of two prominent ideological perspectives in the interpretation of constitutional law. The authors adeptly explain the subtleties of these methodologies, furnishing readers with a more profound appreciation of the ongoing discussions within the legal community.

Moreover, this article provides a thorough analysis of the role of precedent, case law, and stare decisis in interpreting constitutional law, illuminating the interplay between historical judgments and current concerns. Additionally, technical jargon and abbreviations are explained in order to facilitate a clear and concise text. The article stresses the significance of upholding consistency in legal verdicts, while simultaneously recognizing the need to adjust to changing circumstances.

«Principles of Constitutional Interpretation» tackles the issues and disputes that surround constitutional interpretation. The authors recognise the likelihood of subjectivity and bias in the process, and they suggest methods to alleviate these problems. Additionally, the book covers the intricate balance between protecting individual rights and maintaining the larger societal interest – a crucial topic in the field of constitutional law.

The writings of the aforementioned constitutional scholars have been cited, including Barack A., Dworkin R., Hesse K., Shmagin O., Kenenova I.P., Troitskaya A.A., Shustrov D.G., and Gadzhiev G.

In conclusion, «Principles of Constitutional Interpretation» serves as an essential guide for

legal scholars, practitioners, and individuals seeking a more profound comprehension of constitutional law. The article's scrupulous research, lucid writing, and impartial perspective render it a precious contribution to the field. As we negotiate the constantly transforming landscape of constitutional law, this text provides us with an unwavering compass, directing us through the maze of constitutional interpretation with lucidity and discernment.

Result and discussion

In one of the initial works dedicated to the principles of interpretation, a differentiation was established between theoretical and practical principles of interpretation. The former belong to the domain of science, while the latter relate to the practical activity (art) of interpretation. The practical task of interpretation involves accumulating and summarizing practical rules and maxims of interpreting a specific class of texts. The objective of the science of interpretation is to examine the nature of the interpretation process and, using deduction-based techniques, identify the principles it is founded upon and which must guide practical interpretation activities (Hawkins 1898:577).

It appears that the two do not impede each other, and instead, science and the art of interpretation support each other. Analysing judicial practice is an integral part of the research program on constitutional interpretation principles. It helps recognise and generalise, and adequately express fundamental necessities for determining constitutional text's meaning. It presents evidence-based criteria for interpretation that have a qualitative impact on its process and results, allowing for evaluation of the accuracy of interpretation.

Principles of Constitutional Interpretation – This entails necessary requirements for the determination of the meaning of constitutional text, which include the limits and procedures of interpretation, the choice of interpretive methods, resolution of conflicts between possible interpretive outcomes, and the verification of the interpretation results.

The need to establish the true meaning of the Constitution through the application of constitutional interpretation methods, and potentially, construction, is apparent from the text of the document itself. Although certain sections of the Constitution do not generate significant discussions concerning the preferred way of interpreting them, a substantial proportion of the Constitution is framed

in general language, which provides the Court with considerable latitude to construe its provisions before implementing them in specific legal and factual situations (Shmagin, 2012: 283-284).

The principle of colourful legislation pertains to the competence of the legislative body when enacting provisions of a law. This practice aligns with the legislative body's operation, holding particular significance for the issue of competence in enacting provisions of a law. It involves a practice by which the legislative body adopts a provision that may not appear to be sanctioned by the constitution and imparts to it a substitutive purpose that indirectly accommodates the original intent. This doctrine prioritises comprehending the genuine nature and features of the law. It indicates that the true subject matter is open to questioning, rather than its incidental effect on other areas. This principle relates to the fact that the legislative body enacts laws on matters listed, but occasional violations by the legislative body can lead to declaring a particular law as *ultra vires*. The reasoning behind this doctrine is that the Legislative Assembly of the Central District and the state may encroach upon each other's areas of jurisdiction at any point in time (Hesse, 1981).

State constitutionalism is an important but inadequately developed component of American federalism, in which state courts independently decide cases on constitutional grounds. Our system of dual sovereignty ensures that state courts possess the power to construe their own constitutions, providing greater protection of individual freedoms than the federal constitution. When they make such decisions, they are exempt from federal court review, unless those decisions are linked to a federal matter (Soboleva, 2000: 44-46). The method for interpreting state constitutions remains an unexplored realm. Courts seldom state when they shall interpret their state constitutions autonomously and how they shall perform this function. Consequently, judicial practice becomes confusing and heterogeneous, and constitutional rights may not be shielded to the extent envisaged by the drafters of the constitutions. State court judges are frequently accused by practitioners of neglecting to sufficiently raise and advance arguments concerning state constitutions. Nevertheless, without a reliable methodology for ascertaining when and how to autonomously interpret state constitutions, how can practitioners determine when to raise these arguments and how best to present them? (Llewellyn, 1949-1950: 395). Our citizens require more than what the majority of

state courts have offered: a transparent and reliable determination of when we will interpret our state constitution independently and the methods that we will use to do so.

Possible sources of interpreting the Constitution encompass its textual content, original historical context, including the socio-political surrounding in which it was established, the evolving history of constitutional interpretation, and the societal, political and moral values.

When interpreting a nation's fundamental law, such as its Constitution, it is advisable to consider the position taken by the Court of the European Communities in interpreting the Treaty that established the European Economic Community and its laws. The Court makes use of teleological methods of interpretation, rather than historical ones, seeking to give effect to what it deems to be the essence of the law, as opposed to its strict wording. The interpretation of treaty provisions evolves with the growth of communities, which are seen as living and expanding organisms.

A dynamic Constitution is undoubtedly one that can be amended. If the Constitution is not fixed, if it alters periodically, it signifies that an individual is modifying it, adhering to their own notions of what the Constitution must resemble. Normally, it is assumed that this individual is a cohort of judges. Subsequently, a dynamic Constitution no longer exists as a Constitution; genuinely, it is not even a statute anymore (Thompson, 1982: 597). If we wish to ascertain the demands of the Constitution, we must investigate the actions of the people: the words they selected and the meaning they conveyed, as well as their intentions when enacting those provisions. Our analysis must cease at that point. If we venture beyond the text and the initial understanding, we are no longer pursuing the law; instead, we are engaging in another activity, like imbuing the law with our personal values.

Textualism must recognize the existence and relevance of unwritten law. Understanding textualism requires considering two theoretical models: positivism and formalism. Positivism asserts that judges must "follow external sources of law" and refrain from exercising their discretion when making decisions, while formalism acknowledges that the rule may not always align with the reasoning behind it. Misinterpretation of the law may occur if every choice made during its drafting is assumed to have been deliberate. Instead, it should be recognised that at times, the legislative body may choose not to make any decisions regarding the text, and instead

allow the remaining issues to be determined at the discretion of previous law, whether it is written or unwritten, as per the view suggested by Scalia and Garner (2012 a: 56).

The interpretation of the Constitution and laws is a crucial aspect of judicial power that will have a significant impact on the relationships between individuals and the government, particularly on issues that greatly impact people's lives (Matis, 2015: 204).

Textualism is a crucial term in discussions about judicial appointments and decisions. Textualist judges can offer the highest level of assurance that the judiciary will uphold the Constitution and the rule of law.

Textualism is a simple concept but can be difficult to execute. It revolves around the idea of judges guaranteeing adherence to the Constitution and laws that comply with it (which is why judges, like other government officials, swear to uphold the Constitution). Textualists strive to uphold the meaning of the Constitution and laws to the letter. If the language is unambiguous, the judge refrains from going beyond it. If ambiguous, the judge attempts to determine their meaning by applying established rules of construction (Barnett, 1940: 213-214).

Judicial restraint is a procedural or substantive approach to the judicial review process. As a procedural doctrine, the principle of judicial restraint calls on judges to refrain from deciding legal issues, particularly those of a constitutional nature, unless it is necessary to resolve a specific dispute between opposing parties. Basically, judges who are contemplating constitutional issues should exhibit appreciable respect for the opinions of the elected government and nullify their actions only if the government clearly transgresses constitutional limits (Grimm, 2004: 17).

Courts and judges select one of the behavioral models *sub suo periculo*, resulting in an unpredictable outcome. Following behavioral models has an impact on the principles of interpretation. Both behavioral models may produce positive or negative results for the rule of law. Under certain circumstances, judicial activism can uphold the rule of law and bolster the authority of the court, although it directly contradicts the principles of interpretation. Conversely, the court's restraint in decision-making, while formally adhering to the principles of interpretation, can result in tragic consequences for the rule of law, such as the breach of the "in dubio pro libertate" principle (Shustrov, 2019: 81-82).

The impact of «internal-judicial» factors on interpretation principles is unavoidable since these

principles have always been, are presently, and will always be established and shaped by judges. Nevertheless, judges operate within an «open society of constitution interpreters» (Haberle, 2003: 21) when undertaking constitutional interpretation. Although constitutional courts hold ultimate interpretive authority and are responsible for formulating and applying principles of constitutional interpretation, they do not engage in interpretation in isolation. This means that judges are obligated to interpret constitutional law with mandatory consideration of the opinions of professionals and the public, as well as taking into account their perspectives. The validity of a judicial decision is not always enough; in certain situations, it may necessitate legitimacy, which is gained by adhering to the principles of constitutional interpretation. Participants and observers in the interpretation process have logical expectations about these principles.

The lack of a normative codification of interpretive principles presents a significant challenge in attempting to fully encompass their complete set. Within scholarly literature, there is a lack of consensus concerning the catalogue and classification of constitutional interpretation principles. P. Schneider defined principles as «requirements for liberal-democratic constitutional interpretation», and included them in his work. The requirement of fair interpretation.

1) The requirement of interpretation in accordance with the constitution.

2) The requirement of interpreting the constitution and laws in order to maintain their validity as elements of order and peace based on an objective method, taking into account the time of their emergence.

3) The requirement of interpreting competence in accordance with the substantive function entrusted to the body and considering the constitutional rights of citizens (Schneider, 1961: 50).

They essentially constitute factual rules for solving a problem... [They are] an expression of constitutional prior understanding of certain constitutional issues». Constitutional interpretation principles are divided into two groups.

He categorized them as substantive legal principles:

1) The principle of interpreting the constitution as unity.

2) The principle of interpreting fundamental rights based on the system of fundamental rights.

3) The principle of «in dubio pro libertate» (in doubt for liberty).

4) The principle of efficiency.

5) The principle of the interconnection of fundamental rights and competencies.

Functional-legal principles of interpretation encompass:

1) The principle of interpretation in accordance with the constitution.

2) The doctrine of the «political question».

3) The doctrine of «privileged freedoms».

According to K. Hesse, the principles of constitutional interpretation have «guiding and limiting significance for determining the combination and assessment of... methods [of interpretation] to solve the problem». These principles of constitutional interpretation include:

1) The principle of the integrity of the constitution.

3) The principle of practical consistency.

3) The principle of functional correctness.

4) The principle of integrative impact.

5) The principle of the normative force of the constitution (Hesse, 1981).

Within the textualist approach to interpretation advocated by A. Scalia and B. Garner, the following principles of interpretation were emphasized:

1) The principle of interpretation (any application of the text to specific circumstances requires interpretation).

2) The principle of textual superiority.

3) The principle of interconnected canons of interpretation.

4) The presumption against inefficacy (one should choose an interpretation of the text that is more conducive than obstructive to achieving the document's purpose).

5) The presumption of validity (an interpretation that confirms is favored over one that invalidates) (Scalia, 2012 b: 56).

The aforementioned academic views affirm that constitutional interpretation principles are a topic of scientific research, but there is a lack of agreement on their categorisation and classification. Certain principles are recognised by most authors, irrespective of their specific labels, while other principles are peculiar to individual authors.

Another factor for assessing the credibility of constitutional interpretation principles is their acknowledgement in judicial practice. It is challenging to establish an absolute listing of principles in this context as courts may either directly indicate interpretation principles while constructing their arguments, or they may not name specific principles as the core basis for their

decisions. Nonetheless, the principled foundation can still be inferred from their arguments. Thus, constitutional interpretation principles encompass not only the obvious facets of judicial practice but also the expectations of participants and observers from academic and practical standpoints in the interpretation process.

At the same time, it is important to comprehend that there will often be questions about why certain demands are acknowledged as principles of constitutional interpretation while others, like public morality, order, and security, economic prosperity, and social equity, are not. In answering this query, two standards for concurrent deployment can be suggested:

1) The legal nature of a particular requirement: whether it is a secondary rule directly related to the process and/or outcome of interpretation, rather than a primary rule – a constitutional principle aimed at establishing fundamental viewpoints on the reality of the legal system.

2) Simple empirical recognition of a requirement as a principle of constitutional interpretation in scholarly literature and judicial practice.

3) The limits of interpretation are defined by its nature, beyond which it cannot exceed into other legal activities, such as lawmaking. To avoid criticism of subjectivity and maintain legitimacy, interpretation must be objective and within its boundaries. These limits are dictated by the language of the text and the judicial nature of interpretation. In addition, the boundaries of interpretation are not set in stone. Rather, they are adaptable, depending on the nature and type of the act being interpreted, its specific provisions, the particular historical circumstances of the case, and the problem being discussed.

The principles of interpretation involve the language principle of the text and the nature of judicial activity during interpretation.

The principle of language use within the text necessitates that meaning should only be derived from the words written. It is commonly accepted that constitutional interpretation is limited to the point where understanding of the text ends or when a decision contradicts the written norm. Where the interpreter exceeds the limits of the constitution, they cease to interpret and start to alter or violate the constitution. (Hesse 1981c: 53).

According to A. Barak, interpretation is a rational process that conveys meaning to a legal text, solely based on its language. This prerequisite is both necessary and sufficient to establish interpretation. The boundaries of the text define the

limits of interpretation in law, while the boundaries of language establish the limits of the text. An activity is considered interpretive if it imparts meaning to the text that corresponds to one of its (explicit or implicit) meanings, encompassed by the language used in the text. Imputing meaning to the text that goes beyond its semantic content is not considered an act of interpretation and should rely on non-interpretive doctrines. Furthermore, interpretation concludes when language concludes. Additionally, interpretation can impart either an expansive or restrictive sense to the text. But it is essential to note that interpretation imbues the text with a significance that is dependent on the language it is conveyed in (Barak, 2005).

The language used in a text presents a vast scope for interpretation, and as language is dynamic and continues to evolve over time, this boundary is somewhat flexible. In the words of K. Hesse, «The text provides the framework that defines the mode of action. The extent of interpretation of the text determines the range of possible options» (Hesse, 1981:53).

The court is a legal entity whose purpose is to interpret the law, and it must avoid intervening in the resolution of political issues under the jurisdiction of other authorities. The determination of whether a question is of political or legal nature is a broad category. Nonetheless, the classification of a question as political or legal is vital in deciding whether a court should accept or decline a case for consideration. If a question is primarily political, it should be dealt with by political authorities.

Each organ of constitutional review independently imbues the concept of a «political question» with meaning. For example, in the case of *Baker v. Carr*, the U.S. Supreme Court, guided by the function of the separation of powers, formulated several distinguishing features of political questions that may vary depending on the circumstances of a specific case:

1) textual evidence of constitutional allocation of the question to the competence of a political organ of authority;

2) the absence of readily available and effective standards for its resolution;

3) the impossibility of deciding the matter without initial policy determination that is explicitly non-judicial in nature;

4) the impossibility of deciding the matter without showing disrespect to other branches of government;

5) the extraordinary need for unquestioning adherence to a political decision;

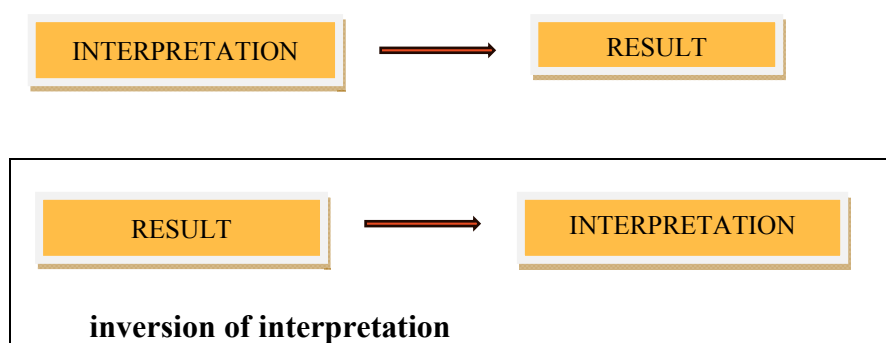
6) potential conflicts arising from different positions of organs on the same issue (U.S. Supreme Court. *Baker v. Carr*, 369 U.S. 186, 217 (1962)).

The principles of interpretation include the principle of objective interpretation and the principle of reasonable interpretation.

The principle of objectivity requires that the interpretation be carried out honestly, impartially, fairly, conscientiously, without any intention to abuse the authority of the interpreter, i.e. with the sole purpose of determining the true meaning

of the text. No one and nothing should sway the judge towards a particular result of interpretation, but this does not mean that the judge may not (indeed must not) assess various external factors influencing his decision, provided that these factors are objective.

In the process of interpretation, the so-called inversion of interpretation, whereby the judge moves from the result to the interpretation rather than from the interpretation to the result, is categorically unacceptable.

Figure 1 – Interpretative subjectivism: Inversion of Interpretation

In an objective approach, the text acquires meaning through the process of interpretation, which involves the sequential application of interpretive methods. In contrast, an inverted or subjective approach ascribes a preconceived meaning to the text, supported by an interpretation that justifies it. The court, on the basis of an examination of the facts, intuitively selects a decision that is acceptable for political, ethical and other considerations, and only then matches it with an interpretation and argumentation that justifies the result (Frank 1949:104).

Interpretation must comply with **the principle of reasonableness**. The breadth of the concept of ‘reasonableness’ makes it difficult to define, yet it is frequently used in legal arguments, often influencing the outcome of cases. There are even suggestions in the literature that the concept of ‘reasonableness’ should be given an ad hoc content, as it ‘does not translate into a fixed set of requirements or rigid rules, but rather provides a multifaceted criterion, the content of which varies from case to case’. The different spheres and manifestations of reason are such that they give rise to open criteria and standards. This flexibility of the reasonable ... explains why the concept is so widespread in legal discourse and

serves a wide range of functions; reasonableness can be described ... as a context-dependent normative criterion that is defined differently depending on the context” (Bongiovanni, 2009:11).

In the broadest sense, reasonableness means correctness. The reasonableness of interpretation is based on the rational nature of that activity, so reasonableness implies logic, motivation, objectivity and sound argumentation. But correctness can be both instrumental and moral. Reasonableness includes rationality but is not identical with it, since, in the precise words of J. Rawls, «rationality lacks a sense of justice» (Rawls, 1993:52). It is therefore concerned with goodness and truth and is not limited to instrumental logic and efficiency (Alexy, 2010:7).

Law is a rational phenomenon (Vlasenko, 2011:57), therefore the principle of reasonableness in interpretation explicitly excludes absurdity in its outcome. Absurd interpretation should be rejected: «a normative provision may be either disregarded or judicially corrected as an error if to do otherwise would produce a result that no reasonable person could approve» (Scalia, 2012: 234). It must be shown that the absurdity is obvious and obvious to any reasonable person and that the absurd result

is the only possible interpretation of the norm (Shmagin, 2012:277).

The principles for selecting methods of interpretation and resolving conflicts between possible interpretations include:

- The principle of equal significance and absence of hierarchy among interpretive methods.
- The principle of systemic unity and integrity of the constitution and constitutional law.
- The «in dubio pro libertate» principle (in doubt, in favor of liberty).
- The principle of integration.
- These principles guide the process of legal interpretation and conflict resolution in the domain of constitutional law.

Interpretation does not require the selection of one method, but the correct application of all methods. The German Federal Constitutional Court states: «The objective of interpretation is ensured by interpretation on the basis of the text of the norm (grammatical interpretation), its context (systematic interpretation), its purpose (teleological interpretation) and the legal materials and the history of its origin (historical interpretation). In order to understand the objective will of the legislator, all these methods of interpretation are permissible. They are not mutually exclusive but complementary» (BverfGE 11, 126 – Nachkonstitutionalieller Bestätigungswille).

Therefore, all methods of interpretation should be used equally, but depending on the dispute before the court. Clearly, if the case is relatively straightforward and the outcome does not lead to absurdity, a literal or grammatical interpretation of the legal provisions may be sufficient to arrive at the correct decision. If the case is complex (Dvorkin, 2004: 22), a literal interpretation alone may not be sufficient. Moreover, if the dispute also generates significant public reaction, the entire arsenal of argumentation methods will be needed, except for those that would yield no results. However, even the non-application of certain methods must be explicitly mentioned and explained. These methods should be applied sequentially.

The starting point for interpretation will always be the grammatical method. If this method does not lead to a clear result, or if there are doubts about the correctness of the interpretation, then one should turn to the historical method, which can either confirm or refute the results of the grammatical interpretation. If the application of the grammatical and historical methods of interpretation still raises questions, it is necessary to resort to the systematic method and try

to find the answer within the interpreted document or within the legal system as a whole.

In the process of interpretation it is also possible to use other methods of interpretation, which help to confirm the results of the application of «classical» methods of interpretation. The cultural method helps to understand the cultural characteristics of the society in which the interpreted norm is implemented and to assess the consequences of the interpretation. Economic analysis of law helps to find the most rational and advantageous interpretation of the norm and an efficient solution to the problem.

In cases of conflict between methods, the court's determination of the outcome should be based on a reconciliation of the variants obtained in terms of the best societal, political, economic, moral, etc. perspectives, and it should be thoroughly reasoned. Such a choice inevitably falls within the realm of judicial discretion (Barak, 1999).

According to the principle of systemic unity and integrity, constitutional provisions are interrelated and interdependent, which requires constitutional provisions to be considered in unity and integrity within the general system. This should contribute to the internal consistency and harmony of the various provisions of constitutional law. Constitutional law constitutes a comprehensive system regulating a set of political relations. Constitutional legal norms should be interpreted in such a way as to avoid contradictions with other constitutional legal norms – in the Constitution, in legislation, in other laws, etc.

The principle of «in dubio pro libertate» requires that legal provisions be interpreted in such a way as to maximise the protection of human rights. The text of the law should be interpreted in the broadest possible way to minimise any infringement of human rights. Where interpretation based on different methods leads to conflicting results, the interpretation most favourable to human rights and freedoms should be chosen. Thus, priority should be given to the interpretation that imposes the least burden on human rights and freedoms.

This principle of constitutional interpretation was first discussed in German literature during the Weimar Republic. R. Thoma, for example, argued that fundamental rights should, in case of doubt, be interpreted in such a way as to maximise the legal force of the specific norm (Thoma, 1929:42).

The purpose of the constitution is to create and preserve national unity and integrity (Smend, 2000:219), so interpretation should aim to affirm them. The principle of integration requires

that interpretation ensures the preservation of national unity and integrity. In cases of conflicting interpretations, priority should be given to the interpretation that most effectively ensures the preservation of national unity and integrity.

The principle of integration is somewhat contradictory to the principle of *in dubio pro libertate*: the former gives priority to the collective value of common existence, the latter to individual values. However, these principles balance each other and are of equal importance. In the event of a conflict between these principles, the result of the interpretation in each specific case is based on the harmonisation of the values behind them.

The principle of legal certainty is a general legal principle that arises from the principle of the rule of law (Gadzhiev 2012:19). Certainty is an ideal for the law to strive for. It is obvious that in addition to certain provisions, the law always contains uncertain provisions that are open to multiple interpretations.

The relationship between legal certainty and interpretation is complex. The initial uncertainty of normative provisions can lead in practice to «arbitrary interpretation and, consequently, arbitrary application».

Finally, interpretation itself must comply with the principle of legal certainty, which includes requirements of legal quality. Interpretation must be easily accessible, precise and clear, avoiding ambiguity, ensuring predictability of legal consequences, striking a reasonable balance between the principles of *res judicata* and *restitutio in integrum*, preventing retroactive legislation that worsens the situation of individuals, safeguarding the «legitimate expectations» of individuals, their confidence in the law and in government action, and maintaining stability and consistency in judicial practice.

Law serves its underlying objectives and is a means to achieve them effectively (Iering 2006: 90). Objectives always require efficiency. The principle of efficiency implies that constitutional and legal norms must be interpreted in such a way that they are valid, rational, specific and definite, effective and capable of realisation, so that they can create specific relationships and ensure the achievement of their underlying objectives.

This principle has been consistently applied in the practice of the European Court of Human Rights for a long time, which has allowed the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Konvencija o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod) to be truly effective. The

literature points out that “the key factor underlying the interpretation of the Convention by the European Court, which is key to realising its ‘object and purpose’, is the need to ensure effective protection of the rights guaranteed (Harris, 2016:19).

The European Court emphasises that «in interpreting the Convention, account must be taken of its special character as a treaty for the collective guarantee of human rights and fundamental freedoms... The object and purpose of the Convention as a legal instrument for the protection of human rights require that its provisions be interpreted and applied in such a way as to render its guarantees real and effective.... Moreover, any interpretation of the rights and freedoms guaranteed must be in harmony with the general spirit of the Convention, which is a legal instrument aimed at safeguarding and developing the ideals and values of a democratic society» (European Court of Human Rights judgment of 7 July 1989).

The Convention must be truly effective in ensuring compliance. «The Convention and its institutions were created for the protection of individuals and, accordingly, the procedural provisions of the Convention should be applied in such a way as to render the system of individual applications effective» (Judgment of the European Court of Human Rights of 6 September 1978). Not only the procedural, but above all the substantive provisions of the Convention, which proclaim the protected human rights and fundamental freedoms, must be effective. The Convention does not aim to guarantee theoretical or illusory rights, but rights that are practical and effective. The Convention requires that «a person actually enjoys his right» under conditions not inconsistent with the relevant article (judgment of the European Court of Human Rights of 9 October 1979).

The principle of conformity of interpretation requires that the result of the interpretation ensures the operation of the Constitution, does not contradict it and, even better, is directly consistent with it and does not cast doubt on the constitutionality of the interpretation itself. In the presence of several non-contradictory options, the one that more fully ensures its implementation should be chosen. The interpretation should strengthen the Constitution, not weaken it; it should help, not hinder, its operation.

At the heart of the principle of interpretative conformity is the idea of normative hierarchy, according to which lower-level normative acts should not contradict higher-level acts, up to and including the Constitution. Since the Constitution,

which has the highest legal force and supremacy, is at the top of the normative hierarchy, it serves as the ultimate argument in disputes over correct interpretation.

The principle of conformity of constitutional interpretation includes a presumption of validity, according to which «an interpretation that renders it valid outweighs one that renders it invalid». ... The presumption of validity refutes an interpretation that would invalidate a provision or the entire act, for example, an interpretation that might render a law unconstitutional. The presumption can be seen as a form of presumption against invalidity, since an interpretation that renders a provision invalid (unlawful) «maximally impedes its application» (Scalia, 2012:66).

The principle of constitutional avoidance was first established in the practice of the United States Supreme Court. In the 1830 decision, it was stated that when an interpretation raises “the gravest doubts” as to the constitutionality of a statute, «no court should, unless it is unavoidable, give a construction to the statute which would result in a violation, however unintentional, of the Constitution» (The Decision of the Supreme Court of the United States in 1830).

In cases where two equally plain and reasonable constructions are possible, the court should ... adopt that construction which, without abusing the meaning of the words used, will make the statute conform to the provisions of the Constitution. ... This principle was stated by the Supreme Court of Mississippi in *Marshall v. Grimes*, 41 Miss. 27, 31, where it was said: «General words in a statute should not be so construed as to place it beyond the power of the legislature, and thus render it unconstitutional. But, if possible, such construction should be given to the statute as will render it free from constitutional objections, and it should be presumed that the legislature intended to confer such rights as are lawfully within its power» (The decision of the Supreme Court of the United States in 1884).

This fundamental principle of interpretation implies that one should «seek every reasonable construction to save the statute from unconstitutionality» (The Supreme Court of the United States, 1895) and interpret the statute in a way that «endeavours, as far as possible, to conform it to the Constitution and to higher law» (The Supreme Court of the United States, 1869).

Thus, «if the language of the statute is susceptible of two equally valid interpretations, the one which is plainly in harmony with the provisions

of the Constitution is to be preferred» (The decision of the Supreme Court of the United States in 1902). Furthermore, «the statute must be construed not only so as to preserve its constitutionality, but also so as to avoid all possible doubt as to its constitutionality» (The decision of the Supreme Court of the United States in 1908).

In cases «where the constitutionality of a statute is in doubt, if the statute is reasonably susceptible of two interpretations, one of which is unconstitutional and the other valid, our clear duty is to adopt the interpretation which will save the statute from being declared unconstitutional. This principle should not be interpreted to mean that our duty is first to find that the law is unconstitutional and then to claim that such a finding was unnecessary because the law is susceptible to an interpretation under which it does not conflict with the Constitution. On the contrary, this principle must mean unequivocally that if the statute is reasonably susceptible of two interpretations, one of which raises doubts and serious questions of constitutionality, while the other excludes such questions, our duty is to adopt the latter interpretation» (The United States Supreme Court Decision of 1909).

Thus, the interpretation that raises «serious and doubtful questions of constitutionality», «in accordance with established practice... shall not be adopted if another... reasonable interpretation is possible and should prevail» (1926 decision of the Supreme Court of the United States). «The court must first determine whether an interpretation of the statute that avoids these questions is possible» (The Supreme Court of the United States, 1932). The law cannot be interpreted as violating the Constitution if there is another possible interpretation (The decision of the Supreme Court of the United States in 1979). For this to happen, laws must be interpreted and applied in accordance with, and not in defeat of, the purpose of the Constitution (The decision of the Supreme Court of the United States in 1937).

«The court must construe the statute so as to avoid serious constitutional problems unless such a construction is clearly contrary to the intent of Congress. This basic principle has long been applied by the Court and is beyond dispute. This approach not only reflects a prudent concern that constitutional questions should not be decided unnecessarily, but also recognises that Congress, like the Court, is bound by the Constitution and has sworn to uphold it. Therefore, courts will not readily presume that Congress intended to infringe upon constitutionally

protected liberties or to arrogate to itself powers» (The United States Supreme Court, 1988).

«Constitutional interpretation requires that among several possible interpretations of provisions, some of which lead to unconstitutional results and others to partially constitutional results, preference be given to those which are in conformity with the Basic Law» (BverfGe 32, 373 – Ärztliche Schweigepflicht. Decision of the Second Senate of 8 March 1972. 2 BvR 28/71. Rn. 50). «If a provision is susceptible to more than one interpretation, the Federal Constitutional Court may therefore examine whether the provision is compatible with the Basic Law in the interpretation in question. If the norm contradicts the Basic Law in all possible interpretations, it is unconstitutional as such. If a norm is open to several interpretations, some of which lead to unconstitutional results, the norm is constitutional and must be interpreted in accordance with the Constitution. Decisions that interpret the norm in a way that is contrary to the Basic Law must be annulled» (BverfGe 19, 1 – Neuapostolische Kirche. Decision of the First Senate of 28. April 1965. 1 BvR 346/61. Rn 9).

Constitutional interpretation not only requires the selection of an interpretation that does not contradict the constitution, but also implies an interpretation that most effectively promotes the realisation of the constitution. Through constitutional interpretation, constitutional principles influence sectoral legislation by giving constitutional meaning to its norms. In this way, constitutional values permeate legislative norms.

Despite the fact that the constitution and constitutional law constitute a system, they are not free from conflicts between co-equal norms and the values that underlie them. To resolve these conflicts, the arsenal of constitutional law methodology includes specialised techniques: proportionality, weighing and balancing (Aleinikoff, 1987: 919). Each of these techniques (in part or as a whole) aims to reconcile and balance conflicting values.

The principle of practical consistency proposed by K. Hesse suggests that «protected legal values in constitutional relations should be combined when dealing with an issue in such a way that there is no doubt about the validity of any of them. In the case of conflicts, a «balancing of values» at the expense of one another is inadmissible. The task of optimisation is posed: both values must be constrained in order for them to have an optimal effect. Constraints should be set in each specific case. The restrictions should not be greater than what is necessary to reconcile both legal values» (Hesse, 1981: 51).

Thus, the principle of practical consistency requires that constitutional provisions, as well as the values they protect, should be combined (practically harmonised) and correspond to each other in the resolution of constitutional disputes in such a way that there is no doubt about their validity and that no priority is given to certain norms (values) over others, but that the norms are simultaneously optimised. The aim of reconciliation is to achieve a balance between conflicting values (Lerhe, 1994: 240).

Despite the rather well-structured concept, weighing, balancing and harmonising tend to exist in the «semi-shadow» of the rational, since it is impossible to establish an objective scale or to create scales that would perform these operations and assess the significance of conflicting values.

The principle of practical consistency is used in constitutional practice to resolve constitutional disputes relating to the examination of the constitutionality of limitations imposed by the legislature on individual rights and freedoms, based on the principles of proportionality, weighing or balancing, in order to reconcile private and public interests.

The German Federal Constitutional Court actively applies this methodology. In the Lebach case, for example, it is stated: «In resolving a conflict, it is to be assumed that both constitutional values are essential components of the free democratic system of the Basic Law in the sense of the constitution, so that neither of them can claim a fundamental advantage. ... Since both values are constitutional, in the event of a conflict between them they should be reconciled as far as possible; if this is not possible, a decision should be made, taking into account the characteristics and specific circumstances of the individual case, as to which interest should be given priority. In doing so, both constitutional values must be considered in relation to human dignity as the core of the constitutional value system» (BverfGE 35, 202 (Lebach) Decision of the First Senate of 5 June 1973 1 BvR 536/72).

Recommendations for legal scholars and judges of the Constitutional Court when interpreting the constitution:

1. Textualism and Originalism:

– Start with the text of the Constitution itself. Interpret its provisions by relying on the ordinary meaning of the words used at the time of adoption.

– Examine original intent by studying historical documents, debates, and the intentions of the framers to understand how they understood and intended to use the constitutional provisions.

2. Broad vs. Narrow Interpretation:

– Distinguish between broad and narrow interpretations. A broad interpretation may favour a flexible, evolving approach, while a narrow interpretation may prioritise adherence to the original text and intent.

3. Stare Decisis:

– Respect precedent. Examine how previous decisions on similar constitutional issues have been resolved, and consider the principle of stare decisis when formulating new interpretations.

4. Living Constitution:

– Recognise that the constitution can be a «living» document, adaptable to changing social, political and economic circumstances. Such a perspective allows for more flexible interpretations over time.

5. Balancing Rights and Interests:

– Strive to strike a balance between individual rights and collective interests, particularly where rights may conflict with each other or with the common good.

6. Avoiding Absolutism:

– Be wary of absolutist interpretations. Few constitutional provisions are absolute, and the majority may be subject to reasonable restrictions.

7. Presumption of Constitutionality:

– A presumption that laws enacted by legislative bodies are constitutional unless proven otherwise. This presumption ensures that the courts do not casually invalidate the actions of the elected branches of government.

8. Avoiding Political Bias:

– Endeavor to maintain impartiality and refrain from political bias when interpreting the constitution.

9. Clear and Convincing Evidence:

– Demand clear and convincing evidence when challenging the constitutionality of a law or government actions. This places the burden of proof on those seeking to invalidate such actions.

10. Principle of Proportionality:

– Ensure that the limitation is not more extensive than necessary to achieve a legitimate government objective.

11. Considerations of Public Policy:

– Assess the broader implications of constitutional interpretations for public policy. Strive for decisions that promote the common good and do not undermine the stability of the legal system.

12. Contemporary Values:

– Recognize that societal values and norms can evolve over time. When interpreting the constitution,

take into account how contemporary values may influence the understanding of constitutional principles.

13. Global Perspectives:

– Draw insights from comparative constitutional law and international human rights standards to substantiate interpretations, particularly in cases involving fundamental rights.

14. Public Engagement:

– Encourage public involvement and dialogue on constitutional matters to foster a sense of ownership and legitimacy in constitutional interpretation.

15. Judicial Restraint and Activism:

– Strike a balance between judicial restraint (deference to the elected branches) and judicial activism (an assertive role in protecting constitutional rights) based on the specific context and constitutional issue at hand.

These guidelines serve as the cornerstone of an approach to constitutional interpretation that takes into account the intricacies and nuances involved in ensuring a just and stable legal system. The ultimate aim is to uphold the supremacy of the law, protect individual rights and promote the collective well-being of society.

Conclusion

In conclusion, the principles of constitutional interpretation are fundamental to the functioning of any constitutional democracy. These principles provide a framework for understanding and applying the Constitution, which is the supreme law of the land. While there may be different approaches to interpretation, such as originalism, textualism or living constitutionalism, the ultimate goal is to ensure that the constitution remains a living document that can adapt to the changing needs and values of society while maintaining its core principles and values.

The principles of constitutional interpretation, including the importance of text, historical context, precedent and the spirit of the constitution, help guide judges, legislators and citizens in making sense of the provisions of the constitution. They provide a means of resolving disputes, upholding the rule of law and protecting individual rights and freedoms.

It is essential that those involved in the interpretation and application of constitutional law approach their responsibilities with a commitment to fairness, justice and a deep respect for the

principles on which the Constitution is founded. In doing so, we can ensure that our constitutional system remains a beacon of democracy, protecting the rights and freedoms of all citizens and promoting the principles of justice, equality and the rule of law.

References

- Alexy R. *The Reasonableness of the Law // Reasonableness and Law / Ed. by G. Bongiovanni, G. Sartor, C. Valentini.* 2010. P. 7.
- Aleinikoff T.A. *Constitutional Law in the Age of Balancing // The Yale Law Journal.* Vol. 96. 1987. No 5. P. 919.
- Barak A. *Sudejskoe usmotrenie.* M.: Norma, 1999.
- Barak A. *Purposive interpretation in law.* Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.
- Barnett V.M. *Constitutional Interpretation and Judicial Self-Restraint // Michigan Law Review.* 1940. Vol. 39. No 2. P. 213-214.
- BverfGE 35, 202 (Lebach). *Reshenie Pervogo Senata ot 5 ijunja 1973 goda 1 BvR 536/72 // Izbrannye Reshenija Federal'nogo Konstitucionnogo Suda Germanii / Sost. Ju. Shvabe, T. Gajssler. Otv. red. K. Krouford. M.: Infotropik Media, 2018, S.379.*
- BverfGE 19, 1 – *Neuapostolische Kirche. Beschlu□ des Ersten Senats vom 28. April 1965. 1 BvR 346/61. Rn 9. URL: https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv019001.html (date of reference: 16.11.2023).*
- BverfGE 11, 126 – *Nachkonstitutioneller Bestatigungswille. Beschlu□ des Zweiten Senats vom 17. Mai. 1960. 2 BvL 11/59, 11/60. Rn 18-19.*
- Delo Ljuta. *Federal'nyj konstitucionnyj sud FRG. (Pervyj Senat). 7 BVerfGE 198 (1958) // Kenenova I.P., Troickaja A.A., Shustrov D.G. Sravnitel'noe konstitucionnoe pravo v doktrine i sudebnyh reshenijah. S. 226.*
- Dvorkin R. *O pravah vs'er'ez [1977]. M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJEN), 2004. S. 22.*
- Frank J. *Law and the Modern Mind.* London: Stevens & Sons Limited, 1949. P. 104.
- Iering R. *Cel' v prave // fon Iering R. Izbrannye trudy. V 2 t. T. 1. SPb.: «Juridicheskij centr Press», 2006. S. 90.*
- Gadzhiev G. *Princip pravovoj opredelennosti i rol' sudov v ego obespechenii. Kachestvo zakonov s rossijskoj tochki zrenija // Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie. 2012. № 4(89). S. 19.*
- Grimm D. *Judicial Activism // Judges in Contemporary Democracy: An International Conversation / Ed. by R. Badinter and S. Breyer. New York; London: New York University Press, 2004. P. 17.*
- G. Bongiovanni, G. Sartor, C. Valentini. L., N. Y., Dordrecht, Heidelberg: Springer, 2009. (Law and Philosophy Library. V. 86). P. 10.
- Haberle P. *Otkrytoe obshhestvo tolkovatelej konstitucii // Konstitucionnoe pravo: vostochnoevropejskoe obrazovanie. 2003. № 1 (42). S. 21.*
- Hawkins F.V. *On The Principles of Legal Interpretation With Reference Especially to the Interpretation of Wills [1860] // Thayer J.B. A preliminary treatise on evidence at the common law. Part. II. Other preliminary topics. Boston: Little, Brown, and company, 1898. P. 577.*
- Hesse K. *Osnovy konstitucionnogo prava FRG. 11-e izd [1978]. M.: Jurid. lit., 1981.*
- Konvencija o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod. *Zakljuchena g. Rime 4 nojabrja 1950 goda (s izm. ot 13.05.2004). Vmeste s Protokolom № 1 (Podpisan v g. Parizhe 20 marta 1952 goda), Protokolom №4 ob obespechenii nekotoryh prav i svobod pomimo teh, kotorye uzhe vkljucheny v Konvenciju i pervyj Protokol k nej (Podpisan v g. Strasburge 16 sentjabrja 1963 goda), Protokolom №7 (Podpisan v g. Strasburge 22 nojabrja 1984 goda) // SZ RF. 2001. № 2. St. 163.*
- Lerche P. *Predely osnovnyh prav // Gosudarstvennoe pravo Germanii. Sokr. per. s nem. 7-tomnogo izd. V 2 t. T. 2 / Pod red. J. Izenze, P. Kirrhofa. M.: In-t gosudarstva i prva RAN, 1994. S. 240.*
- Llewellyn K.N. *Remarks on the Theory of Appellate Decision and the Rules or Canons about How Statutes Are to Be Construed // Vanderbilt Law Review. 1949-1950. Vol. 3. Issue 3. P. 395.*
- Llewellyn K.N. *Remarks on the Theory of Appellate Decision and the Rules or Canons about How Statutes Are to Be Construed // Vanderbilt Law Review. 1949-1950. Vol. 3. Issue 3. P. 406.*
- Matis K. *Konsekvencializm v prave // Vestnik grazhdanskogo prava. 2015. № 5. S. 204.*
- Pravo Evropejskoj Konvencii po pravam cheloveka / Pod. red. D. Harrisa, M. O'Bojla, K.Uorbrika. M.: Razvitie pravnyh sistem, 2016. S.19.*
- Postanovlenie Evropejskogo Suda po pravam cheloveka ot 7 ijulja 1989 goda «Sering protiv Soedinennogo Korolevstva» (zhaloba № 14038/88), § 87 // Evropejskij Sud po pravam cheloveka. Izbrannye reshenija. V 2 t. T. 1. M.: Norma, 2000. S. 619.*
- Postanovlenie Evropejskogo Suda po pravam cheloveka ot 6 sentjabrja 1978 goda «Klass i drugie protiv Federativnoj Respubliki Germanii» (zhaloba № 5029/71), § 34 // Evropejskij Sud po pravam cheloveka. Izbrannye reshenija. S. 169.*
- Postanovlenie Evropejskogo Suda po pravam cheloveka ot 9 oktjabrja 1979 goda «Jejri protiv Irlandii» (zhaloba № 6289/73), § 24, 26 // Evropejskij Sud po pravam cheloveka. Izbrannye reshenija. S. 219.*
- Smend R. *Constitution and constitution law // Weimar: a jurisprudence of crisis. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2000. P. 219.*
- Soboleva A.K. *Kanony tolkovanija v prave // Rossijskaja justicija. 2000. № 10. S. 44-46.*
- Shustrov D.G. *Mezhdju Scilloj i Haribdoj: konstitucionnyj kontrol' za popravkami k konstitucii i politika // Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 11: Pravo. 2019. № 2. S. 81-82.*
- Shmagin A. *Osnovy nemeckoj metodiki tolkovanija prava // Vestnik grazhdanskogo prava. 2012. T. 12. № 4. S. 283-284.*

Scalia A., Garner B.A. Reading Law: The Interpretation of Legal Text. 2012. P. 56.

Schneider P. Prinzipien der Verfassungsinterpretation : gefährdungshaftung im öffentlichen Recht. 1961. P. 50.

Scalia A., Garner B.A. Reading Law: The Interpretation of Legal Text. 2012. P. 56. <https://jm919846758.files.wordpress.com/2020/09/rililt.pdf> P. 234.

Thompson J.A. Principles and Theories of Constitutional Interpretation and Adjudication: Some Preliminary Notes // Melbourne University Law Review. Vol. 13. 1982. P. 597.

Thoma R. Die juristische Bedeutung der grundrechtlichen Satze der deutschen Reichsverfassung im allgemeinen. 1929. S. 42.

U.S. Supreme Court. Baker v. Carr, 369 U.S. 186, 217 (1962). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/369/186/> (date of reference: 10.11.2023).

U.S. Supreme Court. Parsons v. Bedford, Breedlove & Robeson, 28 U.S. 433, 448-449 (1830). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/28/433/#:~:text=Held%20that%20the%20refusal%20of,been%20sent%20up%20to%20this> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. Grenada County Supervisors v. Brogden, 112 U.S. 261, 268-269 (1884). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/112/261/> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. Hooper v. California, 155 U.S. 648, 657 (1895). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/155/648/> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. Presser v. Illinois, 116 U.S. 252, 269 (1869). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/116/252/> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. Knights Templars Indem. Co. v. Jarman, 187 U.S. 197, 205 (1902). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/187/197/> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. Harriman v. ICC, 211 U.S. 407, 422 (1908). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/211/407/> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. United States ex rel. Attorney General v. Delaware & Hudson Co., 213 U.S. 366, 407-408 (1909). URL: <https://caselaw.findlaw.com/court/us-supreme-court/213/366.html> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. Missouri Pacific R. Co. v. Boone, 270 U.S. 466, 471-472 (1926). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/270/466/> (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. Crowell v. Benson, U.S. 22, 62 (1932). URL: [https://supreme.justia.com/cases/federal/us/285/22/#:~:text=Benson%2C%20285%20U.S.%2022%20\(1932\)&text=Fact%2Dfinding%20authority%20can%20be,the%20law%20in%20that%20case.](https://supreme.justia.com/cases/federal/us/285/22/#:~:text=Benson%2C%20285%20U.S.%2022%20(1932)&text=Fact%2Dfinding%20authority%20can%20be,the%20law%20in%20that%20case.) (date of reference: 14.11.2023).

U.S. Supreme Court. NLRB v. Catholic Bishop of Chicago, 440 U.S. 490, 500 (1979). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/440/490/> (date of reference: 15.11.2023).

U.S. Supreme Court. Phelps v. United States, 274 U.S. 341, 344 (1937). URL: <https://www.uscourts.gov/educational-resources/educational-activities/facts-and-case-summary-snyder-v-phelps> (date of reference: 15.11.2023).

U.S. Supreme Court. DeBartolo Corp. v. Coast Trades Counc., 485 U.S. 568, 575 (1988). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/485/568/> (date of reference: 15.11.2023).

Rawls J. Political Liberalism. New York: Columbia University Press, 1993. P. 52.

Vlasenko N.A. Razumnost' i pravo: svjaz' javlenij i puti issledovanija // Zhurnal Rossijskogo prava. 2011. № 11. S. 57

Information about authors:

Makhambetsaliyev Dauren Bahtybaiuly (corresponding author) – master of jurisprudence science, agent of European and English schools in private entrepreneurship» Crown Study and Travel « of Almaty (Kazakhstan, Almaty, e-mail: mahambetsaliyevdauren@gmail.com);

Rakymgaliyeva Ayazhan – master of the L.N.Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan, Astana, e-mail: rakymgaliyevaa@gmail.com)

Авторлар туралы мәлімет:

Махамбетсалиев Дәурен Бахтыбайұлы – заң ғылымдарының магистрі, Алматы қаласының «Crown Study and Travel» жеке кәсіпкерліктегі еуропалық және ағылшын мектептерінің агенті (Қазақстан, Алматы, e-mail: mahambetsaliyevdauren@gmail.com);

Рақымғалиева Аяжан – Л. Н. Гумилев Атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің магистранты (Қазақстан, Астана қ., e-mail: rakymgaliyevaa@gmail.com)

Previously sent (in English): November 18, 2023.

Re-registered (in English): February 12, 2024.

Accepted: March 26, 2024.

А.А. Есекеева^{1*}, А.Е. Жатқанбаева², С. Әділғазы³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты, Қазақстан, Астана қ.

³Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: ainash.akim@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Бала құқығын қорғау мен олардың қауіпсіздігі – мемлекеттің әлеуметтік саясатының басым бағыттарының бірі. Биылғы жылы Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Ұлттық қордан балаларға қаржы төлеу туралы заңға қол қойды. 2024 жылы 1 қаңтарда Қазақстанда «Ұлттық қор – балаларға» жобасы іске қосылады. Қазақстанның жарқын болашағы ел тағдырына бейжай қарамайтын, нағыз отаншыл, ниеттес, мүдделес ұрпақтың қолында болса, сапалы адам капиталын қалыптастыру биліктің бүгінгі қолында.

Мемлекет тарапынан еліміздің жарқын болашағының кепілі – балалар, жас жеткіншектердің болашағына, олардың сапалы білім алуына, денсаулығын нығайтуға және отбасылық және адамгершілік-рухани құндылықтарды қалыптастыруға үнемі қолдау білдіріп келеді. Мемлекет басшысы бала құқықтарына қатысты мәселелерді кезек күттірмей, шешімін табуды, бала құқықтарына қатысты заңдардың дереу күшіне енгенін талап етеді. Президент өз сөзінде, «Біз бала құқықтарын қорғау жөніндегі ауқымды мәселелерді шешуге тиіспіз. Балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, балалар арасындағы суицид пен буллингтің алдын алу үшін мемлекеттік бақылауды күшейтіп, тиімді тетіктерді қарастыруымыз керек» деп тапсырма берді (<https://egemen.kz/article/261356-qasym-zhomart-toqae-v-balalar-arasyndaghy-suitsid-pen-bullinginh-aldyn-alu-qadge>). Мақалада бала құқықтары институтының мәні, орны мен рөлін анықтау үшін маңызды мәселелердің кең ауқымы зерттелді және де бала құқықтарын құқықтық реттеудің ерекшеліктері талданды.

Түйін сөздер: бала құқықтары жөніндегі уәкіл, баланың құқықтары мен міндеттері, жетім балалар, әлеуметтік жетім, адам құқықтары жөніндегі уәкіл, отбасы.

A.A. Yessekeyeva^{1*}, A.A. Zhatkanbayeva², S. Adilgazi³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Astana

³Narhoz University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: ainash.akim@gmail.com

Legal status of the committee for child rights in the Republic of Kazakhstan

The protection of children's rights and their safety is one of the priorities of the State's social policy. This year, President Kassym-Jomart Kemelovich signed a law on the payment of funds to children from the National Fund. On January 1, 2024, the National Fund for Children project will be launched in Kazakhstan. While the bright future of Kazakhstan is in the hands of a generation that is not indifferent to the fate of the country, truly patriotic, purposeful, interested, the formation of a high-quality human capital is in the hands of the authorities.

The state constantly supports the future of children and adolescents, their high-quality education, health promotion and the formation of family and moral and spiritual values – the key to a bright future for our country. The Head of State demands urgent resolution of issues related to the rights of the child, the immediate entry into force of laws related to the rights of the child. In his speech, the President noted that «we must solve large-scale issues of protecting the rights of the child. We must strengthen state control and consider effective mechanisms to ensure the safety of children, prevent suicide and bullying among children» (<https://egemen.kz/article/261356-qasym-zhomart-toqae-v-balalar-arasyndaghy-suitsid-pen-bullinginh-aldyn-alu-qadge>). The year 2022 has been declared the year of children, the rights of the child are widely promoted, measures for their rights have been implemented in each region of the republic, and a lot of work has been done.

Key words: the Commissioner for the Rights of the Child, the rights and duties of the child, orphans, social orphans, the Commissioner for Human Rights, the family.

А.А. Есекеева^{1*}, А.Е. Жатқанбаева², С. Адилгазы³

¹Қазақстан Республикасының ұлт-қанағаты университетінің атындағы Алматы мемлекеттік университеті, Алматы, Қазақстан

²Конституционный Суд Республики Казахстан, Казахстан, г. Астана

³Университет Нархоз, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: ainash.akim@gmail.com

Правовой статус уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан

Защита прав детей и их безопасность – одно из приоритетных направлений социальной политики государства. В этом году Президент Касым-Жомарт Кемелович подписал закон о выделении средств детям из Национального фонда. 1 января 2024 года в Казахстане запущен проект «Национальный фонд – Детям». В то время как светлое будущее Казахстана находится в руках поколения, равнодушного к судьбе страны, истинно патриотичного, целеустремленного, заинтересованного, формирование качественного человеческого капитала находится в руках власти.

Государство постоянно поддерживает будущее детей, подростков, их качественное образование, укрепление здоровья и формирование семейных и нравственно – духовных ценностей-залог светлого будущего нашей страны. Глава государства требует безотлагательного решения вопросов, касающихся прав ребенка, немедленного вступления в силу законов, касающихся прав ребенка. В своем выступлении Президент отметил, что «мы должны решать масштабные вопросы по защите прав ребенка. Мы должны усилить государственный контроль и рассмотреть эффективные механизмы для обеспечения безопасности детей, предотвращения самоубийств и буллинга среди детей» (<https://egemen.kz/article/261356-qasym-zhomart-toqayev-balalar-arasyndaghy-suitsid-pen-bullinginh-aldyn-alu-qadge>).

2022 год объявлен годом детей, широко пропагандируются права ребенка, реализованы мероприятия по их правам в каждом регионе республики, проделана большая работа.

Ключевые слова: уполномоченный по правам ребенка, права и обязанности ребенка, дети-сироты, социальные сироты, уполномоченный по правам человека, семья.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында балалардың құқықтары мен мүддесін қорғау конституциялық нормалар мен халықаралық міндеттемелерге сәйкес жүзеге асырылады. Елімізде Бала құқықтары туралы Конвенция алғаш рет ҚР Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 8 маусымдағы қаулысымен ратификацияланды (Жомарт, 2023: 284).

Өкінішке орай, елде бала құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымы енгізілгеніне қарамастан, балалар орудістері туралы идеялар әлі де шектеулі. Шынымды айтсам, қазақстандықтар үшін Омбудсмен сөзі әлі екіұшты. Біздің отандастарымыз омбудсменнің не істейтіні туралы әлі де жеткілікті білмейді. Омбудсмен сөзі алғаш рет 150 жыл бұрын Еуропада, соның ішінде Швейцария мен Финляндияда пайда болды. Ол бастапқыда Мемлекеттік басқарудың қосымша механизмі ретінде қызмет етті, өйткені ол мемлекеттік басқару стандарттарын жетілдіру мақсатын көздеді (Қаржасова, 2015: 32).

Мақалада Бала құқықтары институтының мәнін, орны мен рөлін анықтау үшін маңызды

мәселелердің кең ауқымы зерттелген, сонымен қатар бала құқықтарын құқықтық реттеудің ерекшеліктері талданған.

Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі Қазақстан Республикасында Заңмен реттелмеген. Бала құқықтары жөніндегі уәкіл өз ұсыныстарын барлық деңгейдегі заң шығарушы және атқарушы биліктің тиісті органдарына жіберу арқылы балалардың құқықтарын қорғау тетігінің тиімділігін арттыруға жәрдемдесуге міндетті. Бұл ретте бала құқықтары жөніндегі уәкілдің конституциялық-құқықтық мәртебесі және оның атқаратын функциялары қаралды. Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі Қазақстан Республикасында заңнамалық тұрғыда реттелмеген. Баланың құқықтары жөніндегі уәкіл барлық деңгейдегі заңнамалық және атқарушы биліктің тиісті органдарына өз ұсыныстарын жібере отырып, балалардың құқықтарын қорғау тетігінің тиімділігін арттыруға жәрдемдесуге міндетті. Осы ретте, бала құқықтары жөніндегі уәкілдің конституциялық-құқықтық мәртебесі мен олардың атқаратын функциялары қарастырылды.

2002 жылы 8 тамызда «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары ту-

ралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345>). Бұл заң қабылданғаннан бастап, баланың құқықтары мен мүдделеріне қатысты оған 47 рет өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Бұл кезеңде Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институты енгізілгенге дейін бала әлеуметтік жеке субъект ретінде қарастырылмады және балаларды құқықтық және әлеуметтік қорғау мәселелері Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құзыретінде болатын.

БҰҰ Бала құқықтары жөніндегі комитетінің ұсынымдарына сәйкес Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен 2006 жылғы қаңтарда БҰҰ Бала құқықтары жөніндегі конвенциясының ережелерін іске асыру жөніндегі дербес уәкілетті орган, «Қазақстан Республикасы Білім Министрлігінің балалар құқықтарын қорғау комитеті», ал, 2007 жылғы тамызда республиканың барлық өңірлерінде балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі департаменттер құрылды. Ал, бала құқықтарының қорғалуын тікелей бақылауды жүзеге асыратын арнайы Бала уәкілі институты 2016 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің 10 ақпандағы № 192 Жарлығымен құрылды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000192>). Бала құқықтары жөніндегі уәкіл кеңсесі 2016 жылдың қарашасында Астана қаласында жұмысын бастады.

Бұл институт балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін дербес нысанда қорғауға ғана бағытталуымен ерекшеленеді, оның негізгі мақсаттарына : балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің кепілдіктерін қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекеттік және қоғамдық институттармен өзара іс-қимылда балалардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру жатады (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000942>).

Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің міндеттері : аталған институтты нығайтуға және дамытуға бағытталған түрлі іс-шараларды ұйымдастырады, бала құқықтарына қатысты заңнаманы жетілдіру мақсатында заң шығарушы органдармен өзара іс-қимыл жасайды, оны дамыту бойынша ұсыныстар енгізеді, Бала құқықтары туралы конвенцияның ережелерін насихаттауды жүзеге асырады, балалардың құқықтары мен бостандықтарын, олардың заңды мүдделерін қорғауды, олардың бұзылған құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қалпына келтіруге жәрдемдесуді жүзеге асырады, сондай-ақ Уәкіл мемлекеттік билік органдарының бала

құқықтары туралы заңнаманың сақталуын бақылауды, БАҚ беттеріне, әлеуметтік желілерге балалық шаққа қатысты мәселелер бойынша мониторинг жүргізеді.

Материалдар мен әдістер

Қазіргі қазақстандық заң әдебиетінде аталған проблеманы С.З. Зиманов, С.С.Сартаев, М.С.Нәрікбаев, К.А. Жиренчин, С.Ж.Айдарбаев, Ж.Д. Бусурманов, Г.К. Искакова, Б.А.Жетпісбаев, М.Б. Құдайбергенов, А.Т.Ащеулов, Б. Жандарбек және т.б. көтерді. Ал, алыс-жақын шетелдердің қазіргі ғылыми әдебиеттерінде бала құқықтарына қатысты Н.В. Кравчук, Л.В.Мартынова, З.К. Шнекендорфт, Е.А. Лукашева сияқты ғалымдар еңбек сіңірді. Мақаланы жазу барысында отбасы, бала құқықтары саласын зерттеп жүрген отандық және Ресейлік, өзге де шет мемлекеттердің заңгер ғалымдарының атап айтсақ, Г.Б. Қаржасова, А.Ж. Жомарт, Ж.Ж.Давлетбаева, М.Б. Кудайбергенов, Ш.В. Саркисян, А.Нурсултанованың ғылыми еңбектері мен жазбалары қолданылды. Қолданыстағы заңнаманы, жалпы және арнайы заң әдебиеттерін зерттеу ғылыми таным әдіснамасының талаптарына қайшы келмейтін және құқық теориясында қолданылатын жеке ғылыми, жүйелі, формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық зерттеу әдістердің логикасына сәйкес келетін ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Талқылаулар мен нәтижелер

Бұл институт «жетім балалар» сияқты әлеуметтік топқа ерекше көңіл бөледі, өйткені ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балалардың құқығын қорғау қазіргі кезеңде мемлекет тарапынан барынша қолдауға ие. Осы орайда, атап өту керек, елімізде даму мүмкіндігі шектеулі 150 мыңнан астам бала бар. Ал, 50 мыңнан астам жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар. 18 мыңға жуық бала 12 мың қолайсыз отбасында тәрбиеленуде. Бір мың төрт жүз баланың ата-анасы ата-ана құқығынан айырылғандар. Сондай-ақ, елімізде 30 мыңнан астам әлеуметтік жетім бала бар. Олар – ата-анасы бас тартқандар, тастанды балалар немесе ата-анасы қамауда отырғандар немесе сырқатынан ұзақ емделіп жатқандар, ата-анасы хабар-ошарсыз кеткен балалар (Құдайбергенов 2018: 54).

Елімізде білім беру ұйымдарында, отбасында кез келген дене жазасына тыйым салынады. Десе де, балаларды қорғауға қатысты қабылданған нормативтік актілердің санына және осы салада мемлекеттің күш-жігеріне қарамастан, қоғамда бала құқықтарының бұзылу жағдайлары азаймай отыр. Әсіресе, отбасында баланың зорлық-зомбылыққа ұшырауы көптеп кездеседі.

2021 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша елімізде балалар саны 6 295 590 құрайды (www.extranet.unicef.org). Ал, 2021 жылғы Ұлттық статистика бюросының мәліметінше, Қазақстанда жасы 1-14 жасты балалардың жартысынан көбі (52,7 пайыз) ата-анасы немесе үй шаруашылығының ересек мүшелерінен психологиялық немесе физикалық қысым көреді екен (оның ішінде 55,2% ұлдар мен 49,9% қыздарға кез келген зорлық-зомбылықтың жазалау әдісі қолданылған). Бұдан шығатын қорытынды, демек 3 147 245 бала отбасында ересектердің қысымына ұшыраған (https://old.stat.gov.kz/for_users/cluster/chapter7).

2022 жыл – балалар жылы болып жарияланды, бала құқықтары кеңінен насихатталып, олардың құқықтары бойынша іс-шаралар республиканың әр аймағында жүзеге асырылды, қаншама еңбек атқарылды.

Десе де, өкінішке орай, елімізде бала құқықтары жөніндегі уәкіл лауазымы енгізілгенімен, балалар омбудсмені туралы түсініктер әлі де шектеулі. Шынын айту керек, Қазақстандықтар үшін Омбудсмен – Бала уәкілін алмағанның өзінде, тіпті Адам құқықтары жөніндегі уәкіл сөзі әзірге түсініксіздеу естіледі. Біздің отандастарымыз әлі де болса Омбудсменнің немен шұғылданатыны туралы жеткілікті біле бермейді. Омбудсмен сөзі тұнғыш рет осыдан 150 жылдай уақыт бұрын Еуропада, оның ішінде Швейцариямен Финляндияда пайда болған. Алғашында ол мемлекеттік басқару стандарттарын жетілдіру мақсатын көздегендіктен мемлекеттік басқарудан қосымша механизмі қызметін атқарған (Қаржасова, 2015: 32).

Медицина ғылымында «балаларға қатыгездік синдромы» термині баланың ата-анасы немесе оларды алмастыратын адамдар тарапынан оған физикалық әсер ету шараларын жеткіліксіз қолдану нәтижесінде алынған физикалық немесе психологиялық жарақаттануды білдіреді. Қазақстанда стационарлық медициналық мекемелерге жылына орта есеппен 30 балаға дейін «қатыгез қарым-қатынас» деген ресми қорытынды келіп түседі. Жарақат салдары-

нан ауруханаға жатқызылған 25 мың баланың 60% үйден тыс жерде жарақат алғандар (www.extranet.unicef.org).

Отбасындағы зорлық-зомбылық қолайсыз отбасылардың санын көбейтіп, отбасының ажырасуына, ата-ана құқығынан айыруға, балалар арасындағы қылмыстардың көбеюіне, суицидке әкеледі. Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуына ықпал ететін негізгі себептер мамандарды зорлық-зомбылық мәселесі бойынша арнайы даярлаудың жеткіліксіздігі және осыған байланысты олардың өздерінің функционалдық міндеттерін нақты түсінбеуі, сондай-ақ ведомствоаралық өзара іс-қимылдың және тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге шұғыл көмек көрсету жөніндегі іс-қимыл алгоритмінің болмауы болып табылады (Саркисян, 2023: 4). «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекстің 72-бабына сәйкес ата-ана құқықтарын жүзеге асыру кезінде ата-аналар баланың дене бітімі мен психикалық денсаулығына, оның адамгершілік жағынан дамуына зиян келтіруге құқылы емес. Баланы тәрбиелеу тәсілдері адамның қадір-қасиетін кемсітетін немқұрайлылықты, қатыгездікті, дөрекілікті, баланы қорлауды немесе қанауды болғызбауға тиіс (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z161>).

2020 жылғы деректерге сәйкес Қазақстанда көмелетке толмағандармен 997 неке тіркелген (https://old.stat.gov.kz/for_users/cluster/chapter7). Ал, ҚР Қылмыстық кодексінің 122 бабына сәйкес он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер 5 жылдан 15 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазалары көзделген (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>).

Балалар арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнама нәтижелері орташа алғанда балалардың 3,3% өздеріне қатысты тұрақты түрде қатыгез қарым-қатынас сезінетінін, 16,3% – жиі ұшырайтындығын, 66,6% – кейде қысым көретіндігін және 13,8% ғана – ешқашан зорлық-зомбылық объектісіне айналмайтынын анықтады. Зорлық-зомбылықтың жүз пайыз құрбаны «көше» балалары болып табылды. Ал, балалар үйінде тәрбиеленушілердің 28,9% тұрақты түрде қысым көріп, 63,2% кейде зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Көмелетке толмағандарды бейімдеу орталығында балалардың 27,8% тұрақты түрде қысым көріп, 52,8% кейде зорлық-зомбылыққа ұшырайды (<http://www.ombudsman.kz/about/structura.php>).

Қазақстанда балалардың жыныстық тиіспеушілігі мәселелері баланың әл-ауқатына жауапты уәкілетті мемлекеттік органдардың және бала құқықтары жөніндегі уәкілдің ерекше бақылауында болады.

Бала құқықтары жөніндегі уәкіл жетім балалардың құқықтарын бұзуы мүмкін деп табылатын балалар үйі, интернат, сондай-ақ, кәмелетке толмағандардың ісі жөніндегі комиссиялар секілді мемлекеттік мекемелер мен ұйымдардың жұмысына тікелей тәуелсіз тексеріс жүргізеді, бала құқықтарына қатысты өз ұсыныстарын барлық деңгейдегі заң шығарушы және атқарушы биліктің тиісті органдарына жібереді.

Уәкіл өз функцияларын халықаралық деңгейде іске асыра алады. Мәселен, адам саудасының, сексуалды азғыру мен зорлық-зомбылық құрбандары болып табылатын балаларды қорғауды, Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге шыққан кезде олардың құқықтарын қорғауды, шетелдіктер асырап алуға берілген балаларды қорғауды жүзеге асырады. Сондай-ақ, бала құқықтарын қорғауда шұғыл мәселелер туындаған жағдайда Уәкіл жедел түрде төтенше кеңестер өткізе алады.

Былтырғы жылдан бастап еліміздің барлық аумақтарында балаларды қорғау жөніндегі уәкілдер өз қызметін бастады. Уәкіл болуға үміткерлер облыстық пен республикалық маңызы бар қала әкімдерінің шешімімен тағайындалады. Ендігі жерде, балалардың құқықтары бұзылған жағдайда олардың ата-аналары, балалар және бала құқықтарын қорғаушы өзге де тұлғалар өз аймағындағы уәкілге жүгіне алады. Уәкілдің көмегімен құқық қорғау және сот органдарына жеткізбей-ақ, баланың жеке басының проблемалары, мектептегі түсініспеушілік, отбасындағы зорлық-зомбылық, денсаулыққа қатысты проблемалары [6] өз шешімін табады.

Бала құқықтары жөніндегі уәкіл бала құқықтарының бұзылуы туралы өтініштерді, жергілікті атқарушы органдардың әрекетіне қатысты шағымдарды қарайды. Сондай-ақ, Уәкіл балаларға арналған ұйымдарға тікелей араласа алады және қоғамдық негізде қызмет етеді.

Әр елдің Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институтының өзіндік ерекшеліктері бар, уәкілдердің бала құқықтарына, олардың заңды мүддесіне қатысты құқық қорғау қызметін жүзеге асыруына, Бала құқықтары туралы конвенцияның ережелерін насихаттауға, өзге

елдермен халықаралық ынтымақтастықты дамытуға негізделген әмбебап бағыттарын ерекше атауға болады.

Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл қызметінің нәтижесін өзге мемлекеттермен салыстыруға келмейді. Ресей Федерациясында уәкіл институты ерте қалыптасқан және статистика көп. Бұл ретте Бала құқықтары жөніндегі уәкілдердің жұмысына қатысты бірқатар проблемаларды атап өту қажет.

Қазақстан Республикасында да, Ресей Федерациясында да, уәкілдердің қызметін реттейтін заңдар жоқ. Екі мемлекетте де бұл институт қызметінің тиімділігі осы лауазымды атқаратын тұлғалардың өз беделіне байланысты. Осы ретте, уәкілдерге тиісті заңдарды әзірлеп, қабылдау қажеттілігі туындап отыр.

Сондай-ақ, Бала құқықтары жөніндегі уәкіл мемлекеттік лауазым болып табылады және оның қызметі кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін өзге де мемлекеттік органдардың құзыретін өзгертуге негіз бола алмайтындығын нақтылап көрсету қажет.

Қазақстан Республикасында балалар омбудсменінің құқықтары мен өкілеттіктерін күшейте отырып, біздің ойымызша, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл иеленетін құқықтармен теңестіру қажет. Мәселен, «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 18-бабының 3-тармағына сәйкес «Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл және оның облыстағы, республикалық маңызы бар қаладағы, астанадағы өкілдері өз өкілеттіктері шеңберінде мемлекеттік органдардың, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару органдарының, ұйымдардың және лауазымды адамдардың жедел қабылдауына кіру құқығын пайдаланады. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің талап етуі бойынша аталған органдар мен лауазымды адамдар Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілге немесе оның өкілдеріне дереу жәрдем көрсетуге міндетті» (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154>). Мұндай құқықтарды Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкілге беру орынды болады, себебі, бала құқықтарын қорғау ерекше сала және балаларға қатысты мәселелерді кейінге

қалдыруға болмайды, дереу түрде шешімін табуы тиіс. Заңнамалық тұрғыда норма бекітілуі тиіс.

ҚР Конституциясының 27-бабына сәйкес неке және отбасы, ана, әке және бала мемлекеттің қорғауында болады (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029). Осы негізінде мемлекеттің заңнамалық, ұйымдастырушылық және басқа да шараларында іске асырылуы тиіс Қазақстан Республикасы Конституциясының құқықтық идеялары мен қағидаттарын одан әрі іске асыру қажет. Демек, Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметін конституциялық-құқықтық реттеу, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының тиісті заңнамасын әзірлеу үшін де өзекті.

Қорытынды

Бала құқықтары мен оны қорғауға қатысты мәселе қай кезеңде де өткір тақырыптардың бірі болып қала береді. Құқық теориясында ішкі және халықаралық құқық арақатынасында бала құқықтары институтын кешенді қарауға қатысты зерттеулер жоқ, сондай-ақ баланың құқықтарын құқықтық реттеу институтын реформалау және тетігін жетілдіру қажеттігі осы ғылыми проблеманы одан әрі зерттеуді талап етеді.

Қорытындылай келе, бала құқықтарын қорғауға қатысты келесідей тұжырымдарды ұсынуға болады:

1. Құқық теориясында 16 жасында некесі тіркелген бала – ересек бала деп түсініледі, ал нақты некелік қатынастағы 16 жастағы бала мемлекет үшін бала болып қала береді. Біздің пікірімізше, «бала» ұғымы – бұл әлеуметтік категория, ал «кәмелетке толмағандар» – бұл құқықтық категория. Халықаралық заңнамада «бала термині әлеуметтік категория ретінде, ал біздің ұлттық заңнама құқықтық категорияны қарастырады. Жоғарыда айтылғандарға байланысты кәмелеттік жасқа толу заңда ол толық әрекет қабілеттілігінің иесі болып табылатын субъектінің мәртебесін анықтайды. Осы ретте, кәмелетке толған жасты анықтау кезінде құқықтық категорияларды басшылыққа алу қажет.

2. «Балалар омбудсмені туралы» заң қабылдау қажет. Қазақстан Республикасында балалар омбудсменінің құқықтары мен өкілеттіктерін күшейте отырып, біздің ойымызша, заңнамалық

тұрғыда, оларды Адам құқықтары жөніндегі уәкіл иеленетін құқықтармен теңестіру қажет. Балалар омбудсменінің құқықтық мәртебесін, оның қызметінің кепілдіктерін, лауазымға тағайындау және қызметтен босату тәртібін, басқа да мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, қоғамдық ұйымдармен, сондай-ақ республиканың әр аумағы субъектілеріндегі бала құқықтары жөніндегі уәкілдермен өзара іс-қимылдың принциптері мен нысандарын бекіту қажет.

3. Неке кодексінің 67 бабының 2-тармағына сәйкес, баланың ата-аналар және басқа да заңды өкілдер тарапынан жасалатын қиянаттан қорғалуға құқығы бар. Біздің ойымызша, осы норманы сақтамағаны үшін ата-ана үшін Қазақстан Республикасының заңнамасында заңды жауапкершілік қарастырылмаған, бұл баланың қорғалу құқығының қорғалуына кепілдік бермейді. Екінші жағынан, баланың бұл құқықты жүзеге асыруы көбінесе баланың жасына байланысты. Жас баланың өзі мұндай құзырлы органдарға хабарласа алады деу де қисынға келмейді. Әдетте, қысым көрген балалар үлкендерден қорқып, фактілерді жасыруға тырысады. Аталған норма қайта қарастыруды талап етеді.

4. Баланың құқықтары жөніндегі уәкіл қызметін тиімді жүзеге асыруға ықпал етуі кепілдіктеріне ерекше назар аудару қажет. Мұндай кепілдіктердің ішінде мемлекеттік органдардан, жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан және олардың лауазымды адамдарынан азаматтардың өтініштері бойынша жүргізілетін тексеруге байланысты уәкілдің анықтауына жататын мән-жайлар бойынша түсініктеме алу құқығын ерекше атап көрсетуге болады. Сондай-ақ аталған органдардың осындай ақпаратты беру міндеті де кепілдік болып табылады (оны беру мерзімін заңда белгіленуі керек). Біздің ойымызша, 14 күнтізбелік күн оңтайлы мерзім болып табылады.

5. Бала құқықтары жөніндегі уәкілдің қызметіне кедергі келтіргені үшін конституциялық құқық субъектілерінің жауапкершілігі болуы тиіс, ол өз кезегінде әкімшілік-құқықтық немесе қылмыстық-құқықтық болуы мүмкін. Баланың құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесін реттейтін заңнаманы қабылдауда Балалар омбудсменінің жауапкершілігіне қатысты жекелеген ережелерді бекітуді ұсынуға болады.

Әдебиеттер

«Қасым-Жомарт Тоқаев: Балалар арасындағы суицид пен буллингтің алдын алу қажет» <https://egemen.kz/>. <https://egemen.kz/article/261356-qasym-zhomart-toqaev-balalar-arysyndaghy-suitsid-pen-bullingtinh-aldyn-alu-qadge>. 15 Қаңтар, 2021 ж.

Г.Б. Қаржасова. «Адам құқығы жөніндегі уәкіл институты». Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. № 3 (39) 2015 ж. 32 б.

А.Ж. Жомарт, Ж.Ж. Давлетбаева. «Балалардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруде заңнамаға толықтырулар мен өзгерістер енгізу үрдісі». Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society» (April 26-28, 2023). Manchester, United Kingdom. No 152. 284 б.

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_.

«Қазақстан Республикасында Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 10 ақпандағы № 192 Жарлығы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000192>.

Қазақстан Республикасының Бала құқықтары туралы Конвенцияны іске асыруы туралы бесінші және алтыншы жиынтық мерзімді баяндамасы. <https://legalacts.egov.kz/application/downloadconceptfile?id=11649180>.

Кудайбергенов М.Б. Права ребенка в казахстанском и международном праве: Учебник. – Алматы: Данекер. 2018. – 483 с. – книга.

Альтернативный доклад неправительственных организаций Казахстана с комментариями к первоначальному докладу правительства Республики Казахстан о выполнении Конвенции о правах ребенка, ратифицированной Республикой Казахстан в 1994 г. от 15 февраля 2018 г. Режим доступа [//www.extranet.unicef.org](http://www.extranet.unicef.org).

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. Балаларды қорғау. Халық санағы, 2021 ж. https://old.stat.gov.kz/for_users/cluster/chapter7.

Ш.В. Саркисян, А.Нурсултанова. «Балаларға зорлық-зомбылық көрсетудің әлеуметтік-психологиялық мәселелері және оның алдын алу» оқу-әдістемелік құрал. Қостанай, 2023 ж. 46.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z161>.

«Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.

Официальный сайт Уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан. URL: <http://www.ombudsman.kz/about/structura.php> (дата обращения: 4.12.2023). 213

«Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 154-VII ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154>.

Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029.

References

«Kassym Zhomart Tokayev: Balalar arasyndaghy suitsid pen bullingtinh aldyn alu kazhet» <https://egemen.kz/>. <https://egemen.kz/article/261356-qasym-zhomart-toqaev-balalar-arysyndaghy-suitsid-pen-bullingtinh-aldyn-alu-qadge>. 15 Kantar, 2021 zh.

G.B. Karzhasova. «Adam kuckygy zhonindegi uakil instituty». Kazakhstan Respublikasy Zannama institutynyn zharshysy. № 3 (39) 2015 zh. 32 b.

A.Zh. Zhomart, Zh. Zh. Davletbaeva. «Balalardyn kuckyktaryn korgau salasyndaghy memlekettik saiasatty zhetildirude zannamaga tolyktyrular men ozgerister engizu urdisi». Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference «Science and Practice: Implementation to Modern Society» (April 26-28, 2023). Manchester, United Kingdom. No 152. 284 b.

«Kazakhstan Respublikasyndaghy balanyn kuckyktary turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 2002 zhylygy 8 tamyzdaghy N 345 Zany. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativitik kuckyktyk aktilerini akparattyk-kuckyktyk zhuiesi. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_.

«Kazakhstan Respublikasynda Bala kuckyktary zhonindegi uakil institutyn kuru turaly» Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin 2016 zhykygy 10 akpandaghy № 192 Zharlygy. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativitik kuckyktyk aktilerini akparattyk-kuckyktyk zhuiesi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000192>

Kazakhstan Respublikasy Bala kuckyktary turaly Konventsiany iske sayruy turaly besinshi zhane altynshy zhiyntyk merzimdi bayandamasy. <https://legalacts.egov.kz/application/downloadconceptfile?id=11649180>.

Kudaibergenov M.B. Prava rebenka v kazakhstanskom I mezhdunarodnom prave: Uchebник. – Almaty: Daneker. 2018. – 483 s. – kniga.

Alternativyyi doklad nepravitelstvennyh organizatsyy Kazhakhstan s kommentariami k pervonachalnomu dokladu pravitelstva Respubliki Kazakhstan o vipolnenii Konventsii o pravah rebenka, ratifitsirovannoi Respublikoi Kazakhtan v 1994 g. ot 15 fevralia 2018 g. Rezhim dostupa [//www.extranet.unicef.org](http://www.extranet.unicef.org).

Kazakhstan Respublikasy Strategialyк zhosparlau zhane reformalar agenttigi Ultyk statistika biurosy. Balalardy korgau. Halyk sanagy, 2021 zh. https://old.stat.gov.kz/for_users/cluster/chapter7.

Sh.V. Sarkisian, A. Nursultanova. «Balalarga zorlyk-zombylyk korsetudin aleumettik-psihologialyк maseleleri zhane onyn aldyn alu» oku-adistemelik kural. Kostanaï, 2023 zh. 4 b.

«Neke (erli-zaiyptylyk) zhane otbasy turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 2011 zhylygy 26 zheltoksandagy № 518-IV Kodeksi. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtik kukykytk aktilerinin akparattyk-kukykytk zhuiesi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z161>.

«Kazakhstan Respublikasynyn Kylmystyк kodeksi» Kazakhstan Respublikasynyn Kodeksi 2014 zhykygy 3 shildedegi № 226-V KRZ. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtik kukykytk aktilerinin akparattyk-kukykytk zhuiesi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.

Ofitsialni sait Upolnomochennogo po pravam rebenka v Respublike Kazakhstan. URL: <http://www.ombudsman.kz/about/struktura.php> (data obrasheniya: 4.12.2023). 213

«Kazakhstan Respublikasyndagy Adam kukykytary zhonindegі uakil turaly» Kazakhstan Respublikasynyn Konstitutsialyк zany 2022 zhylygy 5 karashadagy № 154-VII KRZ. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtik kukykytk aktilerinin akparattyk-kukykytk zhuiesi. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000154>.

Kazakhstan Respublikasynyn Konstitutsiasy 1995 zhylygy 30 tamyz (2022.19.09. berilgen ozgerister men tolyktyrularymen). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029.

Авторлар туралы мәлімет:

Esekeeva Aïnash Akimsalovna (корреспондент автор) – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ainash.akim@gmail.com);

Zhatkanbayeva Aïzhan Yerzhanovna – Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотының судьясы (Қазақстан, Астана қ., e-mail: aizhan_2210@mail.ru);

Әділғазы Серікхан – PhD, Нархоз университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: serikhan@mail.ru)

Information about authors:

Esekeeva Ainash Akimsalovna (corresponding author) – doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: ainash.akim@gmail.com);

Zhatkanbayeva Aizhan Yerzhanovna – judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Astana, e-mail: aizhan_2210@mail.ru);

Adilgazy Serikkhan – PhD, Senior Lecturer of Narxoz University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: serikhan@mail.ru)

*Тіркелді: 20 қараша, 2022 ж.
Қабылданды: 20 наурыз, 2024 ж.*

D.G. Aitkozhiba¹ , G.G. Nurakhmetova^{2*}

¹D.A. Kunaev Eurasian Law Academy, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: nurakhmetova.2017@gmail.com

CONSTITUTIONALISM AND RULE OF LAW IN ECONOMIC GOVERNANCE

This abstract presents an analysis of the pivotal role played by constitutionalism and the Rule of Law in economic governance, emphasizing their significance, challenges, and strategies for fortification. Constitutionalism and the Rule of Law stand as foundational pillars, ensuring stability, fairness, and conducive environments for economic activities. This study reviews the threats to these principles, including political interference, weak institutions, and regulatory capture, which undermine their effectiveness. Proposed strategies for strengthening these principles encompass institutional reforms, civic engagement, judicial enhancements, and ethical leadership promotion. The outlook emphasizes the criticality of upholding these principles for sustainable economic development, reduced disparities, and equitable resource allocation. The conclusion advocates for sustained efforts to fortify constitutionalism and the Rule of Law to build resilient and inclusive economic systems, fostering societal progress and global stability.

In general, the essence of the topic of constitutional economics lies in the development of rational rules for the interaction between the government and the business community and is expressed in the concretization and protection of the principles of the foundations of the constitutional system, ensuring the stability of existing economic conditions and legal security. To a greater extent, the system of constitutional economy can be traced through determining the content of the function of the state in the field under study.

Key words: constitutionalism, rule of law, Economic Governance, Sustainable Development, Challenges, Strategies, Institutional Reforms.

Д.Г. Айтқожина¹, Г.Г. Нурахметова^{2*}

¹Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: nurakhmetova.2017@gmail.com

Экономикалық басқарудағы конституционализм және заңның үстемдігі

Бұл жұмыста экономикалық басқарудағы конституционализм мен заңның үстемдігі атқаратын іргелі рөлге талдау жасайды, олардың маңыздылығын, проблемалары мен нығайту стратегияларын көрсетеді. Конституционализм мен заңның үстемдігі тұрақтылыққа, теңдікке және экономикалық қызмет үшін қолайлы жағдайларға кепілдік беретін іргелі негіздер болып табылады. Бұл зерттеу осы принциптерге, соның ішінде саяси араласуға, әлсіз институттарға және олардың тиімділігіне нұқсан келтіретін реттеушілердің бақылауына қауіп төндіреді. Осы принциптерді нығайтудың ұсынылған стратегияларына институционалдық реформалар, азаматтық қоғамды тарту, сот жүйесін жетілдіру және этикалық көшбасшылықты ынталандыру кіреді. Шолу тұрақты экономикалық даму, теңсіздікті азайту және ресурстарды әділ бөлу үшін осы принциптерді қолдаудың маңыздылығын көрсетеді. Қорытынды әлеуметтік прогресс пен жаһандық тұрақтылыққа ықпал ететін тұрақты және инклюзивті экономикалық жүйелерді құру үшін конституционализм мен заң үстемдігін нығайтуға бағытталған тұрақты күш-жігерді қолдайды.

Жалпы, конституциялық экономика тақырыбының мәні үкімет пен бизнес-қоғамдастықтың өзара іс-қимылының ұтымды ережелерін әзірлеуде жатыр және конституциялық жүйе негіздерінің принциптерін нақтылау мен қорғауда, тұрақтылықты қамтамасыз етуде көрініс табады. қолданыстағы экономикалық жағдайлар мен құқықтық қауіпсіздік. Конституциялық экономика жүйесін көбінесе зерттелетін саладағы мемлекет функциясының мазмұнын анықтау арқылы байқауға болады.

Түйін сөздер: Конституционализм, заңның үстемдігі, экономикалық басқару, тұрақты даму, сын-қатерлер, стратегиялар, институционалдық реформалар.

Д.Г. Айткожина¹, Г.Г. Нурахметова^{2*}

¹Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: nurahmetova.2017@gmail.com

Конституционализм и верховенство закона в экономическом управлении

В этом работе представлен анализ фундаментальной роли конституционализма и верховенства закона в экономическом управлении, подчеркивающий их значение, проблемы и стратегии укрепления. Конституционализм и верховенство закона представляют собой фундаментальные столпы, обеспечивающие стабильность, справедливость и благоприятные условия для экономической деятельности. В этом исследовании рассматриваются угрозы этим принципам, включая политическое вмешательство, слабые институты и регуляторный захват, которые подрывают их эффективность. Предлагаемые стратегии укрепления этих принципов включают институциональные реформы, гражданскую активность, судебные улучшения и продвижение этического лидерства. В прогнозе подчеркивается критичность поддержки этих принципов устойчивого экономического развития, сокращения неравенства и справедливого распределения ресурсов. В заключении содержатся устойчивые усилия по укреплению конституционализма и верховенства закона для создания устойчивых и инклюзивных экономических систем, способствующих социальному прогрессу и глобальной стабильности.

В целом суть темы конституционной экономики заключается в разработке рациональных правил взаимодействия государства и бизнес-сообщества и выражается в конкретизации и защите принципов основ конституционного строя, обеспечении стабильности существующих экономических условий и правовой безопасности. В большей степени систему конституционной экономики можно проследить через определение содержания функции государства в исследуемой сфере.

Ключевые слова: конституционализм, верховенство закона, экономическое управление, устойчивое развитие, вызовы, стратегии, институциональные реформы.

Introduction

Constitutionalism and the Rule of Law are fundamental principles that underpin the governance structures of modern societies, profoundly influencing economic systems and policies. Their significance lies in providing the necessary framework for fostering equitable and just economic governance. Within the intricate web of economic decision-making, these principles serve as guiding lights, ensuring accountability, protection of rights, and the establishment of transparent regulatory frameworks.

The convergence of constitutionalism and the Rule of Law in economic governance has garnered substantial attention from scholars and policymakers alike. This exploration aims to delve into the critical nexus between these principles and economic governance, shedding light on their theoretical foundations, practical applications, challenges, and potential solutions. Understanding this relationship is paramount for grasping how legal frameworks shape economic activities and contribute to societal well-being. Theoretical Foundations of Constitutionalism and the Rule of Law

Methodology and materials

The basis of any economy is property. The nature of the economic system depends on how the constitutional and legal regulation of property issues is carried out. In addition, such a regulatory order often significantly affects the political, social, demographic and other spheres of society. It can be said that the constitutional and economic regulation of property issues is one of the most important aspects of regulating society in general.

In the first constitution, the form of ownership was not clearly differentiated, and the equal status of all owners was assumed. The Constitution then began to distinguish several forms of ownership, which are generally accepted to be public (state) and private. Most constitutions of foreign countries recognize the principle of inviolability of private property, but this principle, as a rule, has a number of restrictions regarding the seizure of property for public needs with fair compensation to the owner.

The Constitution usually establishes the degree of involvement of the state in economic life. It should be noted that the state always implements economic policy, which means a certain level of

Public Regulation of property issues. In modern conditions, when directive economics is practically not applied, and forms of ownership in most countries are recognized as equal in status, new modern forms of state regulation of the economy are applied: tax, budget, monetary, and similar regulation. treatment is always carried out using the planned method. In addition, regulation in other areas of public life (social, political) significantly affects economic relations, making them more or less civilized, developed and stable.

Therefore, effective economic policy cannot be implemented only through proper economic regulation. On the contrary, developed economic relations are possible only with a comprehensive and balanced approach that ensures the stability of Public Relations. Thus, the inability of the state to properly organize the work of law enforcement agencies (political sphere) will compensate for the presence of developed economic norms due to the impunity of economic crimes, which will inevitably lead to a deterioration in quality economy.

Scholars such as Dicey (1885) have laid the theoretical groundwork for understanding the Rule of Law, emphasizing its essential components, including equality before the law, legal certainty, and the supremacy of regular law over arbitrary power. Similarly, constitutionalism, as expounded by theorists like Paine (1776) and Madison (1788), emphasizes the need for a written constitution that limits government powers, protects individual rights, and establishes a system of checks and balances.

Empirical studies by Acemoglu and Johnson (2005) have shown that countries with strong constitutional frameworks and adherence to the Rule of Law tend to exhibit greater economic development and attract more foreign investment. The presence of robust legal institutions and transparent governance structures creates an environment conducive to economic growth, innovation, and stability (North, 1990).

However, challenges persist in implementing these principles in economic governance. Scholars like Chaudhry (2014) highlight the threats posed by political interference, institutional weaknesses, and regulatory capture in undermining the Rule of Law and constitutional principles within economic decision-making processes. Overcoming these challenges requires multifaceted approaches, including institutional reforms and fostering a culture of accountability and transparency (Kaufmann, 2011).

Constitutionalism and the Rule of Law form the bedrock of stable and progressive economic gov-

ernance. Their significance transcends mere legal frameworks; they serve as guiding principles shaping economic policies, regulatory environments, and the overall economic landscape of nations.

Constitutionalism provides a structured foundation for economic decision-making by delineating the powers and functions of governmental bodies. This delineation fosters stability, ensuring that economic policies are not subject to arbitrary changes influenced by transient political motivations (North, 1990). The Rule of Law reinforces this stability by providing a framework wherein laws are consistently applied and enforced, offering predictability for businesses and investors (Acemoglu, 2005).

A robust constitutional framework protects property rights and upholds the sanctity of contracts, essential components for economic growth and development. Madison (1788) emphasized the importance of property rights as a cornerstone of a stable and prosperous society. Similarly, the Rule of Law ensures that contracts are honored and enforced impartially, fostering trust and confidence in economic transactions (Paine, 1776).

Constitutionalism and the Rule of Law contribute significantly to creating an enabling business environment. Transparent and accountable institutions, as advocated by Kaufmann, Kraay, and Mastruzzi (2011), reduce corruption and regulatory arbitrariness, attracting both domestic and foreign investments. Such environments nurture innovation, entrepreneurship, and economic efficiency (Chaudhry, 2014).

A strong constitutional framework, coupled with the Rule of Law, mitigates economic disparities by providing mechanisms to safeguard the interests of all stakeholders. This includes protecting vulnerable groups, ensuring fair competition, and preventing monopolistic practices that could hinder economic inclusivity (North, 1990).

Discussion

Understanding Constitutionalism in the Context of Economic Governance

Constitutionalism, within the context of economic governance, delineates the framework by which economic decisions are made, guided by constitutional principles, laws, and institutional arrangements. It encapsulates the integration of legal structures and governance mechanisms aimed at ensuring economic activities operate within defined boundaries and with regard to established norms (Rosenfeld & Sajo, 2015).

In economic governance, constitutionalism encompasses the establishment of legal boundaries within which economic policies are formulated, implemented, and adjudicated. This framework promotes the protection of property rights, contractual agreements, and fair competition, ensuring that economic actors operate within a structured and regulated environment (Tushnet, 2010).

Moreover, constitutionalism fosters the creation of institutions that oversee economic activities, offering a system of checks and balances to prevent excessive concentration of economic power and arbitrary decision-making. It promotes transparency, accountability, and predictability in economic governance, facilitating long-term economic stability and growth.

Role of Constitutional Principles in Shaping Economic Policies

Constitutional principles significantly shape the formulation and execution of economic policies within a nation. The separation of powers, advocated by Montesquieu (1748), remains a pivotal constitutional principle that influences economic governance. It ensures that economic decisions are subject to scrutiny and balance among the legislative, executive, and judicial branches, preventing the dominance of any one entity in economic decision-making (Ackerman, 1991).

Furthermore, the protection of property rights forms a crucial aspect of constitutional principles influencing economic policies. The recognition and safeguarding of property rights, as articulated by Locke (1690), instill confidence among investors and entrepreneurs, fostering an environment conducive to economic growth. This protection encourages investment, innovation, and entrepreneurship, crucial elements for a thriving economy (Friedman, 1962).

Rule of Law in Economic Governance

The Rule of Law stands as a fundamental pillar in economic governance, embodying the principle that all individuals, including the government, are subject to and accountable under the law. In the context of economic affairs, this principle necessitates adherence to established legal frameworks, ensuring the predictability, transparency, and fairness of economic decision-making processes (Hayek, 1976).

Within economic governance, the Rule of Law signifies the existence of a legal structure that governs economic interactions, transactions,

and policies. It ensures that economic activities are conducted within the boundaries of established laws and regulations, providing a framework for the resolution of disputes and enforcement of contracts (Klitgaard, 1998).

The Rule of Law plays a pivotal role in fostering economic stability and sustainable growth within nations. Empirical evidence, such as the work of La Porta et al. (1999), highlights a strong correlation between the strength of the Rule of Law and economic development. Countries with robust legal frameworks often experience higher levels of economic growth due to the stability, predictability, and fairness these systems offer (North, 1991).

An environment governed by the Rule of Law instills confidence among economic actors, both domestic and foreign. It ensures that property rights are protected, contracts are enforceable, and legal disputes are resolved impartially. This certainty encourages investment, entrepreneurship, and innovation, fostering an ecosystem conducive to economic progress (Coase, 1960).

Legal Certainty and Property Rights Protection: One of the foundational aspects of the Rule of Law in economic governance is the assurance of legal certainty and protection of property rights. Secure property rights, as emphasized by Coase (1960), incentivize investment by assuring individuals and businesses that their assets are protected against arbitrary seizure or confiscation.

Contract Enforcement and Dispute Resolution: The Rule of Law ensures effective contract enforcement and reliable dispute resolution mechanisms. Nations with efficient legal systems, as researched by Djankov et al. (2003), experience lower transaction costs and heightened confidence in business dealings. This encourages both domestic and foreign investments by offering a stable and reliable legal environment for economic activities.

Various nations serve as prime examples of the interplay between the Rule of Law and economic development. Singapore, for instance, is renowned for its strong legal framework that prioritizes the Rule of Law. This commitment has facilitated a business-friendly environment, attracting substantial foreign investments and contributing significantly to the nation's economic growth and prosperity. Similarly, Denmark boasts robust legal institutions that have supported a transparent and predictable business environment, aiding its economic progress (World Bank, 2020).

The correlation between the Rule of Law and economic development is evident across different

nations, underlining the crucial role that legal frameworks play in fostering economic growth and prosperity.

Challenges and Obstacles

Threats to Constitutionalism in Economic Governance

Political Interference: Political interventions in economic governance can undermine the principles of constitutionalism. When political agendas supersede constitutional mandates, policies may be subject to short-term political interests rather than long-term societal welfare. This interference can erode the separation of powers and compromise the checks and balances essential for effective economic governance (Ginsburg & Huq, 2018). **Erosion of Institutional Integrity:** The erosion of institutional integrity poses a significant threat to constitutionalism. Institutions responsible for economic governance may become compromised due to external influences, compromising their ability to function independently and impartially. This erosion undermines public trust in these institutions, hindering their effectiveness in upholding constitutional principles (Bergman, 2007).

Regulatory Capture: Regulatory capture occurs when regulatory agencies intended to serve the public interest are influenced or controlled by the industries they oversee. This phenomenon distorts the regulatory framework, favoring specific vested interests over broader societal benefits. Regulatory capture undermines the fairness and impartiality necessary for constitutional economic governance (Stigler, 1971).

Impediments to Upholding the Rule of Law in Economic Decision-Making

Corruption and Cronyism: Rampant corruption and cronyism pose significant challenges to upholding the Rule of Law in economic governance. Corrupt practices, including bribery and favoritism, undermine the integrity of legal systems, creating an uneven playing field for economic actors. This corrodes trust in institutions and perpetuates economic inequalities (Rose-Ackerman, 1999).

Weak Legal Institutions: Weak legal institutions hinder the effective implementation of the Rule of Law. Inadequate legal frameworks, inefficient judicial systems, and inadequate law enforcement mechanisms impede the enforcement of contracts and protection of property rights. This weakness undermines the credibility and reliability of the legal system, deterring investments and hindering

economic growth (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2011).

Lack of Transparency and Accountability: Transparency and accountability are essential pillars of the Rule of Law. When institutions lack transparency in decision-making processes and fail to be held accountable for their actions, it leads to a lack of trust in governance. Without transparency and accountability, the Rule of Law loses its effectiveness, affecting economic activities and investor confidence (World Bank, 2017).

Strategies and Solutions

Reforming Institutional Frameworks: To fortify constitutionalism, reforms within institutional structures are imperative. This involves bolstering the independence, transparency, and efficiency of institutions involved in economic governance. Creating safeguards against political interference and ensuring the separation of powers are crucial elements of this reform (Rosenfeld & Sajo, 2015).

Promoting Civic Engagement and Awareness: Educating and engaging citizens about constitutional principles and their role in economic governance is vital. Civic participation fosters a culture of accountability and empowers citizens to hold governments accountable for upholding constitutional values. Enhanced civic awareness acts as a check on governmental actions, reinforcing the importance of constitutional adherence in economic decision-making (Elster, 1998).

International Collaboration and Best Practices Sharing: Collaborative efforts among nations and the sharing of best practices strengthen constitutionalism in economic governance. Through international partnerships, countries can learn from successful models, adopt effective policies, and harmonize legal frameworks, thereby promoting a global environment conducive to constitutional economic governance (Slaughter, 2004).

Implementing Judicial Reforms: Judicial reforms aimed at improving the efficiency, transparency, and impartiality of the judicial system are essential. Strengthening the judiciary's capacity to handle economic cases, reducing case backlogs, and ensuring timely and fair resolution of disputes are critical aspects. This enhances the confidence in the legal system, promoting the Rule of Law (World Bank, 2020).

Strengthening Regulatory Frameworks: Enhancing regulatory frameworks involves creating clear, consistent, and enforceable regulations that align with constitutional principles. Regulatory

agencies must operate independently, free from undue influence, and ensure that regulations are conducive to economic growth while safeguarding public interests. Effective regulatory frameworks foster a fair and competitive economic environment (Levi-Faur, 2005).

Encouraging Ethical Leadership and Corporate Governance: Ethical leadership and robust corporate governance practices play a pivotal role in upholding the Rule of Law. Encouraging businesses to adhere to ethical standards, transparency, and accountability principles fosters trust among stakeholders. Implementing mechanisms for corporate accountability and responsible business conduct further bolsters the Rule of Law in economic affairs (Solomon & Hanson, 1985).

Conclusion

Constitutionalism and the Rule of Law serve as the bedrock of stable and prosperous economic governance. Their significance lies in fostering stability, ensuring fairness, and enabling sustainable economic growth. Upholding these principles in economic decision-making processes ensures predictability, protects rights, and creates an environment conducive to investments and innovation.

To sustain and fortify constitutionalism and the Rule of Law in economic governance, concerted efforts are necessary. Reforms within institutional frameworks, promotion of civic engagement, and collaborative international initiatives are crucial. Implementing judicial reforms, strengthening regulatory frameworks, and encouraging ethical leadership and corporate governance are essential steps toward ensuring these principles endure.

The future outlook of economic governance hinges on the adherence to constitutionalism and the Rule of Law. Upholding these principles fosters trust, encourages investments, and creates a level playing field for economic actors. It can lead to sustainable economic development, reduced disparities, and a more equitable distribution of resources, benefitting societies at large. However, sustained efforts are needed to counter threats and ensure the continual reinforcement of these fundamental principles.

In sustaining and fortifying constitutionalism and the Rule of Law, nations pave the way for resilient and inclusive economic systems, underpinning societal progress and global economic stability.

By prioritizing these principles, governments, institutions, and stakeholders can collectively build a future where economic governance is characterized by fairness, transparency, and a steadfast commitment to constitutional values.

References

- Dicey, A. V. (1885). *Introduction to the study of the law of the constitution*. London: Macmillan and Co
- Paine, T. (1776). *Common Sense*. Philadelphia: W. & T. Bradford.
- Madison, J. (1788). Federalist No. 51. In A. Hamilton, J. Madison, & J. Jay (Eds.), *The Federalist Papers*.
- Acemoglu, D., & Johnson, S. (2005). Unbundling institutions. *Journal of Political Economy*, 113(5), 949-995.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chaudhry, S. (2014). Challenges to the Rule of Law: The Role of Political Interference and Regulatory Capture. *Journal of Governance and Regulation*, 3(3), 14-23.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues*. World Bank Policy Research Working Paper, (5430).
- Rosenfeld, M., & Sajo, A. (2015). *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackson, V. C., & Tushnet, M. (2006). *Comparative constitutional law*. New York: Foundation Press.
- Montesquieu, C. (1748). *The Spirit of the Laws*. London: T. Evans.
- Ackerman, B. (1991). *We the People: Foundations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Locke, J. (1690). *Two Treatises of Government*. London: Awnsham Churchill.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1976). *The Mirage of Social Justice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Klitgaard, R. (1998). *Controlling Corruption*. Berkeley: University of California Press.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1999). The quality of government. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 15(1), 222-279.
- North, D. C. (1991). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2003). Courts. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(2), 453-517.
- World Bank. (2020). *Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies*. Washington, DC: World Bank Group.

- Ginsburg, T., & Huq, A. Z. (2018). How to Lose a Constitutional Democracy. *California Law Review*, 106(1), 1-64.
- Bergman, M. (2007). Institutional Integrity. In M. Langford & J. Wiener (Eds.), *Handbook of Global Environmental Politics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Stigler, G. J. (1971). The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 2(1), 3–21.
- Rose-Ackerman, S. (1999). *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues*. World Bank Policy Research Working Paper, (5430).
- World Bank. (2017). *World Development Report 2017: Governance and the Law*. Washington, DC: World Bank Group.
- Rosenfeld, M., & Sajo, A. (2015). *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Elster, J. (1998). *Deliberative Democracy*. Cambridge Studies in the Theory of Democracy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slaughter, A. M. (2004). A New World Order. *Harvard International Law Journal*, 45(2), 389–412.
- World Bank. (2020). *Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies*. Washington, DC: World Bank Group.
- Levi-Faur, D. (2005). The Global Diffusion of Regulatory Capitalism. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 598(1), 12–32.
- Solomon, R. C., & Hanson, K. (1985). *Ethical Issues in Business: A Philosophical Approach*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Авторлар туралы мәлімет:

Айтқожина Дарига Галымовна – Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясының докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: dariga.aitkozhiba@mail.ru);

Нұрахметова Гүлмира Галиевна – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының кафедра меңгерушісінің орынбасары, аға оқытушы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nurahmetova.2017@gmail.com).

Information about authors:

Aitkozhiba Dariga Galymovna – doctoral student of the Eurasian Law Academy named after D. A. Kunaev (Almaty, Kazakhstan, e-mail: dariga.aitkozhiba@mail.ru);

Nurakhmetova Gulmira Galievna – candidate of law, Deputy Head of the Department of Civil Law, Civil Procedure and labor law of the Al-Farabi Kazakh National University, senior lecturer (Kazakhstan, Almaty, e-mail: nurahmetova.2017@gmail.com).

*Тіркелді: 19 қазан, 2021 ж.
Қабылданды: 20 ақпан, 2024 ж.*

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

Ж.А. Нурмагамбетов

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана
e-mail: znurmagambetov@bolotovip.com

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ИСЧЕРПАНИЯ ПРАВ НА ТОВАРНЫЕ ЗНАКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье рассматривается вопрос выбора режима исчерпания прав на товарные знаки в условиях импорта товаров в Казахстан. Предпринята попытка осмыслить пределы исключительных прав на товарные знаки в Казахстане.

Автором делается обзор используемого в настоящее время режима исчерпания прав в Казахстане, применения этого режима в ЕАЭС. При этом автором также учитываются интересы потребителей, предпринимателей в контексте действующего законодательства об интеллектуальной собственности. Анализируются способы использования товарного знака в Казахстане, запрет такого использования владельцем знака, а также пределы права владельца товарного знака запрещать подобное использование.

Выявлено, что исчерпание прав на товарный знак в Казахстане не только ограничивает права владельца товарного знака, но и позволяет ему эффективно выстраивать лицензионную стратегию, бороться с параллельным импортом, планировать политику защиты бренда, в том числе от контрафактной продукции.

В целях изучения данной проблемы в статье применялись общенаучные методы познания – метод синтеза и анализа, индукции и дедукции, а также частнонаучные методы познания, такие как историко-правовой (изучения конкретных ситуаций), формально-юридический, сравнительно-правовой анализ и метод толкования правовых актов. Использование данных методов позволило исследовать применения режима исчерпания прав на товарные знаки, понять подходы правового регулирования в различных странах по данной проблеме, изучить особенности принятия нормативных актов в Казахстане и их расхождения, анализировать правовые барьеры, препятствующие эффективному применению регионального режима исчерпания прав в Казахстане, изучить результаты попыток казахстанских судов применить на практике региональный режим исчерпания прав в различных сценариях рассмотрения дел, выявить фактические риски, вызванные ненадлежащим применением принципа исчерпания.

Ключевые слова: товарный знак, исчерпание прав на товарный знак, параллельный импорт, Казахстан, Евразийский Экономический Союз.

Zh. A. Nurmagambetov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Astana
e-mail: znurmagambetov@bolotovip.com

On some aspects of exhaustion of trademark rights in the Republic of Kazakhstan

This article examines the experience of choosing the regime of exhaustion of trademark rights in conditions of import of goods to Kazakhstan. An attempt has been made to comprehend the limits of exclusive trademark rights in Kazakhstan.

The author gives an overview of the currently used regime of exhaustion of rights in Kazakhstan, the application of this regime in the EAEU. The interests of consumers and business were considered in the context of existing legislation on intellectual property. The ways of using a trademark in Kazakhstan, the prohibition of such use by the trademark owner, as well as the limits of the trademark owner's right to prohibit such use are analyzed.

It is revealed that the exhaustion of trademark rights in Kazakhstan not only restricts the rights of the trademark owner, but also allows him to effectively build a licensing strategy, fight parallel imports, plan a brand protection policy, including against counterfeit products.

The article used general scientific methods of cognition the method of synthesis and analysis, induction and deduction, as well as private scientific methods of cognition, such as historical and legal (studying specific situations), formal legal, comparative legal analysis and the method of interpretation of legal acts. The use of these methods made it possible to investigate the application of the trademark exhaustion regime, to understand the approaches of legal regulation in various countries on this issue, to

study the peculiarities of the adoption of normative acts in Kazakhstan and their discrepancies, to analyze legal barriers preventing the effective application of the regional exhaustion regime in Kazakhstan, to study the results of attempts by Kazakh courts to apply the regional exhaustion regime in practice rights in various scenarios of consideration of cases, to identify the actual risks, caused by improper application of the exhaustion principle.

Key words: trademark, exhaustion of trademark rights, parallel import, Kazakhstan, Eurasian Economic Union.

Ж.А. Нурмағамбетов

А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ.
e-mail: znurmagambetov@bolotovip.com

Қазақстан Республикасындағы тауар белгілері құқықтары сарқылуының кейбір аспектілері туралы

Бұл мақалада тауарларды Қазақстанға әкелудің жоғары деңгейі жағдайында тауар белгілеріне құқықтардың сарқылу режимін таңдау тәжірибесі қарастырылады. Қазақстандағы тауар белгілеріне айрықша құқықтардың шегін түсінуге әрекет жасалды.

Автор қазіргі уақытта Қазақстанда қолданылатын құқықтардың сарқылу режиміне, осы режимді ЕАЭО-да қолдануға шолу жасайды. Тұтынушылардың мүдделері, құқықтардың сарқылу режимі туралы бизнес және зияткерлік меншік туралы заңды (АЖ) талқылау қарастырылады. Қазақстанда тауар таңбасын пайдалану тәсілдері, тауар таңбасы иесінің мұндай пайдалануға тыйым салуы, сондай-ақ тауар таңбасы иесінің мұндай пайдалануға тыйым салу құқығының шектері талданады.

Қазақстанда тауар таңбасына құқықтардың таусылуы тауар таңбасы иесінің құқықтарын шектеп қана қоймай, оған лицензиялық стратегияны тиімді құруға, параллель импортпен күресуге, брендті қорғау саясатын, оның ішінде контрафактілік өнімдерді жоспарлауға мүмкіндік беретіні анықталды.

Осы мәселені зерделеу мақсатында мақалада танымның жалпы ғылыми әдістері – синтез және талдау әдісі, индукция және дедукция, сондай-ақ тарихи-құқықтық (нақты жағдайларды зерттеу), ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық талдау және құқықтық актілерді түсіндіру әдісі сияқты жеке ғылыми таным әдістері қолданылды. Осы әдістерді пайдалану тауар белгілеріне құқықтардың сарқылу режимін қолдануды зерттеуге, осы мәселе бойынша әртүрлі елдердегі құқықтық реттеу тәсілдерін түсінуге, Қазақстанда нормативтік актілерді қабылдау ерекшеліктерін және олардың сәйкессіздіктерін зерделеуге, Қазақстанда құқықтардың сарқылуының өңірлік режимін тиімді қолдануға кедергі келтіретін құқықтық кедергілерді талдауға, қазақстандық соттардың өңірлік сарқылу режимін практикада қолдануға тырысуының нәтижелерін зерделеуге мүмкіндік берді істерді қараудың әртүрлі сценарийлеріндегі құқықтар, нақты тәуекелдерді анықтау, сарқылу принципін дұрыс қолданбау салдарынан туындаған.

Түйін сөздер: тауар белгісі, тауар белгісіне құқықтардың сарқылуы, параллель импорттау, Қазақстан, Еуразиялық Экономикалық Одақ.

Введение

Исчерпание прав на товарный знак является действенным инструментом, позволяющим ограничить монополию на определенный знак, которая предоставляется владельцу товарного знака в результате регистрации такого знака. В то же время выбор режима исчерпания влияет на бизнес и его цепочки поставок в страну, поскольку выбранный режим может как разрешать, так и запрещать такое явление, как параллельный импорт товаров.

В стране достаточно высокий уровень импорта готовых товаров, большая часть которых уже имеет товарные знаки. Эти товары могут ввозиться по официальным каналам, контроли-

руемым владельцами товарных знаков, или параллельно с такими официальными каналами.

Так, согласно статистике внешней, взаимной торговли и товарных рынков, внешнеторговый оборот Казахстана в январе 2023г. составил 10256,6 млн. долларов США и по сравнению с январем 2022 г. в номинальном выражении увеличился на 15,7%, в том числе экспорт – 6101,2 млн. долларов США (в номинальном выражении на 0,4% больше), импорт – 4155,4 млн. долларов США (в номинальном выражении на 48,9% больше) (<https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/15320/>).

Именно по этой причине регулирование потоков импортной продукции путём ограничения или усиления защиты прав интеллектуальной

собственности через инструмент исчерпания прав на неё (в том числе и на товарный знак) имеет большое значение для страны, как для независимого субъекта международно-правовых отношений.

В настоящее время в Казахстане действует региональный принцип исчерпания прав на товарные знаки, который применяется между странами ЕАЭС. В частности, считается, что права на товарные знаки, исчерпанные в одной стране ЕАЭС, исчерпаны и во всех других странах. Однако это зачастую вызывает определенное замешательство у владельцев товарных знаков в странах ЕАЭС и в Казахстане. Такая ситуация, к примеру, может появиться в случае, если одинаковые товарные знаки принадлежат разным лицам в странах ЕАЭС – становится непонятным, чьи права и в какой момент исчерпываются.

Более того, в этой же связи возникает вопрос и у лица, являющегося единственным владельцем полностью тождественных товарных знаков во всех странах ЕАЭС – действительно ли права на все товарные знаки исчерпываются во всех странах ЕАЭС, если право исчерпано только в одной стране.

Выход из этих запутанных ситуаций и ответы на эти вопросы на практике оказывает влияние на импортную стратегию владельца бренда, поскольку исчерпание прав на товарный знак применяется как инструмент регулирования движения товаров в ЕАЭС, в Казахстан, а также между странами ЕАЭС. Последнее вызывает серьезную озабоченность владельцев товарных знаков, находящихся за пределами ЕАЭС, которые следуют международной санкционной политике своих государств и хотели бы ограничить поток товаров из Казахстана в отдельные страны ЕАЭС.

Таким образом, правовая конструкция действующего национального и регионального законодательства, вводящего принцип регионального исчерпания прав, содержит пробелы и взаимоисключающие положения. Эти пробелы создают неопределенность для владельцев товарных знаков и судов, и могут быть использованы нарушителями прав на товарные знаки в свою пользу в рамках такого правонарушения, как параллельный импорт.

Проблема изучения единых подходов к вопросу гармонизации принципов исчерпания прав на товарные знаки продолжает оставаться актуальной и требует урегулирования в рамках международных и региональных соглашений, а

также национального законодательства. Вопросы изучения различных аспектов исчерпания прав на товарные знаки становятся все более актуальными и для Республики Казахстан, особенно в условиях ускорения интеграционных процессов в современном мире, а также введения и соблюдения санкционного режима в регионе в отношении отдельных стран.

В этой связи целью исследования является изучение некоторых аспектов исчерпания прав на товарные знаки в Республике Казахстан. Теоретическая и практическая значимость настоящего исследования обосновывается тем, что в нашей стране теоретические исследования правовой природы исчерпания прав интеллектуальной собственности, исчерпания прав на товарные знаки, создание правового механизма регулирования параллельного импорта и применения принципов исчерпания прав находятся пока в стадии доработки и вызывают необходимость дальнейшего практического решения в целях успешного планирования политики защиты бренда, а также улучшения эффективности борьбы с параллельным импортом и контрафактной продукцией

Материалы и методы

Теоретической основой для проведения данного исследования являются труды зарубежных учёных и специалистов А.А. Новоселовой (Новоселова 2017: 144), В.В. Пироговой (Пирогова 2008: 155), М. Чайкова (Чайков 2020: 21) и др.). Среди казахстанских исследователей в области интеллектуальной собственности, исчерпания прав на товарные знаки следует отметить работы Ю.А. Болотова, Ж.А. Нурмагамбетова (Болотов, Нурмагамбетов 2013: 25), Т.Е. Каудырова (Каудыров 1999: 27), Н.Б. Мынбаевой и А.Р. Медьяевой (Мынбаева 2021, № 9-3: 53).

Эмпирическую основу данного исследования составили международные и республиканские нормативно-правовые акты, регулирующие вопросы интеллектуальной собственности.

Результаты и обсуждение

Согласно Закона Республики Казахстан «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаний и наименований мест происхождения товаров», исчерпание исключительных прав на товарные знаки предусмотрено статьей 43-1 следующим образом: «Не является

нарушением исключительного права на товарный знак использование этого товарного знака в отношении товаров, которые были правомерно введены в оборот на территории любого из государств-членов Евразийского экономического союза непосредственно владельцем (правообладателем) товарного знака или другими лицами с его согласия».

Иными словами, статья 43-1 Закона «О товарных знаках», которая является отправной точкой в исследовании режима исчерпания прав в Казахстане, указывает, что право владельца товарного знака на запрещение третьими лицами использовать этот товарный знак исчерпывается (заканчивается), в момент, когда товар с этим товарным знаком введён в оборот на территории ЕАЭС самим владельцем или третьими лицами с его согласия. В отношении таких правомерно введённых в оборот товаров лицо, приобретающее эти товары, может беспрепятственно использовать товарный знак.

Важно отметить, что статья 43-1 соответствует требованиям законодательства высшего уровня, то есть Договора о Евразийском экономическом союзе, в частности, статьи 16 Приложения 26 к Договору, предусматривающей принцип исчерпания исключительного права на товарный знак, товарный знак Союза: «На территориях государств-членов применяется принцип исчерпания исключительного права на товарный знак, товарный знак Союза, в соответствии с которым не является нарушением исключительного права на товарный знак, товарный знак Союза использование этого товарного знака, товарного знака Союза в отношении товаров, которые были правомерно введены в гражданский оборот на территории любого из государств-членов непосредственно правообладателем товарного знака и (или) товарного знака Союза или другими лицами с его согласия» (<https://eec.eaeunion.org/upload/medialibrary/212/Prilozhenie-26-IS-k-Dogovoru-o-EAES.pdf>). При этом, единственное различие между статьей 43-1 и статьей 16 Приложения 26 заключается в том, что Приложение 26 также касается товарного знака Союза, который является аналогом товарного знака Европейского Союза.

В целом, ключевыми условиями, которые должны быть соблюдены для применения исчерпания прав в соответствии со статьей 43-1, являются: наличие товарного знака, который используется в отношении товара, который был выведен в оборот на территории ЕАЭС владель-

цем товарного знака или с его согласия. Значение и понимание каждого ключевого условия является существенным для анализа текущего режима исчерпания в Казахстане, и, в связи с этим, на данном этапе следует проводить наблюдения за каждым таким условием.

В первую очередь необходимо отметить, что в национальном законодательстве одной из стран ЕАЭС, а также в Договоре о ЕАЭС в полной мере не раскрывается значение термина «ввод товара в гражданский оборот». При этом Гражданским Кодексом РК установлено, что любое введение товарного знака в оборот признается его использованием, включая изготовление, применение, ввоз, хранение, предложение к продаже, продажу товарного знака или товаров, обозначаемых знаком, и использование товарного знака в вывесках, рекламе, печатной продукции или другой деловой документации (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K990000409>). Однако «введение товара в оборот» и «введение товарного знака в оборот» имеют разное значение. Для уточнения различий в этих двух понятиях можно обратиться к зарубежным источникам права. Так, в частности, в решение по делу между компаниями «Peak Holding AB» и «Axolin-Elinor AB» суд пришёл к выводу, что товары с товарным знаком не могут считаться введёнными в оборот, даже если владелец товарного знака импортировал их на определенный рынок, предлагал потребителям, но фактически не продавал (Case C-16/03, EU:C:2004:759). Суд также пришёл к выводу, что товары считаются введёнными в оборот только после их фактической продажи, а иные подготовительные действия, предшествующие самой продаже, не считаются введением товара в оборот. Этот пример, вероятно, лучше всего определяет термин «введение товара в оборот». При этом пунктом 2 статьи 1025 ГК РК «введение товарного знака в оборот» определяется намного шире, и товарный знак считается введённым в оборот даже при ввозе товара, при его рекламе, и даже при упоминании в деловой документации ещё до ввоза в страну.

Далее интерес представляет сочетание терминов «товарный знак» и «территория ЕАЭС», которое представлено в статье 43-1 Закона «О товарных знаках». Так, в соответствии с пунктом 8) статья 1 Закона товарным знаком является обозначение, зарегистрированное в соответствии с Законом или охраняемое без регистрации в силу международных договоров, в которых участвует Республика Казахстан, служащее для отличия

товаров (услуг) одних юридических или физических лиц от однородных товаров (услуг) других юридических или физических лиц (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203).

Сразу следует отметить, что в настоящее время Казахстан является участником трех международных договоров, регулирующих международную регистрацию товарных знаков – Мадридского соглашения и Протокола к нему, а также Соглашения о ЕАЭС. Если Мадридское соглашение (https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/ru/madrid-gp/trt_madrid_gp_001ru.pdf) и Протокол к нему (https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/ru/madridp-gp/trt_madridp_gp_001ru.html) регулируют международную регистрацию во многих странах мира, то Соглашение о ЕАЭС регулирует регистрацию так называемого «товарного знака Союза», под которым подразумеваются товарный знак и знак обслуживания Евразийского экономического союза. В отличие от международной регистрации товарного знака по Мадридскому соглашению или Протоколу к нему, где правовая охрана может предоставляться выборочно в отдельных заявленных странах, правовая охрана товарным знакам Союза предоставляется одновременно на территориях всех государств-членов ЕАЭС (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247).

Таким образом, в Казахстане существует два вида регистрации товарных знаков – регистрируемые в порядке, предусмотренном Законом (национальная регистрация), и охраняемые в соответствии с международными договорами (международная регистрация).

В соответствии с преамбулой Закона «О товарных знаках», Закон регулирует отношения, возникающие в связи с регистрацией, правовой охраной и использованием товарных знаков, знаков обслуживания, географических указаний и наименований мест происхождения товаров в Республике Казахстан.

Суммируя преамбулу к Закону «О товарных знаках» и определение термина «товарный знак», можно прийти к очевидному выводу, что как минимум товарный знак, зарегистрированный в соответствии с Законом (по национальной процедуре), охраняется только на территории Казахстана. Это означает, что «товарный знак», охраняемый на основании национальной регистрации, не существует за пределами Казахстана; в других странах существует либо незарегистрированное обозначение, либо товарный знак

другой страны. В то же время вопрос появляется, когда юридическая конструкция сталкивается с принципом территориальности на фоне попытки законодателя распространить территориально ограниченные права на другие территории.

Действительно, в соответствии со статьей 43-1 Закона «О товарных знаках» и статьей 16 Приложения 26 к Договору о ЕАЭС права на товарный знак исчерпываются, когда товары, обозначенные этим товарным знаком, вводятся в обращение на территории любого государства-члена ЕАЭС. Однако этого может не произойти с национальной регистрацией казахстанского товарного знака, поскольку он не существует ни в одной стране ЕАЭС (кроме Казахстана) как товарный знак, то есть как отдельный комплекс имущественных прав и обязанностей.

Товарный знак по казахстанской национальной регистрации не может быть исчерпан за пределами Казахстана, так как на самом деле исчерпывать нечего. Принцип территориальности в части исчерпания прав означает, что, например, два национальных товарных знака в двух разных странах ЕАЭС, даже если они оба принадлежат одному и тому же лицу, выглядят одинаково и охраняются в отношении одних и тех же товаров – все равно остаются двумя различными комплексами прав и обязанностей, причем исчерпание прав на один национальный товарный знак в одной стране не приводит к одновременному исчерпанию прав на другой национальный товарный знак в другой стране. Несмотря на то, что специалисты в области права интеллектуальной собственности, такие как Кимберли Рид, называют принцип исчерпания прав, применяемый в целом регионе – «региональным принципом исчерпания прав» то принцип, который относится к товарным знакам, зарегистрированным по национальной процедуре, и которые ограничены определенной территорией охраны, всё равно остаётся национальным, т.е. по такой же логике этот принцип будет называться «национальный принцип исчерпания прав» (Kimberly, 2002: 139).

В то же время правовая конструкция, предлагаемая статьей 43-1 Закона «О товарных знаках», создает путаницу, поскольку речь идет об исчерпании прав на национальный товарный знак на территории региона. Эта путаница уже была замечена на практике с отрицательной стороны для национального владельца товарного знака.

В частности, именно подобная нестыковка национального и регионального регулирования

присутствует в решении Верховного Суда Республики Казахстана от 21 февраля 2022 года по делу ИП Круговых против ТОО «Здоровая Еда». В данном деле ИП Круговых, будучи владельцем национальной регистрации товарного знака «Черный принц», который охраняется в отношении сыра, требовал запретить ТОО «Здоровая еда» ввозить сыр с таким товарным знаком из Беларуси и продавать его в Казахстане. Суд установил, что в Беларуси товарный знак «Черный принц» в отношении сыра принадлежит другому юридическому лицу. Таким образом, имеется два идентичных товарных знака, охраняемых в отношении одних и тех же товаров, но принадлежащих разным правообладателям. Суд решил, что в связи с исчерпанием прав на товарный знак при первом выпуске товара в обращение в государстве-члене ЕАЭС (в Беларуси), использование товарного знака не должно приводить к нарушению прав в другом государстве-члене ЕАЭС (в Казахстане) (<https://www.zakon.kz/6009416-registratsiia-znakov-v-kazakhstan-ozvucheno-reshenie-suda-po-odnomu-iz-del.html>).

Суд в данном случае однозначно не учел, что исчерпание прав произошло в отношении товарного знака Беларуси, и когда товар пересёк границу Казахстана, на нем уже не было товарного знака Беларуси – появился товарный знак Казахстана, хотя физически с продуктом ничего не произошло, просто изменился правовой режим. Так или иначе, данное дело показывает, что даже Верховный Суд РК может быть сбит с толку существующей правовой конструкцией статьи 43-1 Закона «О товарных знаках».

Немного иначе ситуация обстоит с исчерпанием прав на товарные знаки, охраняемые в Казахстане по международной процедуре. Как было сказано выше, получить международную регистрацию товарного знака с охраной в Казахстане можно как минимум двумя способами – по Мадридскому соглашению и Протоколу к нему и по Соглашению о ЕАЭС.

В соответствии с Мадридским соглашением и Протоколом к нему правообладатель может получить охрану товарного знака в различных странах, в том числе в государствах-членах ЕАЭС. Если, например, такая международная регистрация товарного знака будет охватывать как минимум два государства-члена ЕАЭС, то будет охраняться один и тот же товарный знак, принадлежащий одному и тому же лицу, в отношении одних и тех же товаров (в большинстве случаев). Следовательно, исчерпание

прав на международный товарный знак, охраняемый как минимум двумя государствами-членами ЕАЭС, приведет к исчерпанию этих прав на этот товарный знак в обоих государствах-членах ЕАЭС. То же самое произойдет и с регистрацией товарных знаков Союза. В этом случае, т.е. при регистрации товарного знака Союза, правообладатель будет иметь права на товарный знак во всех государствах-членах ЕАЭС; эти права возникают одновременно и, следовательно, исчерпываются одновременно во всех государствах-членах.

Следовательно, в случае национальной регистрации товарного знака принцип исчерпания прав в Казахстане будет «национальным», хотя законодательство достаточно спорное. Однако в случае международной регистрации товарного знака либо по Мадридскому соглашению, Протоколу к нему, либо по Соглашению о ЕАЭС принцип исчерпания прав в Казахстане будет «региональным». Можно сказать, что в зависимости от типа товарного знака в Казахстане применяется двойной принцип исчерпания прав – национальный и региональный.

Национальный принцип исчерпания прав на товарные знаки в отношении национальных регистраций вступает в противоречие с основным принципом Соглашения о ЕАЭС – свободное перемещение товаров между странами-участниками. В то же время это служит и национальным интересам тех казахстанских владельцев товарных знаков, которые не имеют международных регистраций на всей территории ЕАЭС.

Далее, согласно Закона «О товарных знаках», под нарушением прав на товарный знак понимается введение без согласия владельца (правообладателя) товарного знака или обозначений, сходных с ним до степени смешения, в оборот в отношении однородных товаров или услуг, а в случае общеизвестного товарного знака – в отношении любых товаров и услуг (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456>). Таким образом, в общем смысле нарушением является любое введение в оборот товарного знака или сходного с ним обозначения в отношении однородных товаров и услуг.

Введение товарного знака в оборот раскрывается в статье 1025 ГК РК и включает в себя любой вид использования товарного знака, в том числе изготовление, применение, ввоз, хранение, предложение к продаже, продажу товарного знака или товаров, обозначенных знаком, и использование товарного знака в вывесках, рекламе,

печатной продукции и иной деловой документации (https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_).

Довольно сложно представить, как именно «производство товарного знака» или «импорт товарного знака» можно осуществить на практике. В связи с этим Закон «О товарных знаках» уточняет перечень действий, определяемых как «использование товарного знака», и структурирует их следующим образом:

- размещение товарного знака на товарах, в отношении которых он охраняется;
- размещение товарного знака при оказании услуг, в отношении которых он охраняется;
- размещение товарного знака на упаковке товаров;
- изготовление товаров с обозначением товарного знака;
- применение товаров с обозначением товарного знака;
- ввоз товаров с обозначением товарного знака;
- хранение товаров с обозначением товарного знака;
- предложение о продаже товаров с указанием товарного знака;
- продажа товаров с обозначением товарного знака;
- применение товарного знака на вывесках;
- применение товарного знака в рекламе;
- применение товарного знака в печатной продукции;
- применение товарного знака в деловой документации;
- иное введение товарного знака или товаров с товарным знаком в оборот (https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_).

Из вышеперечисленных норм совершенно ясно, что владелец товарного знака имеет право требовать в судебном порядке запретить любой вид несанкционированного использования товарного знака. При этом при анализе терминов «нарушение» и «исчерпание» прав на товарный знак стоит также отметить, что фактически исчерпывается право запрещать определенные действия. Как указано в статье 43-1 «Использование товарного знака в отношении товаров... не является нарушением исключительного права на товарный знак». Таким образом, владелец товарного знака не может идентифицировать определенные действия с товарным знаком термином «нарушение» после исчерпания прав. При этом права владельца на использование товарного знака, а также на разрешение его использова-

ния третьими лицами (на основании лицензии или иным образом) сохраняются по факту регистрации товарного знака. То есть исчерпывается только право запрещать определенные действия.

Крайне важно понимать, какие именно виды «использования товарного знака» может запретить владелец после исчерпания прав на товарный знак, то есть после правомерного введения товаров с товарным знаком в оборот. Имеющаяся судебная практика в Казахстане довольно скудна по этому конкретному вопросу, и национальное законодательство также не дает ясности. Можно ошибочно предположить, и действующее законодательство даёт основания для таких предположений, что после реализации товара с товарным знаком, т.е. после исчерпания права, товарный знак может быть использован без согласия владельца товарного знака в любом виде, включая производство аналогичной продукции, импорт другой аналогичной продукции и другие виды «использования товарного знака».

Более тщательное изучение статьи 43-1 Закона РК «О товарных знаках» позволяет прояснить, что фраза «использование товарного знака в отношении товаров, которые были правомерно введены в оборот» относит исчерпание прав на товарный знак только к конкретным товарам, а не на всю производственную линию, и не весь объём исключительных прав. Эта же фраза уточняет, что исчерпание происходит только в отношении товаров, а не в отношении услуг. Следовательно, не может быть исчерпан такой вид использования товарного знака, как «размещение товарного знака при оказании услуг, в отношении которых (он) охраняется».

Поскольку исчерпание касается конкретных товаров, а не всей производственной линии, такой вид использования товарного знака, как «изготовление товара с обозначением товарного знака», не может быть предметом исчерпания. Потребитель, который покупает товар с товарным знаком, не получает права производить новые товары с этим товарным знаком, поскольку он получает только права на конкретный приобретенный товар. Таким же образом можно сделать вывод, что потребитель не получает права размещать товарный знак, который нанесён на приобретаемый товар, на другие товары и их упаковку, не нарушая исключительных прав. Следовательно, исчерпание прав также не распространяется на «размещение товарного знака на товарах, в отношении которых (он) охраняет-

ся» и «размещение товарного знака на упаковке товаров».

Такой вид использования товарного знака, как «применение товара с обозначением товарного знака», является первоочередной целью исчерпания прав с точки зрения потребителя. Потребитель в большинстве случаев покупает товар, чтобы потреблять, применять его по целевому назначению. В отношении этого способа использования товарного знака исчерпание прав, безусловно, должно применяться в первую очередь, чтобы потребитель после приобретения товара не становился автоматически нарушителем исключительных прав. Таким образом, после того как товар был продан владельцем товарного знака (его дочерней организацией, лицензиатом или дистрибьютором), такой товар может быть применён по прямому назначению, не нарушая исключительных прав на товарный знак.

Такие способы использования товарного знака, как «хранение», «предложение к продаже», «продажа товара с обозначением товарного знака» также относятся непосредственно к товару, а не к товарному знаку, и по смыслу ст.43-1 Закона «О товарных знаках» у правообладателя также может быть исчерпано право запрещать данные способы использования знака.

С таким способом использования товарного знака, как «ввоз товара с обозначением товарного знака» ситуация обстоит диаметрально противоположно. Если товар с товарным знаком никогда не ввозился в Казахстан или на территорию ЕАЭС, и правообладатель не давал согласия на подобный ввоз товаров, то право запрещать подобное использование товарного знака у правообладателя не исчерпывается. Как было проанализировано выше в случае национальной регистрации товарного знака, исчерпание права не может произойти в случае ввоза товара в Казахстан из любой страны. Однако в случае международной регистрации знака, включая товарный знак Союза, исчерпание происходит в той стране-участнице ЕАЭС, куда товар ввозится впервые, при условии, что международная охрана знака распространяется на Казахстан на имя того же владельца, что и в стране первого ввоза в ЕАЭС. Таким образом, право на товарный знак, а точнее право запрещать использование товарного знака, не исчерпывается, если товар с товарным знаком ввозится в Казахстан (или в некоторых случаях в страну-участницу ЕАЭС) без согласия владельца товарного знака. Такой

ввоз в большинстве научных работ называется «параллельным импортом».

Как видно из положений статьи 43-1 Закона РК «О товарных знаках» и статьи 16 Приложения 26 к Договору о ЕАЭС, параллельный импорт в ЕАЭС в целом и в Казахстане в частности является нарушением прав на товарный знак, а потому может быть запрещён владельцем товарного знака.

Небольшая разница может показаться в тех случаях, когда товар был произведён в Казахстане и товарный знак нанесён на него также в Казахстан, после чего товар экспортирован в другую страну, а затем ре-импортирован обратно. В подобных случаях казахстанские производители чаще всего пытаются развивать бизнес на соседних рынках, таких как Кыргызстан или Узбекистан, и с этой целью могут предоставлять потребителям этих стран более низкие цены, чем в Казахстане. Однако именно в связи с тем, что на рынках других стран товар оказывается дешевле, некоторые предприниматели выкупают в этих странах целые партии товара и ввозят обратно в Казахстан, в результате чего казахстанский производитель вынужден конкурировать с собственной продукцией в Казахстане, и терять потребителей в стране, куда эта продукция изначально предназначалась.

Права на товарный знак в такой ситуации на первый взгляд кажутся исчерпанными. Однако решение проблемы кроется именно во фразе «введены в оборот». Определенно, эта фраза нуждается в уточнении в нормативных правовых актах или в судебной практике, которые на сегодняшний день полностью не раскрывают её значение. Тем не менее, как было проанализировано выше «введение товара в оборот» должно заключаться именно в реализации товара на определённой территории, и так как товары, предназначенные для других стран не были реализованы на территории РК, а после экспорта вообще были выведены из оборота РК, то их ре-импорт вступает в коллизию с «согласием правообладателя», так как согласие было изначально предоставлено для территории другой страны, а не для ввоза в Казахстан с целью последующей продажи.

Таким образом, реимпорт товаров с товарным знаком также является нарушением исключительных прав, и в этом случае права на товарный знак не исчерпываются.

Далее, такие способы использования товарного знака, как его использование в вывесках,

в рекламе, в печатной продукции и деловой документации, в основном связаны с коммерциализацией (продвижением) товаров. Здесь также может сложиться ошибочное впечатление, что, если товар с товарным знаком однажды продан, то покупатель может затем использовать товарный знак в любом виде рекламной активности. Однако статья 43-1 предусматривает исчерпание прав на товарный знак при его использовании именно в отношении конкретного товара. Это означает, что использование товарного знака в рекламной активности не является нарушением прав, если в рекламе используется не чисто товарный знак, а товар с товарным знаком, который уже находится в собственности рекламодателя. Данную позицию крайне важно понимать покупателям товаров, так как после приобретения товара у них не возникает права размещать на своей вывеске или на фирменных бланках или визитных карточках товарный знак, как это часто происходит на практике. Подобная рекламная активность может привести к симулированию связи с правообладателем товарного знака, и влечёт его нарушение прав.

Таким образом, использование товарного знака только при продвижении конкретного товара (например, на маркетплейсах) не является нарушением в случае исчерпания (т.е. в случае приобретения правомерно введенного в оборот товара). Во всех иных случаях использования товарного знака в рекламной активности право на товарный знак не исчерпывается.

Последний и, вероятно, самый обширный способ использования товарного знака – это «иное введение в оборот товарного знака или товаров, содержащих этот товарный знак». Данный способ использования знака может включать широкий спектр действий. Сам товарный знак может быть предметом соглашения об уступке прав, может быть передан в залог банку в качестве обеспечения выплаты по кредиту или даже может использоваться в качестве вклада в уставный капитал. Однако все эти действия с товарным знаком не связаны с товаром, а потому право на запрет данных действий не может быть исчерпано у правообладателя.

Однако, когда предметом «иного введения в оборот» становится не товарный знак, а товар с этим знаком, то исчерпание права может происходить. С товаром могут быть совершены различные действия, такие как залог в банк или ломбард, или предложение товара в качестве приза, или аренда товара, и тому подобные дей-

ствия. Если при этом товар был введён в оборот правомерно и согласия правообладателя, то совершенно очевидно, что право запрещать подобные действия у правообладателя исчерпываются. При этом, законодательство и судебная практика Казахстана не предусматривает случаев, когда исходное состояние товара изменилось или ухудшилось после правомерного введения товара в оборот. В качестве примера можно привести ситуацию, когда произошла переупаковка или снятие акцизных марок. Законодательства зарубежных стран, к примеру Акт о товарных знаках Великобритании 1994 года в подобных ситуациях возобновляет право владельца знака запрещать использование знака в отношении таких изменённых товаров. Следует отметить, что законодательство Казахстана нуждается в дальнейшем совершенствовании в этой части.

Заключение

Подводя итоги, можно отметить, что право запрещать использование товарного знака может быть исчерпано в Казахстане при таких способах использования, как применение товара по назначению, а также ввоз товара из другой страны-участницы ЕАЭС – при условии, что товарный знак имеет международную охрану и в другой стране-участнице ЕАЭС товар был введён в оборот правомерно с согласия правообладателя. В таких случаях права на товарный знак не считаются нарушенными. Также владелец товарного знака не вправе запрещать хранение, выставление на продажу и непосредственно продажу товара, введенного в обращение им или с его согласия. Использование товарного знака в вывесках, в рекламе, печатной продукции или в деловой документации не может являться нарушением при условии, что при подобной рекламной активности использован весь товар с товарным знаком целиком, а не только сам товарный знак. Наконец, иные способы введения товаров с товарным знаком в оборот, право на который исчерпано, не являются нарушением, хотя и целесообразно добавление правового регулирования, которое предотвратило бы изменение и ухудшение изначального состояния товара.

Таким образом, исчерпание прав на товарный знак в Казахстане не только ограничивает права владельца товарного знака, но и позволяет ему эффективно выстраивать лицензионную стратегию и бороться с параллельным импортом, а также планировать политику защиты

бренда и бороться в том числе с контрафактной продукцией.

Казахстан поддерживает режим регионального исчерпания прав на товарные знаки, и такая концепция поощряется Евразийским экономическим союзом. В то же время местное и региональное законодательство вступают в коллизию, когда речь идет о территориальной принадлежности товарного знака. То есть при национальной регистрации товарного знака режим исчерпания прав остаётся национальным, а при международной регистрации товарного знака, при соблюдении ряда условий, принцип исчерпания прав становится региональным. Хотя по-

литические и экономические намерения стран-участниц ЕАЭС направлены на региональное исчерпание, тем не менее существует мнение, что это исчерпание возможно только на действительно гармонизированных рынках. И, прежде чем в полной мере применять региональный режим исчерпания, Казахстану необходимо гармонизировать условия своего рынка и своего налогового и тарифного режимов с аналогичными условиями и режимами других стран-участниц ЕАЭС. До тех пор необходимо четкое понимание, что национальный режим исчерпания прав имеет место повсеместно применяется в Казахстане.

Литература

Болотов Ю., Нурмагамбетов Ж. Параллельный импорт и исчерпание прав на товарный знак // Интеллектуальная собственность. – 2013. – №1. – С.25-33 // https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2013_46.pdf

Внешнеторговый оборот Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/15320/> (Дата обращения: 5 июня 2023 г.).

Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247 (Дата обращения: 6 июня 2023 г.).

Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года. Ст. 14 Приложение 26 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. (Дата обращения: 6 июня 2023 г.).

Гражданский Кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2023 г.). Пункт 2 статьи 1025 Гражданского кодекса Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&pos=5;-106#pos=5;-106

Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409 // <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K990000409> (Дата обращения: 6 июня 2023 г.).

Закон Республики Казахстан «О товарных знаках, знаках обслуживания, географических указаниях и наименованиях мест происхождения товаров» от 26 июля 1999 года № 456-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.06.2022 г.) // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_ (Дата обращения 6 июня 2023 г.).

Каудыров Т.Е. Право интеллектуальной собственности в Республике Казахстан. – Алма-Ата, 1999. – 187 с.

Мадридское соглашение о международной регистрации знаков (с поправками от 28 сентября 1979 года) // https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/ru/madrid-gp/trt_madrid_gp_001ru.pdf. (Дата обращения 6 июня 2023 г.).

Мынбаева Н.Б., Медьяева А.Р. Понятие товарного знака как правовой категории в Республике Казахстан // Вестник науки и образования. – 2021. – № 9-3 (112). – С. 53-59.

Права на товарный знак: Монография (отв. ред. Л.А. Новоселова). – М.: Норма, ИНФРА-М. – 2017. – 144 с.

Пирогова В.В. Исчерпание исключительных прав и параллельный импорт: Монография. – М.: Статут, 2008. – 155с.

С таким решением суда охрана знаков бесполезна – Круговых. – 16 марта 2022 // <https://www.zakon.kz/6009416-registratsiia-znakov-v-kazakhstan-ozvucheno-reshenie-suda-po-odnomu-iz-del.html>. (Дата обращения 6 июня 2023 г.).

Чайков М., Солодников Я. Проблемы узнаваемости общеизвестных товарных знаков // Интеллектуальная собственность. – 2020. – № 4. – С. 21-24.

Kimberly Reed, Levi Strauss v. Tesco and E.U. Trademark Exhaustion: A Proposal for Change // Northwestern Journal of International Law and Business. – 2002. – № 139 // <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njilb/vol23/iss1/8/>. (Дата обращения 6 июня 2023 г.).

Peak Holding AB v Axolin-Elinor AB, formerly Handelskompaniet Factory Outlet i Löddeköpinge AB, Case C-16/03, EU:C:2004:759.

References

Bolotov Yu., Nurmagamбетov Zh. Parallelnyi import i ischerpanie prav na tovarnyi znak // Intellektualnaya sobstvenniost' [Parallel import and exhaustion of trademark rights // Intellectual property]. – 2013. – №1. – S.25-33 // https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2013_46.pdf

Chaikov M., Solodnikova Ya. Problemy uznavaemosti obsheizvestnykh tovarnykh znakov // Intellektualnaya sobstvenniost' [Problems of recognition of well-known trademarks // Intellectual property]. – 2020. – №4. – S.21-24.

Dogovor o Evraziiskom ekonomicheskom soyuze ot 29 maya 2014 goda. [The Treaty on the Eurasian Economic Union of May 29, 2014.] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247. (Data obrasheniya: 6 iyunya 2023 g.).

Dogovor o Evraziiskom Ekonomicheskom Soyuze ot 29 maya 2014 goda St.14. Prilozhenie 26 [The Treaty on the Eurasian Economic Union of May 29, 2014. Article 14 Appendix 26] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247 (Data obrasheniya: 6 iyunya 2023 g.).

Grazhdanskiy Kodeks Respubliki Kazakhstan (Osobennaya chast'). Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 1 iyulya 1999 goda № 409 [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (with amendments and additions as of 03/07/2023). Paragraph 2 of Article 1025 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan] // <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K990000409> (Data obrasheniya: 6 iyunya 2023 g.).

Grazhdanskiy Kodeks Respubliki Kazakhstan (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 07.03.2023 g.). Punkt 2, stat'i 1025 [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (with amendments and additions as of 03/07/2023). Paragraph 2, Article 1025 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&pos=5;-106#pos=5;-106.

Kaudyrov T.E. (1999) Pravo intellektualnoi sobstvennosti v Respublike Kazakhstan [Intellectual property law in the Republic of Kazakhstan]. – Alma-Ata, 1999. –187s.

Kimberly Reed, Levi Strauss v. Tesco and E.U. Trademark Exhaustion: A Proposal for Change // Northwestern Journal of International Law and Business. – 2002. – № 139 [Kimberly Reed, Levi Strauss v. Tesco and E.U. Trademark Exhaustion: A Proposal for Change // Northwestern Journal of International Law and Business. – 2002. – No. 139] // <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njilb/vol23/iss1/8/>. (Data obrasheniya: 6 iyunya 2023 g.)

Krugovyh M. S takim resheniem suda ohrana znakov bezopelzna. 16 marta 2022 [With such a court decision, the protection of signs is useless – Circular. – March 16, 2022] // <https://www.zakon.kz/6009416-registratsiia-znakov-v-kazakhstan-ozvucheno-reshenie-suda-po-odnomu-iz-del.html> (Data obrasheniya: 6 iyunya 2023 g.).

Madridskoe soglasenie o mezhdunarodnoi registratsii znakov (s popravkami ot 28 sentyabrya 1979 g.) [Madrid Agreement on international registration of marks (as amended on September 28, 1979)] // https://wipo.int/edocs/lexdocs/treaties/ru/madrid-gp/trt_madrid_gp_001ru.pdf (Data obrasheniya: 6 iyunya 2023 g.).

Mynbayeva N.B., Med'yaeva A.R. Ponyatie tovarnogo znaka kak pravovoi kategorii v Respublike Kazakhstan // Vestnik nauki i obrazovaniya [The concept of a trademark as a legal category in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of Science and Education]. – 2021. – № 9-3 (112). – S.53-59.

Peak Holding AB v Axolin-Elinor AB, formerly Handelskompaniet Factory Outlet i Löddeköpinge AB, Case C-16/03, EU:C:2004:759.

Pirogova V.V. (2008) Ischerpanie isklyuchitelnyh prav i parallelniy import: Monografiya. [Exhaustion of exclusive rights and parallel import: Monograph.] – M.: Statut, 2008. – 155 s.

Prava na tovarnyi znak: Monografiya (otv.red. L.A.Novoselova) [Trademark rights: A monograph (ed. by L.A. Novoselov)]. – M.: Norma, INFRA-M. – 2017. – 144 s.

Vneshnetorgovyy oborot Respubliki Kazakhstan [Foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan] // <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/15320/> (Data obrasheniya: 5 iyunya 2023 g.).

Zakon Respubliki Kazakhstan “O tovarnyh znakah, zhakah obsluzhivaniya i naimenovaniyah mest proishozhdeniya tovarov” ot 26 iyulya 1999 goda № 456-I (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 21.01.2019 g.) St.21 [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Trademarks, Service Marks, geographical indications and Names of places of origin of Goods” dated July 26, 1999 No. 456-I (with amendments and additions as of 06/20/2022)] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_ (Data obrasheniya: 1 marta 2022 g.).

Сведения об авторе:

Нурмагамбетов Жанат Амантаевич (корреспондент автор) – докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан, г. Астана, e-mail: znurmagambetov@bolotovip.com).

Information about authors:

Nurmagambetov Zhanat Amantayevich (corresponding author) – a doctoral student at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: znurmagambetov@bolotovip.com).

Зарегистрирована: 11 мая 2023 г.

Принята: 29 февраля 2024 г.

МРНТИ 10.19.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202410917>

**Н.Н. Нусипжанов^{1*}, А.С. Кошкинбаева¹, С.А. Сарина¹,
Д.О. Кусаинов², С.К. Атаханова²**

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: nussipzhanov@gmail.com

ЦИФРОВЫЕ (ТОКЕНИЗИРОВАННЫЕ) АКЦИИ: ЭТАПЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

В современной эпохе цифровой трансформации экономики наблюдается существенное изменение в подходах к обращению с ценными бумагами, в частности акций. Основной задачей нашего исследования является рассмотрение перспектив внедрения цифровых акций в Республике Казахстан. Мы проводим анализ особенностей выпуска, цифровизации и размещения акций с использованием технологии токенизации с целью привлечения финансирования для компаний. Наше исследование основано на комплексе методов, включая анализ, сравнительное правоведение, правовое моделирование и историко-сравнительный подход. Результаты нашего анализа выявили основные направления развития цифровых акций в Казахстане, а также провели сравнение процессов Security Token Offering (STO) и Initial Public Offering (IPO). Эта работа подчеркивает значимость токенизации акций как эффективного инструмента для привлечения финансирования и реализации стратегии цифровизации Казахстана. Наши результаты могут быть использованы в разработке законодательства и инфраструктуры, способствующих успешной цифровизации акций в Казахстане. Таким образом, проведенное исследование вносит ценный вклад в область знаний о цифровых акциях, финансовом и корпоративном праве, а также может служить основой для дальнейших шагов в этом направлении.

Ключевые слова: цифровые акции, токенизация акций, цифровая экономика, ценные бумаги, блокчейн, гражданское право.

N.N. Nussipzhanov^{*1}, A.S. Koshkinbayeva¹, S.A. Sarina¹,
D.O. Kusainov², S.K. Atakhanova²

¹«Turan» University, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: nussipzhanov@gmail.com

Digital (tokenized) shares: stages of improvement of civil legislation

In the era of digital transformation, the landscape of securities is undergoing profound changes. Our research focuses on exploring the potential implementation of digital shares in the Republic of Kazakhstan, delving into the intricacies of issuing and placing shares through tokenization to secure funding for companies. Employing a methodology encompassing analysis, comparative jurisprudence, legal modeling, and a historical-comparative approach, our study has identified key trajectories for the evolution of digital shares in Kazakhstan. Additionally, we have conducted a comprehensive comparison of the processes involved in Security Token Offerings (STO) and Initial Public Offerings (IPO). This work underscores the significance of tokenizing shares as a pivotal tool for attracting financing and executing Kazakhstan's strategy for digitalization. The research conducted serves as a substantial contribution to the field of knowledge concerning digital shares and financial law. Furthermore, it holds practical value for informing the development of legislation and infrastructure aimed at facilitating the digitalization of shares within the Kazakhstan context.

Key words: digital shares, tokenization of shares, digital economy, securities, blockchain, civil law.

Н.Н. Нусипжанов^{1*}, А.С. Кошкинбаева¹, С.А. Сарина¹,
Д.О. Кусаинов², С.К. Атаханова²

¹«Туран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: nussipzhanov@gmail.com

Цифрлық (токенизацияланған) акциялар: азаматтық заңнаманы жетілдіру кезеңдері

Экономиканың цифрлық трансформациясының қазіргі дәуірінде бағалы қағаздармен, атап айтқанда акциялармен жұмыс істеу тәсілдерінде айтарлықтай өзгеріс байқалады. Біздің зерттеудің негізгі міндеті Қазақстан Республикасында цифрлық акцияларды енгізу перспективаларын қарастыру болып табылады. Біз компаниялар үшін қаржыландыруды тарту мақсатында токенизация технологиясын пайдалана отырып, акцияларды шығару, цифрландыру және орналастыру ерекшеліктеріне талдау жүргіземіз. Біздің зерттеуіміз талдау, салыстырмалы құқықтану, құқықтық модельдеу және тарихи-салыстырмалы тәсілді қоса алғанда, әдістер кешеніне негізделген. Біздің талдау нәтижелері Қазақстандағы цифрлық акцияларды дамытудың негізгі бағыттарын анықтады, сондай-ақ Security Token Offering (STO) және Initial Public Offering (IPO) процестерін салыстыруды жүргізді. Зерттеудің негізі акциялар мен блокчейн технологияларын токенизациялау тақырыбында жарияланған көптеген академиялық жұмыстар мен мақалалар болды. Бұл жұмыс Қазақстанды цифрландыру стратегиясын қаржыландыру мен іске асырудың тиімді құралы ретінде акцияларды токенизациялаудың маңыздылығын көрсетеді. Біздің нәтижелеріміз Қазақстандағы акцияларды табысты цифрландыруға ықпал ететін заңнаманы және инфрақұрылымды әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін. Осылайша, жүргізілген зерттеу цифрлық акциялар, қаржылық және корпоративтік құқық туралы білім саласына құнды үлес қосады және осы бағыттағы одан әрі қадамдар үшін негіз бола алады.

Түйін сөздер: цифрлық акциялар, акцияларды токенизациялау, цифрлық экономика, бағалы қағаздар, блокчейн, азаматтық құқық.

Введение

В свете глобализации и технологического прогресса, традиционные финансовые инструменты переживают значительные изменения. Одним из наиболее прогрессивных направлений современной экономики является цифровизация активов, включая акции. Данное исследование призвано рассмотреть перспективы внедрения цифровых акций в Республике Казахстан. Целью данной работы является исследование процессов токенизации акций, сравнение их с традиционными подходами, а также анализ потенциала применения токенизированных акций в Казахстане. Исследование основано на методах анализа, сравнительного правоведения, правового моделирования и историко-сравнительного подхода.

Республика Казахстан, стремясь быть в авангарде прогресса и инноваций, активно может исследовать потенциал токенизации акций. Настоящее исследование посвящено перспективам внедрения цифровых акций в Казахстане, а также совершенствованию выпуска и размещения акций для привлечения финансирования компаний путем токенизации.

Тема токенизации акций становится особенно актуальной в свете стремления Республики

Казахстан к цифровизации экономики и внедрению блокчейн-технологий. Однако, вопреки общему интересу к данной области, отсутствуют исчерпывающие исследования, касающиеся перехода от бездокументарных акций к токенизированным акциям в контексте Казахстана. Это обуславливает выбор темы исследования, которое призвано заполнить этот пробел.

Объект исследования – процесс цифровизации акций в Казахстане. Предмет исследования – особенности токенизации акций в контексте законодательства и практики Республики Казахстан.

Цель данного исследования – изучить и проанализировать перспективы внедрения цифровых акций в Казахстане, выявить преимущества и недостатки данного подхода и предложить возможные направления развития в этой области.

Для достижения этой цели предполагается выполнение следующих задач:

будет проведен обзор истории развития акций в Казахстане, основных положений и особенностей токенизации акций, а также рассмотрены примеры из международной практики. Специальное внимание будет уделено анализу Закона США о ценных бумагах 1933 года и особенностям освобождения от регистрации по правилу D в Комиссии по ценным бумагам США через

систему EDGAR. В рамках исследования также будет рассмотрен процесс учета акций в системе блокчейн на примере Stock Treasury в штате Делавэр, а также проведено сравнение процедур STO (Security Token Offering) и IPO (Initial Public Offering) (<https://www.corporatedelaware.com/delaware-blockchain-initiative>). В конце статьи будут сформулированы выводы и предложения по совершенствованию выпуска и размещения акций в Казахстане через токенизацию.

Токенизация акций – это процесс преобразования прав на акции в цифровую форму с использованием технологии блокчейн. Это позволяет эмитентам выпускать акции в виде цифровых токенов, которые могут быть легко переданы и отслежены с помощью блокчейн (Fanning, 2016).

Исследование основано на методах анализа, сравнительного правоведения, правового моделирования и историко-сравнительного подхода. Гипотеза исследования заключается в том, что внедрение токенизированных акций может способствовать привлечению инвестиций, усилению защиты прав инвесторов и усовершенствованию системы учета акций.

Важность данного исследования определяется необходимостью формирования законодательной базы и инфраструктуры для цифровизации акций в Казахстане, что в свою очередь способствует развитию цифровой экономики в стране.

Материалы и методы

При подготовке данной статьи использовались различные источники информации и научные методы.

В основу исследования легли множество академических работ и статей, которые уже были опубликованы на тему токенизации акций и блокчейн-технологий. Исследования, проведенные ведущими учеными и экспертами, предоставили основу для понимания основных принципов и потенциальных преимуществ токенизации акций. Ключевыми источниками здесь стали работы, опубликованные в таких изданиях, как «Journal of Corporate Finance», «Journal of Business Venturing» и «Entrepreneurship Theory and Practice».

Также были изучены отчеты регуляторов и правительственных органов, включая Комиссию по ценным бумагам и биржам США (SEC), а также аналитические отчеты консалтинговых компаний и финтех-стартапов. Они предостави-

ли информацию о текущем состоянии рынка и перспективах его развития (Zetzsche, 2018).

Для изучения конкретных примеров применения токенизации акций был проведен анализ случаев использования этой технологии. Сюда вошли как успешные примеры токенизации акций, так и случаи, которые не принесли ожидаемого результата. Это позволило идентифицировать факторы успеха и потенциальные препятствия.

В качестве научных методов были применены критический анализ и сравнительный анализ. Критический анализ использовался для оценки достоверности и актуальности источников информации и для выявления неясных или противоречивых аргументов. Сравнительный анализ использовался для изучения различий и сходств между традиционными акциями и токенизированными акциями, а также между различными подходами к токенизации акций в разных странах.

В целом, эта комбинация материалов и методов позволила провести глубокое и всестороннее исследование темы токенизации акций и ее потенциала для трансформации рынка акций.

Научное исследование, проводимое в этой статье, было основано на Качественном и количественном анализировании данных стало основой для характеристики токенизированных акций и их влияния на современные финансовые рынки.

Исследовательский вопрос, стоящий перед нами, заключается в том, как процесс токенизации акций влияет на современные финансовые рынки и их регулирование. Гипотеза, выдвинутая в рамках данного исследования, состоит в том, что цифровые акции могут существенно упростить и демократизировать процесс инвестирования, однако, при этом они представляют собой новые вызовы для регуляторов.

Методологический подход к исследованию включает в себя следующие этапы:

Обзор и анализ существующих исследований и литературы на тему цифровых акций и блокчейн-технологий.

Изучение законов и регуляторных документов, связанных с ценными бумагами и их цифровыми аналогами.

Сравнительный анализ традиционных и токенизированных акций с точки зрения эффективности, доступности и рисков.

В данном исследовании используются методы качественного и количественного анализа,

включая сравнительный анализ, контент-анализ исследовательской литературы и нормативных документов, а также статистический анализ данных о токенизированных акциях.

Результаты данного исследования представлены в других разделах этой статьи. Они включают в себя общую картину развития токенизированных акций, их влияние на финансовые рынки и основные проблемы и вызовы, связанные с их регулированием.

Результаты

История развития акций в Казахстане тесно переплетена с экономическими и политическими динамиками, как внутри страны, так и на международной арене. Это исследование призвано проследить эволюцию акционерного рынка Казахстана, осветив ключевые этапы его развития и анализируя влияние на него глобальных и локальных процессов.

Первые акции в Казахстане появились в эпоху приватизации государственного имущества в начале 1990-х годов. Этот период был обусловлен глобальными политическими переменами и распадом Советского Союза, что способствовало переходу казахстанской экономики к рыночной модели. Приватизация была важным шагом в этом процессе, а акции стали инструментом, позволяющим распределить бывшее государственное имущество среди населения. На этом этапе акции были документарными и связаны с физическими бумагами, которые подтверждали право собственности. Это представляло собой значительное отличие от социалистической модели, где основной актив, а именно средства производства, принадлежали государству.

С течением времени, с развитием технологий и усложнением экономического контекста, акции стали менять свою форму. Бездокументарные акции стали более распространенными в конце 1990-х и начале 2000-х годов, преимущественно благодаря удобству и скорости их передачи. Вместо физического хранения и передачи акционерных сертификатов, акции стали представляться в виде электронных записей в регистрах (Nakamoto, 2008).

Это был результат внедрения новых технологий и электронной коммерции, которые привели к дематериализации акций. Ключевым преимуществом такого подхода являлась его эффективность: транзакции могли быть выполнены

быстрее и с меньшими затратами, по сравнению с традиционной системой обращения документарных акций (Bougi, 2021).

Таким образом, развитие акций в Казахстане является примером того, как политические и экономические перемены, а также технологический прогресс, могут сформировать институциональную структуру и повлиять на форму и природу финансовых инструментов. Это подчеркивает важность постоянного мониторинга и адаптации к изменениям для участников рынка (Tapscott, 2020).

Токенизация акций, которая представляет собой процесс преобразования прав на акции в цифровой токен на блокчейн, привлекает все больше внимания в современном финансовом мире (Mougayar, 2016). Это инновация предоставляет компаниям и инвесторам новые возможности и преимущества, хотя с ней связаны и некоторые риски и вызовы.

Существует много вариантов использования токенизированных акций. Одним из самых очевидных является глобализация рынка акций. Токенизация акций предоставляет возможность для любого, кто имеет доступ к интернету и соответствует необходимым регулятивным требованиям, покупать и продавать акции, независимо от своего географического положения. Это может привести к более глубокому и ликвидному рынку акций, благодаря участию широкого круга инвесторов.

Токенизация также может повысить эффективность и прозрачность операций с акциями. В традиционных системах покупка и продажа акций требует участия нескольких посредников и занимает значительное время. Блокчейн позволяет сократить этот процесс до нескольких минут, при этом обеспечивая неизменность и проверяемость каждой транзакции.

Однако, как и любая новая технология, токенизация акций приносит с собой новые вызовы. Один из них – это регулятивные вопросы. Многие страны еще не определились с тем, как регулировать токенизированные акции. Это создает юридическую неопределенность, которая может сдерживать их широкое применение.

Также стоит учитывать и технологические риски. Блокчейн является относительно новой технологией, и ее безопасность и масштабируемость продолжают подвергаться проверке. Недавние случаи хакерских атак и крахов блокчейн-платформ подчеркивают эти риски (Buterin, 2013).

Токенизированные акции имеют несколько ключевых особенностей:

Цифровой формат: В отличие от традиционных акций, токенизированные акции представлены в виде цифровых токенов, что упрощает их хранение и передачу.

Прозрачность и отслеживаемость: Благодаря технологии блокчейн, токенизированные акции можно отслеживать в реальном времени, что обеспечивает высокую степень прозрачности.

Глобальный доступ: Токенизированные акции могут быть доступны для покупки и продажи в любом месте мира, что открывает новые возможности для инвесторов и компаний.

Эффективность и снижение затрат: Токенизация акций может снизить административные затраты и ускорить процессы, такие как выпуск акций, обслуживание акционеров и управление акционерными отношениями (Szabo, 1997).

Ликвидность: Токенизированные акции могут увеличить ликвидность акций, поскольку они могут быть легко переданы и проданы.

Однако, несмотря на эти преимущества, токенизация акций также поднимает ряд вопросов и вызовов, включая правовые, регулятивные, технологические и операционные вопросы.

Обсуждение

Рассматривая и анализируя зарубежное законодательство необходимо остановиться на Законе США о ценных бумагах 1933 года.

Закон о ценных бумагах 1933 года (Securities Act 1933) действительно является краеугольным камнем в регулировании финансовой деятельности в США. Принятый в период экономического кризиса, он был сформулирован с целью защиты потребителей и восстановления доверия к финансовому сектору после ряда катастрофических потерь на рынке ценных бумаг.

Главными движущими силами данного Закона являются принципы полной и точной информации о предлагаемых ценных бумагах и их эмитентах, а также строгий запрет на любые мошеннические действия при продаже ценных бумаг. Это предполагает обязательность предоставления подробной информации о финансовом состоянии компании, ее управлении, а также потенциальных рисках, связанных с инвестициями в ее акции.

Подобный подход к регулированию выпуска ценных бумаг остается актуальным и сегодня, несмотря на прошедшие десятилетия. Закон о

ценных бумагах 1933 года продолжает оказывать влияние на более современные аспекты финансового регулирования, включая управление цифровыми активами и токенизированными акциями.

Важно отметить, что несмотря на строгость требований, Закон предусматривает исключения для определенных типов ценных бумаг и операций. Одним из примеров являются частные плейсменты, где ценные бумаги продавались ограниченному числу инвесторов или институциональным инвесторам, которые обычно освобождаются от обязательства регистрации. Это позволяет компаниям гибко привлекать инвестиции, не угрожая при этом общей безопасности и прозрачности рынка (<https://www.sec.gov/fast-answers/answers-rule506htm.html>).

Еще одно исключение относится к государственным и муниципальным ценным бумагам, а также ценным бумагам некоммерческих организаций. Это отражает стремление Закона учесть различные стороны и аспекты финансового рынка, ставя защиту инвесторов на первое место, но при этом сохраняя достаточную гибкость для специфических ситуаций и акторов.

Следует упомянуть также Закон о ценных бумагах 1934 года, который дополняет Закон 1933 года и отвечает за последующую торговлю ценными бумагами. Эти два Закона вместе образуют основу современного регулирования рынка ценных бумаг в США.

В заключении хотелось бы подчеркнуть значимость Закона о ценных бумагах 1933 года как важного инструмента защиты инвесторов и обеспечения прозрачности и честности на финансовых рынках. Несмотря на прошедшие с момента его принятия более девяносто лет, его положения и основные принципы остаются актуальными и продолжают играть ключевую роль в современном финансовом регулировании, что делает его примером устойчивого и эффективного законодательства. Наиболее интересным в рамках рассматриваемой темы статьи является Правило D названного закона.

Правило D Закона о ценных бумагах США предоставляет компаниям возможность освобождения от требования регистрации при первом предложении ценных бумаг. Оно позволяет предприятиям привлекать инвестиции, продавая ценные бумаги, без необходимости дорогостоящего и сложного процесса регистрации в Комиссии по ценным бумагам и биржам (SEC). Этот механизм особенно важен для ма-

лых и средних предприятий, которым необходим доступ к капиталу для развития.

Процесс освобождения от регистрации требует подачи заявления, известного как форма D, через систему Electronic Data Gathering, Analysis, and Retrieval (EDGAR) SEC. Форма D содержит основную информацию об эмитенте и предлагаемом предложении, включая тип ценных бумаг, объем предложения, и, в некоторых случаях, информацию о покупателях.

Перейдем к анализу влияния процесса освобождения от регистрации по правилу D на дальнейшее развитие токенизации акций в Казахстане. Понятие токенизации акций относится к процессу превращения прав на акции в цифровые токены, которые могут быть куплены, проданы и хранены на блокчейне. Это новаторский подход к финансированию и обмену активами, который может значительно увеличить ликвидность и доступность акций для инвесторов.

Принципы, заложенные в правиле D, могут служить основой для создания регуляторного фреймворка для токенизации акций в Казахстане. Освобождение от регистрации по правилу D позволяет привлекать капитал, не влезая в дорогостоящие и сложные процедуры регистрации, что делает его идеальным для стартапов и растущих компаний.

Внедрение аналогичного механизма в Казахстане могло бы стимулировать развитие токенизации акций, упростив процесс привлечения инвестиций и увеличив доступность для широкого круга инвесторов. Это, в свою очередь, могло бы способствовать росту инноваций, созданию новых рабочих мест и развитию цифровой экономики.

Однако стоит отметить, что принятие таких мер требует аккуратного подхода со стороны регуляторов. Важно сбалансировать потребность в поддержке инноваций и доступе к капиталу с необходимостью защиты инвесторов и поддержания доверия к рынку.

Помимо самого цифрового формата акций, возможна цифровизация их учета (Antonopoulos, 2014). Мировым примером является учет акций в системе блокчейн на примере Stock Treasury в штате Делавэр, США. Stock Treasury — это система учета акций, разработанная в штате Делавэр, США, и использующая технологию блокчейн. Этот штат известен своей прогрессивной регулятивной политикой в области корпоративного права, и многие крупные международные компании выбирают его как юрисдикцию

для своего официального регистрационного дома. Использование блокчейн-технологий в учете акций позволяет повысить прозрачность и надежность процесса. Блокчейн представляет собой распределенную базу данных, в которой каждый блок содержит информацию о транзакции и связан с предыдущим блоком. Эта структура делает данные невосприимчивыми к изменениям и обеспечивает их неизменность. Обзор системы учета акций Stock Treasury использует технологию блокчейн для создания учетной записи каждой акции, включая информацию о владельце, дате приобретения и стоимости. Эта информация затем шифруется и сохраняется в блокчейне, обеспечивая безопасность и неприкосновенность данных (<https://www.sec.gov/about/laws/sa33.pdf>). Когда происходит транзакция с акциями, например, когда акции переходят от одного владельца к другому, информация об этой транзакции добавляется в блокчейн. Это позволяет упростить процесс проверки собственности на акции и уменьшить возможность мошенничества или ошибок. Возможность применения аналогичной системы в Казахстане Казахстан в последнее время активно исследует потенциал блокчейн-технологии и уже принимает некоторые меры для ее интеграции в различные сектора экономики. Применение такой системы учета акций, как Stock Treasury, вполне возможно и в Казахстане. Однако, как и любое нововведение, это потребует значительных инвестиций и регулятивных изменений. Кроме того, будет необходимо убедить компании и инвесторов в преимуществах такой системы, а также обеспечить подготовку соответствующих специалистов для работы с новой технологией.

Плюсы такой системы включают в себя повышение прозрачности и надежности процесса учета акций, упрощение проверки собственности и снижение вероятности мошенничества или ошибок. Блокчейн также может снизить операционные затраты, связанные с учетом и обменом акций, что делает его привлекательным для малых и средних предприятий.

В целом, применение системы учета акций на основе блокчейна, подобной Stock Treasury, может стать значимым шагом в развитии финансового сектора Казахстана. Это может привести к существенному увеличению инвестиций и инноваций, что, в свою очередь, может стимулировать рост экономики и создание новых рабочих мест.

Однако, следует помнить о потенциальных проблемах и трудностях, связанных с применением блокчейн-технологий. Это включает в себя проблемы безопасности, проблемы совместимости с существующими системами и потенциальные проблемы с привлечением квалифицированных специалистов. Кроме того, существуют юридические и регулятивные вопросы, которые следует рассмотреть.

Заключение В итоге, система учета акций на базе блокчейна, подобная Stock Treasury, представляет собой привлекательную возможность для Казахстана. Однако успешное внедрение такой системы потребует тщательного планирования, подготовки и координации между различными участниками, включая правительство, бизнес и академическую общественность.

Необходимо отметить, что эмиссия цифровых акций отличается от традиционной эмиссии в целях привлечения инвестиций.

Приведем сравнение STO (Security Token Offering) и IPO (Initial Public Offering)

Описание и сравнение основных характеристик STO и IPO

Security Token Offering (STO) и Initial Public Offering (IPO) представляют собой два различных подхода к привлечению капитала.

STO – это процесс выпуска цифровых токенов, которые представляют ценные бумаги, на блокчейн-платформе. Эти токены обычно представляют права владения, доход или участие в предприятии или проекте. STO считаются более прозрачными и надежными, так как они основаны на технологии блокчейна, что обеспечивает надежность и неизменность данных.

IPO, с другой стороны, – это традиционный способ компаний привлечь инвестиции, путем продажи акций на открытых рынках. IPO требует выполнения множества регулятивных требований и представления подробных отчетов, но предоставляет компании доступ к широкой базе инвесторов и значительным суммам капитала.

Обсуждение преимуществ и недостатков каждого подхода в контексте Казахстана

В контексте Казахстана, STO могут представлять большой интерес для стартапов и небольших компаний, которым трудно привлечь капитал через традиционные каналы. Блокчейн-технология позволяет сократить издержки, связанные с привлечением капитала, и повысить прозрачность для инвесторов. Однако на текущий момент в Казахстане отсутствуют четкие регулятивные рамки для проведения STO, что

создает определенные риски для компаний и инвесторов.

IPO в Казахстане – это более традиционный и проверенный временем способ привлечения инвестиций. Компании, проводящие IPO, получают доступ к широкой базе инвесторов и могут привлечь значительные суммы капитала. Однако процесс проведения IPO требует значительных временных и финансовых затрат, а также требует строгого соблюдения регулятивных требований.

В целом, выбор между STO и IPO будет зависеть от конкретной ситуации компании, включая ее размер, стадию развития, индустрию и стратегические цели. Кроме того, важно учитывать текущее состояние рынка, регулятивные рамки и доступность квалифицированных специалистов для работы с каждым из этих инструментов.

Заключение

На основании проведенного анализа можно сделать следующие заключение:

Цифровизация акций, или токенизация, представляет собой инновационный подход, который может повысить эффективность и прозрачность процесса выпуска и торговли акциями. Этот метод обладает значительным потенциалом, особенно для малых и средних предприятий, стремящихся привлечь финансирование.

Законодательство США, в частности Закон о ценных бумагах 1933 года и Правило D, предоставляют полезные примеры регулирования этого нового типа активов. Они могут служить моделью для разработки соответствующих нормативных актов в Казахстане.

Использование блокчейна для учета акций, как это делается в системе Stock Treasury в штате Делавэр, может повысить надежность и безопасность торговли акциями (Allen, 2020). Такой подход может быть особенно привлекательным для Казахстана, где цифровизация является ключевой частью стратегии экономического развития.

Технология блокчейн предлагает множество преимуществ для учета акционеров и сделок с акциями. Она обеспечивает прозрачность, поскольку все транзакции записываются и могут быть проверены. Блокчейн также увеличивает безопасность и эффективность, устраняя необходимость в посредниках и снижая вероятность мошенничества. Кроме того, он способствует автоматизации процессов, таких как учет ак-

ций, с помощью смарт-контрактов, обеспечивая таким образом большую экономию времени и ресурсов.

Переход от IPO к STO может обеспечить более широкий доступ к рынку акций для инвесторов и предприятий. Однако это также требует наличия эффективного регулирования и инфраструктуры для обеспечения защиты прав инвесторов и поддержания стабильности финансовой системы.

Сегодня мы стоим на пороге новой эры в развитии акций – токенизированных акций. Вместо того чтобы быть записанными в традиционных реестрах, эти акции представлены в виде цифровых токенов, хранящихся на блокчейн-платформах.

Токенизация акций в Казахстане находится на ранних стадиях развития, но уже привлекает большое внимание со стороны бизнеса, регуляторов и исследователей. Вероятно, этот процесс станет следующим значительным шагом в развитии акционерного законодательства и практики в Казахстане.

С учетом вышесказанного, цифровизация акций может быть потенциально полезным направлением для развития рынка ценных бумаг в Казахстане. Однако для успешного внедрения этого подхода потребуются разработка соответствующего регулирования и инфраструктуры, а также привлечение интереса со стороны компаний и инвесторов.

Литература

- Allen, D. W. E., Berg, C., Davidson, S., Novak, M., & Potts, J. (2020). Blockchain and the evolution of economic systems: A critique of the theory of institutional cryptoeconomics. *Journal of Institutional Economics*, 1-20.
- Antonopoulos, A. M. (2014). *Mastering Bitcoin: Unlocking Digital Cryptocurrencies*. O'Reilly Media.
- Bouri, E., Gupta, R., Lau, C. K., Roubaud, D., & Wang, S. (2021). Bitcoin and global financial stress: A copula-based approach to dependence and causality-in-quantiles. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 78, 150-164.
- Buterin, V. (2013). *Ethereum White Paper: A Next-Generation Smart Contract and Decentralized Application Platform*. Ethereum Foundation.
- Delaware Blockchain Initiative. (n.d.). Retrieved from <https://www.corporatedelaware.com/delaware-blockchain-initiative>
- Fanning, K., & Centers, D. P. (2016). Blockchain and its coming impact on financial services. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 27(5), 53-57.
- Mougayar, W. (2016). *Understanding the Blockchain*. O'Reilly Media.
- Mougayar, W. (2016). *The Business Blockchain: Promise, Practice, and Application of the Next Internet Technology*. Wiley.
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*.
- Regulation D (Rule 506 of Securities Act). (n.d.). U.S. Securities and Exchange Commission. Retrieved from <https://www.sec.gov/fast-answers/answers-rule506htm.html>
- Securities Act of 1933. (1933). U.S. Securities and Exchange Commission. Retrieved from <https://www.sec.gov/about/laws/sa33.pdf>
- Szabo, N. (1997). *Formalizing and securing relationships on public networks*. First Monday.
- Tapscott, A., & Tapscott, D. (2020). *Financial services: Building blockchain one block at a time*. In *Financial Times (Series "The Dialogue")*. FT Publishers.
- Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain revolution: How the technology behind bitcoin is changing money, business, and the world*. Penguin.
- Zetzsche, D. A., Buckley, R. P., Arner, D. W., & Föhr, L. (2018). *The ICO gold rush: It's a scam, it's a bubble, it's a super challenge for regulators*. University of Luxembourg Law Working Paper No. 11/2017.

References

- Allen, D. W. E., Berg, C., Davidson, S., Novak, M., & Potts, J. (2020). Blockchain and the evolution of economic systems: A critique of the theory of institutional cryptoeconomics. *Journal of Institutional Economics*, 1-20.
- Antonopoulos, A. M. (2014). *Mastering Bitcoin: Unlocking digital cryptocurrencies*. O'Reilly Media.
- Bouri, E., Gupta, R., Lau, C. K., Roubaud, D., & Wang, S. (2021). Bitcoin and global financial stress: A copula-based approach to dependence and causality-in-quantiles. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 78, 150-164.
- Buterin, V. (2013). *Ethereum white paper: A next-generation smart contract and decentralized application platform*. Ethereum Foundation.
- Delaware Blockchain Initiative. (n.d.). Retrieved from <https://www.corporatedelaware.com/delaware-blockchain-initiative>
- Fanning, K., & Centers, D. P. (2016). Blockchain and its coming impact on financial services. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 27(5), 53-57.
- Mougayar, W. (2016). *Understanding the blockchain*. O'Reilly Media.
- Mougayar, W. (2016). *The business blockchain: Promise, practice, and application of the next internet technology*. Wiley.
- Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*.

Regulation D (Rule 506 of Securities Act). (n.d.). U.S. Securities and Exchange Commission. Retrieved from <https://www.sec.gov/fast-answers/answers-rule506htm.html>

Securities Act of 1933. (1933). U.S. Securities and Exchange Commission. Retrieved from <https://www.sec.gov/about/laws/sa33.pdf>

Szabo, N. (1997). Formalizing and securing relationships on public networks. *First Monday*.

Tapscott, A., & Tapscott, D. (2020). Financial services: Building blockchain one block at a time. In *Financial Times (Series "The Dialogue")*. FT Publishers.

Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain revolution: How the technology behind bitcoin is changing money, business, and the world*. Penguin.

Zetzsche, D. A., Buckley, R. P., Arner, D. W., & Föhr, L. (2018). The ICO gold rush: It's a scam, it's a bubble, it's a super challenge for regulators. *University of Luxembourg Law Working Paper No. 11/2017*.

Сведения об авторах:

Нусипжанов Нурлыбек Султан Нурданович (corresponding author) – докторант Университета «Туран» (Казахстан, г. Алматы, e-mail: nussipzhanov@gmail.com);

Кошкинбаева Алия Сержановна – PhD, асс.профессор Университета «Туран» (Казахстан, г. Алматы, e-mail: ankin2008@bk.ru);

Сарина Салима Абдыкадыровна – кандидат юридических наук, асс. профессор Университета «Туран» (Казахстан, г. Алматы, e-mail: sarina_salima@mail.ru);

Кусаинов Думан Озаманович – кандидат юридических наук, старший преподаватель Казахского национального университета им. аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: bms_fund77@mail.ru).

Атаханова Салтанат Карибаевна – кандидат юридических наук, асс.профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: saltanat73kz@mail.ru).

Information about the authors:

Nusipzhanov Nurlybek Sultan Nurdanovich (corresponding author) – doctoral student at Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: nussipzhanov@gmail.com);

Aliya Koshkinbayeva – PhD, Associate Professor at Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: ankin2008@bk.ru);

Sarina Salima Abdikadyrovna – Candidate of jurisprudence science, Associate Professor at Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: sarina_salima@mail.ru);

Kusainov Duman Ozamanovich – Candidate of jurisprudence science, Senior Lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: bms_fund77@mail.ru);

Atakhanova Saltanat Karibayevna – Candidate of jurisprudence science, Associate Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: saltanat73kz@mail.ru).

Зарегистрирована: 22 декабря 2023 г.

Принята: 20 марта 2024 г.

И.В. Межибовская , **А.Х. Хамит** ,
М.К. Пулатова , **А.К. Бекмухаммет***

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Институт государства и права, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: Bekmukhammet@mail.com

ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ В СФЕРЕ ДОСТИЖЕНИЯ И ПОДДЕРЖАНИЯ КАЧЕСТВА СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье проводится правовой анализ законодательства Республики Казахстан и некоторых государственных обязательств в области системы обязательного социального медицинского страхования, медицинского обслуживания граждан, проживающих в Казахстане, а также пенсионного обеспечения и обеспечения пособиями определенных социальных групп.

Следует отметить, что в законодательстве об обязательном социальном медицинском страховании сегодня существует большое количество пробелов и правовых казусов по многим направлениям правоотношений. Совершенствование соответствующего законодательства касается многих вопросов, и не только систем финансирования, но и других направлений, таких, как системы формирования региональных перспективных планов поставщиков медицинских услуг и формата реализации целевых программ. Недоработки наблюдаются в самых элементарных правовых гарантиях, например, в праве граждан выбора медицинской организации, предусмотренного ст. 6 вышеназванного закона. Так, например, граждане, официально открепившиеся от одного мед. учреждения и прикрепившиеся к другому, не всегда могут получить специализированную медицинскую помощь ввиду невозможности открепления от других специальных государственных регистраторов. Это касается, например, лиц, страдающих сахарным диабетом.

Поднимая вопросы инвестирования пенсионных активов, а также объема выполняемой социальной гарантии государством, необходимо взять во внимание тот факт, что при получении доступа к пенсионным активам и дальнейшем их инвестировании выполняющий это орган фактически не принимает во внимание социальную составляющую накопительной компоненты, концентрируясь на финансовых аспектах.

Ключевые слова: внебюджетные фонды, единый накопительный пенсионный фонд, пенсионное обеспечение, пособия, обязательное медицинское страхование, реабилитация.

I.V. Mezhibovskaya, A.H. Khamit,
M.K. Pulatova, A.K. Bekmukhammet*

Al-Farabi Kazakh National University, Institute of State and Law, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: Bekmukhammet@mail.com

Legal regulation in the field of achieving and maintaining the quality of the health and social security system in the Republic of Kazakhstan

This article provides a legal analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and some state obligations in the field of compulsory social health insurance, medical care for citizens living in Kazakhstan, as well as pension provision and provision of benefits to certain social groups.

It should be noted that in the legislation on compulsory social health insurance today there are a large number of gaps and legal incidents in many areas of legal relations. The improvement of the relevant legislation concerns many issues, and not only financing systems, but also other areas, such as systems for the formation of regional long-term plans for health care providers and the format for the implementation of targeted programs. Shortcomings are observed in the most basic legal guarantees, for example, in the right of citizens to choose a medical organization provided for in Article 6 of the above-mentioned law. So, for example, citizens who have officially detached themselves from one med. institution and those attached to another may not always receive specialized medical care due to the inability to detach from other special state registrars. This applies, for example, to people with diabetes mellitus.

Raising the issues of investing pension assets, as well as the amount of social security provided by the state, it is necessary to take into account the fact that when gaining access to pension assets and fur-

ther investing them, the body performing this does not actually take into account the social component of the funded component, focusing on financial aspects.

Key words: extra-budgetary funds, unified accumulative pension fund, pension provision, benefits, compulsory medical insurance, rehabilitation.

И.В. Межибовская, А.Х. Хамит,
М.К. Пулатова, А.К. Бекмухаммет*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Мемлекет және құқық институты, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: Bekmukhammet@mail.com

Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің сапасына қол жеткізу мен қолдау саласындағы құқықтық реттеу

Осы бапта Қазақстан Республикасының заңнамасына және міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі, Қазақстанда тұратын азаматтарға медициналық қызмет көрсету, сондай-ақ зейнетақымен қамсыздандыру және белгілі бір әлеуметтік топтарды жәрдемақылармен қамтамасыз ету саласындағы кейбір мемлекеттік міндеттемелерге құқықтық талдау жүргізіледі.

Айта кету керек, бүгінгі таңда міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы заңнамада құқықтық қатынастардың көптеген бағыттары бойынша көптеген олқылықтар мен құқықтық жағдайлар бар. Тиісті заңнаманы жетілдіру тек қаржыландыру жүйелеріне ғана емес, сонымен қатар медициналық қызмет көрсетушілердің өңірлік перспективалық жоспарларын қалыптастыру жүйелері және нысаналы бағдарламаларды іске асыру форматы сияқты басқа да бағыттарға да қатысты. Кемшіліктер ең қарапайым құқықтық кепілдіктерде байқалады, мысалы, азаматтардың жоғарыда аталған Заңның 6-бабында көзделген медициналық ұйымды таңдау құқығында. Мәселен, мысалы, бір балдан ресми түрде босатылған азаматтар, басқа Арнайы мемлекеттік тіркеушілерден босату мүмкін естігіне байланысты мекемелер мен басқасына тіркелген мекемелер әрдайым мамандандырылған медициналық көмек ала алмайды. Бұл, мысалы, қант диабетімен ауыратын адамдарға қатысты.

Зейнетақы активтерін инвестициялау, сондай-ақ Мемлекет орындайтын әлеуметтік кепілдік көлемі мәселелерін көтере отырып, зейнетақы активтеріне қол жеткізу және оларды одан әрі инвестициялау кезінде мұны орындаушы орган қаржы аспектілеріне шоғырлана отырып, жинақтаушы компоненттің әлеуметтік құрамдас бөлігін іс жүзінде назарға алмайтынын назарға алу қажет.

Түйін сөздер: бюджеттен тыс қорлар, бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры, зейнетақымен қамтамасыз ету, жәрдемақылар, міндетті медициналық сақтандыру, оңалту

Введение

Социальные стандарты качества жизни исторически относятся к категории основных завоеваний мировой цивилизации. При этом, организация и правовая регламентация медицинского обслуживания и социального обеспечения составляет базовые приоритеты. Именно данные вопросы считаются фундаментом общечеловеческих ценностей, принципов нравственности, справедливости, гуманизма, милосердия и поэтому они заложены в базовые и видовые стандарты национальной безопасности. Так, Закон «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 06.01.2012 г. определяет в ст. 1 национальную безопасность как состояние защищенности национальных интересов страны от реальных и потенциальных угроз, обеспечивающее динамическое

развитие человека и гражданина, общества и государства. Представляя в ст. 4 видовую классификацию национальной безопасности, в качестве самостоятельных видов поименованы общественная безопасность, как состояние защищенности жизни, здоровья и благополучия граждан, системы социального обеспечения от реальных и потенциальных угроз, а также экономическая безопасность, направленная на защиту национальной экономики и экологическая – как состояние защищенности жизненно важных интересов и прав человека и гражданина, общества и государства от угроз, возникающих в результате антропогенных и природных воздействий на окружающую среду. Все эти три вида национальной безопасности составляют основу формирования и функционирования казахстанской правовой базы (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527>).

Материалы и методы

Глава государства Касым-Жомарт Токаев, выступая с Посланием народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» 01.09.2022 г. отметил, что главной ценностью нашей страны являются люди, поэтому «справедливое распределение национальных богатств и предоставление равных возможностей каждому гражданину – ключевая цель наших реформ. Гармоничное развитие общества возможно только при условии обеспечения здоровья нации. Несмотря на реформы в сфере здравоохранения, состояние данной отрасли оставляет желать лучшего... следует сконцентрировать усилия на критически важных аспектах, одним из которых является система финансирования. Хроническое недофинансирование отрасли приводит к тому, что застрахованные граждане недополучают положенный им объем медицинских услуг. Усугубляет ситуацию искусственное разделение медицинской помощи на гарантированный государством и страховой пакеты. Приходится констатировать отсутствие страховой модели как таковой. Это большое упущение. Необходимо наконец запустить систему добровольного медицинского страхования. Поручаю Правительству пересмотреть подходы к финансированию здравоохранения и социальной сферы в целом. Медицина – инвестиционно привлекательная отрасль, нужно только создать правильные условия» (<https://www.akorda.kz/ru/poslanie181130>). На ситуативную тематическую сложность обратил внимание Глава государства и на недавнем расширенном заседании нового Правительства 07.02.2024 г., отметив, что нынешний уровень социального неравенства остается недопустимым и диссонанс между декларируемой социально-экономической повесткой и фактическим положением дел набрал критическую массу (<https://24.kz/ru/news/top-news/16:37>). При этом основу социального блока представляют проблемы медицинского страхования и обслуживания, системы пенсионирования и социального страхования, в том числе обеспечение пособиями определенных групп населения страны. Именно некоторые проблемы по этим вопросам и будут рассмотрены в данной статье.

Процесс формирования медицинского страхования в Республике Казахстан имеет длительную и, к сожалению, негативную историю. Так, в начале 90-х годов были созданы первые вне-

бюджетные фонды. В 1990 г. в рамках СССР, а в 1991-1992 г. в рамках независимого Казахстанского государства функционировали пенсионный фонд, государственный фонд содействия занятости и фонд социального страхования, с 1996 г. впервые заработала система медицинского страхования, был создан внебюджетный фонд обязательного медицинского страхования. Все эти фонды просуществовали до 1998 года и в силу разных причин были упразднены. Вместо внебюджетного пенсионного фонда, в результате пенсионной реформы и перехода на накопительную модель пенсионирования, были введены Накопительные пенсионные фонды трех видов, сегодня действует другая модель, реализующая задачи лишь в формате Единого Накопительного Пенсионного Фонда (ЕНПФ). Система социального фондового страхования была вообще упразднена и восстановлена лишь с 01.01.2005 г. Законом РК от 25.04.2003 г. «Об обязательном социальном страховании», но совершенно в ином правовом формате. Если до 1998 года социальное страхование носило характер основных выплат, то с 2005 года социальное страхование было переведено в категорию дополнительных. Все эти фонды были объявлены в 1997 году банкротами, именно поэтому и были репрофилированы в ином правовом облике. Однако самая непонятная история произошла с фондом обязательного медицинского страхования. Он был создан на много позже первых трех Указом Президента Республики Казахстан от 15.06.1995 г. № 2329, имеющим силу Закона, и начал функционировать с 01.01.1996 года, просуществовав также, лишь до 1998 г. (https://adilet.zan.kz/rus/docs/P950001295_). Активы данного фонда формировались за счет аккумуляции страховых платежей работодателей (). Однако причиной его краха послужило, если верить официальным источникам, банальное хищение денежных средств. В краже был обвинен и в 2001 году заочно осужден по факту хищения средств фонда на девять лет руководитель этого фонда Т. Иманбаев. Он был объявлен в международный розыск по линии Интерпола. В связи с данным уголовным делом у населения страны было и остается много вопросов, а информация, представляемая в СМИ о том, что денежные средства в настоящее время хранятся на счетах в банках США и не могут быть возвращены ввиду отсутствия соответствующего международного договора между странами, вызывает недоумение. Однако, в июле 2014 г. на одном из

самых известных деловых медиа платформ журнала «Forbes» было помещено интервью первого председателя фонда Талапкера Иманбаева, в котором он отрицал факт хищения им данного фонда и многое другое, называя цифры, причины и факты иного высшего порядка (Иманбаев 2014). До настоящего времени судьба похищенного Фонда обязательного медицинского страхования остается неизвестной для большей части населения страны. Именно по этой причине возрождение данного фонда в Республике Казахстан уже в середине двухтысячных годов, вызывало серьезные опасения. Однако 16.11.2015 года в Казахстане был принят новый Закон «Об обязательном социальном медицинском страховании» и, соответственно, медико-страховые правоотношения вновь были введены в порядке социальных обязательств (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z150000405>). С нашей точки зрения, система медицинского страхования является обязательным элементом функционирования нашего государства, однако, учитывая сложность экономических процессов, необходимо более детально и точно продумывать правовые регламентации. На новый фонд возлагались большие надежды, он, являясь некоммерческой организацией, должен производить аккумулирование отчислений и взносов, осуществлять закуп и оплату услуг субъектов здравоохранения, оказывающих медицинскую помощь в соответствующих объемах на условиях договора закупа медицинских услуг, и некоторые др. функции. Среди основных принципов значатся такие, как солидарный вид ответственности следующих субъектов: государство, работодатели, граждане, а также обеспечение доступности и качества медицинской помощи. Впервые было закреплено право выбора организации здравоохранения застрахованными гражданами. При этом, право на соответствующую помощь приобрели лишь застрахованные граждане, а в случае неуплаты соответствующих отчислений, воспользоваться страховой медициной возможно лишь не более 3-х месяцев с момента прекращения уплаты взносов. Закон регулирует практически все базовые вопросы, такие, как виды мед. страховой помощи, правовой статус и порядок страховых отчислений, их размер и санкции за их несвоевременную оплату или не оплату, активы фонда, механизмы их сохранности и движения, его правовые статусные позиции и статус его потребителей, перечень и правовой статус субъектов и объектов исчисления взносов, исключения из

правил, прежде всего в части субъектного состава. Так, из государственного бюджета выплачиваются взносы за пенсионеров, инвалидов, безработных граждан, детей, неработающих беременных женщин и лиц, воспитывающих ребенка до достижения им возраста трех лет, за некоторым исключением, лиц, находящиеся в отпусках в связи с беременностью и родами, усыновлением (удочерением) новорожденного ребенка (детей), по уходу за ребенком (детьми) до достижения им (ими) также трехлетнего возраста, многодетных матерей, награжденных соответствующими наградами, неработающих граждан, осуществляющих уход за ребенком с инвалидностью или за лицом с инвалидностью 1-ой группы, кандасы, при условии, если они не работают, учащихся, обучающихся по очной форме обучения в организациях среднего, технического и профессионального, послесреднего, высшего и послевузовского образования, др. Кроме того, от уплаты взносов освобождаются военнослужащие, сотрудники специальных государственных, в том числе правоохранительных органов. Однако, уже с 2020 года, во время эпидемии в стране COVIDa-19, функционирование данного фонда и сохранность его денежных активов стали вызывать серьезные нарекания, как со сторон населения, так и со сторон руководства стран. Были выявлены серьезные факты хищения денежных средств. На это обратил внимание сам глава государства. Вступая в июле 2020 г. на расширенном заседании Правительства Касым-Жомарт Токаев отметил, что «руководителей Фонда социального медицинского страхования и ТОО «СК-Фармация» нужно уволить, и если есть необходимость, провести следствие» заявил президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев на расширенном заседании Правительства (<https://informburo.kz/novosti>).

Аналитический обзор деятельности фонда обязательного социального медицинского страхования отражает серьезные отрицательные тенденции в части сохранности активов фонда обязательного социального медицинского страхования. Так, экспертами фонда на основе проведенного мониторинга объемов и качества услуг в 2021 г. было выявлено денежных манипуляций на сумму 1,9 млн. тенге, из которых приписки составляли 52621 случаев на сумму 403,3 млн. тенге. За 2022 г. таких фактов было выявлено уже более 3000000, менее, чем за четыре месяца 2023 г. количество приписок составило более 52000. Как указано в официально опубликован-

ных материалах, «Наибольшее количество приписок выявлено в г. Астана (26 789 или 50,9%), Акмолинской (5 774 или 11%) и Кызылординской (5 076 или 9,6%) областях. В разрезе видов медицинской помощи наибольшее количество приписок приходится на консультационно-диагностические услуги вне КПН (52 621 или 99%), остальные 508 случаев приписок приходятся на такие виды помощи, как: амбулаторно-поликлиническая помощь, специализированная медицинская помощь в форме стационарной помощи (круглосуточный стационар), стационароразмещающая помощь, восстановительное лечение и медицинская реабилитация. Приписки по КДУ вне КПН выявлены в 297 медицинских организациях, из них государственные – 180 (60,6%), частные – 117 (39,4%). При этом кредиторская задолженность мед. организаций достигает 113 млрд тенге». Данная статистика опубликована на официальном сайте фонда. Озвучено, что серьезные долги, образовавшиеся в результате хищения, ставят под угрозу вообще оказания качественной мед. помощи (<https://fms.kz/press-center/press-relizy/89953/>). Сумма и обстоятельства похищения средств фонда поражает. Так, если верить информации, то только за период 2020–2022 годов похищено более 2,1 млрд. тенге и только по Алматинской области. Долг медицинских организаций по Актюбинской области составляет 4,7 млрд. тенге, 1 триллион тенге незаконно были введены из активов фонда Министерством здравоохранения Республики Казахстан для повышения заработной платы медицинским работникам. Фактов растаскивания-хищения средств фонда абсолютно на всех уровнях, сегодня огромное количество. Официальными организациями сегодня ставится вопрос о невозможности оказания населению качественной медицинской помощи. В связи с этим, по заданию Президента страны, высшей аудиторской палате поручено провести комплексную аудиторскую проверку всех региональных подразделений фонда, результат которой будут озвучены в июне 2024 г. (<https://kapital.kzeconomic/119725/>). Однако статистика о количестве погибших граждан от неполучения или получения некачественной медицинской помощи в Казахстане в результате его массового хищения, не ведется.

Открепляясь от медицинских организаций, они не могут получить специализированную помощь узкого специалиста, т.к. закреплен еще и в «Национальном регистре «сахарный диабет», который, фактически в настоящее время не ра-

ботает. Серьезных доработок требует и Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 07.07.2020 г., в части, например, лицензионной деятельности, государственного контроля и надзора в области здравоохранения, систем ее цифровизации, организации и проведения бесплатной медицинской помощи и др. Весьма активно сегодня поднимается вопрос в отношении правовой регламентации трансплантации органов и тканей, их компонентов, химической кастрации, изменения половой принадлежности. Однако, с нашей точки зрения, прежде всего следует решить вопрос с обеспечением сохранности активов казахстанского фонда медицинского страхования, вероятно пересмотра систем административных и уголовных санкций за его нецелевое использование и хищение. В условиях повторного масштабного расхищения средств данного фонда рассмотрение иных проблем не целесообразно.

Следующим направлением социальной политики, на котором считаем возможным остановиться, являются проблемы пенсионного обеспечения. Первые шаги становления независимой пенсионной системы Республики Казахстан формировались, по большей части, на базе пенсионного законодательства Советского Союза и основывались на принципе солидарной системы, т.е. на системе солидарности поколений. Ее суть заключалась в том, что работающие граждане за счет налогообложения в бюджет страны, обеспечивали пенсионные выплаты действующим пенсионерам, а позже, после проведения пенсионной реформы и создания 1990 году внебюджетного пенсионного фонда (в Республике Казахстан в 1991 года), за счет средств данного централизованного источника, формируемого посредством обязательных отчислений работодателей, производимых от фонда оплаты труда. Однако ухудшение всех экономических показателей развития страны, необоснованные и постоянные извлечения средств внебюджетного пенсионного фонда на нецелевые нужды, в нарушение действующего на тот период законодательства, со ссылкой об их возврате, как правило в законах о республиканском бюджете на соответствующие периоды, попытки упразднения и репрофилирования данного фонда с целью реального изъятия пенсионных средств на другие государственные нужды, кардинальные изменения правового статуса путем перевода его в ведомственный, не могло не отразиться на успешно стартовавшей новой модели социального пен-

сионного обеспечения. В 1993 году была принята попытка упразднения внебюджетного пенсионного фонда и вливания его средств в состав республиканского бюджета. Конституционный Суд восстановил вариант закона, принятый депутатами в части его сохранения, но позже данный фонд все же был лишен средств и был объявлен банкротом. Тот период вошел в историю как время гиперинфляции, тотального дефицита продуктов, массовых банкротств, безработицы и других негативных явлений. Рождаемость в стране резко упала, на фоне общего количества лиц, выходящих на пенсию. Так, на начало 1991 г. численность населения Республики Казахстан составляла 16,45 млн человек, а к началу 2020 г. увеличилась до 18,76 млн человек (<https://datacommons.org/place/country/KAZ>).

Банкротство внебюджетного пенсионного фонда, тотальное отсутствие в нем денежной массы, поставило перед государством задачу скорейшего проведения новой пенсионной реформы, основанной на системе самофинансирования граждан. Именно в силу этого Республика Казахстан первой среди стран СНГ начала реформирование солидарной модели пенсионного обеспечения и переход на накопительную пенсионную систему. Закон о пенсионном обеспечении в Республике Казахстан, принятый 20.06.1997 г. положил начало ее функционирования.

Можно выделить следующие этапы становления и развития казахстанской пенсионной системы:

1. 1991-1995 гг. Солидарная система пенсионного обеспечения.

2. 1996-1998 гг. Принятие программы действия Правительства Республики Казахстан. Концепция реформирования системы пенсионного обеспечения в РК. Принятие Закона РК №136 «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» от 20 июня 1997 г.

3. 1998-2012 гг. Накопительная пенсионная система. Создание государственного центра по выплате пенсии (ГЦПФ), государственного накопительного пенсионного фонда (ГЦПФ) и негосударственных накопительных пенсионных фондов (ННПФ).

4. 2013-2018 гг. Принятие Закона РК №105-V «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» от 21 июня 2013 г. Объединение ГНПФ и ННПФ в Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ) (утратила силу).

5. 2018- Повышение пенсионного возраста. Разрешение на снятие части пенсионного сбережения.

Несомненно, за годы независимости Казахстана, пенсионная система нашей страны пережила структурные реформы, которые продолжают по сегодняшний день. На возможное столкновение и нехватку бюджетных средств, о целенаправленности сохранности пенсионных денег указывал 07.02.2024 г. глава государства Касым-Жомарт Токаев на расширенного заседания Правительства, указав, что «ключевым условием динамичного роста промышленности является обеспечение реального сектора долгосрочной ликвидностью. Одним из решений этого вопроса может стать эффективное (подчеркиваю – эффективное) использование активов ЕНПФ. При этом, конечно, требуется обеспечить сохранность пенсионных денег. Поэтому нужно тщательно подойти к отбору проектов, реализация которых будет способствовать диверсификации и индустриализации экономики». Также Президент отметил, что «Вовлекать пенсионные активы в экономический оборот надо исключительно на рыночных условиях. В этом вопросе ответственность перед вкладчиками как никогда высока. Если потребуется, Правительству следует субсидировать ставки по проектам, реализуемым за счет средств ЕНПФ» (<https://24.kz/ru/news/top-news/16:37>). Однако, по вышеуказанным обстоятельствам, может возникнуть разрыв между вовлеченными пенсионными активами в экономический оборот с одновременными пенсионными выплатами, в том числе следующих поколений. Исключением является вовлечение пенсионных активов в экономический оборот исключительно на рыночных условиях, так как вопросы пенсионного планирования напрямую связаны с налогообложением, повышают заинтересованность граждан в высокооплачиваемой работе и являются одними из факторов, определяющих положение рынка труда.

Вместе с тем, ввиду отсутствия требования к пенсионному фонду, связанного с уровнем инфляции, вся нагрузка ложится на государство в виде гарантийных выплат. В будущем по мере роста массы накопления и в свете колебаний на фондовом рынке, которые влекут за собой финансовые и инвестиционные риски, приводящие к снижению доходности, высокому уровню инфляции, ответственность государства по выплате гарантий в долгосрочном периоде может значительно вырасти. Вышеупомянутые, не столь

далекие изменения в пенсионном фонде, позволяющие использовать пенсионные накопления сверх установленного порога достаточности на улучшение жилищных условий и медицинских нужды, введены, чтобы укрепить доверие к системе. Считаем, это несомненно привлечет новых вкладчиков и будет способствовать активизации пополнения пенсионных накоплений действующих участников системы, придаст новый импульс отечественной экономике и положительно скажется на покупательной способности жителей страны нынешнего поколения, однако без учета интересов будущих поколений. Введение зарубежных систем и моделей накопления с учетом продолжительности жизни в Казахстане, с учетом категории пенсионеров, работающих, например, на тяжелых и особо тяжелых, опасных работах, чей которым пенсионный возраст установлен на уровне 63 лет, следует отметить, что это условие может быть неподъемной планкой для них. Серьезного переосмысления требуют вопросы пенсионного обеспечения за выслугу лет.

Обсуждение

Следует остановиться и на процессе повышения пенсионного возраста. Так, повышение пенсионного возраста женщинам будет осуществляться за период с 2018 по 2027 годы, в течение 10 лет по 6 месяцев ежегодно. У многих данный факт вызвал негативную реакцию по ряду причин. Рассматривая пенсионное обеспечение в аспекте создания жизненных условий для нетрудоспособных, с учетом увеличения возрастных пределов для женщин например (порог возраста для выхода на пенсию) целесообразно увеличить декретный отпуск до двух лет. Во время этих отпусков пособия и выплаты получают как занятые на рынке труда женщины, так и не трудоустроенные. Именно это отмечает в своей диссертационной работе Жаумитов М.Д. Это объясняется более низкими пенсионными накоплениями у них, в результате временной утраты дохода в связи с указанными видами отпусков. Благодаря вышеуказанной мере возможно достичь охват женского населения НПС даже в случае потери ими дохода. Продление декретного отпуска, как считает автор, положительно скажется на семейном благополучии казахстанцев, повысит социальную защищенность женщин и даст им возможность дольше воспитывать детей в декретных отпусках, при этом не лишаясь

раньше времени пособия и, что особенно важно, пенсионных взносов. Кроме того, данное предложение актуально и в свете демографических рисков, таких как снижение численности трудоспособных граждан и следующее за этим сокращение человеческого капитала страны (Жаумитов 2021: 107).

Следующей мерой, направленной на усовершенствование правовых и социальных основ пенсионного обеспечения граждан, рассматривается пенсионное обеспечение категории занятых и самозанятых лиц. До 1997 года законом «О пенсионном обеспечении граждан» в Казахстане было установлено несколько категорий граждан, имевших право на льготные пенсии, так, работающие в особо тяжелых условиях: мужчины уходили в 50 лет, женщины — в 45» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000105>). В настоящее время они лишены права входа на льготную пенсию, получаемые пособия не адекватная, с нашей сторон, гарантия пенсионным выплатам.

Требуется рассмотреть также вопрос, с нашей токи зрения, назначения пенсий неформально занятым и самозанятым гражданам.

В действительности на практике, у всего населения должно быть понимание того, что пенсионное обеспечение на концептуальном уровне должно восприниматься не как статья расходов, ложащаяся на плечи государства, а как стратегические инвестиции в свое будущее и одновременно, как механизм установления социально-экономической справедливости. Полагаем, что в целом пенсионная система должна применяться, как высокоэффективный механизм по сокращению неформальной занятости, вместе с тем, в качестве мер, которые могли бы поспособствовать дальнейшему сокращению неформальной занятости и скрытой оплаты труда.

С 01.07.2023 г. в силу вступил Социальный кодекс, определяющий систему пенсионного обеспечения в Казахстане, однако вопрос, обозначенные нами, остались не решенными (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>).

Последний вопрос, на котором мы считаем необходимым остановиться, является законодательное регулирование назначения получения пособий. Пособия, как и социальная помощь, занимают важное место в системе социального обеспечения. В истории нашего государства были времена, когда пособия являлись единственным источником существования некоторых семей. Это было особенно необходимо в 90-е годы, когда уровень инфляции достигал

гипер-размеров, социальные потрясения и безработица были не управляемы. Сегодня тема пособий очень актуальна в нашей стране. Они предоставляются в денежной форме, направлены на регулирование доходов семей и граждан, нуждающихся в помощи. Основная цель пособий состоит в оказании государством материальной помощи семьям и гражданам в периоды, предусмотренные законодательством, когда они находятся в нужде. Пособие – это регулярная или единовременная финансовая выплата. Пособия имеют ряд отличительных признаков, которые от пенсий, компенсаций, материальной помощи. К отличительным критериям относятся:

1. круг лиц, имеющих право на получение пособия. Если право на получение пенсии в основном имеют неработающие граждане, пособия направлены на всех лиц;

2. целевая направленность пособий. Пособия выплачиваются в целях полного, либо частично возмещения временно утраченной заработной платы или компенсации дополнительных расходов семьи в случаях, предусмотренных законодательством;

3. сроки выплаты пособий. Пособия, как мы упоминали выше, выплачиваются временно, а не постоянно, чтобы компенсировать временно потерянную заработную плату или дополнительные расходы. А пенсия, например, выплачивается регулярно.

В Казахстане обязательное социальное страхование подразделяется на следующие виды: на случай утраты трудоспособности; на случай потери кормильца; на случай потери работы; на случай потери дохода в связи с беременностью и родами, усыновлением (удочерением) новорожденного ребенка (детей); на случай потери дохода в связи с уходом за ребенком по достижении им возраста полутора лет. Каждый из видов социального страхования несет особую роль в экономической сфере нашей страны.

Заключение

Согласно Постановлению Правительства Республики Казахстан №925 от 19.10.2023 г. «О повышении размеров выплат из Государственного фонда социального страхования с 1 января 2024» с этого времени производится повышение размеров социальных выплат из Государственного фонда социального страхования по случаям утраты трудоспособности и потери кормильца, назначенных до 1 января 2024

года, на 7 процентов от размера получаемых социальных выплат. Это постановление свидетельствует о высокой ценности каждого гражданина страны, его духовного и материального положения (<https://adilet.zan.kz>). Известно, что граждане, потерявшие трудоспособность и/или кормильца, физически, умственно вкладывают в свое восстановление немало сил и энергии и повышение данного вида пособия направлено на улучшение их качества жизни. Согласно ст.79 ч.1 Социального кодекса РК, пособие на рождение ребенка предоставляется постоянно проживающим в стране гражданам Республики Казахстан, кандасам, а также иностранцам, право на получение пособия которых предусмотрено международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан, имеющим рожденных, усыновленных (удочеренных), а также взятых под опеку детей, со дня рождения ребенка. В соответствии с ч.2 ст.79 пособие на рождение назначается со дня обращения за ним со всеми необходимыми документами. При рождении двух и более детей пособие на рождение назначается и выплачивается на каждого ребенка. Согласно ч.1 ст.80 пособие на рождение выплачивается за счет бюджетных средств в следующих размерах: на первого, второго, третьего ребенка – 38,0 месячного расчетного показателя, а на сегодняшний день 38 МРП 140 296 тенге, если в семье родились двойняшки, близняшки или тройняшки новоиспеченной маме нужна будет няня помощница, дополнительное питание, особый уход за детьми, а данная сумма в случае если в семье родились тройняшки составляет 420 888 тенге, если женщина рождает в частном роддоме, данная сумма даже не покрывает половину нужной суммы на платные роды не говоря даже об уходе, о нужных средствах которые нужны в трехкратном размере. Мы считаем, что нужно повысить сумму пособия на рождение двух и более детей. Также хочется отметить, что каждый день рождаются дети раньше своего срока, уход за недоношенными детьми очень сложный, некоторые даже рождаются с разными пороками, патологиями. И хотелось бы чтобы в наше законодательство ввели дополнительные пункты по обеспечению финансовой помощи недоношенным детям. Финансовую помощь недоношенным детям и их мамам определяли бы степенью недоношенности детей, например: крайняя недоношенность до 28 недель, сильная недоношенность от 28 до 31 недель, умеренная недоношенность от 32 до 33, легкая недоношенность от

34 до 36 недель. Недоношенные дети и их мамы нуждаются в особом медицинском уходе и восстановлении. Поднимая вопросы пособия, а также недоношенных детей хотелось бы чтобы в законодательство ввели дополнительные пункты по выплате пособия особым детям и их мамам.

Размер ежемесячного пособия в РК согласно ч.1 ст.83 Социального кодекса РК составляет, пособие по уходу ежемесячно выплачивается за счет бюджетных средств в следующих размерах: на первого ребенка – 5,76 месячного расчетного показателя; на второго ребенка – 6,81 месячного расчетного показателя; на третьего ребенка – 7,85 месячного расчетного показателя; на четвертого и более ребенка – 8,90 месячного расчетного показателя. К примеру если семья многодетная, а отец ребенка получает ми-

нимальную заработную плату, на сегодняшний день это 85 000 тенге, а ежемесячное пособие на четвертого ребенка составляет 32 858 тенге, в семье 6 человек, если заработная плата отца будет закрывать семейные расходы, пособие ребенка даже не закрывает сумму на детскую смесь, если ребенок на искусственном вскармливании, не говоря о других расходах. Дети – наше будущее, будущее нашей страны. Думаю, что нужно будет вести изменения и дополнения в Социальный кодекс РК (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224>).

В рамках научного проекта № AP14872048: Разработка мер по обеспечению национальной безопасности Республики Казахстан в законотворческой сфере.

Литература

Выступление Токаева на расширенном заседании и Правительства Республики Казахстан 07.02.2024 г. [Электрон. ресурс] – URL: <https://24.kz/ru/news/top-news/16:37>(дата обращения: 08.02.2024)

Выступление Токаева на расширенном заседании и Правительства Республики Казахстан 10 июля 2020, 12:52. [Электрон. ресурс] – URL: <https://informburo.kz/novosti> (дата обращения: 05.02.2024)

Демография Казахстана: показатель прогресса или нагрузка для государства [Электрон. ресурс] – URL: <https://datacommons.org/place/country/KAZ/> (дата обращения: 01.02.2024)

Жаумитов М.Д. «Совершенствование пенсионного обеспечения граждан в Республике Казахстан». – 6D050600 – Экономика. Диссертация на соискание степени доктора по профилю. Нур-Султан: Академия государственного управления при Президенте РК, 2021, с.107.

Закон Республики Казахстан «Об обязательном социальном медицинском страховании» от 16.11.2015//Информационный правовой портал [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000405> (дата обращения: 06.02.2024)

Закон Республики Казахстан от 21.06.2013 г. «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» //Информационный правовой портал [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 01.02.2024)

Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 06.01.2012 года //Информационный правовой портал [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (дата обращения: 05.02.2024)

Иманбаев Талапкер экс-глава ФОМС: почему я молчал 16 лет. [Электрон. ресурс] – URL: <https://forbes.kz/process/probing/07.07.2014,71737> (дата обращения: 05.02.2024)

Новости ФОМС 10.04.2023 [Электрон. ресурс] – URL: <https://fms.kz/press-center/press-relizy/89953/>(дата обращения: 05.02.2024)

Новости [Электрон. ресурс] – URL: <https://kapital.kz/economic/119725/> (дата обращения: 05.02.2024)

Постановление Правительства Республики Казахстан №925 от 19.10.2023 г. «О повышении размеров выплат из Государственного фонда социального страхования с 1 января 2024». [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 01.02.2024)

Постановление Правительства Республики Казахстан от 29.09.1995 г. № 1295. «О создании Фонда обязательного медицинского страхования Министерства образования, культуры и здравоохранения Республики Казахстан» //Информационный правовой портал [Электрон. ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P950001295_ (дата обращения: 05.02.2024)

Послание народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» 01.09.2022 г. // Информационный правовой портал [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie> 181130

Социальный кодекс Республики Казахстан от 20.04.2023 г. //Информационный правовой портал [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (дата обращения: 01.02.2024)

Указ Президента Республики Казахстан от 15.06.1995 г. N 2329 имеющий силу Закона «О медицинском страховании граждан» //Информационный правовой портал [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 05.02.2024)

References

Demografija Kazahstana: pokazatel' progressa ili nagruzka dlja gosudarstva [Demography of Kazakhstan: an indicator of progress or a burden for the state] [Jelektron. resurs] – URL: <https://datacommons.org/place/country/KAZ/> (data obrashhenija: 01.02.2024)

Novosti FOSMS 10.04.2023 [FOSMS News 04/10/2023] [Jelektron. resurs] – URL: <https://fms.kz/press-center/press-relizy/89953/> (data obrashhenija: 05.02.2024)

Novosti [News] [Jelektron. resurs] – URL: <https://kapital.kz/economic/119725/> (data obrashhenija: 05.02.2024)

Imanbaev Talapker jeks-glava FOMS: pochemu ja molchal 16 let. [ex-head of the Federal Migration Service: why I was silent for 16 years.] [Jelektron. resurs] – URL: https://forbes.kz/process/probing/07.07.2014_71737 (data obrashhenija: 05.02.2024)

Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan №925 ot 19.10.2023 g. «O povyshenii razmerov vyplat iz Gosudarstvennogo fonda social'nogo strahovaniya s 1 janvarja 2024» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 925 dated 10/19/2023 “On increasing the amount of payments from the State Social Insurance Fund from January 1, 2024”] [Jelektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 01.02.2024)

Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 29.09.1995 g. № 1295. «O sozdanii Fonda objazatel'nogo medicinskogo strahovaniya Ministerstva obrazovanija, kul'tury i zdравоохраненija Respubliki Kazahstan» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 09/29/1995 No. 1295. “On the establishment of the Compulsory Medical Insurance Fund of the Ministry of Education, Culture and Health of the Republic of Kazakhstan”] //Informacionnyj pravovoj portal [Jelektron. resurs] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P950001295_ (data obrashhenija: 05.02.2024)

Poslanie narodu Kazahstana «Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaja nacija. Bлагopoluchnoe obshhestvo» 01.09.2022 g. [Message to the people of Kazakhstan “A just state. A united nation. Prosperous society” 01.09.2022] //Informacionnyj pravovoj portal [Jelektron. resurs] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie181130>

Social'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 20.04.2023 g. [The Social Code of the Republic of Kazakhstan dated 04/20/2023] //Informacionnyj pravovoj portal [Jelektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (data obrashhenija: 01.02.2024)

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15.06.1995 g. N 2329 imejushhij silu Zakona «O medicinskom strahovanii grazhdan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 06/15/1995 N 2329 having the force of the Law “On medical insurance of citizens”] //Informacionnyj pravovoj portal [Jelektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 05.02.2024)

Vystuplenie Tokaeva na rasshirennom zasedani i Pravitel'stva Respubliki Kazahstan 07.02.2024 g. [Tokayev's speech at the extended meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan on 02/07/2024] [Jelektron. resurs] – URL: <https://24.kz/ru/news/top-news/16:37> (data obrashhenija: 08.02.2024)

Vystuplenie Tokaeva na rasshirennom zasedani i Pravitel'stva Respubliki Kazahstan 10 ijulja 2020, 12:52. [Tokayev's speech at the extended meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan on July 10, 2020, 12:52.] [Jelektron. resurs] – URL: <https://informburo.kz/novosti> (data obrashhenija: 05.02.2024)

Zhaumitov M.D. «Sovershenstvovanie pensionnogo obespechenija grazhdan v Respublike Kazahstan». – 6D050600 – Jekonomika. Dissertacija na soiskanie stepeni doktora po profilju. Nur-Sultan: Akademija gosudarstvennogo upravlenija pri Prezidente RK [“Improvement of pension provision for citizens in the Republic of Kazakhstan”. – 6D050600 – Economics. Dissertation for the degree of doctor in the profile. Nur Sultan: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan], 2021, s.107.

Zakon Respubliki Kazahstan «Ob objazatel'nom social'nom medicinskom strahovanii» ot 16.11.2015 [Law of the Republic of Kazakhstan “On compulsory social health insurance” dated 11/16/2015] //Informacionnyj pravovoj portal [Jelektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000405> (data obrashhenija: 06.02.2024)

Zakon Respubliki Kazahstan ot 21.06.2013 g. «O pensionnom obespechenii v Respublike Kazahstan» [The Law of the Republic of Kazakhstan dated 06/21/2013 “On pension provision in the Republic of Kazakhstan”] //Informacionnyj pravovoj portal [Jelektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 01.02.2024)

Zakon Respubliki Kazahstan «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan» ot 06.01.2012 goda [The Law of the Republic of Kazakhstan “On National Security of the Republic of Kazakhstan” dated 06.01.2012] //Informacionnyj pravovoj portal [Jelektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (data obrashhenija: 05.02.2024)

Сведения об авторах:

Межибовская Ирина Владимировна – кандидат юридических наук, академик МАИИ, Институт государства и права КазНУ им. аль-Фараби (Кзахстан, г. Алматы, e-mail: gaia_t@mail.ru);

Хамит Айдос Хамитұлы – докторант КазНУ им. аль-Фараби, Институт государства и права КазНУ им. аль-Фараби (Кзахстан, г. Алматы, e-mail: a.hamyt@mail.ru);

Пулатова Мәдина Қуанышқызы – магистр юридических наук, Институт государства и права КазНУ им. аль-Фараби (Кзахстан, г. Алматы, e-mail: madainstitutgosprava@gmail.com);

Бекмухаммет Алимжан Каримұлы (корреспондент автор) – младший научный сотрудник Института государства и права КазНУ им. аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: Bekmukhammet@mail.com);

Information about the authors:

Mezhibovskaya Irina Vladimirovna – candidate of Law, Academician of the MAIN, Institute of State and Law of the Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: raya_m@mail.ru);

Hamit Aidos Akhmetuly – doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University, Institute of State and Law of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: a. hamyt@mail.ru);

Pulatova Madina Kuanyshkyzy – Master of Law, Institute of State and Law of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: madinainstitutgosprava@gmail.com);

Bekmukhamet Alimzhan Karimuly (correspondent author) – Junior researcher at the Institute of State and Law of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Bekmukhammet@mail.com).

Зарегистрирована: 10 января 2024 г.

Принята: 10 марта 2024 г.

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРС
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCE
AND ENVIRONMENTAL LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

Д.Л. Байдельдинов¹ , Г.Т. Айгаринова¹ ,
Ж.Б. Акшатаева² , Г.К. Рашева^{1*}

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

*e-mail: gulnur1989@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚОЛАЙЛЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ҚҰҚЫҚТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қолайлы қоршаған ортаға құқық – бұл ұғым аясы өте кең болып табылады. Азаматтардың қоршаған ортаның қолайлы жағдайына құқығы бүгінде мызғымас әлеуметтік құндылық болып табылады, оның тұрақтылығына Қазақстан Республикасының Конституциясы тікелей кепілдік береді. Заманауи дәуірде цифрлық технологиялардың пайда болуы осы құқықты қолдаудың мүмкіндіктерін ашты.

Бұл ғылыми зерттеуде осы саладағы қазіргі ұлттық, халықаралық және шет мемлекеттердің заңнамалық-нормативтік негіздеріне құқықтық баға бере берілген. Ғылыми мақалада Қазақстан Республикасында қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асырудың аса өзекті мәселелері соңғы жылдары өте қарқынды жүзеге асырылып жатқан цифрландыру контекстінде қарастырылған. Берілген ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасында цифрландыру жағдайында қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру мәселелерін кешенді және жан-жақты зерттеу болып табылады.

Зерттеу жұмысында адамдардың қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асырудың және оны қорғаудың құқықтық мәселелері қарастырылып қана қоймай, шет ел заңнамасымен салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілген. Нақты мақала қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғау саласындағы теориялық білімдерді толықтырады. Авторлар цифрлық жетістіктердің қоршаған ортаны қорғау мәселелерінде қолданылуын талдай отырып, осы саладағы заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: Қоршаған орта, қолайлы қоршаған орта, қолайлы қоршаған ортаға құқықты қорғау.

D.L. Baideldinov¹, G.T. Aigarinova¹, Zh.B. Akshataeva², G.K. Rasheva^{1*}

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²South Kazakhstan State University named after M. Auezov, Kazakhstan, Shymkent

*e-mail: gulnur1989@mail.ru

Problems of implementation of the right to a favorable environment in the Republic of Kazakhstan in the conditions of digitalization

The right to a favorable environment is a fairly broad concept; the right of citizens to favorable environmental conditions today is an unshakable social value, the stability of which is directly guaranteed by the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The advent of digital technology in the modern era has opened up opportunities to support this right.

This scientific study provides a legal assessment of the current national, international and foreign legislative and regulatory framework in this area. The scientific article examines the most pressing issues of implementing the right to a favorable environment in the Republic of Kazakhstan in the context of digitalization, which has been implemented very intensively in recent years. The main goal of this study is a comprehensive and comprehensive study of the implementation of the right to a favorable environment in the Republic of Kazakhstan in the context of digitalization.

The research work examines not only legal issues of implementation and protection of the human right to a favorable environment, but also conducts a comparative legal analysis with the legislation of foreign countries. This article complements theoretical knowledge in the field of environmental protection. The authors analyze the use of digital advances in environmental issues and suggest ways to improve legislation in this area.

Key words: Environment, favorable environment, protection of rights to a favorable environment.

Д.Л. Байдельдинов¹, Г.Т. Айгаринова¹, Ж.Б. Акшатаева², Г.К. Рашева^{1*}

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент

*e-mail: gulnur1989@mail.ru

Проблемы реализации права на благоприятную окружающую среду в Республике Казахстан в условиях цифровизации

Право на благоприятную окружающую среду – это понятие достаточно широкое, право граждан на благоприятные условия окружающей среды сегодня является незыблемой социальной ценностью, стабильность которой напрямую гарантируется Конституцией Республики Казахстан. Появление цифровых технологий в современную эпоху открыло возможности для поддержки этого права.

В данном научном исследовании дана правовая оценка действующей национальной, международной и зарубежной законодательной и нормативной базы в данной сфере. В научной статье рассмотрены наиболее актуальные вопросы реализации права на благоприятную окружающую среду в Республике Казахстан в условиях цифровизации, которая реализуется очень интенсивно в последние годы. Основная цель данного исследования – комплексное и всестороннее исследование реализации права на благоприятную окружающую среду в Республике Казахстан в условиях цифровизации.

В исследовательской работе рассматриваются не только правовые вопросы реализации и защиты права человека на благоприятную окружающую среду, но и проводится сравнительно-правовой анализ с законодательством зарубежных стран. Данная статья дополняет теоретические знания в области охраны окружающей среды. Авторы анализируют использование цифровых достижений в вопросах охраны окружающей среды и предлагают пути совершенствования законодательства в этой области.

Ключевые слова: Окружающая среда, благоприятная окружающая среда, защита прав на благоприятную окружающую среду.

Кіріспе

Қазіргі кездегі Қазақстан мен әлемдік қауымдастық елдеріндегі цифрландыру үрдісінің қарқын алуы жағдайындағы азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқығын жүзеге асыру мәселесі қазіргі заманғы қоршаған ортаны басқарудағы маңызды өзекті тақырып болып табылады.

Жалпы, қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыруда цифрландырудың алатын орны айрықша маңызға ие. 2023 жылғы 01 қыркүйектегі ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Жолдауында цифрландыру мен инновацияларды енгізу, соның ішінде Қазақстанды IT-мемлекетке айналдыру біз қолға алуымыз керек стратегиялық маңызды міндет ретінде айқындалып, енді цифрландыру қағидаларын заңнамалық деңгейде бекітудің қажеттігіне аса назар аударылған (<https://www.akorda.kz>).

Азаматтарға қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыруды цифрлық технологияларды қолданудың құқықтық негізін қалыптасуында 2005-2007 жылдарға арналған «электронды үкімет» құру, «Ақпараттық

Қазақстан-2020», «Цифрлық Қазақстан», жанадан қабылданған 2023 жылғы 28 наурыздағы 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация және киберқауіпсіздіктің жаңа тұжырымдамасының алатын орыны ерекше. Көрсетілген стратегиялық маңызды құжаттар елімізде цифрландыруды енгізу, қолжетімді электрондық мемлекеттік қызметтерді дамыту, қоғам мен экономиканы одан әрі цифрландыру бойынша стратегиялық нұсқау болды. 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация тұжырымдамасында «Ақылды қала» («Smart City») бастамасы – мемлекетпен халыққа көрсетілетін қызметтердің тиімді, бәсекеге қабілетті болуы мақсатында және экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және мәдени аспектілер бойынша қазіргі тұрғындар мен болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыруын қамтамасыз ете отырып, «Ақылды қалалар» бастамасы қалалық қызметтер мен сапаны жақсарту үшін цифрлық технологияларды пайдаланудың негізін ұсынады. Тұжырымдамада Цифрлық технологиялар білім беру, көлік, денсаулық сақтау, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, қауіпсіздік, әлеуметтік қамсыздандыру, қала менеджменті, құрылыс, кәсіпкерлікті дамыту, туризм және

экология сияқты қала өмірінің өртүрлі аспектілеріне біріктірілетіндігі баяндалған (<https://adilet.zan.kz>).

Зерттеу материалдары мен әдістер

Мақалада заманауи қолайлы қоршаған ортаны құқықты қорғау контекстінде экологиялық деректерге жұртшылықтың қолжетімділігінің маңыздылығын көрсетуге және қоршаған ортаны қорғау саласындағы шешімдерді қабылдауға қоғамның қатысуын жеңілдетудегі цифрлық платформалардың рөліне басты назар аударылып, экологиялық ақпаратты цифрландыруды реттейтін ұлттық және халықаралық құқықтық негіздерді зерделей келе, зерттеу жұмысын жазу барысында жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер пайдаланылды, соның ішінде, осы саладағы Қазақстан Республикасының және шет елдердің тәжірибесі мен заңнамасын салыстырмалы-құқықтық талдауда тарихи, эмпирикалық, логикалық, жүйелілік және т.б. зерттеу әдістері қолданылды.

Нақты мақалада цифрландыру мен қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру жайлы отандық және шет елдік заңгер ғалымдардың ғана емес, мәселені кешенді қарау барысында техника ғылымдары саласындағы ғалымдардың да еңбектері қолданылды.

Әдебиетке шолу

Соңғы жылдардағы қоршаған ортаның өзгеруі, яғни, жаһандық жылыну және климаттың өзгеруі қоршаған ортаның нашарлауына қатысты дүниежізінің алаңдаушылығын арттыруда. Көмірқышқыл газының шығарындылары мен қоршаған орта тапшылығының салдары бір елдің ғана проблемасы емес, сонымен бірге бүкіл Жер шарына әсер етеді. Қолайлы қоршаған ортаға құқық ең алдымен, адамдарға қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпараттың қолжетімді болуынан бастау алады. климаттың өзгеруі және экологиялық тұрақтылық туралы ақпаратпен адамдардың хабардар болуы барлық әлемдік қауымдастықты алаңдатады, соның ішінде БҰҰ Тұрақты даму мақсаттарында арқылы тұрғындардың әл-ауқатын арттыру және қоршаған ортаны қорғау үшін әрекет ету, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғау және климаттың өзгеруі сияқты қажеттіліктерді шешу экономикалық өсуді ынталандыруға бағытталған саясатпен қатар жүруі керек екенін

ұсынады (<https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>).

Зерттеушілердің пікірінше: Цифрлық трансформация инновацияларын институционалдық пайдалану экологиялық тұрақтылық бойынша Тұрақты Даму мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ете алады. Сондықтан дамыған елдерден «жасыл» ақпараттық-байланыс технологияларын қолдайтын технологиялардың трансфертін ынталандыру және жеңілдету керек. Қоғамның экологиялық тұрақтылық туралы хабардар болуын арттыру үшін ақпараттық-байланыс технологиялары негізіндегі қосымшаларды енгізу қажет (Rehman, 2023: 402).

2030 жылға дейін қоршаған ортаның мониторингі саласындағы ғылыми зерттеулердің басымдықтары: жерді зондтау, жасанды интеллект технологияларын енгізу, үшқышсыз ұшу аппараттарын, қашықтан басқару жүйелерін белсенді пайдалану, үлкен деректерді (Big Data) жасау және пайдалану қоршаған ортаның экологиялық мониторингі жүйесін түбегейлі жетілдіру мүмкіндігі көптеген елдердің бағдарламалық құжаттарында қарастырылған. Экологиядағы «digital twins» – ауа сапасын бақылау мақсатында нақты процесс пен үздіксіз цифрлық деректер ағынымен байланыстырылған математикалық модель зерттеушілердің қызығын арттыруда (Лекерова, 2023: 198).

Одан бөлек, В.Н. Власенко мен А.С. Ширококовтың пікірінше, Экологиялық бақылауды цифрландырудың жалпы талабы экологиялық маңызды шешімдер қабылдау кезінде ақпараттың дұрыс еместігіне және бұрмалануына әкеп соғуы мүмкін деректерді енгізуді болдырмау мақсатында ақпараттық жүйелерге деректерді дұрыс енгізбегені үшін жауапкершілікті белгілеу болып табылады (Vlasenko, 2021: 617).

Кейбір ғалымдар цифрландырудың қоршаған ортаны қорғау саласындағы рөлі экология саласындағы мемлекеттік басқаруға цифрлық технологияларды енгізу экологиялық проблемаларды дәлірек анықтауға мүмкіндік беретіндігін көрсетеді (Sharifbaevich, 2022: 378-379). Л.Қ.Еркінбаева ашық деректердің цифрлық стратегиясын әзірлеуді және оны экологиялық ақпараттың нақты түрлеріне енгізуді ұсынса (Yerkinbayeva, 2021: 125), Р. Ережепқызы өз еңбектерінде Қазақстан Республикасы үшін қоғамның экологиялық ақпаратқа қол жеткізудегі техникалық қажеттілігін анықтап қана қоймай, оны жалпы қоғамды экологияландырумен

байланыстыратын бірыңғай актіні қабылдауды күптайды. Ал, Д. Бекежановтың тұжырымдауынша, экологиялық ақпаратты цифрландыру мәселелерін экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттің, жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған құқықтық, экономикалық, ұйымдастырушылық, техникалық шаралар кешені ретінде қарастырған (Bekezhanov, 2021: 1941).

Шет мемлекеттердің тәжірибесінде қоршаған ортаны қорғау, оның көрсеткіштері туралы мәліметтердің халыққа қолжетімділігін арттыру мақсатында қабылдаған құжаттарынан цифрлық технологияларды пайдалану арқылы қоршаған ортаға зиян келтірместен үйлесімділікті қамтамасыз етуге бағытталады. Мысалы, Францияның Экология саласындағы цифрлық Стратегиясы (la Stratégie numérique en matière d'écologie), экология саласындағы цифрлық трансформацияны көздейді (www.legifrance.gouv.fr), 2016 жылғы 7 қазандағы «Цифрлық Республика туралы» заңда (la loi pour une République numérique) негізгі цифрлық құқықтар, соның ішінде экологиялық мәселелерді шешу үшін технологияны қолдану жолдары көрсетілген (<https://www.ecologie.gouv.fr>). Оңтүстік Корея экологиялық проблемаларды бақылау үшін цифрлық технологияларды жүйелі түрде біріктіреді. Цифрлық Кореяның (Digital Korea, 2020) 2020 стратегиясы цифрлық технологиялардың даму бағыттарын және олардың экологияны қоса алғанда, әртүрлі салаларда қолданылуын анықтайды (<http://www.law.go.kr>). Қоршаған ортаны қорғау туралы Заң (Қоршаған ортаны қорғау актісі): қоршаған ортаны қорғау стандарттарын, соның ішінде ластану деректерін жинау мен талдауды белгілейді (<https://www.kistep.re.kr>). Дубайдың 2050 жылға дейінгі таза энергетикалық стратегиясы қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету үшін цифрлық әдістерді қолдана отырып, таза энергияның өсуін күтеді (<https://ded.ae>). «Абу-Дабидің 2030 жылға дейінгі экономикалық көзқарасы» тұрақты даму мен цифрландыруды қоса алғанда басты экономикалық мақсаттарды белгілейді (<https://www.actvet.gov.ae>).

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, «Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны

қорғауды мақсат етіп қояды». Адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағдаяттарды лауазымды адамдардың жасыруы заңға сәйкес жауапкершілікке әкеп соғады делінген (<https://online.zakon.kz>). Әрине, мақсат пен міндет бірдей ұғымдар емес, міндетті орындамағаны үшін жауапкершілік туындайтын болса, ал мақсатқа жете алмай қалғанда қандай құқықтық салдарлар туындайды деген сұрақ көпшіліктің назарына ұшырауы тиіс.

Ресей Федерациясының Конституциясына сәйкес, азаматтардың құқықтары нақты түрде, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтары тарауында «Әркімнің қолайлы қоршаған ортаға, оның жай-күйі туралы сенімді ақпаратқа және экологиялық құқық бұзушылықпен денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген залалды өтеуге құқығы бар» қарастырылған (<http://www.constitution.ru>).

Қолайлы қоршаған ортаға құқық – адам мен азаматтың қалыпты экологиялық, экономикалық, эстетикалық және басқа да өмір сүру жағдайларын сақтауға байланысты оның өмірінің негіздерін қозғайтын іргелі және жан-жақты субъективті құқықтарының бірі (Бринчук, 1998: 143).

Бұл ұғымға адамның денсаулыққа құқығы, қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен денсаулықты сақтау құқығымен, экологиялық ақпаратқа деген құқықпен, сонымен бірге, сотпен қорғалу құқығы салауатты өмір салтына құқығы, таза экологиялық өнімге құқығын да жатқызуға болады. Қолайлы ортаға құқық ұғымы ауқымды болғандықтан, Қазақстан Республикасының әр түрлі заңнамасында көрініс тапқан.

Қолайлы қоршаған ортаға құқық мәселесі, ары қарай, Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде қарастырылған. Әркімнің қолайлы қоршаған ортаға құқығы бар.

Әрбір адамның, қазіргі және болашақ ұрпақтың қолайлы қоршаған ортада өмір сүру құқығын қамтамасыз ету мақсатында мемлекет жұртшылықтың мынадай:

1) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес уақтылы, толық және анық экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге;

2) мемлекеттік органдардың және лауазымды адамдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне Экологиялық Кодексте белгіленген тәртіппен қатысуға;

3) «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес қоршаған ор-

таны қорғау мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілердің жобаларын талқылауға қатысуға және өз ескертпелерін әзірлеушілердің қарауына енгізуге;

4) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға және өз құзыретіне сәйкес өзге де мемлекеттік органдарға, лауазымды адамдарға экологиялық залал келтірудің, Қазақстан Республикасының экология заңнамасының талаптарын бұзудың кез келген болжамды фактілері немесе осындай салдарлардың туындау қатерін туғызатын өзге де мән-жайлар туралы өтінішпен жүгінуге, сондай-ақ тиісті мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың өтініштерін қарау нәтижелері және Қазақстан Республикасының заңдарымен белгіленген тәртіппен қабылданған шешімдер туралы жауаптарын алуға;

5) мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, лауазымды адамдардың және мемлекеттік қызметшілердің қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша, оның ішінде келтірілген экологиялық залалды жоюға және Қазақстан Республикасының экология заңнамасының талаптарын бұзушылықтың жолын кесуге байланысты әрекеттері (әрекетсіздігі) мен шешімдерінің заңдылығына дау айту туралы өтінішпен сотқа жүгінуге;

6) үшінші тұлғалардың Қазақстан Республикасының экология заңнамасының талаптарын бұзу салдарынан зиян келтірілген мүліктік немесе мүліктік емес игіліктер мен құқықтарды қорғау үшін Қазақстан Республикасының азаматтық және азаматтық процестік заңнамасына сәйкес сотқа жүгінуге арналған құқықтарын таниды және оған кепілдік береді.

Сонымен қатар, С.Д. Бекишеваның пікірі бойынша, азаматтардың экологиялық құқықтарының қатарына, жеке тұлғалардың мемлекетке экологиялық заңнаманы бұзу нәтижесінде денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянның орнын толтыру жөнінде, тікелей зиян келтіруші анықталмаған жағдайдың өзінде, талап беру құқығын да қосу қажет. Себебі, мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп, азаматтарын қорғауға алғандықтан, экологиялық құқық бұзушылықтардың тергеліп, ашылуы бойынша, экологиялық зиянды тікелей келтірген тұлғаны іздестіріп табуы бойынша мемлекеттік органдардың сапалы қызметіне де жауапты болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституция-

сында және басқа да нормативтік құқықтық актілерде бекітілген қолайлы ортаға құқық Қазақстан Республикасындағы экологиялық саясаттың мазмұнын айқындайтын құқықтық нұсқамалар болып табылады (Бекишева 2009: 360). Азаматтардың қолайлы қоршаған ортаға құқығы мынадай іс-шаралармен қамтамасыз етіледі: қоршаған ортаның сапасын жоспарлау және нормалау, қоршаған ортаға зиянды әсердің алдын алу және оны сауықтыру, авариялардың, апаттар мен дүлей зілзалалардың алдын алу және зардаптарын жою жөніндегі шаралар;

- қоршаған ортаға зиянды әсер етунәтижесінде азаматтардың өміріне, денсаулығына, мүлкіне келтірілген зиянды белгіленген тәртіппен өтеу арқылы;

- заңнамада белгіленген тәртіппен толық, шынайы және уақтылы экологиялық ақпарат ұсыну;

- мемлекеттік органдардың, ұйымдардың және лауазымды адамдардың шешімдері мен әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдану арқылы;

- сот арқылы қорғау, өзін-өзі қорғау және білікті заң көмегін алу;

- қоғамдық бірлестіктердің қызметімен;

- қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласындағы бақылау арқылы жүзеге асырылады.

Адам құқықтары жөніндегі халықаралық құжаттар да қолайлы ортаға құқықты регламенттеудің құқықтық негізі болып табылады. Сонымен, 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпы декларациясы өмір сүрудің ажырамас құқығын бекітті, ол бірінші кезектегі мәнге ие және адамның барлық құқықтарының, соның ішінде қолайлы қоршаған ортаға құқықтың негізі болып табылады. Қолайлы қоршаған ортаға құқық Стокгольм декларациясында, 1972 жылы БҰҰ Қоршаған орта жөніндегі конференциясында, 1992 жылы Рио – де-Жанейрода өткен БҰҰ Қоршаған орта және тұрақты даму жөніндегі конференциясында, сондай-ақ 2012 жылы Тұрақты даму жөніндегі БҰҰ конференциясының қорытынды құжатында бекітілген.

Қолайлы қоршаған ортаға құқық объективті және субъективті аспектілерде қарастырылады. Объективті аспектіде – бұл қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру және қорғау жөніндегі қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы және экологиялық құқық нормаларынан басқа – конституциялық,

азаматтық, қылмыстық, әкімшілік және халықаралық жария құқық нормаларын қамтиды, бұл осы саладағы құқықтық реттеудің кешенді сипатын береді. Қолайлы ортаға субъективті құқық адам өмірінің көптеген аспектілеріне әсер ететін көп компонентті болып табылады.

Бұл құқық өз іс-әрекеттерімен қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыруға және міндетті тұлғалардан қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету жөніндегі құқық нормаларын сақтауды талап етуге, сондай-ақ құқық бұзылған жағдайда оны қорғау үшін мемлекеттік органға жүгінуге заңмен қамтамасыз етілген мүмкіндікті білдіреді.

Республикасының азаматы, шетел азаматтары, азаматтығы жоқ, тұрақты немесе Қазақстан Республикасының аумағында уақытша болатын адамдар қолайлы қоршаған ортаға құқық субъектілері болып табылады.

Қолайлы қоршаған ортаға құқықтың объектісі болып, қолайлы қоршаған орта танылады. Қазіргі таңда заңды күшін жойған Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 шілдедегі N 160 Қоршаған ортаны қорғау туралы Заңына сәйкес, қолайлы қоршаған орта – объектілерінің жай-күйі экологиялық қауіпсіздікті және халықтың денсаулығын сақтауды, ластануға жол бермеуді, экологиялық жүйелердің тұрақты жұмыс істеуін, табиғи ресурстарды молықтыруды және ұтымды пайдалануды қамтамасыз ететін орта деп анықтама берілген (<https://adilet.zan.kz>). Ал, қолданыстағы Экологиялық кодексте бұл ұғым мүлдем қарастырылмаған.

2021 жылы бекітілген Жаңа Экологиялық Кодекспен қоршаған ортаны қорғау саласы халықаралық экологиялық стандарттарға сай реттеуді көздей отырып, ұйымдарға қоршаған ортаға келтіретін әсерді азайтуда «ластаушы төлейді» қағидасына сай өндірісте жоғары технологияларға негізделген «жасыл» технологияларды қолдануды күптайды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>).

Қоршаған ортаның жай-күйін адамға қолайлы деп анықтау критерийлері ретінде:

- қоршаған ортаның ластанбауы – қоршаған ортаның жай-күйінің заңнамада белгіленген талаптарға, нормативтерге, оның сапасын сипаттайтын стандарттарға сәйкестігі;

- қоршаған ортаның сарқылмауы – қоршаған орта жай-күйінің заңнамада белгіленген ресурс сыйымдылығының нормативтеріне сәйкестігі;

- қоршаған ортаның адамның эстетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру, түрлердің әртүрлілігін сақтау қабілеті;

- экологиялық қауіпсіздік – азаматтардың денсаулығы мен өмірін, қоршаған ортаны техногендік және табиғи сипаттағы төтенше жағдайлардың, шаруашылық және өзге де қызметтің ықтимал зиянды әсерінен қорғау жағдайы (Чернов, 2023: 312-313)

Аталған критерийлер, стандарттар, нормативтер қоршаған Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде көрініс тапқан. Яғни, мемлекет тарапынан жүзеге асырылатын мемлекеттік реттеу құралдарын толықтай, мемлекеттің адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғау құралдары деп атауға болады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу құралдары деп – экологиялық талаптардың сақталуын қамтамасыз етуге бағытталған шаралардың, іс-қимылдар мен рәсімдердің жиынтығы түсініледі.

Мыналар қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу құралдары болып табылады:

1) қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті лицензиялау;

2) экологиялық нормалау;

3) қоршаған ортаны қорғау саласындағы техникалық реттеу;

4) экологиялық бағалау;

5) мемлекеттік экологиялық сараптама;

6) экологиялық рұқсаттар және қоршаған ортаға әсер ету туралы декларациялар;

7) қоршаған орта мен табиғи ресурстар мониторингі;

8) мемлекеттік экологиялық бақылау;

9) қалдықтарды жинау, сұрыптау және (немесе) тасымалдау жөніндегі қызметтің хабарлама жасау тәртібі;

10) парниктік газдардың шығарылуы мен сіңірілуі саласындағы мемлекеттік реттеу құралдары.

Қолайлы орта үшін құқықты қорғау тәсілдерін жетілдіру мәселелері өзекті болып табылады. Экологиялық кодекске сәйкес, адамның қолайлы қоршаған ортаға құқығы мүлтік емес жеке құқық ретінде қорғалуға жатады. Азаматқа оның қолайлы ортаға құқығын бұзу арқылы келтірілген моральдық зиян өтелуге жатады. Қолайлы ортаға құқықты қорғаудың осы әдісін қолдану құқықты бұзатын немесе оны бұзуға қауіп төндіретін әрекеттердің жолын кесу ретінде толық немесе талап қою мүмкіндігімен байланысты.

Осылайша, қолайлы қоршаған ортаға құқық экологиялық құқықтар жүйесінде басым рөл

атқарады және адамның ажырамас құқығына – өмір сүру құқығына негізделген. Ол азаматқа оның тууына байланысты тиесілі және мүлікке қатысы жоқ жеке мүліктік емес құқық ретінде қорғалуға жатады. Сонымен қатар, адамның қолайлы қоршаған ортаға құқығы, Қазақстан Республикасының Конституциясының 29-бабында тікелей көрініс тапқан, Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтауға құқығымен де тығыз байланысты, себебі, адамның денсаулығы мен өмірі сол адамның айналадағы қоршаған ортасының сапасына, жай күйіне, қандай сапалы өнім тұтынатына байланысты. Ол өнімнің экологиялық тағбалау процесінен өткендігіне, таза экологиялық өнім белгісін алғандығына, ол өнімнің органикалық өнім екендігіне, құрамында гендік түрлерендірілген ағзалардың болуы немесе болмауына тікелей бағынышы болып табылады.

Ресей Федерациясы Конституциясына сәйкес, әркімнің қолайлы қоршаған ортаға, оның жай-күйі туралы сенімді ақпаратқа және экологиялық құқық бұзушылықпен денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген залалды өтеуге құқығы бар делінген. Өкінішке орай, мемлекетіміздің ата заңына сәйкес, мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қойғанымен, экологиялық құқық бұзушылық нәтижесінде келтірілген зиянның орнын толтыруға деген құқығы назарға ілінбей қалған. Экологиялық құқық бұзушылықпен келтірілген зиянның орнын толтыру мәселесі, қазіргі таңда, күрделі мәселе болып қалып отыр. Себебі, келтірілген зиянды дәлелдеу оңайшылыққа әкеліп соқтырмайды. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар, алдын ала тергеу сатысында-ақ қысқарып қалады, себебі, аталған құқық бұзушылықтар құрамы материалдық сипаттағы құрамдар, жасалған әрекет пен оның туындаған зардабының арасындағы себепті байланысты дәлелдеуді қажет етеді. Аталған зардаптар, бірден туындамай, бірнеше уақыт өте келе туындауы немесе мүлдем өзге аймақта тууы да мүмкін.

Қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асырудың халықаралық реттелу контекстінде Орхус Конвенциясының маңыздылығы ерекше. Ол қоршаған ортаның жай-күйі туралы ақпаратқа қол жеткізу мен оған байланысты шешімдер қабылдауға жұртшылықтың қатысуын реттейтін халықаралық стандарт болып саналады, Орхус конвенциясының көптеген

халықаралық конвенциялардан айырмашылығы – бұл актіде азаматтардың экологиялық ақпаратқа құқығы егжей-тегжейлі және нақты анықталған. Конвенцияның 6-бабына сәйкес, жұртшылық экономикалық қызмет жобаларын талқылауға қатыса алады (<https://unese.org>). Одан бөлек, бұл саланы халықаралық құқықтық реттеуде, трансшекаралық контексте қоршаған ортаға әсерді бағалау бойынша Орталық Азия елдерінің әлеуетін нығайту мен экономикалық дамуды жоспарлау кезінде қоршаған ортаға әсер етудің алдын алу, жұмсарту немесе азайту мақсатындағы Espoo конвенциясы қоршаған ортаға әсерді бағалау бойынша негізгі құжат болып табылады (<https://treaties.un.org>).

Қолданыстағы қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнаманы саралай отырып, Экологиялық кодекстің 16-бабына сәйкес, мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және лауазымды адамдар жұртшылықтың қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқықтарын іске асыруда оған жәрдемдесуге міндетті екенін ескере отырып, экологиялық құқықтарды қорғаудың келесі әдістерін бөліп көрсетуге болады:

* жұртшылық қолданатын соттан тыс әдістер;

* жұртшылық қолданатын сот әдістері;

Жұртшылық қолданатын соттан тыс қорғау әдістеріне мыналар жатады:

* Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызметті жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктерге, қорларға және өзге де коммерциялық емес ұйымдарға тікелей қатысу.

Мүдделі жұртшылық экологиялық бағалау жүргізу және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша өзге де шешімдер қабылдауы процесіне Экологиялық Кодексте белгіленген шарттарда және тәртіппен қатысуға құқылы (15-бап).

Экологиялық Кодексте айқындалған рәсімдер шеңберінде мүдделі жұртшылық өкілдері өздері белгіленіп отырған қызметке немесе қабылданатын шешімге қатысы бар деп санайтын кез келген ескертуді, ақпаратты, талдауды немесе пікірді жазбаша немесе электрондық нысанда және ауызша, оның ішінде қоғамдық тыңдауларды өткізу көзделген кезде оларды өткізу барысында ұсынуға құқылы.

Жұртшылықтың мемлекеттік органдарда бар, оның ішінде олар шығарған немесе алған не мемлекеттік органның тапсырмасы бойын-

ша әрекет ететін кез келген жеке немесе заңды тұлғаның иелігіндегі толық, анық және уақтылы экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге құқығы бар;

Ластағыштардың шығарылуы мен көшірілуінің тіркелімінің деректері ластағыштардың шығарылуы мен көшірілуінің тіркелімі енгізілген сәттен бастап кемінде алдыңғы он есептік жыл үшін жұртшылыққа қолжетімді болуға тиіс (22-бап).

Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеу кезінде мүдделі жұртшылықтың қатысуы қоғамдық тыңдауларды өткізуге (29-бап).

жұртшылық стратегиялық экологиялық бағалау жүргізуге қатысуға 60-бап;

Жұртшылықтың экологиялық ақпарат қамтылған, жалпыға бірдей қолжетімді мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстарға еркін және тегін қол жеткізуге де құқығы бар (18-бап);

- қоршаған ортаның жай-күйі, оны қорғау жөніндегі шаралар туралы уақтылы, толық және дұрыс ақпарат алуға;

- қоршаған ортаны қорғауға, оған теріс әсер етуге қатысты мәселелер бойынша шағымдармен, арыздармен, ұсыныстармен жолдануға;

Жиналыстарға, митингілерге, демонстрацияларға, шерулер мен пикеттерге, петицияларға қол жинауға, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша референдумдарға және заңнамаға қайшы келмейтін басқа да акцияларға белсенді қатысу.

Қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу туралы ұсыныстарды ұсыну және оны белгіленген тәртіппен өткізуге қатысу.

Қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешуде мемлекеттік органдарға, оның субъектілеріне, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына көмек көрсету.

Экологиялық сипаттағы қылмыстық жазаланатын әрекеттерді жасау фактілері бойынша құқық қорғау органдарына жүгіну, сондай-ақ билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған органдар мен лауазымды адамдарға, сондай-ақ прокуратура органдарына шағымдануға құқылы болып табылады (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>).

Технологиялық инновациялар мен қоршаған ортаны қорғау арасындағы үйлесімді тепе-теңдікке байланысты Қазақстандағы нақты міндеттер мен ережелер туралы өзекті ақпарат алу үшін соңғы құқықтық құжаттарды, үкіметтің

хабарландыруларын және қоршаған ортаны қорғау жөніндегі есептерді қарау маңызды. Қазақстанда қолайлы қоршаған ортаға құқықты қамтамасыз ету саласында 2000 жылғы 23 қазанда ратификацияланған Орхус Конвенциясының талаптарын жүзеге асыру мақсатында көптеген бастамалар цифрландырылған. Атап айтар болсақ, жеке және заңды тұлғаларға қоршаған орта туралы сенімді ақпарат беру құқығын іске асыру мақсатында «Электронды Үкімет» порталымен (www.e-gov.kz) «Экологиялық ақпаратты ұсыну» мемлекеттік қызметі тегін цифрлық портал арқылы іске асырылады. Ауадағы ластаушы заттардың үлесі туралы нақты уақыттағы ақпарат «Казгидромет» республикалық мемлекеттік кәсіпорнының ([www://www.kazhydromet.kz/ru/enquiry](http://www.kazhydromet.kz/ru/enquiry)) мәліметтер базасы жасалды. Экология және табиғи ресурстар Министрлігі Экологиялық ақпараттың Мемлекеттік Қоры құрылған. Аталмыш қордың қызметі тұрғындардың экологиялық ақпаратқа қол жеткізу құқығын іске асыруды қамтамасыз ету, экологиялық ағартушылық және халықтың экологиялық мәдениетін арттыру, сондай-ақ мемлекеттік органдарды ақпараттық қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі (https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2021/09/v2100024005.09-08-2021.rus_.docx).

Цифрландыру аясында мемлекеттік қордың мәліметтері Бірыңғай экологиялық цифрлық ақпараттық ресурста (<https://ecogofond.kz/>) орналыстырылған. Бұл ақпараттық ресурста: мемлекеттік табиғи ресурстар кадастры; денсаулық пен өмірге қауіпті ластаушы заттардың қосындысы мөлшері қоршаған ортаны ластаушы қалдықтардың мемлекеттік регистры; көміртек, озонластаушы заттарды тұтынудың мемлекеттік кадастры; парникті газдардың әсерін жұмсарту туралы ұлттық баяндама; мемлекеттік экологиялық сараптама және топыраққа, жер асты суларына, өсімдіктерге және атмосфералық ауаға кез келген зиянды әсерлерді анықтау мақсатында ұйымның өндірістік нысандарының қоршаған ортаға әсері туралы егжей-тегжейлі мәліметтер енгізілген өндірістік экологиялық бақылау есептері; шаруашылық және өзге де қызметтің қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына ықтимал теріс әсерлері бағаланатын шаралар және де табиғи экологиялық жүйелердің, табиғи ресурстардың бұзылуы, зақымдануы және сарқылуы анықталатын қоршаған ортаға әсерді бағалау материалдары, жоспарланатын кез кел-

ген нақты экологиялық қауіпті объектінің салу алдындағы оның жобалық құжаттамасы, оның ішінде қоғамдық тыңдалымдар хаттамалары және т.б. материалдар және т.б. экологиялық ақпараттар орналасқан.

Қазақстанда энергетикалық жүйені, эмитенттерді, жерді пайдалануды және басқа секторларды цифрландыру үшін парниктік газдар мен ластаушы заттар туралы сенімді және толық ақпаратқа жедел қол жеткізу мүмкіндігі бар бірыңғай климаттық платформаны енгізуде. Бұл елдің климаттық жүйесіне деген сенімді арттырып, климаттың өзгеруіне қарсы жаһандық күш-жігерге ықпал етеді (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000313>).

«Экопортал» (<https://ecoportal.kz/>) және «Ашық құқықтық актілер» (<https://legalacts.egov.kz/>) цифрлық платформалары жұртшылықтың заңшығару қызметіне араласуына: кез келген стратегиялық бағдарламаларды, бастамаларды немесе тұжырымдамаларды, жалпы талқылауға ұсынылған кез келген заң актілерін талқылау туралы пікірталасқа қатысуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі екі бөлімнен тұратын Бірыңғай экологиялық порталды (<http://ecoportal.kz>) ұсынды, онда «Қоғамдық тыңдаулар» және «Жоспарланған іс-шаралар туралы мәлімдеме» бөлімдері бар. Порталға 2496 қоғамдық тыңдаулар туралы хабарландырулар және 1851 қоғамдық отырыстар хаттама орналастырылған (Балабаева).

Азаматтар қолданатын сот қорғау әдістеріне мыналар жатады:

Азаматтардың жалпы юрисдикция соттарына жүгінуі. Бұл жағдайда бұзылған экологиялық құқықтар сот шешімімен қалпына келтіріледі, мысалы:

- экологиялық құқық бұзушылықпен немесе дүлей зілзаламен жеке тұлғаның денсаулығына немесе мүлкіне келтірілген зиянды өтеу туралы;

- уәкілетті органның азаматқа қоршаған ортаның жай-күйі туралы сұратылған ақпаратты ұсыну міндеттемесі туралы;

- билік органының экологиялық сипаттағы митингілер мен өзге де бұқаралық іс-шараларды өткізуге тыйым салу туралы шешімінің күшін жою туралы және басқалар.

Бүгінде Қазақстан республикасында сот саласын цифрландыру қарқыны ерекше: 1179 электронды сот залдарында сот мәжілісі электронды форматта, цифрлық гаджеттермен қашықтан сот процесіне қатысуға мүмкіндік берсе, Бірыңғай мо-

ниторинг жүйесі нақты уақыттағы 850 судьяның қызметінің көрсеткіштерін бақылайды. Сот төрелігін жүзеге асыруда бірқатар ақпараттық жүйелер мен сервистер қолданылады, атап айтқанда болсақ, «Төрелік» жүйесі, сот жүйесінің интернет-порталы, «Сот кабинеті» сервисі, Smart-Bridge (<https://sb.egov.kz/>) – ашық сот актілеріне қолжетімділік мүмкіндігіне ие цифрлық платформасы, электрондық пошта жүйелері және т.б. (<https://sud.gov.kz>).

Қорытынды

Қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыруда қолданылып отырған цифрлық бастамалар экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге, қабылданатын заңшығарушылық үрдістерге халықтың қатысуына мүмкіндік беріп отыр. Цифрлық платформалардың жұртшылыққа ашық және қолжетімді болуы экологиялық ақпаратқа деген құқықты іске асыруда маңызды. Қазақстанның цифрлық технологиялық жетістіктерге қатысты ұстанып отырған саясаты аясында цифрлық технологияларды жан-жақты дамыту үшін халықаралық стандарттар мен заманауи әлем талаптарына сәйкес ұлттық заңнама үнемі жетілдірілуде.

Қорытындылай келе, әрине қолайлы қоршаған орта деген түсінік өте ауқымды болып табылады. Бұл ұғымға адамның денсаулыққа құқығы, қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен денсаулықты сақтау құқығы, экологиялық ақпаратқа деген құқық, сонымен бірге, сотпен қорғалу құқығы, салауатты өмір салтына құқығы, таза экологиялық өнімге құқығын да және өзге құқық түрлерін де жатқызуға болады. Саралау нәтижесінде, қолайлы ортаға құқық әр түрлі заңнамада, әртүрлі мемлекеттік билік органдарының қарауында және қадағалауында екенін байқауға болады. Сол себептен, қолайлы қоршаған ортаға құқық іс жүзінде жүзеге асуы қиындықтарға әкеліп соғып отыр. Ең алдымен қолайлы қоршаған орта деген ұғымның, Негізгі қолайлы қоршаған орта қатынастарын реттеуші Экологиялық кодексте қаралмағанын ескеру қажет. Мүмкін, заң шығарушының жіберіп алған олқылығы болуы мүмкін. «Қолайлы қоршаған орта» анықтамасы Экологиялық кодексте нақты көрсетіліп, одан кейін аталған құбылысқа құқық жөнінде айтуға болады. Сонымен қатар, қолайлы қоршаған орта ұғымының нақты критерийлерін талдап, белгілі бір жүйеге топтастыру қажеттігі туындап отыр.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым

комитетімен қаржыландырылған (BR21882302 Цифрлық трансформация жағдайындағы қазақстандық қоғам: перспективалар мен тәуекелдер).

Әдебиеттер

Балабаева А.И. Достигнутый прогресс Республики Казахстан в процедуре проведения общественных слушаний в рамках нового Экологического кодекса – [Электр.ресурс]. – Режим доступа: https://unece.org/sites/default/files/2022-07/2206_WGP26_4с_CB_Kazakhstan_Balabaeva_presentation.pdf

Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан, Караганда, 2009. – 471 с

Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды) – Москва: Юристъ. 1998. – 684с.

Лекерова, Ф.Л. Мониторинг качества приаэродромной среды в условиях цифровой трансформации бизнеса //Вестник КазАТК – № 1 (124), 2023 – С. 195-206.

Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 ж. 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) қаулысы [Электрондық ресурс] – Қолжетімділік режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2

Конституция РФ [Электронный ресурс] URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>

Климаттың өзгеруіне жаһандық ден қоюға Қазақстан Республикасының жаңартылған ұлттық үлесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 19 сәуірдегі № 313 қаулысы. – [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000313>

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 15 шілдедегі N 160 Қоршаған ортаны қорғау туралы Заңы// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000160_

Қазақстан Республикасының Экология Кодексі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі. – [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы – [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>

Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорын жүргізу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Экология, гео-логия және табиғи ресурстар министрінің м.а. 2021 жылғы 9 тамыздағы № 316 бұйрығы – [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2021/09/v2100024005.09-08-2021.rus_.docx

О цифровизации судебной системы – [Электр.ресурс]. – Режим доступа: <https://sud.gov.kz/rus/content/cifrovizaciya>

Чернов А.В. Право граждан на благоприятную окружающую среду – [Электр.ресурс]. – Режим доступа: <https://core.ac.uk/download/pdf/81662938.pdf>

2023 – 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269>

Rehman, S. ur ., & Gill, A. R. (2023). Digital Transformation, Institutional Quality, and Environmental Sustainability: Evidence from SAARC Countries. IRASD Journal of Economics, 5(2), 392–407.

Bekezhanov, D. et al. Environmental and Legal Regulation of Digitalization of Environmental Protection. Journal of Environmental Management and Tourism Vol 12 No 7 (2021) – p. 1941 – 1950.

Convention On Access To Information, Public Participation In Decision-Making And Access To Justice In Environmental Matters done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>

Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context Espoo, Finland, 25 February 1991. – [Electronic resource]. – Access mode: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-4&chapter=27&clang=_en

Framework Act on Environmental Policy [Enforcement 2023. 7. 4.] – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.law.go.kr>

La Loi relative à la lutte contre le gaspillage et à l'économie circulaire), accepté le 10 février 2020. <https://www.ecologie.gouv.fr/mise-en-oeuvre-des-lois-anti-gaspillage-economie-circulaire-et-climat-et-resilience-plusieurs-textes#:~:text=Les%20lois%20%2C2%AB%20Anti%2Dgaspillage%20pour,mod%C3%A8le%20de%20soci%C3%A9t%C3%A9%20plus%20durable.>

République française, Loi pour une République numérique du 7 octobre 2016. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORF-TEXT000033202746>

Republic of Korea, National Strategy for the Development of the Internet of Things (IoT) – [Electronic resource]. – Access mode: https://www.kistep.re.kr/boardDownload.es?bid=0032&list_no=19516&seq=6294

Sharifbaevich, R.N. (2022) Digitalization of Environmental Regulation: Legal Aspects. American Journal of Social and Humanitarian Research. – № 3(6), 374–380 p.

The Sustainable Development Goals Report 2023. Special edition: Towards a Rescue Plan for People and Planet. Ed Nations. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>

UAE, Dubai Clean Energy Strategy 2050 – [Electronic resource]. – Access mode: https://ded.ae/DED_Files/Files/Reports/rep_2018/Dubai_Clean_Energy_Strategy_2050_en.pdf

UAE, “Abu Dhabi Economic Vision 2030” – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.actvet.gov.ae/en/media/lists/elibraryld/economic-vision-2030-full-versionen.pdf>

Vlasenko, V.N., Shirobokov, A.S. (2021) Digitalization of state environmental management: Legal aspects. RUDN Journal of Law. – - № 25 (2), 601-619 p.

Yerkinbayeva, L. et al. (2021) Digitalization of Environmental Information in the Republic of Kazakhstan: Issues of Legal Regulation. Journal of Environmental Management and Tourism, v. 13, n. 1, p. 115-127,

Yerezhepkyzy, R. et al. (2017) Legal Regulation of Public Access to Information in the Field of Environmental Protection and Use of Natural Resources Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues Volume 20, Issue 2.

References

Balabaeva A.I. Dostignutyj progress Respubliki Kazahstan v procedure provedeniya obshhestvennyh slushanij v ramkah novogo Jekologicheskogo kodeksa [progress of the Republic of Kazakhstan in the procedure for conducting public services within the framework of the new Environmental Code] – [Jelektresurs]. – Rezhim dostupa: https://unece.org/sites/default/files/2022-07/2206_WGP26_4c_CB_Kazakhstan_Balabaeva_presentation.pdf

Bekezhanov, D. et al. Environmental and Legal Regulation of Digitalization of Environmental Protection. Journal of Environmental Management and Tourism Vol 12 No 7 (2021) – p. 1941 – 1950.

Bekisheva S.D. Jekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan [Ecological law of the Republic of Kazakhstan], – Karaganda, 2009. – 471 s.

Brinchuk M.M. Jekologicheskoe pravo (pravo okruzhajushhej sredy) [Environmental Law] – Moskva: Jurist#. 1998. – 684s.

Constitutcia RSFSR [Electonny resurs] [Constitution of the RSFSR] – URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>

Chernov A.V. Pravo grazhdan na blagoprijatnuju okruzhajushhujuu sredu – [Jelektresurs]. – Rezhim dostupa: <https://core.ac.uk/download/pdf/81662938.pdf>

Convention On Access To Information, Public Participation In Decision-Making And Access To Justice In Environmental Matters done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>

Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context Espoo, Finland, 25 February 1991. – [Electronic resource]. – Access mode: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-4&chapter=27&clang=_en

Klimattyng ozgeruine zhahandyq den qojuga Qazaqstan Respublikasynyng zhanhartyfran ulttyq ulesin bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Ukimetining 2023 zhylygy 19 sauirdegi № 313 qaulysy [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021 No. 400-VI.]. – [Jelektresurs]. – Qolzhetimdilik rezhimi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000313>

Cifrovizacii sudebnoj sistemy – [Jelektresurs]. – Rezhim dostupa: <https://sud.gov.kz/rus/content/cifrovizaciya>

Framework Act on Environmental Policy [Enforcement 2023. 7. 4.] – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.law.go.kr>

La Loi relative à la lutte contre le gaspillage et à l'économie circulaire), accepté le 10 février 2020. <https://www.ecologie.gouv.fr/mise-en-oeuvre-des-lois-anti-gaspillage-economie-circulaire-et-climat-et-resilience-plusieurs->

Lekerova, F.L. Monitoring kachestva priajerodromnoj sredy v uslovijah cifrovoj transformacii biznesa [monitoring the quality of priajerodromny environment in the conditions of digital transformation of business]//Vestnik KazATK – № 1 (124), 2023 – S. 195-206.

Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyng «Adilette Qazaqstannyng jekonomikalyq bagdary» atty Qazaqstan halqyna Zholdauy [address of the head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan «economic orientation of a just Kazakhstan» – [electricity.resource]]. – Qolzhetimdilik rezhimi: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-toqaevtyng-adilette-kazakstannyng-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>

Memlekettik jekologijalyq aqparat qoryn zhurgizu qagidalaryn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Jekologija, geologija zhane tabigi resurstar ministrining m.a. 2021 zhylygy 9 tamyzdary № 316 bujyrygy – [Jelektresurs]. – Qolzhetimdilik rezhimi: https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2021/09/v2100024005.09-08-2021.rus_.docx

2023 – 2029 zhyldarga amalgalan cifrlyq transformacija, aqparattyq-kommunikacijalyq tehnologijalar salasy zhane kiberquipsizdikti damytu tuzhyrymdamasyn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Ukimetining 2023 zhylygy 28 nauryzdagy № 269 qaulysy [Jelektresurs]. – Qolzhetimdilik rezhimi: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269>

Qazaqstan Respublikasynyng Konstitucijasy: 1995 zh. 30 tamyz (2022.19.09. berilgen ozgerister men tolyqtyrularymen) qaulysy [Jelektrodyq resurs] [Constitution of the Republic of Kazakhstan: resolution of August 30, 1995 (with amendments and additions made on 19.09.2022)]– Qolzhetimdilik rezhimi: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2

Qazaqstan Respublikasynyng 1997 zhylygy 15 shildedegi N 160 Qorshagan ortany korgau turaly Zangy// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000160>

Qazaqstan Respublikasynyng Jekologija Kodeksi Qazaqstan Respublikasynyng 2021 zhylygy 2 kangtardagy № 400-VI QRZ Kodeksi. – [Jelektresurs]. – Qolzhetimdilik rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>

Rehman, S. ur ., & Gill, A. R. (2023). Digital Transformation, Institutional Quality, and Environmental Sustainability: Evidence from SAARC Countries. IRASD Journal of Economics, 5(2), 392–407.

République française, Loi pour une République numérique du 7 octobre 2016. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000033202746textes#:~:text=Les%20lois%20%20C2%AB%20Anti%2Dgaspillage%20pour,mod%C3%A8le%20de%20soci%C3%A9t%C3%A9%20plus%20durable>.

Republic of Korea, National Strategy for the Development of the Internet of Things (IoT) – [Electronic resource]. – Access mode: https://www.kistep.re.kr/boardDownload.es?bid=0032&list_no=19516&seq=6294

The Sustainable Development Goals Report 2023. Special edition: Towards a Rescue Plan for People and Planet. Ed Nations. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>

Sharifbaevich, R.N. (2022) Digitalization of Environmental Regulation: Legal Aspects. American Journal of Social and Humanitarian Research. – № 3(6), 374–380 r.

Vlasenko, V.N., Shirobokov, A.S. (2021) Digitalization of state environmental management: Legal aspects. RUDN Journal of Law. – - № 25 (2), 601-619 r.

UAE, Dubai Clean Energy Strategy 2050 – [Electronic resource]. – Access mode: https://ded.ae/DED_Files/Files/Reports/rep_2018/Dubai_Clean_Energy_Strategy_2050_en.pdf

UAE, “Abu Dhabi Economic Vision 2030” – [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.actvet.gov.ae/en/media/lists/elibraryId/economic-vision-2030-full-versionen.pdf>

Yerkinbayeva, L. et al. (2021) Digitalization of Environmental Information in the Republic of Kazakhstan: Issues of Legal Regulation. Journal of Environmental Management and Tourism, v. 13, n. 1, p. 115-127,

Yerezhpykyzy, R. et al. (2017) Legal Regulation of Public Access to Information in the Field of Environmental Protection and Use of Natural Resources Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues Volume 20, Issue 2.

Авторлар туралы мәлімет:

Байдельдинов Даулет Лайыкович – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінің деканы (Алматы қ., Қазақстан, e-mail: baideldinovd@gmail.com);

Айгаринова Гүлнар Тилеухадировна – заң ғылымдарының кандидаты, асс.профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: 87012178280g@gmail.com);

Ақшатаева Жанна Байбековна – заң ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы ОҚМУ доценті (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: Akshataeva_J@mail.ru);

Рашиева Гүлнур Койшыновна (корреспондент автор) – PhD (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulnur1989@mail.ru).

Information about authors:

Baideldinov Daulet Laikovich – doctor of jurisprudence science, professor, dean of the Faculty of law of the Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: baideldinovd@gmail.com);

Aigarinova Gulnar Tileukhadirovna – candidate of jurisprudence science, ass.Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: 87012178280g@gmail.com);

Akshataeva Zhanna Baibekovna – candidate of jurisprudence science, associate professor of SKSU named after M. Auezov (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: Akshataeva_J@mail.ru);

Rasheva Gulnur Koishynovna (corresponding author) – PhD (Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulnur1989@mail.ru).

Тіркелді: 8 желтоқсан, 2023 ж.

Қабылданды: 29 ақпан, 2024 ж.

К.А. Бакишев^{1*}, **А.К. Алихан²**

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза, Казахстан, г. Караганда

²АО «QARMET», Казахстан, г. Караганда

*e-mail: bakishev@yahoo.com

ТРАВМАТИЗМ ПРИ ВЕДЕНИИ ГОРНЫХ ИЛИ СТРОИТЕЛЬНЫХ РАБОТ: СОСТОЯНИЕ, ДИНАМИКА, ПРОГНОЗ

В статье проводится криминологический анализ производственного травматизма при ведении горных и строительных работ в Казахстане за пять лет (с 2018 по 2022 годы). Авторы с применением методов анализа абсолютных и относительных статистических показателей несчастных случаев на производстве, а также метода экстраполяции оценивают современное состояние и динамику несчастных случаев, повлекших смерть и травмы людей, предпринимают попытку определить дальнейшие тенденции производственного травматизма в горной и строительной отраслях экономики. На основании проведенного исследования они констатируют, что картина травматизма при ведении горных и строительных работ в стране в целом складывается неблагоприятная. Общее количество пострадавших при ведении горных работ за пять лет возросло, превысив показатель 2018 г. на 45,04 %. Коэффициент частоты травматизма при ведении строительных работ увеличился до 1,393, прирост составил 116,30 %. Показатель скрытого травматизма в горной отрасли экономики составляет в среднем 15,2:1, в строительной отрасли – 5,1:1, что многократно превышает соответствующий показатель большинства развитых стран Европы и США. В этой связи авторы формулируют предложения в целях совершенствования системы охраны труда и минимизации последствий несчастных случаев.

Ключевые слова: безопасность труда, охрана труда, горные работы, строительные работы, производственный травматизм, профилактика травматизма.

K.A. Bakishev^{1*}, A.K. Alikhan²

¹Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan, Karaganda

²JSC «QARMET», Kazakhstan, Karaganda

*e-mail: bakishev@yahoo.com

Injuries during mining or construction work: condition, dynamics, prognosis

The article provides a criminological analysis of industrial injuries during mining and construction work in Kazakhstan for five years (from 2018 to 2022). Using methods of analysing absolute and relative statistical indicators of industrial accidents, as well as the method of extrapolation, the authors assess the current state and dynamics of accidents that caused death and injury to people and attempt to determine further trends in occupational injuries in the mining and construction sectors of the economy. Based on the research, they state that the picture of traumatism in the conduct of mining and construction works in the country is unfavourable. The total number of victims of mining operations has increased over five years, exceeding the figure in 2018 by 45.04 %. The injury rate during construction work increased to 1,393 or 116.30 %. The indicator of hidden injuries in the mining sector of the economy averages 15.2:1, and in the construction industry – 5.1:1, which is many times higher than the corresponding indicator of most developed countries in Europe and the United States. In this regard, the authors formulate proposals to improve the occupational safety system and minimise the consequences of accidents.

Key words: occupational safety, occupational safety, mining, construction work, occupational injury, injury prevention.

К.А. Бакишев^{1*}, А.К. Әлихан²

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.

²»QARMET» АҚ, Қазақстан, Қарағанды қ.

*e-mail: bakishev@yahoo.com

Тау-кен немесе құрылыс жұмыстарын жүргізу кезіндегі жарақаттану: жағдайы, динамикасы, болжамы

Мақалада бес жыл ішінде (2018 жылдан 2022 жылға дейін) Қазақстанда тау-кен және құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде өндірістік жарақаттануға криминологиялық талдау жүргізіледі. Авторлар өндірістегі жазатайым оқиғалардың абсолютті және салыстырмалы статистикалық көрсеткіштерін талдау әдістерін, сондай-ақ экстраполяция әдісін қолдана отырып, адамдардың өлімі мен жарақаттануына әкеп соққан жазатайым оқиғалардың қазіргі жағдайы мен динамикасын бағалайды, экономиканың тау-кен және құрылыс салаларындағы өндірістік жарақаттанудың одан әрі тенденцияларын анықтауға тырысады. Зерттеу негізінде олар тау-кен және құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде жарақаттанудың көрінісі тұтастай алғанда елде қолайсыз болып жатқанын айтады. Тау-кен жұмыстарын жүргізу кезінде зардап шеккендердің жалпы саны бес жыл ішінде өсіп, 2018 жылғы көрсеткіштен 45,04 % асып түсті. Құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде жарақат алу жиілігінің коэффициенті 1,393-ке дейін өсті, өсім 116,30 % құрады. Экономиканың тау-кен саласындағы жасырын жарақаттану көрсеткіші орта есеппен 15,2:1, құрылыс саласында – 5,1:1 құрайды, бұл Еуропа мен АҚШ-тың көптеген дамыған елдерінің тиісті көрсеткішінен бірнеше есе асып түседі. Осыған байланысты авторлар еңбекті қорғау жүйесін жетілдіру және жазатайым оқиғалардың салдарын азайту мақсатында ұсыныстар тұжырымдайды.

Түйін сөздер: еңбек қауіпсіздігі, еңбекті қорғау, тау-кен жұмыстары, құрылыс жұмыстары, өндірістік жарақаттану, жарақаттанудың алдын алу.

Введение

Согласно п. 2 статьи 24 Конституции Республики Казахстан, каждый имеет право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены. Поэтому создание безопасных условий труда и снижение производственного травматизма является одной из ключевых задач государства. Для ее успешного решения Правительство РК прилагает определенные усилия. Так, в последнее десятилетие были приняты Трудовой кодекс РК, Межгосударственный стандарт ГОСТ 12.0.230-2007 «Система стандартов безопасности труда. Системы управления охраной труда», Дорожная карта по снижению производственного травматизма и рабочих мест с вредными условиями труда в Республике Казахстан на 2019 – 2023 годы, ратифицирована Конвенция об основах, содействующих безопасности и гигиене труда (Конвенция 187). В 2020 году Казахстан заключил с Международной ассоциацией социального обеспечения (МАСО) Меморандум о взаимопонимании и сотрудничестве по продвижению Концепции «Нулевого травматизма – Vision Zero»¹, в пред-

приятия страны активно внедряются стандарты по безопасности и охране труда, институт народного контроля. Существенному обновлению подверглась система норм об ответственности за правонарушения в сфере охраны труда в уголовном и административном законодательстве.

Эти и другие комплексные меры, по замыслу законодателя, позволят эффективно обеспечивать конституционные права граждан на безопасные условия труда, охрану их жизни и здоровья. По заявлению Министерства труда и социальной защиты населения РК, за последние 5 лет (2018-2022 гг.) количество пострадавших на производстве уменьшилось на 6,5 % (с 1568 чел. до 1465 чел.), количество погибших на 8,4 % (с 220 чел. до 203 чел.), коэффициент частоты несчастных случаев до 0,44 на 1000 работающих (Брифинг председателя Комитета труда и социальной защиты МТСЗН РК). Следует отметить, что этот показатель в ходе реализации Концепции безопасного труда к 2030 г. планируется снизить до 0,30 (Концепция безопасного труда в Республике Казахстан до 2030 года).

Однако, несмотря на позитивную динамику отдельных показателей, статистика

¹ Концепция «Нулевого травматизма» (Vision Zero) была запущена в Сингапуре 4 сентября 2017 года на XXI Всемирном конгрессе по безопасности и гигиене труда. Она основана на убежденности в том, что все несчастные

случаи на производстве можно предотвратить и что компании и партнеры обязаны обеспечивать три базовые ценности – охрану здоровья, безопасность и благополучие работников.

производственного травматизма, особенно в промышленных регионах страны, не претерпела существенных изменений. Согласно данным Бюро национальной статистики РК, на производстве ежегодно продолжают гибнуть и получать увечья более двух тысяч работников. Наибольшее количество пострадавших на предприятиях горно-металлургического комплекса, обрабатывающей и строительной отраслей. Достаточно вспомнить трагедии, произошедшие 3 ноября 2022 г. на шахте имени Ленина в г. Шахтинске и 28 октября 2023 г. на шахте имени Костенко в г. Караганде, когда в результате взрыва метана погибло более 51 горняков. Ввиду отсутствия нормальных условий труда работников ежегодно регистрируется до 500 случаев первично выявленных профзаболеваний, которые, по всей вероятности, относятся к причинам низкой продолжительности жизни населения². По итогам 2022 г. материальные последствия несчастных случаев, включая выплату единовременных пособий, выплаты по листкам нетрудоспособности, достигли 4,1 млрд. тенге против 2,6 млрд. тенге в 2021 г., прирост составил 55,8 %. В расчёте на одного пострадавшего общая сумма выплат достигла 1,7 млн. тенге (О травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваний в Республике Казахстан (2022 г.)).

Таким образом, социально-экономические и политические преобразования в республике наряду с позитивными моментами сопровождаются высоким уровнем производственного травматизма, профессиональной заболеваемости и массовыми нарушениями трудовых прав работников. В этой связи Глава государства К.-Ж. Токаев в своем Послании народу Казахстана признал производственный травматизм крайне острой проблемой и поручил правительству до конца 2023 г. принять Концепцию безопасного труда до 2030 г. (Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 1 сентября 2020 года). Вышеуказанные обстоятельства объясняют актуальность, теоретическую и практическую значимость обеспечения безопасности и охраны труда на производстве, определяют необходимость глубокого и всестороннего исследования этого негативного

социального явления с учетом действующего национального законодательства и практики его применения.

Цель, задачи и методы исследования

Цель исследования: оценить современное состояние безопасности и охраны труда в горной и строительной отраслях экономики Казахстана. Для этого следует решить следующие задачи: а) проанализировать состояние и динамику несчастных случаев, повлекших смерть и травмы, при ведении горных и строительных работ за 2018-2022 гг., повлекших смерть и травмы; б) используя абсолютные и относительные показатели, определить дальнейшие тенденции производственного травматизма; в) на основании полученных результатов сформулировать предложения для совершенствования системы охраны труда и минимизации последствий несчастных случаев. Для выполнения поставленных задач в процессе исследования использовались теоретические и эмпирические научные методы. Анализ динамики смертности и травматизма на производстве и прогноз проводился с применением методов анализа абсолютных и относительных статистических показателей, исследования объекта во времени (ретроспектива) и экстраполяции. Коэффициент частоты производственного травматизма, коэффициент частоты несчастных случаев со смертельным исходом и коэффициент тяжести травматизма рассчитывались по следующим формулам:

а) $Kч = 1000 \times T / C$, где T – количество пострадавших, включая смертельные исходы; C – среднесписочный состав предприятия;

б) $Kл = 1000 \times Л / C$, где $Л$ – количество пострадавших со смертельным исходом; C – среднесписочный состав предприятия;

в) $Kт = Д / T$, где $Д$ – число дней временной нетрудоспособности, вызванной несчастными случаями на производстве; T – количество несчастных случаев.

Использование данных коэффициентов объясняется тем, что «один частный индикатор – $Kч$ не может описать меру величины (меру процесса), и давать оценку состояния и динамики развития всей системы без изучения ее отдельных свойств с указанием численных значений величин. Только с помощью изучения индексов всех качественных показателей травмобезопасности можно судить об уровне

² По данным ВОЗ в 2019 году, в Казахстане средняя продолжительность жизни женщин составляет 77,6 лет, мужчин – 70 лет, а республика занимает 88 место в рейтинге стран мира.

эволюции системы в целом, и дать оценку влияния изменения структуры какого-либо явления на величину динамики этого явления» (Хадарцев, Панарин, Кашинцева, Маслова, Митюшкина 2019: 91).

Исследование

Охрана труда – это система обеспечения безопасности жизни и здоровья работников в процессе трудовой деятельности, включающая в себя правовые, социально-экономические, организационно-технические, санитарно-эпидемиологические, лечебно-профилактические, реабилитационные и иные мероприятия и средства (п. 32 ст. 1 Трудового

кодекса РК). Оценка ее текущего состояния посредством анализа статистических данных прошлых лет позволяет определить реальные масштабы производственного травматизма и его социально-экономические последствия, предсказать его возможные изменения, тенденции и закономерности в будущем. Далее, на основе полученных результатов необходимо разработать комплекс мер, направленный на предупреждение несчастных случаев и минимизацию их последствий, исключение профессиональных рисков на рабочих местах. Ретроспективный анализ динамики смертности и травматизма при ведении горных или строительных работ в Казахстане за 5 лет (2018-2022 гг.) показал следующие результаты.

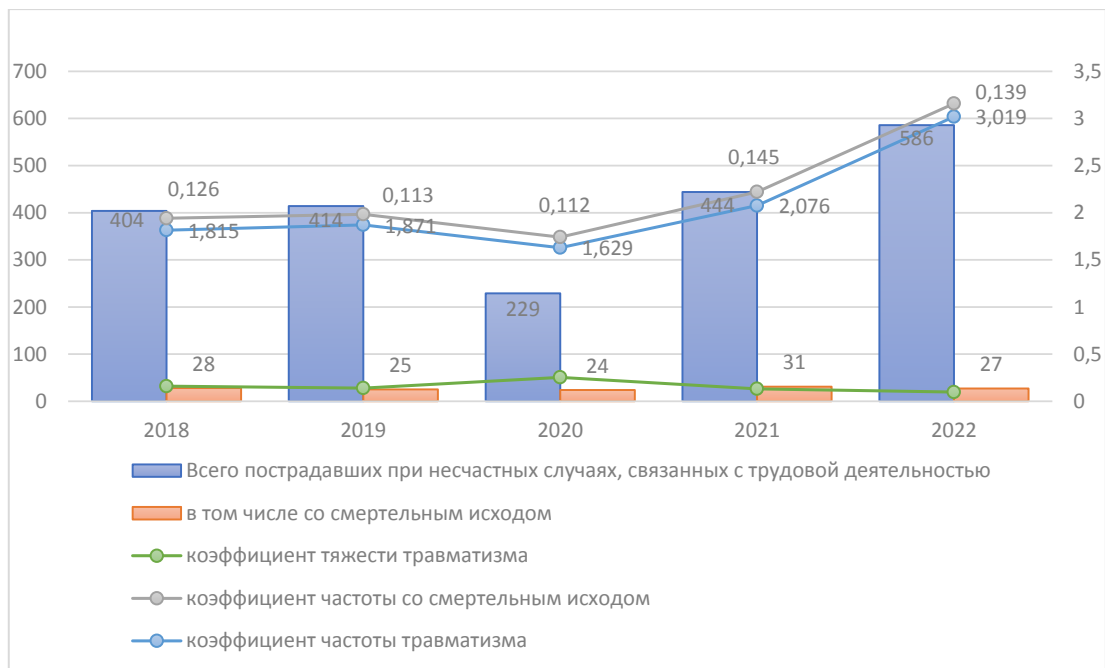

Диаграмма 1 – Динамика травматизма при ведении горных работ за 2018-2022 гг.

Как видно из представленного динамического ряда, идет постепенный рост абсолютных и относительных показателей травматизма при ведении горных работ. За последние пять лет пик его пришелся на 2021 г., общее число пострадавших значительно возросло (на 182 человека), превысив показатель 2018 г. на 45,04 %. Коэффициент частоты травматизма составил 3,019 (прирост 66,33 %), коэффициент частоты травматизма со смертельным исходом 0,139 (прирост 10,31 %). Всего при ведении

горных работ в Казахстане стабильно погибает в среднем 27 человек. Обращает на себя внимание сумма материальных последствий несчастных случаев, которая за эти годы возросла в семь раз (с 592 750,7 тенге до 4 237 523,1 тенге), при этом коэффициент тяжести травматизма, напротив, снизился с 32,0 до 19,5.

Что касается динамики травматизма при ведении строительных работ, то она в анализируемый период выглядит следующим образом.

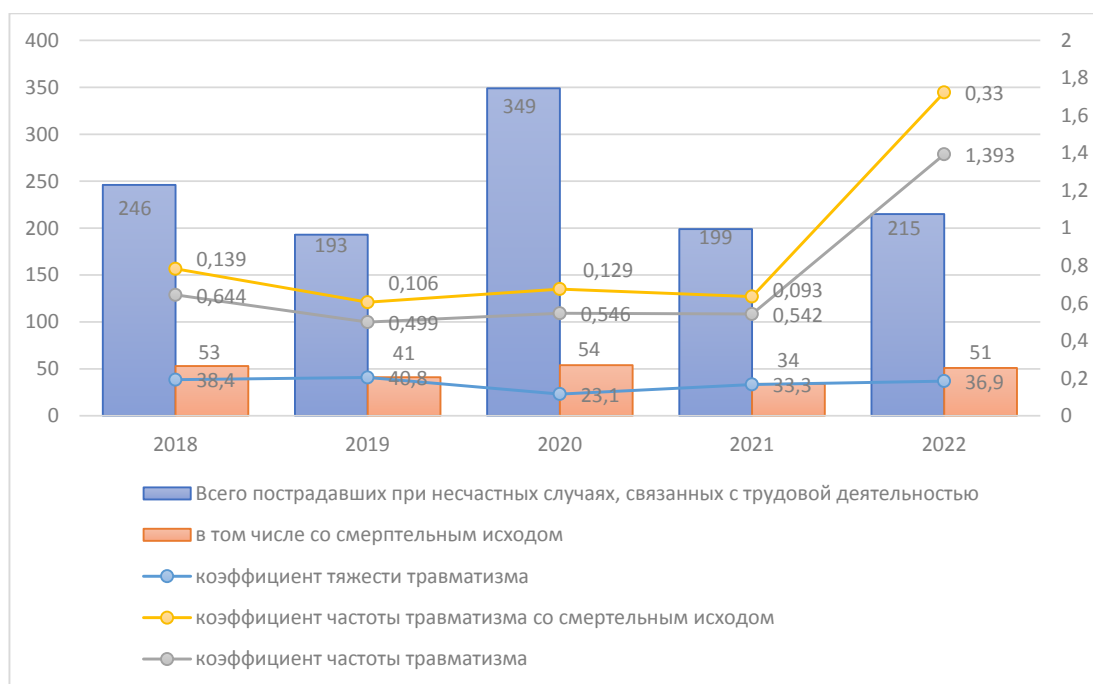

Диаграмма 2 – Динамика травматизма при ведении строительных работ за 2018-2022 гг.

Как видим, абсолютные показатели травматизма при ведении строительных работ носят скачкообразный характер за счет подъема и снижения зарегистрированных несчастных случаев. Своего пика этот показатель достиг в 2020 г.: тогда пострадало 349 человек против 193 человек в 2019 г., прирост составил 80,82 %. В том же году зафиксировано наибольшее количество погибших (54 человека), наименьшее их количество (34 человека) приходится на следующий 2021 г. Всего за последние пять лет количество пострадавших при ведении строительных работ снизилось на 31 человека или на 12,24 %, количество погибших – на 2 человека или на 3,77 %. Однако, увеличились относительные показатели: коэффициент частоты травматизма (до 1,393 или на 116,30 %) и коэффициент частоты травматизма со смертельным исходом (до 0,330 или на 137,41 %). При этом обращают на себя внимание следующие факты: а) в 2022 г. количество пострадавших в сравнении с 2021 г. уменьшилось на 16 человек, но на 17 человек (т. е. в 1,5 раза) увеличилось количество погибших. Это свидетельствует о неуклонном нарастании смертельных случаев травматизма в строительной отрасли экономики. Ежегодно на стройке погибает в среднем не менее 46 человек; б) за анализируе-

мый период коэффициент тяжести травматизма снизился с 38,4 до 36,9, но при этом значительно (на 926,45 %) возрос размер материальных последствий несчастных случаев – с 141 960,2 тенге до 1 457 157,8 тенге.

На неблагоприятную ситуацию в сфере охраны труда указывают также результаты анализа удельного веса травматизма при ведении горных или строительных работ в общем производственном травматизме. Они показали, что удельный вес в среднем составляет 30,04 %. При этом в 2022 г. он был равен 32,71 % против 30,09 % в 2018 г., прирост составил 8,71 % (см. таблицу 1). Для сравнения – в 2010 г. этот показатель составлял 13,21 %, т. е. за 12 лет он возрос на 147,61 %, что вызывает обоснованную тревогу.

Анализ степени тяжести полученной травмы показал, что в горных предприятиях чаще всего получают тяжелую травму (в среднем 132 человека) и травму средней степени тяжести (в среднем 92 работника), реже травму легкой степени тяжести (в среднем 20 человек). В строительных предприятиях чаще всего получают тяжелую травму (в среднем 101 человек), значительно реже легкую травму (в среднем 33 человека) и травму средней степени тяжести (в среднем 22 человека) (см. таблицу 2).

Таблица 1 – Удельный вес травматизма при ведении горных и строительных работ в общем производственном травматизме за 2018-2022 гг.

Основные показатели	Годы				
	2018	2019	2020	2021	2022
Общее количество пострадавших на производстве, чел.	2160	2111	2033	2133	2449
Общее количество пострадавших при ведении горных и строительных работ, чел.	650	607	578	643	801
Удельный вес травматизма при ведении горных и строительных работ, в %:	30,09	28,75	28,53	30,15	32,71

Таблица 2 – Распределение степени тяжести травмы в горной и строительной отраслях промышленности

Степени тяжести травмы в горной отрасли	Годы				
	2018	2019	2020	2021	2022
Легкая	109	99	66	72	112
Средняя	10	25	15	26	26
Тяжелая	131	130	133	137	128
Степени тяжести травмы в строительной отрасли	Годы				
	2018	2019	2020	2021	2022
Легкая	39	32	27	33	34
Средняя	28	22	22	16	23
Тяжелая	117	91	112	102	84

В профилактическом плане важным показателем являются данные о численности пострадавших, в том числе со смертельным исходом, на предприятиях государственной и частной собственности. Они представляют более полную картину о производственном травматизме с учетом специфики отрасли и региона. Как показал анализ, наибольшее количество пострадавших приходится на предприятия, находящиеся в частной и иностранной собственности – 79,72 % (см. таблицу 3).

Анализ также показал, что наибольшее количество пострадавших приходится на крупные и средние предприятия как горной, так и строительной отрасли промышленности, в которых ежегодно погибает или получает ранения в среднем 425 человек. На малых предприятиях горной отрасли ежегодно получают травмы или гибнут в среднем 14 человек, в строительной отрасли 90 человек (см. таблицу 4).

В разрезе регионов Казахстана наиболее высокий уровень производственного травматизма при ведении горных или строительных работ традиционно отмечается в Карагандинской об-

ласти (1,236), Восточно-Казахстанской области (0,863), Павлодарской области (0,525) и Актобинской области (0,518). Эти цифры в несколько раз превышают коэффициент частоты травматизма в целом по республике (0,408). Характерно, что аналогичные результаты получили исследователями общего производственного травматизма в Казахстане, но предыдущего десятилетия (2003-2012 гг.). Так, отмечая снижение его показателей, они в то же время установили отрицательную динамику его уровня на фоне стабильно выявляемых фактов смерти работников, которая составила 11 % от числа пострадавших. При этом высокий уровень производственного травматизма и профессиональной патологии был зарегистрирован именно в тех же вышеуказанных промышленных регионах страны, и это, как подчеркнули авторы, при профилактических мерах, направленных на снижение несчастных случаев (Баймуратова, Тьесова-Бердалина, Адырбекова 2017:77). Это означает, что действующая национальная система охраны труда в настоящее время не эффективна и потому требует серьезной корректировки.

Таблица 3 – Численность пострадавших, в том числе со смертельным исходом, на предприятиях государственной и частной собственности

Основные показатели	Годы				
	2018	2019	2020	2021	2022
Число пострадавших на предприятиях госсобственности, чел.	357	352	341	324	413
Число пострадавших на предприятиях частной собственности, чел.	1367	1379	1325	1394	1544
Число пострадавших на предприятиях иностранной собственности, чел.	436	380	278	415	492

Таблица 4 – Количество пострадавших на крупных, средних и малых предприятиях горной и строительной отрасли промышленности

Основные показатели	Годы				
	2018	2019	2020	2021	2022
Количество пострадавших на крупных и средних предприятиях горной отрасли, чел.	388	406	341	421	571
Количество пострадавших на малых предприятиях горной отрасли, чел.	16	8	8	23	15
Количество пострадавших на крупных и средних предприятиях строительной отрасли, чел.	145	116	137	106	128
Количество пострадавших на малых предприятиях строительной отрасли, чел.	101	77	92	93	87

Для правильной оценки и получения объективного представления об уровне травматизма в горной и строительной промышленности крайне важно сравнить полученные результаты с аналогичными показателями в зарубежных странах. Дело в том, что причиной заявленного работодателем снижения показателей уровня производственного травматизма может быть сокрытие полученной работником травмы (преимущественно, легкой и средней степени тяжести). Наше предположение подтверждают результаты анализа соотношения травм со смертельным исходом к общему числу пострадавших на производстве. Как видно из таблицы 6, в странах ЕС этот показатель в среднем колеблется от 1:600 до 1:1990. Например, в Швеции он составляет 1:710, Франции – 1:1215, Германии – 1:1931, Дании – 1:1827. Исследователи подчеркивают, что это соотношение для стран Европы достаточно устойчиво ввиду высокой степени безопасности производства и строгого учета каждого инци-

дента на рабочем месте. В то же время в Казахстане этот показатель равен 1:11, указывая на то, что уровень летального травматизма (0,038) в 4 раза превышает соответствующий показатель большинства стран ЕС и США³.

Следует подчеркнуть, что степень сокрытия травм работников напрямую зависит от отрасли экономики. По нашим данным, в горной промышленности показатель скрытого травматизма в среднем составляет 15,2:1, а в строительной 5,1:1. Объясняется это различным уровнем системы безопасности и охраны труда: исследования показывают, что в традиционно травмоопасных производствах она действует намного эффективнее, обеспечивая достоверность предоставляемых данных о пострадавших на рабочем месте.

³ По экспертным оценкам высокая частота смертельных НС и высокий уровень сокрытия несмертельных НС отмечается преимущественно для стран бывшего СССР.

Таблица 5 – Производственный травматизм в странах ближнего и дальнего зарубежья на 1000 работающих (Statistics on safety and health at work 2022)

Страна	Не смертельные профессиональные травмы на 1000 работников	Смертельные профессиональные травмы на 1000 работников	Соотношение погибших к общему количеству травмированных
Узбекистан	0,36	0,10	1:4
Кыргызстан	0,22	0,041	1:5
Монголия	0,25	0,045	1:6
Казахстан	0,41	0,038	1:11
Беларусь	0,51	0,029	1:18
Россия	1,30	0,06	1:22
США	9,0	0,053	1:170
Италия	13,13	0,024	1:547
Швеция	7,10	0,01	1:710
Великобритания	7,604	0,008	1:760
Франция	31,60	0,026	1:1215
Дания	18,27	0,01	1:1827
Испания	33,53	0,018	1:1863
Германия	19,306	0,01	1:1931

Другой важный показатель реального состояния охраны труда на производстве, в том числе в горной и строительной отрасли промышленности, — это коэффициент тяжести травматизма, который Международная организация труда (МОТ) рекомендует использовать для сравнения уровней скрытого и официально регистрируемого производственного травматизма⁴. Анализ показал, что при увеличении частоты травматизма за 2018-2022 гг. снизилась его тяжесть, средняя продолжительность нетрудоспособности одного пострадавшего из-за несчастного случая в горной промышленности с 32 дней снизилась до 19,5 дней, в строительной отрасли – с 38,4 дней до 36,9 дней. При этом выплаты единовременных пособий в расчете на одного пострадавшего при ведении горных работ возросли на 48,50 %, при ведении строительных работ на 507,29 %. В то же время в США и Германии значения коэффициента тяжести травматизма находятся на уровне 6 и 5 дней нетрудоспособности. Следовательно, в Казахстане регистрируются, преимущественно, тяжелые, групповые и смертельные травмы, которые невозможно укрыть. Вывод подтверждает также рост количества работников, занятых тя-

желым физическим трудом – 94,3 тыс. человек в 2020 г. против 85,2 тыс. человек в 2018 г. Из 1,6 млн. работников во вредных и опасных условиях труда работают 375 тыс. человек (22,8 %). Таким образом, снижение официально регистрируемого уровня производственного травматизма при одновременном росте доли лиц, работающих во вредных и опасных условиях труда, на тяжелых работах дает веские основания полагать, что значительная часть несчастных случаев на производстве скрывается от регистрации и учета. Стоит также отметить, что увеличение выплат единовременных пособий по причине производственной травмы, кроме этого, является одним из объективных показателей низкой эффективности финансирования мер по улучшению безопасных условий труда. В этой связи заявляемое Министерством труда и социальных отношений РК снижение абсолютных показателей уровня производственного травматизма не должно создавать иллюзию складывающегося благополучия в сфере охраны труда.

Почему производственные травмы скрываются от учета? Как объясняет Г.В. Радионов, «работодатель понимает, что в соответствии с Законом Республики Казахстан от 7 февраля 2005 г. № 30 «Об обязательном страховании работника от несчастных случаев при исполнении им трудовых (служебных) обязанностей» (ст. 18) вред, причиненный жизни и здоровью

⁴ Для объективной оценки вероятного общего числа пострадавших на производстве в странах с плохим учетом МОТ рекомендует использовать отношение общего числа травм к 1 случаю гибели, равное 500-1000:1.

работника, включает в себя включает в себя материальное выражение вреда, связанного с его смертью или с установлением ему степени утраты профессиональной трудоспособности, за исключением вреда, связанного с временной нетрудоспособностью работника. То есть работодатель обязан выплатить возмещение вреда во всех случаях, кроме смерти пострадавшего или получения работником в результате травмы инвалидности. Поэтому работодателю невыгодно проводить официальное расследование несчастного случая» (Радионов, 2018:5). Многие работодатели стараются скрыть полученную травму из-за рисков административной или уголовной ответственности. Нередко о несчастном случае не сообщают сами работники в целях сохранения своего рабочего места, особенно если они нелегальные гастарбайтеры⁵. В итоге сокрытие несчастных случаев узаконивает стратегию обвинений жертв, то есть возложение ответственности за производственный травматизм на отдельных лиц, а не на характер рабочего места, рабочие процессы, управление, культуру отрасли или сектора и т. д. Отсюда вытекает проблема неправильного представления о реальных масштабах производственного травматизма.

Отметим, что сокрытие несчастных случаев на производстве в Казахстане до 2015 г. имело распространенный характер. Например, только в 2014 году работодатели пытались скрыть от учета более 2,5 тыс. таких случаев, в этой связи национальный законодатель был вынужден ввести административную ответственность за несообщение о факте несчастного случая, связанном с трудовой деятельностью (ст. 96 КоАП). В итоге таких нарушений стало значительно реже, но они все еще продолжают выявляться. По нашим подсчетам, с 2015 по 2020 гг. в Казахстане было зарегистрировано 386 фактов несообщения о несчастном случае работодателями и уполномоченными государственными органами в области охраны труда и здравоохранения⁶. Анализ пока-

⁵ Согласно официальной статистике, более половины иностранной рабочей силы (ИРС) приходится на 5 стран: Китай (3,7 тыс. человек), Узбекистан (1,7 тыс. человек), Турцию (1,6 тыс. человек), Индию (1,1 тыс. человек) и Великобританию (930 человек). До пандемии коронавируса в стране находилось около миллиона мигрантов из Центральной Азии, значительная часть которой работает нелегально для частных работодателей, избегая уплаты налогов, используя свое безвизовое пребывание.

⁶ Кодекс РК об административных правонарушениях, кроме того, предусматривает ответственность за сокрытие факта аварии, инцидента на опасном производственном объекте (ч. 3 ст. 298), однако сведения о таких правонару-

зал, что наименьшее занижение сведений о тяжелых травмах (в среднем 15,2:1) отмечается в горнодобывающей отрасли промышленности, в то время как в строительной отрасли показатель скрытого травматизма в среднем составляет 5,1:1. Только в 2022 г. соотношение общего числа пострадавших к численности погибших от несчастного случая при ведении горных работ составило 21,7:1, а при ведении строительных работ – 4,2:1. Объясняется это возможно тем, что в традиционно травмоопасных видах производства лучше налажена организация охраны труда и действует система управления рисками, что позволяет получить достоверную характеристику об условиях труда, в отличие от других отраслей промышленности.

Таким образом, проведенный анализ подтвердил наше предположение о том, что официально регистрируемые цифры в целом ряде случаев являются недостоверными: полученные травмы (преимущественно легкие и средней тяжести), как правило, скрываются работодателями (из-за нежелания возмещать причиненный вред пострадавшему, боязни правовой ответственности и др.) либо самими пострадавшими (в целях сохранения рабочего места). Массовое сокрытие несчастных случаев, регистрацию преимущественно тяжелых, групповых и смертельных травм на производстве и необходимость совершенствования системы регистрации и анализа несчастных случаев отмечают в своих трудах и многие зарубежные исследователи. В частности, они указали, что сокрытие несчастных случаев препятствует объективной оценке о состоянии охраны труда, принятию обоснованных управленческих решений и адекватных превентивных мер (Тихонова, 2019: 142). Кроме того, вследствие недостатков методологической базы и государственной системы учета и регистрации сокрытый риск получения травмы латентно переносится на других работников, делая их труд более опасным (Хадарцев, Панарин, Кашинцева, Маслова, Митюшкина 2019: 92). Эти причины не позволяют получить криминологическую картину смертности и травматизма работников в полном объеме, оценить реальный размер причиняемого ими социально-экономического ущерба, выявить объективные причинно-следственные связи и разработать адекватные и эффективные меры предупреждения. Таким образом, выявле-

нения в официальных статистических отчетах отдельно не отражаются ввиду неудачной конструкции статьи.

ние скрытого травматизма на производстве и его реальных масштабов в современных условиях приобретает особую актуальность. Не случайно массовому сокрытию несчастных случаев, регистрации преимущественно тяжелых, групповых и смертельных травм на производстве и необходимости совершенствования системы регистрации и анализа несчастных случаев отмечают в своих трудах многие зарубежные исследователи (Карначев, 2019: 118), (Sawano, 2020: 4).

Выводы и заключение

На основании проведенного анализа приходим к следующим выводам:

- на производстве страны ежегодно гибнут и получают увечья более двух тысяч работников. В разрезе отраслей экономики наибольшее количество пострадавших отмечается на предприятиях горно-металлургического комплекса и строительной отраслей экономики;

- в период с 2018-2022 годы общее количество пострадавших при ведении горных работ возросло на 182 человека, превысив абсолютный показатель 2018 г. на 45,04 %. Коэффициент частоты травматизма составил 3,019 (прирост 66,33 %), коэффициент частоты травматизма со смертельным исходом 0,139 (прирост 10,31 %). Ежегодно при ведении горных работ стабильно погибает в среднем 27 человек;

- количество пострадавших при ведении строительных работ за этот же период снизилось на 31 человека (или на 12,24 %), однако увеличились относительные показатели: коэффициент частоты травматизма до 1,393 (прирост составил 116,30 %), коэффициент частоты травматизма со смертельным исходом до 0,330 (прирост составил 137,41 %). Ежегодно при ведении строительных работ стабильно погибает в среднем 47 человек;

- коэффициент тяжести травматизма при ведении горных работ с 32,0 снизился до 19,5, при ведении строительных работ снизился на 3,90 % и составил 36,9. При этом возросли выплаты единовременных пособий в расчете на одного пострадавшего: при ведении горных работ на 48,50 %, при ведении строительных работ на 507,29 %;

- удельный вес травматизма при ведении горных и строительных работ в общем производственном травматизме за пять лет возрос на 8,71 %, а с 2010 г. – на 147,61 %, что свиде-

тельствует о неблагоприятной ситуации в сфере охраны труда. В настоящее время удельный вес травматизма при ведении указанных видов работ в среднем составляет 30,04 %;

- при ведении горных работ чаще всего получают тяжелую травму (в среднем 132 работника) и травму средней степени тяжести (в среднем 92 работника), значительно реже травму легкой степени тяжести (в среднем 20 работников). При ведении строительных работ чаще получают тяжелую травму (в среднем 101 человек), значительно реже травму легкой степени тяжести (в среднем 33 человека) и средней степени тяжести (в среднем 22 человека);

- наибольшее число пострадавших при ведении горных и строительных работ приходится на крупные и средние предприятия: там погибает или получает ранения в среднем 425 человек. На малых предприятиях горной отрасли экономики получают травмы или гибнут в среднем 14 человек, в строительной отрасли в среднем 90 человек;

- наиболее высокий уровень производственного травматизма традиционно отмечается в промышленных регионах страны: в Карагандинской области (коэффициент частоты 1,236), Восточно-Казахстанской области (0,863), Павлодарской области (0,525) и Актюбинской области (0,518). Наименьший уровень травматизма в г. Алматы (0,129);

- показатель скрытого травматизма в горной отрасли экономики составляет в среднем 15,2:1, в строительной отрасли – 5,1:1. Эти цифры многократно превышают соответствующие показатели большинства развитых стран Европы и США.

В профилактическом плане повышенный интерес представляет экстраполяция представленного ранее динамического ряда данных о травматизме при ведении горных работ до 2025 г. Она показала линию тренда с повышением числа пострадавших до 681 человека. Высока также вероятность, что этот показатель в 2023 г. может увеличиться до 586 человек, в 2024 г. – до 826, в 2025 г. – до 939 человек. Коэффициент частоты травматизма в 2025 г. может составить 3,611. Характерно, что показатели высокой и низкой вероятности коэффициента колеблются в пределах от 4,43 до 2,79 соответственно (см. диаграммы 3 и 4).

Иная картина наблюдается при экстраполяции динамического ряда данных о травматизме при ведении строительных работ (см. диаграммы 5 и 6).

Диаграмма 3 – Прогноз травматизма при ведении горных работ

Диаграмма 4 – Прогноз коэффициента частоты травматизма при ведении горных работ.

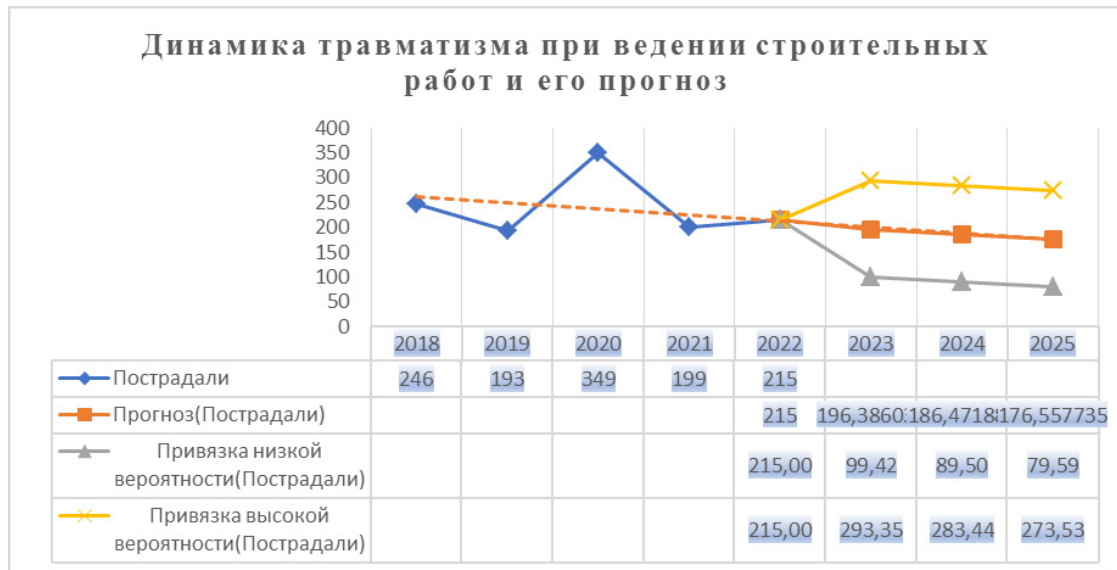

Диаграмма 5 – Прогноз травматизма при ведении строительных работ.

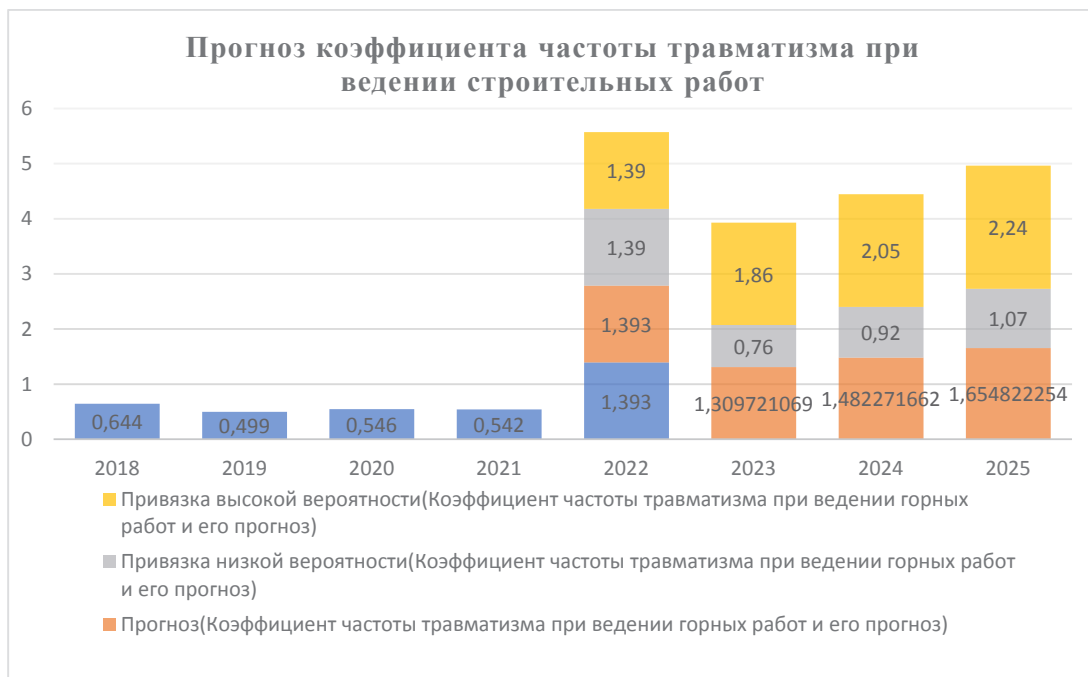

Диаграмма 6 – Прогноз коэффициента частоты травматизма при ведении горных работ.

Как видим, линия тренда направлена на понижение числа пострадавших от несчастного случая при ведении строительных работ до 176 человек к 2025 году. В то же время высока вероятность, что в 2023 году этот показатель будет колебаться в пределах 293 человек, в 2024 году – в пределах 284 человек, а в 2025 году – в пределах 274 человек. Что касается прогно-

за коэффициента частоты травматизма, то он показал вероятность его роста до 1,654 к 2025 году. Существует высокая вероятность, что эти цифры будут колебаться в пределах от 1,07 до 2,24. Наш пессимистический вывод подкрепляет также динамика общего производственного травматизма, частью которой является травматизм в горной и строительной отрасли эконо-

мики. Ее статистическая картина в 2022 году сложилась следующим образом: коэффициент частоты травматизма – 0,44; коэффициент частоты травматизма со смертельным исходом – 0,037; коэффициент тяжести травматизма – 26,5. На этом фоне слишком оптимистичным представляется заявление Министерства труда и социальной защиты населения РК о том, что к 2025 г. ожидается снижение коэффициента частоты несчастных случаев до 0,20 на 1000 работающих [1]. Следует подчеркнуть, что наш негативный прогноз может оправдаться лишь в том случае, если социально – экономические, политические, нравственные и другие процессы в государстве, обществе останутся более или менее неизменными ближайшие годы.

Таким образом, полученные результаты исследования показывают, что картина травматизма в сфере горных и строительных работ в Казахстане в целом складывается неблагоприятная ввиду очевидных недостатков в системе организации безопасности и охраны труда, профилактики несчастных случаев на производстве, которые необходимо срочно устранять. Какие же превентивные меры можно предпринять для ощутимого снижения травматизма при ведении горных и строительных работ? Решение этой задачи видится в разработке более эффективной стратегии профилактики с учетом полученных результатов исследования, включающей в том числе следующие конкретные мероприятия:

- серьезно увеличить финансирование мер, направленных на минимизацию несчастных случаев на работе и профзаболеваний, особенно в крупных и средних предприятиях, находящихся в частной и иностранной собственности. Опыт многих стран показывает, что значительные вложения в модернизацию оборудования, внедрение автоматизированных процессов, обучение персонала навыкам безопасного проведения работ приводит к снижению частоты травм со смертельным исходом и тяжелых травм, а сокращение несчастных случаев, относящихся к категории легких, происходит более медленными темпами (Тихонова, Чуранова 2019:149). На необходимость увеличения финансирования указывает также отмеченный выше значительный рост выплаты единовременных пособий в расчете на одного пострадавшего при ведении горных и строительных работ за последние пять лет;

- основное внимание уделять совершенствованию системы охраны труда и предупреждению несчастных случаев в горных и строитель-

ных предприятиях в промышленных регионах страны;

- совершенствовать государственную систему учета и регистрации несчастных травм, связанных с трудовой деятельностью и обеспечить достоверность статистических данных о производственном травматизме. Так, Трудовой кодекс РК подробно регламентирует организацию безопасности и охраны труда, контроль за соблюдением трудового законодательства на производстве (главы 17-22). В то же время п.п. 6 п. 1 ст. 187 «Обязанности работодателя при расследовании несчастных случаев, связанных с трудовой деятельностью» обязывает работодателя в течение суток сообщить о несчастном случае правоохранительному органу по месту, где произошел несчастный случай, и уполномоченным органам производственного и ведомственного контроля и надзора в случаях, подлежащих специальному расследованию. Смысл данного положения в том, что характер несчастного случая, подлежащего расследованию, определяет сам работодатель, который в силу своей заинтересованности может не сообщить государственным органам о производственной травме. Поэтому слова «в случаях, подлежащих специальному расследованию» следует исключить. Кроме того, ч. 3 ст. 298 КоАП должна предусматривать ответственность за сокрытие факта аварии, инцидента не только на опасном, но и на любом производственном объекте;

- по примеру стран Евросоюза (ЕС) осуществлять мониторинг безопасности труда на различных уровнях — от компаний до национальных обзоров⁷. Эта мера позволяет своевременно выявлять не только травмоопасные секторы экономики, но и технические, технологические, поведенческие, экологические и другие факторы травматизма в отдельных предприятиях;

- вести постоянный мониторинг профессиональных рисков для выявления вредных производственных факторов и предотвращения несчастных случаев и профессиональных заболеваний⁸.

⁷ После ратификации Конвенции (187) Казахстан выпустил только один национальный обзор охраны труда в 2015 году.

⁸ Согласно Национальному плану развития Республики Казахстан до 2025 года, внедрение методики оценки и управления профессиональными рисками является общенациональным приоритетом в рамках раздела «Справедливая социальная политика».

В целом система профилактики производственного травматизма при ведении горных и строительных работ должна включать довольно широкий арсенал мероприятий и средств правового, социально-экономического, организационно-технического, санитарно-эпидемиологического, лечебно-профилактического,

реабилитационного и иного характера, которые должны корректироваться с учетом текущего состояния охраны труда.

Статья подготовлена при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН АР 19675171)

Литература

Брифинг председателя Комитета труда и социальной защиты МТСЗН РК. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/lspm/press/press_releases/details/1024?directionId=292&lang=ru.

Концепция безопасного труда в Республике Казахстан до 2030 года. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/285862?lang=ru>

О травматизме, связанном с трудовой деятельностью, и профессиональных заболеваниях в Республике Казахстан (2022 г.). Бюро национальной статистики РК. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/publications/6411/>

Экономический курс Справедливого Казахстана. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 1 сентября 2020 года. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>.

Хадарцев А.А., Панарин В.М., Кашинцева Л.В., Маслова А.А., Митюшкина О.А. К проблеме оценки производственного травматизма в России // Вестник новых медицинских технологий. Электронное издание – 2019. – № 4. DOI: 10.24411/2075-4094-2019-16472.

Statistics on safety and health at work 2022. URL: <https://ilostat.ilo.org/topics/safety-and-health-at-work>.

Радионон Г. И. Чем грозит сокрытие работодателями несчастных случаев на производстве // Кадры и охрана труда. – 2018. URL: <https://kadry.mcf.kz/article/1777-chem-grozit-sokrytie-rabotodateljami-neschastnyh-sluchaev-na-proizvodstve>

Баймуратова М.А., Тьесова-Бердалина Р.А., Адырбекова Ж.Б. Динамика уровня производственного травматизма за десятилетний период (2003-2012) в Казахстане // Вестник АГИУВ. – 2017. – №2 – С.76-81.

Тихонова Г.И., Чуранова А. Н. Многолетний анализ особенностей учета несчастных случаев на производстве в России // Демографическое обозрение – 2019. – Вып. 2 (2). – С. 142-164.

Карначёв И.П., Левашов С.П., Николаев В.Г., Карначёв П.И. Проблемы достоверности и качества статистики производственного травматизма в промышленном комплексе РФ // Известия Тульского государственного университета. Науки о земле. – 2019. – Вып. 1. С. 110-121.

Sawano, T., Tanaka, H., Watanabe, D., Ozaki, A., Tsukada, M., Nishikawa, Y., Saito, H., Shimada, Y., Morita, T., Ohira, H., Tsubokura, M. (2020). Concealment of trauma and occupational accidents among Fukushima nuclear disaster decontamination workers: A case report // Journal of Occupational Health. Vol.62 (1): e12123. DOI: 10.1002/1348-9585.12123.

References

Briefing predsedatelya Komiteta truda i social'noj zashhity MTSZNRK [Briefing by the Chairman of the Labour and Social Protection Committee]. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/lspm/press/press_releases/details/1024?directionId=292&lang=ru.

Koncepcija bezopasnogo truda v Respublike Kazahstan do 2030 goda [The concept of safe work in the Republic of Kazakhstan until 2030]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/documents/details/285862?lang=ru>

Travmatizme, svjazannom s trudovoj dejatel'nost'ju, i professional'nyh zabojevanijah v Respublike Kazahstan (2022 g.). [On work-related injuries and occupational diseases in the Republic of Kazakhstan (2022)]. Bjuro nacional'noj statistiki RK. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/publications/6411/>

Jekonomicheskij kurs Spravedlivogo Kazahstana. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana 1 sentjabrja 2020 goda [The economic course of a Fair Kazakhstan. The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan on September 1, 2020]. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>.

Hadarcev A.A., Panarin V.M., Kashinceva L.V., Maslova A.A., Mitjushkina O.A. K probleme ocenki proizvodstvennogo travmatizma v Rossii [On the problem of assessing occupational injuries in Russia] // Vestnik novyh medicinskih tehnologij. Jelektronnoe izdanie. 2019. № 4. DOI: 10.24411/2075-4094-2019-16472.

Statistics on safety and health at work 2022. URL: <https://ilostat.ilo.org/topics/safety-and-health-at-work>.

Radionov G. I. Chem grozit sokrytie rabotodateljami neschastnyh sluchaev na proizvodstve [What is the danger of employers concealing accidents at work?] // Kadry i ohrana truda. 2018. URL: <https://kadry.mcf.kz/article/1777-chem-grozit-sokrytie-rabotodateljami-neschastnyh-sluchaev-na-proizvodstve>

Bajmuratova M.A., T'esova-Berdalina R.A., Aдырбекова Ж.Б. Dinamika urovnja proizvodstvennogo tramvatizma za desjatiletnij period (2003-2012) v Kazahstane [Dynamics of the level of occupational injuries over a ten-year period (2003-2012) in Kazakhstan] // Vestnik AGIUV. – 2017. – №2 – P.76-81.

Tikhonova G. I., Churanova A. N. *Mnogoletnij analiz osobennostej ucheta neschastnyh sluchaev na proizvodstve v Rossii* [Long-term analysis of the features of occupational injury recording and reporting in Russia]. *Demograficheskoe obozrenie*, – 2019. – Vol. 2 (2). – P. 142-164.

Karnachev, I. P., Levashov, S. P., Nikolaev, V. G., Karnachev, P. I. *Problemy dostovernosti i kachestva statistiki proizvodstvennogo travmatizma v promyshlennom komplekse Rossijskoj Federacii* [Problems of reliability and quality of occupational traumatism statistics in industrial complex of the Russian Federation] // *Izvestiya Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Nauki o zemle* – 2019. – Vol. 1. P. 110-121.

Sawano, T., Tanaka, H., Watanabe, D., Ozaki, A., Tsukada, M., Nishikawa, Y., Saito, H., Shimada, Y., Morita, T., Ohira, H., Tsubokura, M. (2020). Concealment of trauma and occupational accidents among Fu-kushima nuclear disaster decontamination workers: A case report. *Journal of Occupational Health*. Vol.62 (1): e12123. DOI: 10.1002/1348-9585.12123.

Сведения об авторах:

Бакишев Талгат Алиханович (автор-корреспондент) – доктор юридических наук, Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан, г. Караганда, e-mail: bakishev@yahoo.com);

Алихан Алихан Асылмурат – Заместитель руководителя Юридического департамента АО Qarmet (Казахстан, г. Караганда, e-mail: assylmuratalikhan@gmail.com).

Information about the authors:

Bakishev, Kairat Alikhanovich (corresponding author) – Doctor of jurisprudence science, lecturer at the Karaganda University of Kazpotrebooyuz (Kazakhstan, Karaganda c., e-mail: bakishev@yahoo.com);

Alikhan Alikhan Asylmurat – Deputy Head of the Legal Department of JSC «QARMET» (Kazakhstan, Karaganda c., e-mail: assylmuratalikhan@gmail.com).

Зарегистрирована: 15 января 2024 г.

Принята: 20 марта 2024 г.

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW
AND PROCESS, FORENSICS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА**

T.S. Agaidarov¹, **K.R. Sartaeva²**,
B.T. Isataeva¹, **G. Serik^{1*}**

¹Miras University, Kazakhstan, Shymkent

²M. Auezov Central Kazakhstan University, Kazakhstan, Shymkent

*e-mail: gulnaz.jan@mail.ru

LEGAL ANALYSIS OF FRAUD IN THE REAL ESTATE SECTOR

The active globalization processes observed in the sphere of economic and political activity have negatively affected the qualitative and quantitative indicators of mercenary crime in the real estate sector. The complication of forms of criminal activity due to the combination of criminal and legal mechanisms of real estate turnover actually leveled the role of previous preventive measures and caused the need to develop new mechanisms of legal influence on mercenary crime adapted to modern criminal challenges, which would be based on a deep systematic analysis of modern fraud in the real estate sector.

The construction business in the Republic of Kazakhstan has a large turnover of investment and budget funds and is an extremely attractive area for criminals.

Various types of transactions are concluded in the real estate market, and the turnover of funds in the construction sector alone amounts to billions of US dollars.

The analysis of scientific research of modern Kazakh science shows the absence of such, whereas a comprehensive study of the legal and criminological nature of fraud in real estate, taking into account the peculiarities of criminalization of the act in question, is necessary.

The article analyzes the specifics of real estate as an object of fraud, examines the main types of such fraud and analyzes the measures that are carried out and should be carried out in order to avoid such illegal actions.

Key words: crime, real estate, fraud, real estate fraud, criminology.

T.S. Ағайдаров¹, К.Р. Сартаева², Б.Т. Исатаева¹, Г. Серік^{1*}

¹Мирас Университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

²Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

*e-mail: gulnaz.jan@mail.ru

Правовой анализ мошенничества в сфере недвижимости

Экономикалық және саяси қызмет саласында байқалған белсенді жаһандану процестері жылжымайтын мүлік саласындағы өзіншіл қылмыстың сапалық және сандық көрсеткіштеріне теріс әсер етті. Жылжымайтын мүлік айналымының қылмыстық және заңды тетіктерін ұштастыру есебінен қылмыстық іс-әрекет нысандарының күрделенуі іс жүзінде бұрынғы алдын алу шараларының рөлін нивелирледі және қазіргі заманғы қылмыстық сын-қатерлерге бейімделген, қазіргі заманғы жылжымайтын мүлік саласындағы алаяқтықты терең жүйелі талдауға негізделген өзіншіл қылмысқа құқықтық ықпал ету тетіктерін өзірлеу қажеттілігін туындатты.

Қазақстан Республикасындағы құрылыс бизнесі инвестициялық және бюджет қаражатының үлкен айналымына ие қылмыскерлер үшін өте тартымды сала болып табылады.

Жылжымайтын мүлік нарығында мәмілелердің әртүрлі түрлері бар және тек құрылыс саласындағы ақша айналымы миллиардтаған АҚШ долларын құрайды.

Қазіргі заманғы қазақстандық ғылымның ғылыми зерттеулерін талдау ондайлардың жоқтығын көрсетеді, ал жылжымайтын мүлік саласындағы алаяқтықтың құқықтық және криминологиялық сипатын қарастырылып отырған іс-әрекетті криминализациялау ерекшеліктерін ескере отырып кешенді зерттеу қажет.

Мақалада жылжымайтын мүліктің алаяқтық объектісі ретіндегі ерекшелігіне талдау жасалады, мұндай алаяқтықтың негізгі түрлері зерттеледі және мұндай заңсыз әрекеттерді болдырмау үшін жүргізілетін және жүргізілетін шараларға талдау жасалады.

Түйін сөздер: қылмыс, жылжымайтын мүлік, алаяқтық, жылжымайтын мүлікке қатысты алаяқтық, криминология.

Т.С. Агайдаров¹, К.Р. Сартаева², Б.Т. Исатаева¹, Г. Серик^{1*}

¹Университет «Мирас», Казахстан, г. Шымкент

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент

*e-mail: gulnaz.jan@mail.ru

Жылжымайтын мүлік саласындағы алаяқтықтың ерекшелігін талдау

Активные глобализационные процессы, наблюдаемые в сфере экономической и политической деятельности, негативно отразились на качественных и количественных показателях корыстной преступности в сфере недвижимости. Усложнение форм преступной деятельности за счет сочетания преступных и легальных механизмов оборота недвижимости фактически нивелировало роль прежних профилактических мер и обусловило потребность в разработке новых, адаптированных под современные криминальные вызовы механизмов правового воздействия на корыстную преступность, которые были бы основаны на глубоком системном анализе современного мошенничества в сфере недвижимости.

Строительный бизнес в Республике Казахстан обладает большим оборотом инвестиционных и бюджетных средств является чрезвычайно привлекательной сферой для преступников.

На рынке недвижимости заключаются различные виды сделок, а оборот денежных средств только в строительной сфере составляет миллиарды долларов США.

Анализ научных исследований современной казахстанской науки показывает отсутствие таковы, тогда как комплексное исследование правовой и криминологической природы мошенничества в сфере недвижимости с учетом особенностей криминализации рассматриваемого деяния необходим.

В статье проводится анализ специфики недвижимости как объекта мошенничества, исследуются основные виды такого мошенничества и проводится анализ мер, которые проводятся и должны проводиться во избежание таковых противоправных действий.

Ключевые слова: преступление, недвижимость, мошенничество, мошенничество в сфере недвижимости, криминология.

Introduction

Despite the adoption of a number of regulatory legal acts, the development of competition, contractual relations, there is a tendency to increase criminal encroachments, and only the structure and nature of crime, as well as its state and dynamics, are subject to negative changes.

In modern conditions, the issue of real estate as a subject of theft is more controversial and complex than ever.

Crimes committed in the field of real estate, primarily fraud, pose a serious public danger, encroaching not only on the economic security of the state, but also on the constitutional rights of citizens (the right to private property, the right to housing), contribute to an increase in the level of corruption of public servants, discredit public authorities and local governments, law enforcement agencies, judicial the system, first of all in the eyes of ordinary citizens, creates a myth about the permissiveness of those in power.

The damage caused by fraud hinders the development of housing and commercial construction in the country. Real estate is characterized by a high market value. And therefore, most of the crimes

considered in the work are committed on a large and especially large scale. The amount of damage caused is estimated in multibillion-dollar amounts.

The purpose of the study is a criminal-legal and criminological study of fraud in the real estate sector and the preparation of scientifically based recommendations for its criminal-legal prevention.

The main part

The specifics of the genesis of the institution of criminal liability for fraud in the real estate sector is that in various historical periods there were no special criminal law norms regulating liability for fraud in the real estate sector.

Real estate fraud is a complex socio-legal and criminological phenomenon with stable properties and characteristics (high level of professional training, close connection with corruption and economic crimes, high latency and a large amount of criminal income), which translates real estate fraud into the category of real threats to the economic and criminological security of the state and causes the need for development of systemic preventive measures.

According to A.A. Yuzhin, with whom one can agree, “the allocation of the right to someone else’s

property as an independent subject of fraud is conditioned not only to indicate the moment of the end of the crime, although it is postponed to an earlier date compared to theft, but also to indicate the range of objects of civil rights that can be the subject of fraud in general for example, real estate” (Южин, 2016: 92).

Fraud, the subject of which is real estate, meets the requirements outlined above, and therefore its systematic analysis is not only possible, but also necessary.

A number of circumstances indicate the systemic nature of fraud in the real estate sector

1) the integrity of the forming objective elements – the acts in question are united by a common orientation, a specific object of protection – social relations in the sphere of turnover of immovable property;

2) the structurality of objective and subjective features: all elements of the compositions of the crimes under consideration have a qualitative originality and are united by intra-system connections;

3) hierarchy of compositions: fraud in real estate is included in the system of crimes in the field of economics;

4) a single determinational complex and similarity of criminological parameters of the compositions: as a rule, the basis for the commission of crimes are common causes and conditions, a single motivational complex and a close similarity of criminological characteristics of criminals.

The analysis of crimes in the field of real estate in the perspective of a systematic study allows us to solve a whole range of important theoretical and practical problems:

- consider the features of real estate as a subject of fraud;

- to determine the legal nature of such acts;

- to propose a number of scientifically sound recommendations for improving the current legislation. But first of all, a systematic assessment of fraud in real estate involves establishing the legal status of real estate as an object of civil turnover and the subject of criminal encroachment.

In the structure of real estate fraud, the following types of criminal acts can be distinguished:

1) fraud in the field of non-commercial real estate (fraud in construction and fraud in the secondary residential real estate market, or “household” fraud);

2) fraud in the field of commercial real estate: fraud with land transactions and fraud related to unfriendly takeover of enterprises.

In practice, there are socially dangerous acts of economic and corruption orientation, associated with fraud in the field of real estate, not provided for by the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, but at the same time causing significant damage to regional and local budgets, economic entities, for example, such as raiding, illegal construction of residential and non-residential premises.

Immovable property (real estate) is land plots, buildings, structures and other property that is firmly connected to the land, that is, objects that cannot be moved without disproportionate damage to their purpose. Real estate includes everything that is firmly connected with a certain location – land plots, buildings and structures (https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_). At the same time, real estate is divided into two categories – primary and secondary objects. Primary objects include buildings and structures of functional purpose, objects important for urban planning, and secondary objects – objects of individual (separate) ownership (apartments, built-in premises, shops, offices that are part of the primary object).

The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2007 No. 310-III “On State registration of rights to immovable property” establishes that the state registration in the legal Cadastre is subject to the emergence, modification and termination of rights (encumbrance of rights) to immovable property, as well as legal claims. Neither transfer, nor encumbrance, nor modification or termination of the right to immovable property may be registered in the legal Cadastre until such right is registered in accordance with the procedure established by this Law. Other rights may be registered at the request of the copyright holders (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118294&pos=76;-56#pos=76;-56).

At the same time, 27 criminal cases on fraud committed during shared-equity construction are currently being investigated in Astana. According to the criminal cases, we recognized 305 people as victims. Material damage in the amount of over 3.2 billion tenge was caused. In the Mangystau region, one criminal case is being investigated during the construction of the residential complex “Mahabbat”. 21 shareholders were recognized as victims, the damage amounted to over 252 million tenge, etc. (<https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>).

The specifics of fraudulent actions with real estate is that “a mandatory sign of fraud is the presence of a selfish purpose in the guilty person, that is, the desire to illegally and gratuitously turn someone

else's property into their own property, or the right to it in their favor, or in favor of other persons. Fraud is committed by deception or abuse of trust, under the influence of which the owner or other owner of the property voluntarily transfers the property or the right to it to other persons" <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S>).

Deception is a way of committing fraud for the purpose of stealing someone else's property or acquiring the right to someone else's property. Deception may consist in intentionally misleading the owner or other owner of the property by a message, knowingly false, untrue information or in concealing the true facts that should have been reported to the owner or owner of the property, creating an erroneous idea in the owner of the property or another person about the legality of the transfer of property into the possession of the guilty person and (or) other persons.

As a result of deception, the owner or other owner of the property, being misled, voluntarily transfers the property to the guilty person, believing that there are grounds for this, and he acts in his own interests.

Abuse of trust as a method of fraud consists in the fact that the perpetrator uses the trust that has arisen between him and the owner or other person in charge of which the property is located, in order to illegally obtain someone else's property or the right to it for selfish reasons.

The trust of the owner of the property or another person to the fraudster can be caused by various circumstances: personal acquaintance, recommendations of relatives and other persons, official position of the perpetrator, etc. In case of fraud, deception can be expressed both orally and in writing.

The use of forged documents in the theft is one of the forms of deception. Fraud committed using a forged official document made by another person is fully covered by the fraud and does not require additional qualification under Article 385 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>). Fraud is recognized as completed from the moment when the stolen property is seized and has passed into the illegal possession of the perpetrator or other persons, and they have received a real opportunity to own, use or dispose of it at their discretion as their own. If fraud is committed in the form of acquiring the right to someone else's property, the crime is considered completed from the moment the perpetrator has a legally fixed opportunity to own, use and dispose of

someone else's property as his own, after appropriate registration, certification or registration of this right.

Fraud committed against users of information systems is recognized as completed from the moment the victim transfers funds and (or) personal data to the perpetrator or at his direction to other persons. The place of committing fraud using information systems should be considered the location of the victim who transfers funds.

Fraud committed by deception or abuse of the trust of the user of the information system should be recognized as the actions of the culprit aimed at seizing the property or the right to the property of the user of the information system, committed through information technology (computer, computer programs, Internet, cell phone, etc.), by placing in the information system knowingly false information or programs, with the purpose of the implementation of his criminal intent to deceive the user through a Qiwi wallet, Internet banking, etc.

In cases where these acts involve unlawful access to an information system or a telecommunications network, the deed is subject to qualification for a set of criminal offenses under Articles 190 and 205 of the Criminal Code, or 190 and 206 of the Criminal Code, if as a result of unlawful access to computer information, destruction and modification, disruption of the operation of computers, computer systems or their networks occurred. To distinguish fraud from civil law relations, it should be borne in mind that in fraud, intent aimed at stealing someone else's property or acquiring the right to someone else's property by deception or abuse of trust arises from the guilty person before and (or) at the time of conclusion of the contract providing for the receipt of someone else's property or the right to it.

In such cases, the deceptive actions of the guilty person must be causally related to the fact that the guilty person received property or acquired the right to property, i.e. deceptive actions must precede the transfer of this property or the acquisition of the right to it.

Criminological analysis of crime in real estate confirms the position that the dynamics of fraud in real estate and related crimes of economic orientation is cyclical, but does not directly depend on the economic situation in the real estate market, may simultaneously tend to increase and decrease during both a favorable economic situation and an economic crisis. At the same time, there is a tendency to a constant transformation of the type of crimes under consideration, the growth of organized crime.

Qualitative indicators of crime are changing: budget funds, state enterprises, municipal land plots are often the object of criminal encroachments.

Based on the studied data on the state of crime in the field of real estate, criminological features of individual encroachments and their share in the overall structure of crimes in the field of illegal circulation of someone else's real estate, it is advisable to identify the following types of acts:

1) fraud in the field of non-commercial real estate (fraud in the construction market and fraud in the "secondary market" or "household" fraud);

2) fraud in the field of commercial real estate: with land transactions and fraud related to an unfriendly takeover of an enterprise.

The identification of these types of crimes is mainly focused on the identification of stable criminological signs of individual crimes associated with the circulation of someone else's real estate in order to develop special preventive measures (Низаева, 2017).

As for fraud in the construction sector, we note that the main factors contributing to the commission of fraud in the construction market include the following:

- a long process of approval of permits for construction (requiring, as a rule, the receipt and approval of about 80 documents), obtaining technical conditions for connection to networks, solving various land and property issues, which takes about two years;

- high cadastral value of land plots (increased tax base, payments under land lease agreements, the city's share in the implementation of investment projects in the construction sector);

- the presence of a large number of unregistered construction companies, private teams from among illegal migrants;

- a lot of fictitious construction firms ("one-day firms") that do not conduct business activities, are engaged in cashing out funds for the purpose of tax evasion;

- gross violations of the law during the resettlement of citizens by construction companies, including under state programs; – imperfection of legislation in the field of urban development in the field of construction (registration of real estate rights, accounting of taxpayer enterprises, etc.).

A comparative study of foreign legislation (continental, common law systems, CIS countries) has shown that in most foreign countries there is no special composition or a group of compositions united by a common generic object providing for liability

for illegal real estate trafficking. In most cases, criminal liability occurs according to more general norms. As a rule, encroachment on the legitimate interests of the owner of real estate is considered as both the main and additional object, which often requires the qualification of theft in the field of real estate in aggregate.

Comparative legal analysis allows us to identify four main legal mechanisms for strengthening criminal liability for fraud in the sphere of real estate turnover:

1) in some states there is a special qualified sign indicating real estate as an object of criminal encroachment (Spain, Russia) (Левшиц, 2007);

2) in others, a more general qualified feature is provided in the form of major economic damage (Austria, Liechtenstein, Ukraine, Belarus) (Art. 40.05);

3) thirdly, the general part of the Criminal Code contains a circumstance that aggravates guilt, criminal liability or punishment in a similar or similar way (this model has a theoretical character, but we cannot exclude that it is used in certain legal systems) (Цанова, 1998);

4) fourthly, there is neither the above-mentioned qualified attribute nor the aggravating circumstance considered, however, granting the judge discretion when imposing punishment, considering the lower limit of the sanction, suggests that he will be able to impose a more severe punishment on the person who committed the crime in question in a particular case (Switzerland). As we can see, in the first and second cases, encroachment on real estate constructs the *corpus delicti*, and in the third and fourth – there is only a differentiation of responsibility for the commission of this criminally punishable act.

To improve the prevention of fraud in the field of real estate and related crimes, it is advisable to use the following measures:

- development of a set of measures and recommendations aimed at countering economic crimes in the field of real estate, first of all, wide informing of the population by public authorities about the basic legal regulation of urban development activities, the procedure for state registration of rights to real estate and transactions with it, as well as law enforcement agencies about fraudulent schemes of property seizure existing on the market today;

- improving the work of law enforcement agencies – development on the basis of generalization of the experience of operational, investigative, judicial and expert work of specialized data banks on similar crimes, standard information models of the type of

crime under consideration for use as analogues in the investigation of crimes, conducting control and supervisory (cumulative) cases by employees in order to systematize information on the results of the activities of the divisions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan on combating fraud in the real estate sector, which will eliminate the shortage of up-to-date information on these crimes;

- improving the level of professional training and legal qualifications of employees of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, organization by the head of the department of periodic training seminars for employees with the involvement of specialists and experts in the field of construction, real estate in order to exchange experience, discuss problematic issues and trends in the industry;

- qualitative improvement of the material and technical base;

- the establishment of interaction between the departments of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, as the leading service for combating fraud in the real estate sector, with other structural divisions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, as well as the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan and the Agency of the Republic of Kazakhstan for Combating Corruption, other law enforcement agencies will qualitatively improve the mechanism of interaction of the Department of Internal Affairs with other subjects of crime prevention;

increasing the level of information support for law enforcement agencies is the introduction of new information technologies that will allow more quickly obtaining the necessary information on objects of interest from public authorities, rather than wasting time on writing requests by operational staff and their subsequent development, which takes considerable time. Such software will allow you to quickly analyze large amounts of information (databases, information retrieval systems).

It is necessary to develop new mechanisms for the protection of property rights through the State Register:

- verification of the legal capacity of citizens by the registering authority during the state registration of real estate transactions or the introduction of mandatory notarization of residential real estate transactions;

- the establishment of a ban on carrying out any registration actions in relation to a real estate object without the personal participation of the owner (residential premises);

- the introduction of a centralized information accounting system (for example, together with the executive authorities of the subject to use information about the presence of possible obstacles to planning on state registration), notification of the owner of the property about all planned registration actions in relation to his property.

Conclusions

The analysis of the state of crime in real estate, construction confirms the position that the dynamics of fraud in real estate and related crimes of economic orientation is cyclical, but does not directly depend on the economic situation in the real estate market, may tend to both increase and decrease during the period of both favorable economic situation in the country and and the economic crisis.

At the same time, there is a tendency towards a constant transformation of the type of crimes under consideration, the growth of organized crime in the considered priority area of economic activity – construction, qualitative indicators of crime are changing: budget funds, state enterprises, municipal land plots often become the object of criminal encroachments. This conclusion is confirmed by a survey of law enforcement officers responsible for countering fraud and related crimes.

The conducted research has shown that the most important of the complex of determinants of crime (economic, political, social, ideological) are economic determinants, for example, a steady increase in the market value of real estate over the past 10 years.

The legal reasons for crime in the real estate sector are the imperfection of the current legislation. So, today in Kazakhstan there is still no proper legislative regulation of real estate activity. Now these services are provided on the basis of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and other legal and by-laws. But a single law in this area was not adopted.

This allows us to conclude that the causes and conditions of fraud in the sphere of real estate turnover differ depending on the type of real estate that is the subject of turnover.

Литература

Art. 40.05 NY Penal Law [Electronic resource] // Findlaw. – Mode of access: <http://codes.lp.findlaw.com/nycode/PEN> (дата обращения: 08.09.2018).

Калашников М.И. Профилактика мошенничества в сфере недвижимости и смежных с ним преступлений экономической направленности / М.И. Калашников // Библиотека уголовного права и криминологии. – 2017. – № 6 (24). – С. 105–111. – 0,6 п. л

Гражданский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-XIII. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_

Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310-III «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118294&pos=76;-56#pos=76;-56

Левшиц Д.Ю. Уголовная ответственность за финансовое мошенничество по законодательству России и зарубежных стран: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 146- 147.

Низаева С.Р. Расследование мошенничества в сфере оборота жилой недвижимости (проблемы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2017. – С. 128.

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S>

О зарегистрированных уголовных правонарушениях // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>

Южин А.А. Мошенничество и его виды в российском уголовном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2016. – С. 56.

Цанава В.В. Опыт борьбы с экономическими преступлениями в США (основные документы, термины, меры борьбы и их комментарии). – Макеевка: Изд-во «Граффити», 1998. – С. 5

References

Art. 40.05 NY Penal Law [Electronic resource] // Findlaw. – Mode of access: <http://codes.lp.findlaw.com/nycode/PEN> (data obrashhenija: 08.09.2018).

Canava V.V. Opyt bor'by s jekonomicheskimi prestuplenijami v SShA (osnovnye dokumenty, terminy, mery bor'by i ih kommentarii) [Experience in combating economic crimes in the USA (basic documents, terms, measures of struggle and their comments)]. – Makeevka: Izd-vo «Graffiti», 1998. – S. 5

Kalashnikov M.I. Profilaktika moshennichestva v sfere nedvizhimosti i smezhnyh s nim prestuplenij jekonomicheskoj napravlenosti / M.I. Kalashnikov // Biblioteka ugovornogo prava i kriminologii. [Prevention of fraud in real estate and related economic crimes / M.I. Kalashnikov // Library of Criminal Law and Criminology]. – 2017. – № 6 (24). – S. 105-111. – 0,6 p. l

Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 27 dekabnja 1994 goda № 268-XIII. [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 No. 268-XIII] [Electronic resource] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_

Juzhin A.A. Moshennichestvo i ego vidy v rossijskom ugovornom prave: diss. ... kand. jurid. nauk. [Fraud and its types in Russian criminal law: diss. ... cand. Jurid. Sciences]. – M., 2016. – S. 56.

Levshic D.Ju. Ugolovnaja otvetstvennost' za finansovoe moshennichestvo po zakonodatel'stvu Rossii i zarubezhnyh stran: dis. ...kand. jurid. nauk [Criminal liability for financial fraud under the legislation of Russia and foreign countries: dis. ...cand. Jurid. Sciences]. – M., 2007. – S. 146- 147.

Nizaeva S.R. Rassledovanie moshennichestva v sfere oborota zhiloy nedvizhimosti (problemy teorii i praktiki): diss. ... kand. jurid. nauk. [Investigation of fraud in the sphere of residential real estate turnover (problems of theory and practice): diss. ... cand. Jurid. sciences']. – Kaliningrad, 2017. – S. 128.

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 29 ijunja 2017 goda № 6 «O sudebnoj praktike po delam o moshennicestve» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2007 No. 310-III “On State registration of rights to immovable property”] [Electronic resource] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S>

O zaregistrirrovannyh ugovolnyh pravonarushenijah [About registered criminal offenses] [Electronic resource] // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V ZRK [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V ZRK] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>

Zakon Respubliki Kazahstan ot 26 ijulja 2007 goda № 310-III «O gosudarstvennoj registracii prav na nedvizhimoe imushhestvo» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2007 No. 310-III “On State registration of rights to immovable property”] [Electronic resource] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118294&pos=76;-56#pos=76;-56

Information about authors:

Agaidarov Temirbek Saduakasovich – Candidate of juridical Sciences, senior lecturer Miras University, (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: agaidarov_1@miras.edu.kz);

Sartayeva Kaliya Rysbekovna – Candidate of juridical Sciences, senior lecturer M. Auezov Central Kazakhstan University (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: galiya_1305@list.ru);

Issatayeva Baglan Turapbayevna – Master of Law, senior lecturer Miras University (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: baglana85@mail.ru);

Serik Gulnaz (corresponding author) – Master of Law, senior lecturer Miras University (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: gulnaz.jan@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Ағайдаров Темірбек Сәдуақасұлы - заң ғылымдарының кандидаты, “Мирас” университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент с., e-mail: agaidarov_1@miras.edu.kz);

Сартаева Қалия Рысбекқызы – заң ғылымдарының кандидаты, М. Әуезов атындағы Орталық Қазақстан Университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: galiya_1305@list.ru);

Исатаева Бағлан Тұрапбайқызы – заң ғылымдарының магистрі, Мирас университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: baglana85@mail.ru);

Серік Гүлназ (корреспондент – автор) – құқық магистрі, Мирас университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: gulnaz.jan@mail.ru).

Previously sent (in English): November 11, 2023.

Re-registered (in English): February 12, 2024.

Accepted: March 20, 2024.

Т.Б. Хведелидзе , Э.П. Кенжибекова*

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: danaestai@mail.ru

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ СТАДИЙ ПРОИЗВОДСТВА

Уголовно-процессуально право Республики Казахстан, как любая иная самостоятельная фундаментальная отрасль, изначально обладает собственной системой. Модернизация методологии уголовно-процессуального права, реализованная в действующем УПК РК, привела к радикальным изменениям в структуре ранее сложившейся системы. Система, понимаемая как последовательная совокупность стадий уголовного судопроизводства, в определенной степени утратила признаки, указывавшие на существование конкретных стадий. Отдельные стадии утратили свои четкие очертания, что стало проявляться в нарушении логической последовательности действий и решений процессуального характера.

В статье рассматриваются общее понятие системы уголовного судопроизводства, ее современная трансформационная модель и место в ней процессуальных стадий. Модернизация правоохранительной системы, реформирование органов уголовного преследования – важнейшие и актуальнейшие приоритеты в общегосударственной правовой политике. Процессы реформирования отражаются на состоянии системы уголовного процесса.

Сохранение и усовершенствование системы уголовного судопроизводства – специфическая гарантия присутствия в нем логической последовательности построения правоотношений, складывающихся между субъектами, а также соблюдения законности на всех стадиях и этапах производства по уголовному делу.

В работе сформулированы рамочные предложения, направленные на усовершенствование системы уголовно-процессуального права РК.

Ключевые слова: система уголовно-процессуального права, стадии уголовного судопроизводства, гарантии соблюдения законности, отправление уголовного правосудия.

T.B. Khvedelidze, E.P. Kenzhibekova*

Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: danaestai@mail.ru

The modern system of criminal procedural law of the Republic of Kazakhstan: problems of regulating the stages of proceedings

Criminal procedural law of the Republic of Kazakhstan, like any other independent fundamental branch, initially has its own system. Modernization of the methodology of criminal procedural law, implemented in the current CPC RK, has led to radical changes in the structure of the previously established system. The system, which was understood as a consistent set of stages of criminal proceedings, to a certain extent has lost the signs that indicated the existence of specific stages. Individual stages have lost their clear outlines, which began to manifest itself in violation of the logical sequence of actions and decisions of procedural nature.

The article considers the general concept of criminal justice system, its modern transformational model and the place of procedural stages in it. Modernization of law enforcement system and reforming of criminal prosecution bodies are the most important and urgent priorities in the national legal policy. Reform processes are reflected in the state of criminal procedure system.

Preservation and improvement of the system of criminal proceedings is a specific guarantee of presence in it of a logical sequence of legal relations developed between subjects, and also observance of legality at all stages and phases of criminal proceedings.

The paper formulates the framework proposals aimed at improving the system of criminal procedural law of Kazakhstan.

Key words: system of criminal procedural law, stages of criminal proceedings, guarantees of compliance with the rule of law, administration of criminal justice.

Т.Б. Хведелидзе, Э.П. Кенжибекова*

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: danaestai@mail.ru

**Қазақстан Республикасы қылмыстық-процесуалдық
құқығының замануи жүйесі:
іс жүргізу стадияларын реттеу мәселелері**

Қазақстан Республикасының қылмыстық-процесуалдық құқығы кез келген өзге де құқық салалары сияқты дербес, іргелі және де ең бастысы өзінің жеке жүйесі бар сала болып табылады. Қолданыстағы ҚР ҚПК-нде жүзеге асырылған қылмыстық процестік құқығының әдістемесін жаңғырту бұрын қалыптасқан жүйенің құрылымында түбегейлі өзгерістерге әкелді. Қылмыстық процес сатыларының бірізді жиынтығы ретінде қарастырылатын жүйе белгілі бір дәрежеде нақты сатылардың бар екендігін көрсететін белгілерді жоғалтты. Жекелеген сатылар іс жүргізу сипатындағы әрекеттер мен шешімдердің логикалық тізбегінің бұзылуынан көріне бастаған өзінің нақты шектерін жоғалтты.

Мақалада қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесінің жалпы түсінігі, оның замануи трансформациялық моделі және ондағы процесуалдық кезеңдердің орны туралы мәселелер қарастырылған. Құқық қорғау жүйесін жаңғырту, қылмыстық қудалау органдарын реформалау ұлттық құқықтық саясаттың ең маңызды және кезек күттірмейтін басымдықтары болып табылады. Реформалау үрдістері қылмыстық процес жүйесінің сипатынан көрініс табады.

Қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесін сақтау және жетілдіру онда қатысушылар арасында қалыптасатын құқықтық қатынастарды құрудың логикалық реттіліктің болуын, сондай-ақ қылмыстық іс бойынша процестің барлық сатылары мен кезеңдерінде заңдылықты сақтаудың нақты кепілі болып табылады.

Жұмыста Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік құқығы жүйесін жетілдіруге бағытталған негіздемелік ұсыныстар тұжырымдалған.

Түйін сөздер: қылмыстық сот ісін жүргізу құқығының жүйесі, қылмыстық процес жүргізу стылары, заңдылықты сақтау кепілдіктері, қылмыстық сот төрелігін жүзеге асыру.

Введение

В Республике Казахстан на уровне Основного Закона страны устанавливается, что судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства (Конституция Республики Казахстан 1995).

Взаимная обусловленность судебной власти и форм судопроизводства придает особую роль процессуальному праву и соответствующему законодательству в деле обеспечения стабильности и эффективности судебной ветви единой государственной власти. Государственная власть – системная материя, все структурные элементы которой также должны носить системный характер.

Система национального права – внутренняя организация права, имеющая сложный характер, состоящая из ряда иерархически между собой связанных структурных элементов (Юридический словарь, 2007). Отраслевое право, включая уголовно-процессуальное, представляет из себя один из структурных элементов данной системы. Главное свойство системы заключается в том, что все его элементы должны составлять

единое целое, при этом каждый из его элементов занимает свое соответствующее место. Выпадение какого-либо элемента из системы влечет разрушение его органической целостности (Философский энциклопедический словарь, 2004).

Начиная с советского периода развития права под системой уголовно-процессуального права понималось деление уголовного судопроизводства на стадии. Понятие «стадия» в отраслевой теории толковалось однозначно, каких-либо спорных суждений не вызывало. Наряду с этим, спорным был вопрос о перечне этих стадий. А перечень периодически подвергался изменениям сообразно законодательным новшествам.

Так, стадия в уголовно-процессуальном праве – это совокупность объединенных общей задачей процессуальных действий и решений, которые принимаются компетентными органами и содержат выводы по делу (Юридический словарь, 2007). Традиционно было принято выделять следующие стадии: возбуждение уголовного дела; предварительное расследование; принятие дела к производству судом; судебное разбирательство; апелляционное производство; кассационное производство; исполнение приговора; возобновление уголовного дела ввиду вновь открывшихся об-

стоятельств. Такое понимание стадий позволяло в отдельных случаях процессы усовершенствования отраслевого законодательства осуществлять в рамках отдельно взятой стадии, не нарушая при этом целостности и системной взаимосвязанности иных смежных стадий.

Вместе с принятием в 2014 году действующего УПК РК представления о перечне стадий уголовного судопроизводства, их качественном содержании подверглись значительным изменениям. Наряду с этим возникла вероятность определенного негативного воздействия последних законодательных новшеств на целостность системы уголовного процесса.

Материалы и методы

Настоящее исследование осуществлено путем применения комплекса методов, традиционно применяемых в правовой науке, а именно: общенаучный, историко-правовой, сравнительно-правовой, формально-логический, системно-

структурный. Наравне с указанными методами использованы частные методики, отвечающие целям и задачам тематики исследования: анализ и оценка нарративных источников, нормативные правовые акты стран ближнего зарубежья, международно-правовые акты, ратифицированные Республикой Казахстан, имеющие отношение к рассматриваемым проблемам.

Результаты и обсуждение

Исследование текстов уголовно-процессуального законодательства Казахстана 1959, 1997 и 2014 годов свидетельствует о том, что термин «стадия» применяется в ряде статей. Однако ни один из уголовно-процессуальных кодексов КазССР, затем РК не содержит определения самого понятия «стадия». Для наглядности ниже представляем случаи, когда применялся и применяется термин «стадия» и его производные в текстах УПК КазССР (1959), УПК РК (1997), действующего УПК РК (2014) (табл. 1).

Таблица 1 – Фрагменты статей УПК КазССР, УПК РК (1997 и 2014 гг.), в которых употреблен термин «стадия» и его производные

УПК КазССР- 1959 г.	УПК РК – 1997 г.	УПК РК – 2014 г.
Ст. 14, п. 11): - если обстоятельства ... обнаруживаются в <i>стадии судебного разбирательства</i> , суд доводит разбирательство дела до конца	Ст. 37, ч. 5: - орган уголовного преследования выносит на <i>любой стадии досудебного производства</i> постановление об отказе в возбуждении уголовного дела	Ст. 35, ч. 6: - орган уголовного преследования выносит на <i>любой стадии досудебного производства</i> постановление о прекращении уголовного дела
Ст. 17: - прокурор обязан во <i>всех стадиях уголовного судопроизводства</i> своевременно принимать предусмотренные законом меры	Ст. 62, ч. 1: - прокурор – должностное лицо, осуществляющее ... уголовное преследование <i>на всех стадиях уголовного процесса</i>	Ст. 58, ч. 1: - прокурор – должностное лицо, осуществляющее надзор за законностью ... уголовного преследования <i>на всех стадиях уголовного процесса</i> ...
	Ст. 71, ч. 3: - обеспечение обязательного участия защитника <i>на соответствующей стадии процесса</i>	Ст. 67, ч. 3: - обеспечение обязательного участия защитника <i>на соответствующей стадии процесса</i>
	Ст. 168, ч. 1: - заявление об отказе от иска <i>на стадии досудебного производства по уголовному делу</i>	Ст. 169, ч. 1: - о возвращении искового заявления <i>на любой стадии уголовного процесса</i>
	Ст. 169, ч. 6: - уголовное дело прекращено <i>в стадии досудебного производства</i>	Ст. 169, ч. 2: - об отказе от иска <i>на стадии досудебного производства по уголовному делу</i> подается в письменном виде
		Ст. 618, ч. 3: - о заявлении заключить процессуальное соглашение от начала досудебного расследования и <i>до стадии исполнения приговора</i>

Пилотажный анализ приведенных фрагментов свидетельствует о том, что термин «стадия» и его производные в уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана применялся и применяется при регламентировании в основном досудебного производства. Наблюдается тенденция к росту количества случаев законодательного применения рассматриваемого термина.

Что касается судебного производства, то данный термин не применяется, за исключением ст. 14 УПК КазССР (1959 г.), где упоминается стадия судебного разбирательства. Наряду с этим, для обозначения судебных стадий в УПК используются такие обороты, как «момент судопроизводства», «начало судебного следствия», «окончание судебного следствия», «в процессе/ходе рассмотрения дела в суде», «при принятии судом дела к своему производству» и т.п. Даже применительно к регламентации апелляционного или кассационного стадий производства использован термин «инстанция».

Исследование нарративных источников позволяет утверждать, что первые попытки законодательного деления уголовного процесса на стадии были осуществлены в период правовой реформы М.М. Сперанского (1802 -1812 гг.) (Wikipedia 2023). Именно в результате правовой реформы возникла необходимость дифференциации уголовного процесса в качестве самостоятельной отрасли права, которая нашла свое отражение в Своде законов Российской империи, утвержденном высочайшим повелением в 1832 году (Петрова 2018; Федорова 2017). Так, И.Н. Петрова указывает, что остро стоял вопрос о законодательном установлении начального момента производства по уголовному делу. Этот момент был определен как «возбуждение уголовного дела». Далее, действия и процессуальный акт, связанные с установлением поводов и оснований для возбуждения уголовного дела, были объединены и обозначены как «стадия» уголовного процесса. В литературе, посвященной вопросам генезиса стадий уголовного процесса, встречается термин «фаза» (Шадрин 2014). При этом фаза предполагает как то, что сегодня принято понимать под стадией, а также как какую-либо часть стадии.

Для советского периода развития права характерно сохранение терминологического обозначения начального момента производства по уголовному делу как стадии возбуждения уголовного дела, что подтверждается нормами первого советского УПК РСФСР, принятого в 1922 году (Петрова 2018; Якимович 2015). Все по-

следующие УПК советских республик, входивших в состав СССР, как минимум в двух своих статьях применяли термин «стадия», когда речь шла непосредственно о возбуждении уголовного дела в контексте полномочий органа уголовного преследования (следователя и прокурора).

Позднее стадия стала пониматься как элемент структуры уголовного процесса (Шадрин 2014). Наибольшее развитие в понимании стадии как составной части структуры уголовно-процессуального права отражено в трудах, опубликованных в советский период расцвета науки уголовного процесса (Зеленецкий 1981; Эдькин 1967).

Стадия уголовного судопроизводства, стадия уголовно-процессуального права – как понятия одного ряда были подвергнуты различного рода интерпретациям. При этом, менее всего рассматривался вопрос о непосредственном значении стадии в контексте конкретных норм уголовно-процессуального законодательства. Этот момент важен в том смысле, что сам термин очень редко применяется в уголовно-процессуальном законе. Как доктринальное явление, стадия обрела свои очертания: обязательные признаки, наличие которых свидетельствует о том, что данное явление не что иное, как уголовно-процессуальная стадия. Стадия зачастую рассматривалась вместе с проблемами институционализации или функций в пределах уголовного процесса. Стадия стала пониматься как непосредственное проявление системности уголовного процесса.

В современных условиях в уголовном процессе усматривается наличие системы стадий. Определение исчерпывающего перечня стадий входит в круг спорных научных проблем. Споры, чаще всего, возникают в результате внесения изменений и дополнений в действующее законодательство (например, при отмене и повторном введении в уголовный процесс апелляционного и кассационного порядков пересмотра судебных решений). Дискуссионными являются вопросы правомерности и целесообразности деления на стадии собственно судебного производства (по аналогии с досудебным производством), апелляции и кассации, производства по вновь открывшимся обстоятельствам.

Для уяснения сущности представлений о стадиях уголовного процесса полагаем целесообразным привести перечни стадий, которые, судя по литературным источникам, были актуальными в разные периоды развития уголовно-процессуального права Казахстана и стран постсоветского пространства (табл. 2).

Таблица 2 – Динамика изменений в перечнях стадий уголовного процесса в разные периоды развития уголовно-процессуального права Казахстана

	Перечень стадий уголовного процесса	1959 год	1997 год	1998 год	2000 год	2004 год	2009 год	2014 год
	Обычные стадии:							
1.	- возбуждение уголовного дела	+	+	+	+	+	+	
2.	- начало досудебного расследования							+
3.	- предварительное расследование (дознание и предварительное следствие)	+	+	+	+	+	+	+
4.	- предание лица суду	+	+			+		+
5.	- подготовка к судебному заседанию						+	
6.	- принятие судом дела к своему производству (назначение судебного заседания по делу)				+			+
7.	- предварительное слушание дела судом					+		+
8.	- назначение главного судебного разбирательства					+		+
9.	- судебное разбирательство (главное судебное разбирательство)	+	+	+	+	+	+	+
10.	- апелляционное производство					+	+	+
11.	- кассационное производство (производство в суде второй инстанции)	+	+	+	+		+	+
12.	- исполнение приговора	+	+	+	+	+	+	+
	Исключительные /экстраординарные стадии:			+				
13.	- пересмотр дела в порядке судебного надзора (производство в надзорной инстанции)	+	+	+	+	+	+	
14.	- возобновление дела по вновь открывшимся обстоятельствам	+	+	+	+	+	+	+

Анализ полученных сведений свидетельствует о следующем:

- доктринальные представления о перечне стадий уголовного процесса в разные периоды развития права различались;

- эти различия обусловлены такими обстоятельствами, как изменения в законодательной регламентации процессуальных функций, реализуемых разными участниками уголовного судопроизводства (например, изменения в процессуально-правовом статусе прокурора, полномочиях Верховного Суда, следователя), появление новых участников процесса (например, следственного судьи, медиатора);

- стадии уголовного процесса не могут быть универсальными, стабильными и неизменными в зависимости от множества обстоятельств, оказывающих свое влияние на их систему;

- для формирования стадий необходимо руководствоваться понятием стадии, его дефиницией, в пределах которой в каждом конкретном случае при возникновении практической или

теоретической необходимости будут решаться вопросы путей усовершенствования действующего законодательства.

В действующем УПК РК усматриваются следующие обычные стадии:

- начало досудебного расследования;
- предварительное расследование;
- предание лица суду;
- принятие судом дела к своему производству;
- предварительное слушание дела судом;
- назначение главного судебного разбирательства;
- судебное разбирательство;
- апелляционное производство;
- кассационное производство;
- исполнение приговора.

Исключительная стадия:

- возобновление дела по вновь открывшимся обстоятельствам.

Исключение из действующего УПК РК стадии надзорного производства связано с измене-

нием полномочий Верховного Суда РК путем передачи данному органу функцию по осуществлению кассационного производства.

То обстоятельство, что в действующем УПК РК отсутствует стадия возбуждения уголовного дела, является причиной спорности относительно границ между стадиями «начало досудебного расследования» и «предварительное расследование». Парадокс состоит в том, что в отдельных нормах УПК РК термин «возбуждение производства» применяется наряду с термином «досудебное расследование». Например, в ч. 4 и 5 ст. 306, ч. 4 ст. 311, ч. 2 ст. 313 УПК РК содержатся прямые указания о возбуждении производства по вновь открывшимся обстоятельствам. Кроме того, нет единого процессуального документа, закрепляющего начало досудебного расследования, являющегося ключевой стадией. В соответствии с ч. 1 ст. 179 фактическим началом досудебного расследования являются два момента: 1) регистрация сообщения об уголовном правонарушении в ЕРДР (Едином реестре досудебных расследований); 2) проведение первого неотложного следственного действия. Логика подсказывает, что в качестве процессуальных документов, фиксирующих начало досудебного расследования, могут выступать: 1) документ о регистрации в ЕРДР; 2) протокол первого неотложного следственного действия. Для первого варианта важно то, что регламентация порядка регистрации в ЕРДР устанавливается приказом Генерального Прокурора РК, а не статьей УПК РК. Для второго варианта важно то, что в УПК РК нет каких-либо указаний о том, как отличить первое неотложное следственное действие от второго (видимо, главными ориентирами здесь должны выступать дата и время составления соответствующего протокола). Очевидны слабость, недостаточность и аморфность законодательной регламентации самой главной стадии – начала досудебного расследования.

За началом досудебного расследования следует продолжение – предварительное расследование. В УПК РК каких-либо положений или ориентиров, позволяющих логическим путем определить границы между этими двумя стадиями, не существует. Наряду с этим, имеются основания утверждать, что все предварительное расследование вплоть до составления обвинительного акта не может охватываться одной стадией – началом досудебного расследования. При этом окончание производства следственных действий и ознакомление участников уголов-

ного процесса с материалами уголовного дела предусмотрено в самостоятельной 37-й главе УПК РК (ст. 294-297). Таким образом, можно установить начало производства по делу, далее – продолжение отсутствует, имеется окончание производства следственных действий, но не досудебного расследования. Начало стадии есть, отсутствуют продолжение и окончание. Попутно заметим, что судебное расследование и производство следственных действий соотносятся между собой как общее и частное, не замещая или не заменяя друг друга.

В результате расширения полномочий прокурора, реализуемых в пределах функции уголовного преследования, возникла новая проблема, связанная с установлением конечных границ стадии предварительного расследования. Полномочие следователя по составлению обвинительного акта передано процессуальному прокурору. Наряду с этим, следователь обязан составлять отчет о проведенном предварительном расследовании. Таким образом, окончание досудебного производства предполагает оформление двух документов – отчетом следователя и обвинительным актом прокурора. Очевидно, что создалась ситуация, усугубившая проблему определения границ стадии предварительного расследования.

В теории уголовно-процессуального права исследователями предложен ряд вариантов объяснения сущности системы уголовного процесса во взаимосвязи со стадиями производства по уголовному делу. По мнению В.П. Божьева, деятельность субъектов уголовного процесса проходит в строго установленной законом последовательности, образуя систему уголовного процесса. Уголовный процесс складывается из отдельных взаимосвязанных стадий (частей). Каждой из них свойственны специфические задачи, характерные уголовно-процессуальные действия, проводимые в определенной процессуальной форме (Божьев 2000).

Более детальное объяснение сущности системы и стадий уголовного процесса дано О. В. Качаловой. С точки зрения названного автора, уголовное судопроизводство – это четкая регламентированная законом система. Система складывается из последовательно сменяющих друг друга частей, этапов, объединенных общим назначением уголовного судопроизводства. Эти части именуется стадиями. При этом каждая стадия обладает относительной автономностью, обусловленной единством назначения уголовно-

го процесса (Качалова 2004). Аналогичное понимание усматривается в работах казахстанских исследователей Е. Е. Ерешева и Б.Х. Толеубековой, которые обращают внимание на то, что стадия, обладающая относительной самостоятельностью, характеризуется взаимной обусловленностью и логической связью со смежными стадиями, что и позволяет относить совокупность стадий к системным явлениям (Ерешев, 2004).

Своеобразием отличается мнение А. П. Рыжакова, который, в отличие от иных авторов, акцентирует внимание на темпоральном признаке процессуальных стадий. В частности, он отмечает, что стадии – это самостоятельные, связанные между собой промежутки времени, в течение которых осуществляется деятельность в рамках определенной части уголовного процесса (Рыжаков, 2009).

Сравнительный анализ приведенных точек зрения позволяет утверждать, что системность уголовного процесса – это комплекс признаков, не только объединяющих, но и ограничивающих одну стадию от другой. В числе признаков, указывающих на системность уголовного процесса, усматриваются:

- формирование уголовно-процессуальных отношений в пределах отдельно взятой стадии осуществляется в соответствии с общими принципами уголовного процесса, оказывающими свое воздействие на весь комплекс процессуальных отношений;

- взаимосвязь стадий определяется тем, что каждая последующая стадия логически вытекает из предыдущей и не может быть реализована путем хаотичного перехода из одной стадии в другую;

- начало и прекращение уголовно-процессуальных правоотношений возможно на любой стадии при условии наличия для этого законом установленных оснований;

- каждая стадия обладает внутренней целостностью и завершенностью, что является основанием для утверждения идеи об относительной автономности каждой стадии.

Каждой стадии присущи свои признаки, установление которых позволяет определить границы каждой стадии. Такими признаками являются:

- собственные задачи, разрешаемые только на данной стадии;

- установление определенного круга субъектов отношений, которые обязательны для данной стадии;

- предусмотрение круга процессуальных действий, применяемых на данной стадии для решения стоящих перед нею задач;

- установление начального и конечного моментов каждой стадии (вид процессуального действия или принимаемого решения, осуществляемых по лицам, во времени и пространстве);

- обладание стадией самодостаточностью по своей структуре и содержанию для того, чтобы завершить стадию итоговым для нее процессуальным решением.

Таким образом, независимо от такого фактора, как признание доктринального, а не правового объяснения сущности стадий уголовного процесса, стадия имеет не только теоретико-правовое значение, но и практическое применение в деле подготовки нормативных постановлений Верховного Суда РК, а также в деятельности по выработке рекомендаций по усовершенствованию законодательства.

Исходя из изложенного, полагаем целесообразным изменить законодательные подходы в сторону ужесточения критериев отбора терминов, применяемых в УПК РК, что усилит гарантии единообразия в понимании, толковании и применения норм права.

Заключение

1. Признаки системности уголовного процесса в контексте его стадий в результате внесения большого количества изменений и дополнений в действующий УПК РК утратили прежние контуры, перестали быть полноценной гарантией соблюдения правовой логики, гармоничности и последовательности законодательного установления порядка реализации поступательного характера производства по уголовным делам. Относительная автономность отдельно взятых стадий переросла в устойчивую дифференциацию, нарушающую требование единства и целостности уголовного процесса.

2. Терминологический аппарат, обслуживающий запросы уголовного процесса, характеризуется непоследовательностью, что влечет смешение понятий и категорий. Законодателем не учитываются такие правомерные последствия, как необходимость исключения из правового оборота тех терминов, которые попадают в круг понятий, имеющих отношение к фактам отказа от того или иного процессуального института или стадии уголовного процесса. Тому приме-

ром является факт законодательного отказа от института и одноименной стадии возбуждения уголовного дела с продолжающейся практикой использования термина «возбуждение производства» в отдельных нормах действующего УПК РК.

3. Сохранение института системности уголовного процесса во взаимосвязи с понятием

стадий производства по уголовному делу оценивается как актуальная задача, решение которой объективно требует затрат времени. Последнее обусловлено с продолжающимся процессом реформирования правоохранительной системы Казахстана и разработкой механизма трехзвенной модели отправления правосудия по уголовным делам.

Литература

Божьев В. П. Сущность уголовного процесса//Уголовный процесс: Учебник для вузов/Под редакцией В. П. Божьева. 2-е издание, исправленное и дополненное. – М.: Спарк, 2000. – С. 5-20.

Ерешев Е. Е., Толеубекова Б. Х. Система уголовно-процессуального права. Стадии уголовного процесса как система уголовного процесса//Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Академический курс/Под редакцией Б. Х. Толеубековой. Книга первая. – Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004. – С.104-123.

Зеленецкий В. С. Структура советского уголовного процесса//Проблемы правоведения. – Киев, 1981. Вып. 42. – С. 100-107.

Качалова О. В. Стадии уголовного процесса//Уголовный процесс: Учебник для вузов/Под общей редакцией В. М. Лебедева. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2004. – С.18-22.

Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029#pos=1221;-246

Петрова И. Н. Генезис уголовно-процессуального института «Рассмотрение сообщения о преступлении»//И. Н. Петрова. – Текст непосредственный//Молодой ученый. – 2018. – № 12 (198). – С.118-120. – URL:<https://moluch.ru/archive/198/8936> (дата обращения: 06.06.2023.).

Рыжаков А. П. Уголовный процесс России: Курс лекций. – СПб.: Питер, 2009. – С. 13.

Федорова И. А. Возбуждение уголовного дела: история возникновения стадии в уголовном процессе России//Genesis: исторические исследования. – 2017. № 3. – С. 105-112. DOI: 10.7256/2409-868X/20173.18202 URL: http://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18202

Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 576 с.

Шадрин В. С. Начальная фаза уголовного процесса: от Устава уголовного судопроизводства до действующего уголовно-процессуального закона//Актуальные проблемы российского права. – 2014. – № 4. – С. 717-724. DOI: 10.7256/1994-1471.2014.4.11141

Электронный ресурс. Режим доступа: (дата обращения: 06.06.2023.).

Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1967. – 142 с.

Юридический словарь /Под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 2007. – 1152 с.

Якимович Ю. К. Понятие, назначение, дифференциация уголовного процесса. Принципы уголовного судопроизводства. – Томск: Издательство Томского университета, 2015. – 168 с.

References

Bozhiev V. P. Sushnost ugovornogo processa/Ugolovnij process: uchebnik dljia vuzov/pod redakciei V. P. Bojjeva. 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. – M.: Spark, 2000. – S. 5-20. [Bozhiev V. P. The essence of the criminal process // Criminal Procedure: Textbook for Higher Education Institutions / Edited by V.P. Bozhiev. 2nd edition, revised and enlarged. – M.: Spark, 2000. – С. 5-20.]

Ereshev E. E., Toleubekova B. Kh. Sistema ugovorno-processualnogo prava. Stadii ugovornogo processa kak Sistema ugovornogo processa//Ugolovno-processualnoe pravo Respubliki Kazakhstan. Chast Obshaija: Akademicheskii kurs/Pod redakciei B. Kh. Toleubekovoi. Kniga pervaija. – Almati: TOO Izdatelskaja kompanija «NAS», 2004. – S. 104-123. [Ereshev E. E., Toleubekova B. H. System of criminal procedural law. Stages of the criminal process as a system of the criminal process // Criminal Procedural Law of the Republic of Kazakhstan. Part General: Academic course / Edited by B.H. Toleubekova. Book One. – Almaty: Publishing Company “NAS”, 2004. – С.104-123.]

Zelenetsky V. S. Struktura sovetskogo ugovornogo processa//problem pravovedenija. – Kiev, 1981. Vip. 42. S. 102-107. [Zelenetsky V. S. The Structure of the Soviet Criminal Process // Problems of Legal Science. – Kiev, 1981. Vyp. 42. – С. 100-107.]

Kachalova O. V. Stadii ugovornogo sudoproizvodstva//Ugolovnij process: Uchebnik dljia vuzov/Pod obshei redakciei V. M. Lebedeva. – M.: Isdatelsko-torgovaijakorporacija «Dashkov i K^o», 2004. – S. 18-22. [Kachalova O. V. Stages of criminal proceedings. V. Stages of the criminal process // Criminal process: Textbook for universities / Under the general editorship of V. M. Lebedev. – M.: Publishing and Trading Corporation “Dashkov and K^o”, 2004. – С.18-22.]

Konstitucija Respubliki Kasahstan (prinjata na respublikanskom referendum 30 avgusta 1995 goda) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republication referendum on August 30, 1995)] // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029#pos=1221;-246

Petrova I. N. Genezis ugovolno-processualnogo instituta «Rassmotrenie soobsheniya o prestuplenii» //I. N.Petrova/ – tekst neposredstvenny/molodoy uchioniy. – 2018. – № 12 (198). – С. 118-120. [Petrova I. N. Genesis of the criminal-procedural institute “Consideration of the report of a crime”/I. N. Petrova. – Text direct//Young scientist. – 2018. – № 12 (198). – С. 118-120. – URL:<https://moluch.ru/archive/198/8936> (date of reference: 06.06.2023.).]

Rizhakov A. P. Ugolovnij process Rossii: Kurs lekcii/ – SPb.: Piter, 2009. – S. 13. [Rizhakov A. P. Criminal process of Russia: Course of lectures. – St. Petersburg: Peter, 2009. – С. 13.]

Fedorova I. A. Vozbujdenie ugovolnogo dela – istorija vznikovenija stadia v ugovolnom processe Rossii//Genezis: istoricheskie issledovanija. – 2017. – № 3. – S.105-112. DOI: 10.7256/2409-868X.2017.3.18202 URL: http://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18202 [Fedorova I. A. Initiation of a criminal case: the history of the stage in the criminal process of Russia/Genesis: historical studies. – 2017. № 3. – С. 105-112. DOI: 10.7256/2409-868X/2017.3.18202 URL:http://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18202.]

Filosofskiy enciklopedicheskiy slovar. – M.: INFRA-M, 2004. – 576 s. [Philosophical Encyclopedic Dictionary. – MOSCOW: INFRA-M, 2004. – 576 c.]

Shadrin V.S. Nachalnaja faza ugovolnogo processa: ot Ustava ugovolnogo sudoproizvodstva do deistvuijshego ugovolno-processualnogo zakona//ktualnie problem possiiskogo prava. – 2014. – №4. – S. 717-724. DOI: 10/7256/1994-1471.2014.4.11141 [Shadrin V. S. The initial phase of the criminal process: from the Criminal Procedure Charter to the current criminal procedural law // Actual problems of Russian law. – 2014. – № 4. – С. 717-724. DOI: 10.7256/1994 – 1471.2014.4.11141].

Elekronnij resurs. Rejim dostupa: [Electronic resource. Mode of access: https://ru.wikipedia.org/wiki/Speransky,_Mikhail,-Mikhailovich (date of access: 06.06.2023.).]

Elkind P. S. Tseli i sredstva ih dostizhenija v sovetskom ugovolno-processualnom prave. – L.: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1967. – 142 s. [Elkind P. S. Aims and Means of Their Achievement in Soviet Criminal Procedure Law. – L.: Publishing House of Leningrad University, 1967. – 142 c.]

Juridicheskiy slovar/Pod red. A. N. Azrilijana.- M.: Institut novoy ekonomiki, 2007. – 1152 s. [Legal Dictionary / Edited by A. N. Azrilian. – Moscow: Institute of New Economy, 2007. – 1152 c.]

Ijakimovich Iu. K. Poniyatie, naznachenie, differenciacija ugovolnogo processa. Principi ugovolnogo sudoproizvodstva. – Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo universiteta, 2015/ – 168 s. [Yakimovich Y. K. K. The notion, purpose, differentiation of criminal proceedings. Principles of criminal proceedings. – Tomsk: Tomsk University Press, 2015. – 168 c.].

Сведения об авторах:

Хведелидзе Теймураз Бичикович – кандидат юридических наук, преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая (Казахстан, г. Алматы, e-mail: madina_khv@mail.ru);

Кенжибекова Эльмира Полатовна (corresponding author) – кандидат юридических наук, преподаватель Казахского национального педагогического университета имени Абая (Казахстан, г. Алматы, e-mail: danaestai@mail.ru).

Information about the authors:

Khvedelidze Teymuraz Bichikoevich – Candidate of jurisprudence science, lecturer at the Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Kazakhstan, Almaty, e-mail: madina_khv@mail.ru);

Kenzhibekova Elmira Polatovna (corresponding author) – Candidate of jurisprudence science, lecturer at the Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Kazakhstan, Almaty, e-mail: danaestai@mail.ru).

Зарегистрирована: 13 июля 2023г.

Доработани: 26 декабря 2023г.

Приняты: 20 марта 2024г.

С.Д. Данияров* , Р.Е. Джансараева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: smoke9988@mail.ru

БИЛІК ПЕН ЛАУАЗЫМДЫҚ ӨКІЛЕТТІКТЕРДІ АСЫРА ПАЙДАЛАНҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл зерттеу лауазымдық өкілеттіктерден асып кетуге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың ерекшеліктерін талдауға бағытталған. Жұмыстың негізгі мақсаты – лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың типтік нысандары мен тетіктерін анықтау, сондай-ақ мұндай әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершіліктің салдары мен ерекшеліктерін талдау. Зерттеу берілген мәселенің әртүрлі аспектілерін, соның ішінде құқықтық, социологиялық және криминологиялық аспектілерді қамтиды. Жұмыста теориялық және эмпирикалық талдау әдістері қолданылады, соның ішінде әдебиеттерге жүйелі шолу, сот практикасын талдау, сарапшылармен сұхбат және статистика. Алынған нәтижелер лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың табиғаты мен себептерін тереңірек түсіну, осындай әрекеттердің алдын алу және осы саладағы құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша тиімді шараларды әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Қоғамдық билік аппаратын құрайтын адамдар өз өкілеттіктерінен асып, азаматтардың, қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделеріне зиян келтіретін ұзақ мерзімді жағдай бүкіл институционалдық жүйенің жұмысының бұзылуына, оның тиімділігінің төмендеуіне және, тиісінше, әлеуметтік процестер мен объектілерді басқарудың төмендеуіне әкеледі. Сонымен қатар, шенеуніктердің қылмыс жасауының бірнеше жағдайлары мемлекеттік биліктің беделін түсіруге, оның беделінің төмендеуіне әкеледі, нәтижесінде халықтың билік құрылымдарынан бас тартуы орын алады.

Түйін сөздер: функциялар, әлеуметтік-саяси, билікті асыра пайдалану, лауазымдық өкілеттік, мемлекеттік, муниципалдық, біліктілік, сыбайлас жемқорлық, қызметтік, жауапкершілік, құрам, өкілеттік беру.

S.D. Daniyarov*, R.E. Dzhansarayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: smoke9988@mail.ru

Features of criminal liability for abuse of authority and official authority

This study focuses on the analysis of the features of criminal offenses related to abuse of official authority. The main purpose of the work is to identify typical forms and mechanisms of abuse of official authority, as well as to analyze the consequences and specifics of criminal liability for such acts. The study covers various aspects of this issue, including legal, sociological and criminological aspects. The work uses both theoretical and empirical methods of analysis, including a systematic review of literature, analysis of judicial practice, interviews with experts and statistical data. The results obtained can be used to better understand the nature and causes of abuse of office, develop effective measures to prevent such acts and improve legal regulation in this area.

A long-term situation in which the people who make up the apparatus of Public Power exceed their powers and harm the rights and legitimate interests of citizens, society and the state leads to a violation of the functioning of the entire institutional system, a decrease in its effectiveness and, accordingly, a decrease in the management of social processes and objects. At the same time, several cases of committing crimes by officials lead to a discrediting of state power, a decrease in its authority, as a result of which there is a rejection of power structures by the population.

Key words: functions, socio-political, abuse of power, official authority, state, municipal, qualification, corruption, official, responsibility, composition, assignment of authority.

С.Д. Данияров*, Р.Е. Джансараева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: smoke9988@mail.ru

Особенности уголовной ответственности за превышение полномочий и должностных полномочий

Данное исследование фокусируется на анализе особенностей уголовной ответственности за превышение власти и злоупотребление должностных полномочий. Основной целью работы является выявление типичных форм и механизмов превышения должностных полномочий, а также анализ последствий и специфики уголовной ответственности за такие деяния. Исследование охватывает различные аспекты данной проблематики, включая юридические, социологические и криминологические аспекты. В работе используются как теоретические, так и эмпирические методы анализа, включая систематический обзор литературы, анализ судебной практики, интервью с экспертами и статистические данные. Полученные результаты могут быть использованы для более глубокого понимания природы и причин превышения должностных полномочий, разработки эффективных мер по предотвращению таких деяний и совершенствованию правового регулирования в данной сфере.

Долговременная ситуация, когда люди, составляющие аппарат общественной власти, превышают свои полномочия и наносят ущерб правам и законным интересам граждан, общества и государства, приводит к нарушению функционирования всей институциональной системы, снижению ее эффективности и, соответственно, к снижению управления социальными процессами и объектами. Кроме того, несколько случаев совершения чиновниками преступлений приводят к дискредитации государственной власти, снижению ее авторитета, в результате чего происходит отказ населения от властных структур.

Ключевые слова: функции, социально-политическая, превышение власти, должностные полномочия, государственный, муниципальный, квалификация, коррупция, служебный, ответственность, состав, присвоение полномочий.

Кіріспе

Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы қылмыстар көптеген жылдар бойы мемлекеттік аппараттың қызметін жетілдіру жағдайында көптеген заңгерлердің назарын аударды. Сонымен, 1892 жылы Н.И. Коркунов шенеуніктердің қылмыстары «жеке тұлғалардың құқық бұзушылықтарынан гөрі заңның беделіне нұқсан келтіреді, заң тәртібінің беріктігін өзгертеді, олар өз мемлекетінің мүдделеріне тікелей жауап береді. Сонымен бірге, шенеуніктерге берілген биліктің өкілеттіктері оларға құқық бұзушылықтарды оңай жасауға мүмкіндік береді, оларды қауіпті етеді, жеке тұлғаларды оларға қатысты қорғансыз жағдайға қояды. Ақырында, шенеуніктер өз өкілеттіктерін пайдалана отырып, жеке адамдар үшін мүлдем мүмкін емес осындай құқық бұзушылықтар жасай алады» (Коркунов 1892: 596).

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында ғылыми танымның жалпы және жеке әдістері қолданылды. Танымның логикалық әдістерін қолдану (дедукция, индукция, ұқсастық және т.б.) зерттеудің түпкі

мақсатына жету призмасы арқылы қойылған міндеттерді зерттеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Адамның өзінің лауазымдық жағдайын заңсыз пайдалануымен жасалатын қылмыстар үшін жауапкершілікті регламенттеу проблемаларын қарау, олардың ішіндегі ең қауіптісі лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдаланумен және паракорлықпен қатар лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалану болып табылады (Смелова 2009: 29).

Лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды саралау мәселелері дәстүрлі түрде отандық қылмыстық-құқықтық ғылымға қызығушылық тудырады. Бұл мәселеге жүгіну әр түрлі ретті факторлардың кешеніне байланысты, олар жиынтықта мөлiмделген тақырыпты өзекті етеді. Сонымен, өзектіліктің бірінші компоненті – әлеуметтік-саяси. Өздеріңіз білетіндей, қоғамдық билік қоғамда екі негізгі функцияны орындайды – әлеуметтік реттеу және әлеуметтік бақылау функциясы. Оларды сәтті жүзеге асыру, сайып келгенде, қоғамдағы тұрақтылық пен тәртіпті қамтамасыз етуі керек.

Билік пен халықтың мұндай қарама-қайшылығы әлеуметтік-саяси дағдарыстың басым белгісі болып табылады, оны жеңу қазіргі Ресей билігінің негізгі міндеттерінің бірі ретінде аталады. Зерттеудің маңыздылығын қамтамасыз ететін екінші компонент – моральдық-этикалық. Мемлекеттік және муниципалды билік органдарының лауазымды тұлғаларының өкілеттіктерін асыра пайдалану мен асыра пайдаланудың жүйелі практикасы мұндай әрекеттерді қоғамдық қызметшілердің өздері де, жалпы халық та әлеуметтік норма ретінде қабылдайтындығына әкеледі. Қоғамда тыйым салынған мінез-құлықтардың нақты рұқсат етілуі туралы идеялар басым бола бастайды. Мемлекеттік қызметке кірудің негізгі себебі әкімшілік ресурстарды теріс пайдалану немесе өкілеттіктерді асыра пайдалану арқылы жеке пайдаға пайдалану мүмкіндігі болып табылады. Билік өкілдері көрсеткен заңсыз мінез-құлық үлгісіне назар аудара отырып, елдің қарапайым тұрғындары заңды бұзуға оңай барады. Сайып келгенде, халықтың моральдық негіздерін біртіндеп «бұлыңғырлау» туралы айтуға болады (Греков 2007: 28).

Лауазымдық өкілеттіктердің артуы мемлекетке, қоғамға белгілі бір қауіп төндіреді, биліктің, құқық қорғау органдарының беделіне, мемлекеттік және муниципалды қызметкерлердің мәртебесіне нұқсан келтіреді-қоғамдағы сенімсіздік пен әлеуметтік шиеленісті тудырады, шенеуніктердің қызметіне теріс баға береді. Мемлекеттегі мұндай жағдай жеке тұлғаның заңды мүдделерін қалай бұзады, айтарлықтай материалдық зиян келтіреді, ал басқа жағдайларда моральдық лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдаланудан туындаған азаптар. Негізінде, бұл қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарды бұзады (<https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-prevysheniya-dolznochnyh-polnomochiy/viewer>).

Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану объектісі туралы мәселе пікірталас сипатында. Оны дұрыс анықтау қылмыстық әрекеттің әлеуметтік мазмұны мен заңды сипатын ашуға, ҚР ҚК 362-бабында көзделген қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Қылмыс объектісінің осы қылмыстық-құқықтық норманың әрекет ету шекарасын белгілеу, дұрыс саралау және биліктің немесе лауазымдық өкілеттіктердің шектес қылмыс

құрамдарынан асып кетуін ажырату үшін маңызы зор. Қылмыстық құқықта қылмыс объектілерінің үш мүшелі жіктелісі қабылданды:

- жалпы-қылмыстық құқықпен қорғалатын қоғамдық қатынастар жүйесі;

- рулық-осы бірлікке байланысты өзара байланысты қылмыстық-құқықтық нормалар кешенімен қорғалатын біртектес әлеуметтік қатынастардың белгілі бір шеңбері;

- тікелей-қылмыстық заңның қорғалуына алынған және осы құрамның белгілері бар қылмыспен залал келтірілетін нақты қоғамдық қатынастар (<https://cyberleninka.ru/article/n/obekt-prevysheniya-vlasti-i-dolznochnyh-polnomochiy/viewer>). Қылмыстық құқық ғылымында қоғамдық қатынастарды қылмыстың жалпы объектісі ретінде тану түбегейлі қарсылық тудырмайды (Никифоров 1960: 228).

Лауазымдық қылмыстардың қоғамдық қауіптілігі жалпыға белгілі. Олар биліктің беделіне нұқсан келтіреді, мемлекеттік тәртіп пен тәртіпті әлсіретеді. Бұл қылмыстардың көпшілігі сыбайлас жемқорлық сипаттағы әрекеттерге негізделген, олардың арасында лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану және лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану өте кең таралған. Лауазымдық қылмыстардың негізгі ерекшелігі-қылмыстың арнайы субъектісі – лауазымды тұлғаның болуы. Дәстүр бойынша мамандар Қылмыстық кодексте бекітілген лауазымды тұлғаның белгілеріне назар аударады. ҚК – ге сәйкес лауазымды тұлғалар деп билік өкілінің функцияларын тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттігі бойынша жүзеге асыратын не мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, мемлекеттік және муниципалдық мекемелерде, мемлекеттік корпорацияларда ұйымдық-өкімдік, әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын тұлғалар танылады. Лауазымды тұлғаның іс-әрекеттері мен келтірілген салдарлар арасындағы себеп-салдарлық байланыс сияқты объективті Тараптың маңызды белгісін анықтау үшін сот сарапшыларын, кәсіби қызметтің әртүрлі салаларындағы мамандарды тарту қажет (<https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ugolovnoy-otvetstvennosti-za-zloupotreblenie-dolznochnymi-polnomochiyami-i-prevyshenie-dolznochnyh-polnomochiy/viewer>).

Сыбайлас жемқорлық теріс әлеуметтік құбылыс ретінде қазіргі әлемнің көптеген мемлекеттері үшін маңызды проблемалардың бірі болып қала береді. Сыбайлас жемқорлық

қылмыстың таралу деңгейі мен ауқымы азаматтық қоғам институттарының даму дәрежесі мен индексін бағалауға мүмкіндік беретіні белгілі (<https://ru.wikipedia.org/wiki>) мемлекеттегі сыбайлас жемқорлықты қабылдау. Елдегі сыбайлас жемқорлық деңгейі неғұрлым жоғары болса, оның халықаралық аренадағы беделі соғұрлым төмен болады. Сыбайлас жемқорлықтың қауіптілігі оның мемлекеттік егемендікке елеулі қауіп төндіретіндігінде, оның саяси және экономикалық негіздеріне ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік органдардың беделі мен беделіне де нұқсан келтіретіндігінде көрінеді. Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланумен және парақорлықпен қатар, сыбайлас жемқорлық сипаттағы қылмыстардың бірі лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану болып табылады. Бұл әрекеттің әлеуметтік қауіптілігі, егер ол материалдық пайда алуға бағытталған болса немесе адамның өміріне немесе денсаулығына қол сұғумен байланысты болса, айтарлықтай артады. Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың негізгі объектісі лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану кезіндегі қылмыстық қол сұғушылық объектісінен ерекшеленбейді, яғни мемлекеттік биліктің, мемлекеттік қызметтің және жергілікті өзін-өзі басқару органдары қызметінің мүдделері осындай болып табылады. Қосымша объект ретінде адамның денсаулығы, бостандығы, ар-намысы мен қадір-қасиеті, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтары және басқа да құндылықтар бола алады. Бұл заңсыз әрекеттің объективті жағы сипатталады, олар:

- біріншіден, лауазымды тұлғаның өкілеттіктерінен тыс айқын іс-әрекеттер жасау арқылы;

- екіншіден, азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі қоғамдық қауіпті салдарлардың басталуы;

- үшіншіден, құқыққа қайшы әрекет пен туындаған салдарлар арасындағы себеп-салдарлық байланыс.

Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланудан айырмашылығы, лауазымдық өкілеттіктерден асып кеткен кезде жасалатын әрекеттер лауазымдық өкілеттіктерден, кінәлі адамның құзыретінен тыс болады. Лауазымдық өкілеттіктердің асып кетуі, мысалы, қызметтік

міндеттерін орындау кезінде лауазымды адамның іс-әрекеттер жасауында көрінуі мүмкін:

- басқа лауазымды тұлғаның (мәртебесі бойынша жоғары немесе тең) өкілеттіктеріне жатады;

- заңда немесе заңға тәуелді актіде көрсетілген ерекше мән-жайлар болған кезде ғана жасалуы мүмкін;

- лауазымды адам жеке-дара жасайды, бірақ басқа лауазымды адаммен немесе органмен келісім бойынша тек алқалы түрде не заңда белгіленген тәртіпке сәйкес жүргізілуі мүмкін;

- ешкімнің де, ешбір жағдайда да жасауға құқығы жоқ.

Лауазымды адам өзіне берілген өкілеттіктер шеңберінен шығып кетті ме деген мәселені қылмыстық-құқықтық бағалау үшін міндетті түрде белгіленуге және нақтылануға тиіс:

- лауазымды адамның жағдайын реттейтін құқықтық акт;

- тиісті нормативтік-құқықтық актінің нұсқамаларын бұзу нақты көрсетілген.

Барлық көрсетілген жағдайларда кінәлі жасаған саналы әрекет тиісті нормативтік құқықтық актінің шеңберінде берілген өкілеттіктер шегінен шығуға тиіс. Бұл ретте, егер лауазымды адамның белгілі бір іс-әрекеттері оның қызмет жөніндегі өкілеттіктеріне ешқандай қатысы болмаса, оларды қаралып отырған қылмысқа жатқызуға болмайтынын атап өткен жөн. Алайда, егер қаралып отырған қылмыс құрамы шеңберінде лауазымды адамдардың құқыққа қайшы әрекеттерінің нәтижесінде азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделері не басқа қылмыстың құрамын қосымша қамтитын қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделері елеулі түрде бұзылса, онда мұндай жағдайларда іс-әрекетті қылмыстардың жиынтығы бойынша саралау қажет. Көбінесе тиісті лауазымды адамның атынан заңсыз әрекеттер жасауға мүмкіндік алу үшін кінәлі адам өзін осы адам ретінде көрсетеді және осындай адамның атынан әрекет етеді. Белгілі бір лауазымды адамның өкілеттіктерін беру әртүрлі нысандарда болуы мүмкін: өзін тиісті лауазымды тұлға деп жариялау, құқық қорғау органдарының немесе өзге де органдардың нысанды киімдерін, лауазымды адамның жалған құжаттарын пайдалану. Конструкцияның ерекшеліктері бойынша лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың материалдық құрамы болады және азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды

мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түрінде кейіннен басталған кезде аяқталды деп танылады (<https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochii/viewer>).

Қазақстан ҚК 1997 ж. 308-бапта мемлекеттік функцияларды орындайтын адамның (билік өкілінің) және лауазымды адамның (ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функциялардың иесі) билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланғаны үшін жауапкершілікті шектеді. ҚР ҚК 362-бабында (2014 ж.) билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану оның құқықтары мен өкілеттіктерінен тыс және елеулі зиян келтіруге әкеп соқтыратын іс-әрекеттер жасау ретінде регламенттелген. Бұл ретте «елеулі зиян» санаты баптың 14-тармағында заңнамалық ұйғарым алды. ҚР ҚК 3, онда қауіпті салдардың оннан астам түрі көрсетілген. Бұл тәжірибені Ресей қылмыстық заңнамасының ережелеріне сәйкес қарызға алу керек деп тану керек (<https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochiy-v-zakonodatelstve-postsovetskikh-gosudarstv/viewer>).

Мемлекеттік билік мүдделеріне, мемлекеттік қызмет мүдделеріне және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында қызмет етуге бағытталған қылмыстар ең қауіпті болып табылады. Осыған байланысты нақты мән-жайларды қылмыстық-құқықтық бағалау (жасалған іс-әрекетте қылмыстың тиісті негізгі құрамының белгілерін белгілеуді білдіреді) лауазымдық өкілеттіктерден асып кету ерекше ғылыми қызығушылық тудырады. Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың негізгі құрамы, яғни міндетті элементтерді жеңілдететін (жауапкершілікті төмендететін белгілерсіз) және ауырлататын (жауапкершілікті арттыратын белгілерсіз) мән-жайларсыз айқындайтын құрам лауазымды адамның азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің не заңмен қорғалатын қоғамның немесе ұйымның құқықтары мен заңды мүдделерінің елеулі бұзылуына әкеп соқтырған өз өкілеттіктерінен тыс айқын түрде шығатын іс-әрекеттер жасауы болып табылады. Объективті тараптың түрі бойынша қылмыстың құрамы материалдық болып табылады, сондықтан үш белгінің болуын анықтау қажет: әлеуметтік қауіпті әрекет, әлеуметтік қауіпті салдар және әрекет

пен туындаған салдарлар арасында туындайтын себеп-салдарлық байланыс. Лауазымдық өкілеттіктерден асып кетудің әлеуметтік қауіпті әрекеті белсенді әрекеттерді жасау болып табылады.

Осыған байланысты лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану түрлері айқындалды: субъектінің басқа лауазымды тұлғаның (мәртебесі бойынша жоғары немесе тең) өкілеттіктеріне жататын іс-әрекеттер жасауы; заңда немесе заңға тәуелді актіде көрсетілген ерекше мән-жайлар болған кезде ғана жасалуы мүмкін (мысалы, егер оның әрекеттері басқа адамдардың өміріне нақты қауіп төндірмесе, кәмелетке толмағанға қатысты қару қолданылмаса); лауазымды адам жеке-дара жасайды, бірақ тек алқалы түрде не заңда белгіленген тәртіпке сәйкес, заңмен келісе отырып жүргізілуі мүмкін. Басқа лауазымды адам немесе орган, ешкімнің де, ешбір жағдайда да жасауға құқығы жоқ.

Лауазымдық өкілеттіктерден асып кетудің субъективті жағы тек жасалған әрекеттердің қасақана сипатына ие деп анықталады, бұл кінәнің абайсыз түрімен аталған қылмыстарды жасау мүмкіндігін болдырмайды. Бұл ретте лауазымды адам өзіне жүктелген өкілеттіктерден тыс әрекет ететінін, азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзу түріндегі зардаптардың туындау мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын түсінеді және олардың басталуын тілейді немесе қаламайды, бірақ бұл салдарға саналы түрде жол береді не оларға немқұрайлы қарайды.

Субъективті жағы қылмыстың әртүрлі себептерімен сипатталады (кек, мансап, өзімшілдік және т.б.), бірақ олар қылмыстың біліктілігі үшін маңызды емес, бірақ жаза тағайындау кезінде ескеріледі. Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану субъектісі қылмыстық жауаптылық жасына жеткен, арнайы белгілері бар — белгілі бір лауазымдық жағдайы бар жеке, есі дұрыс адам болып табылады (<https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovye-voprosy-kvalifikatsii-osnovnogo-sostava-prevysheniya-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>).

Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану бойынша қылмыстарды ашу мен тергеудің күрделілігі осы құрамның күрделілігімен, сондай-ақ осы қылмыс құрамының әртүрлі белгілері мен элементтерін түсіндіруге

бірыңғай көзқараспен байланысты. Осылайша, лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану біліктілігі проблемаларына байланысты мәселелер кешенін зерделеу қажеттілігі туындады. Кез-келген қылмыс құрамын құқықтық талдау дәстүрлі түрде қылмыс объектісі туралы мәселемен ашылады. А.Н. Трайнин былай деп жазды: «сот практикасы үшін маңызды мәселелерді — біліктілік мәселелерін шешу үшін объектіні белгілі бір қылмыстық іс — әрекет құрамының элементі ретінде зерттеу қажет» (Трайнин 1957: 364). Л.Б. Фадеев қылмыс объектісі қылмыс құрамының элементі ретінде көп қырлы қылмыстық-құқықтық маңызы бар екенін атап өтті. Қылмыс объектісінің ерекшеліктері мен қасиеттері қылмыстың әлеуметтік-саяси мазмұнын, оның заңды белгілерін толық ашуға мүмкіндік береді. Қылмыстық зорлық-зомбылық объектісін дәл анықтау ғана қылмыстық әрекеттерге дұрыс құқықтық баға беруге және соның салдарынан олармен күресудің ең тиімді әдістерін таңдауға мүмкіндік береді. Объектінің мәні мынада: заң шығарушы да, сот та қылмысқа қол сұғатын объектінің әлеуметтік маңыздылығына қарай заңды баға береді. Қастандық объектісінің қасиеттері қылмыс құрамының басқа элементтерінің мазмұны мен белгілерін түсінуге мүмкіндік береді. Зорлық-зомбылық объектісінің ерекшеліктері, көп жағдайда, қылмыстың барлық заңды құрылымын алдын-ала анықтайды (Фадеев 2010: 155). Құқықтық норманың диспозициясына сүйене отырып, лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану дегеніміз – лауазымды адамның өз өкілеттіктерінен тыс айқын көрінетін және азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзуға әкеп соқтырған әрекеттер жасауы. Мемлекеттік биліктің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар лауазымдық өкілеттіктерден асып кетудің жалпы объектісі болып табылады. Әдебиеттегі қылмыстың түрлік объектісі «қылмыстар қол сұғатын мүдделер, олардың жасалғаны үшін жауапкершілік туралы нормалар бір тараудың шегінде орналасады және кейіннен рулық объектіні заңды түрде бөлудің теориялық негізі ретінде қызмет етеді және ҚК-нің сол тарауы шеңберінде біртекті қылмыстар топтары бойынша жеке-жеке сәйкес келеді» деп айқындалады (Фадеев 2010: 58). Қылмыстық кодекс шеңберінде қорғалатын қатынастардың мазмұны мемлекеттік және

муниципалдық қызметтің мүдделерін құрайды, олар мемлекеттік билік пен басқару аппаратының қалыпты жұмыс істеуі кезінде жүзеге асырылады (Фадеев 2010: 59). Осылайша, бұл қылмыстың бір түрі мемлекеттік органдардың басқару аппараттарының қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар деп санауға болады: басқа мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, сондай-ақ мемлекеттік және муниципалдық мекемелер. Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың тікелей объектісі – мемлекеттік аппараттың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жекелеген буындарының қалыпты жұмыс істеуін және беделін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар. Қосымша объект ретінде азаматтар мен ұйымдардың, қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерінің құқықтары мен заңды мүдделері, ал ҚК-де көзделген жағдайларда азаматтар мен ұйымдардың меншігі, сондай-ақ азаматтардың денсаулығы болады. Мұның бәрі азаматтардың, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделері міндетті қосымша, тікелей объект болып табылатындығын айтуға мүмкіндік береді. Заң шығарушы қоғамдық қауіпті салдарды мемлекеттік биліктің жекелеген буынының қызметін елеулі түрде бұзумен емес, азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін елеулі түрде бұзумен анықтауы кездейсоқ емес. Демек, лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың қоғамдық қауіптілігі, ең алдымен, азаматтардың немесе ұйымдардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерінің дәрежесімен анықталады. Лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалану кезінде азаматтардың, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзу түріндегі қоғамдық қауіпті салдарлардың болмауы тек тәртіптік немесе әкімшілік жауаптылыққа әкеп соғуы мүмкін (Фадеев 2010: 70). Қылмыс объектісінен басқа, кез-келген құқық бұзушылықтың қажетті объективті элементі оның сыртқы, объективті жағы болып табылады. Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың мазмұны қылмыс объектісін құрайтын және қылмыстық заңның қорғауындағы қоғамдық қатынастарға қоғамдық қауіпті қол сұғушылықтан тұрады. Бұл қол сұғушылық адамның қылмыстық ниетінің сыртқы жағын білдіретін әрекеттерден көрінеді. Сонымен қатар, басқа қылмысқа емес, тек осыған тән әрекеттерді анықтау өте маңызды. Лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану мыналардан тұрады: 1) қызмет бой-

ынша адамға берілген өкілеттіктер шегінен анық шығатын іс-әрекеттер; 2) азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіру; 3) кінәлінің өкілеттіктер шегінен тыс айқын шығуы мен туындаған салдарлар арасында себептік байланыстың болуы (Фадеев 2010: 71).

Түрі бойынша қылмыстың құрамы материалдық болып табылады, ол үшін белгілер міндетті болып табылады: әрекет, салдар және әрекет пен пайда болған салдарлар арасындағы себеп-салдарлық байланыстың болуы. Әрекет тек белсенді әрекет түрінде жүзеге асырылады. Қылмыстық кодексте көзделген іс-әрекетті сипаттайтын жалғыз белгі-бұл лауазымды тұлғаның өкілеттіктерінен тыс нақты әрекет жасау. Өкілеттіктер шегінен шығудың айқындығы лауазымды адамның өзіне жүктелген лауазымдық өкілеттіктерден тыс әрекет ететінін түсінуін білдіреді. Мәселен, С.Г. Айдаев «айқындық белгісі субъективті емес, объективті мазмұнға ие» деп жазады (Айдаев 2004: 32), сондықтан шенеуніктің өзіне берілген өкілеттіктерден тыс шығуы айналасындағыларға айқын болуы керек. Б.В. Волженкин бұл белгінің мағынасын түсіндіре отырып, «бұл ретте шенеунік өзі үшін өзіне тән (яғни, сөзсіз, анық) ЕО-ның өкілеттіктерінен тыс әрекет жасайтынын түсінеді» деп сенді (Волженкин 2000: 157). А.Я. Светлов «субъективті сәтте құқықтар мен өкілеттіктерден тыс «айқын шығу» ұғымына баса назар аударуды ұсынды, яғни. кінәлі өзінің қызметтік және билік құзыретінің көлемін жақсы біле отырып, одан асып түсетіні» (Светлов 1978: 173-174). Ұсынылған нысандардың кез келгенінде лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану адамның лауазымды адамның өкілеттіктерін тікелей орындауы кезінде жүзеге асырылуы тиіс екенін атап өткен жөн. Билікті асыра пайдаланғаны үшін жауапкершілік азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделері не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделері елеулі түрде бұзылған жағдайда туындайды, егер кінәлі өзіне жүктелген өкілеттіктерден тыс әрекет ететінін түсінсе (<https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskiy-analiz-obektivnyh-priznakov-prevysheniya-dolznostnyh-polnomochiy/viewer>).

Б.В. Здравомыслов дұрыс атап өткендей: «билікті асыра пайдалану әрекеттері заңда көрсетілгендей сипатталады, өйткені олар лауазымды адамға берілген құқықтар мен

өкілеттіктерден асып түседі. Бұл белгіні лауазымды адам өзінің қызметтік құзыретіне кірмейтін, оған заңмен, жарғымен немесе ведомстволық нұсқаулықтармен немесе өкімдермен берілген өкілеттіктер мен құқықтардан асып түсетін іс-әрекеттер жасайды деген мағынада түсіну керек» (Здравомыслов 1956: 52). Мәселен, қарастырылып отырған қылмыстарды саралау кезінде лауазымды тұлғаның өкілеттік шеңберінің шегін белгілеу, сондай-ақ осы өкілеттіктердің нақты бұзылуын айқындау қажет. Біз талдап отырған іс-әрекеттер тек қасақана (тікелей немесе жанама ниетпен) жасалуы мүмкін екенін атап өткім келеді, бірақ сонымен бірге отандық заң шығарушы лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдаланумен байланысты қылмыстың құрамында мотив сияқты белгіні көрсетті: өзімшілдік немесе басқа жеке қызығушылық. Бұл ретте лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану мен лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланудың аражігін ажырату критерийі ретінде бірінші жағдайда ол өзінің өкілеттіктерін ресми түрде беруге тырысатынын, ал асып кеткен жағдайда адам өзінің ресми өкілеттіктерін пайдаланбайтынын, бірақ өзінің қызметтік жағдайын пайдаланатынын көрсете аламыз (<https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-prestupleniy-svyazannyh-so-zloupotrebleniem-i-prevysheniem-dolznostnyh-polnomochiy/viewer>).

Лауазымды адамдардың қызметін қылмыстық-құқықтық қорғау, оның ішінде лауазымды адамдар жасайтын әрекеттерді криминализациялау жолымен де жүзеге асырылады. Бұл лауазымды тұлғалар қызметінің жария сипатымен ғана емес, сонымен қатар мұндай қызметтің азаматтар мен ұйымдардың, нәтижесінде қоғам мен мемлекеттің құқықтарын жүзеге асыруға және заңды мүдделерін қорғауға әсер етуінің жан-жақты болуымен түсіндіріледі. Тәжірибені талдау көрсеткендей, қызметтің мүдделері, лауазымды адам өзінің қызметтік өкілеттіктерін пайдаланатын қызметтік борыш қызметі қолданыстағы заңнамаға қайшы келмейтін мемлекеттік және өзге де ұйымдармен тиісті нормативтік актілерден және еңбек шартынан туындайтын адамның міндеттерінің көлемімен анықталады (<https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kvalifikatsii-prestupleniy-svyazannyh-so-zloupotrebleniem-i-prevysheniem-dolznostnyh-polnomochiy/viewer>).

Бұл құрам ҚР ҚК 362-бабында көзделген салдарлар болған кезде лауазымды адам-

дарды өз өкілеттіктерінен тыс іс-әрекеттер үшін қылмыстық-құқықтық қорғауды, жауапкершілікті және жазалауды көздейді. Бұл мақаланы құрудың ерекшелігі-өнерде қарастырылған білікті құрамдармен қатар. ҚР ҚК 362 (кінәлінің мемлекеттік лауазымы, ауыр зардаптар), бапта негізгі және білікті құрамдардың санкцияларының жоғарғы шектері сақталған, сондай-ақ зорлық-зомбылық немесе оны қолдану және қару немесе арнайы құралдарды қолдану қауіпі түріндегі қосымша біліктілік мән-жайлары көзделген.

Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағы мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның өз өкілеттіктерінен анық асып түсетін, азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделеріне елеулі зиян келтіруге әкеп соққан қызмет бойынша іс-әрекеттер жасауы болып табылады және бұл іс-әрекеттер қоғаммен немесе мемлекетпен себептік байланыста болады. пайда болған салдарлар. Құрамы – материалдық болады, ал қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің әрекеттері азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін айтарлықтай бұзды. Кез келген себеп салдары қылмысты аяқталған деп тану үшін жеткілікті.

Заң шығарушы айқынындайды, яғни өкілеттіктерден тыс шығу ол кінәліге көрініп тұрғанын көрсетеді.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективті жағы ҚР ҚК 362-бабында көзделгендей. Алайда, мотив өкілеттікті арттыру құрамының белгісі емес. Бұл оны орнатудың қажеті жоқ дегенді білдірмейді, бірақ жауапкершілік пен жазаны даралау тұрғысынан қарастырылуы керек.

Біліктілік мән-жайлары (2-бөлім) мыналарды көздейді: ҚР ҚК 362-бабының 3-бөлігінің лауазымды адамы жасаған дәл осындай іс-әрекетте жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттің жасалғаны айтылады.

ҚР ҚК 362-бабының 4-бөлігі ҚР ҚК 362-бабының 1, 2, 3-бөлімдерінде көзделген, ауыр зардаптарға әкеп соққан не: а) зорлық-зомбылық немесе оны қолдану қатерін қолдану арқылы; б) қару немесе арнайы құралдарды қолдану арқылы; в) өзіне немесе басқа адамдарға

немесе ұйымдарға пайда мен артықшылықтар алу мақсатында жасалған әрекеттер немесе басқа тұлғаларға немесе ұйымдарға зиян келтіру; г) мүлікті жария етуге байланысты рақымшылық жасау туралы ҚР заңнамалық актісінде белгіленген қызметтік міндеттерді орындау кезінде.

Бұл жағдайда кінәлі адам физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылықты кез-келген түрде, соның ішінде қауіп-қатермен жүзеге асыруды білуі керек. «Қару-жарак немесе арнайы құралдар» ескертпесі (олардың тұжырымдамасы жеке адамға және қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы тарауда қарастырылған) қару-жарактың немесе арнайы құралдардың жауынгерлік қасиеттерін пайдалануды да, осы қолданудың нақты қауіпін де білдіреді, мысалы, жәбірленушінің алдында қапшықтан алынған тапаншаны сермеу. Ауыр зардаптар келтіруді сот белгілейді және факт мәселесі болып табылады.

Іс-әрекеттің субъектісі – арнайы лауазымды тұлғаның жалпы тұжырымдамасымен қамтылған. Мысалы: Ақтөбе облысы ПД Криминалдық полиция басқармасының аға жедел уәкілі Қ. 8 азаматты: М., Т., ағайынды Х, Д., Ж., И. екі полиция қызметкерін өлтірді деген күдікпен заңсыз ұстады. ПО Сазды полиция бөлімінің қызметтік үй-жайында Ақтөбе полиция подполковнигі К. газқағарды пайдаланып, сондай-ақ полиция қызметкерлерінің анықталмаған тергеуімен бірге дененің әртүрлі бөліктеріне көптеген соққылар жасап, көптеген жарақаттар, бас пен дененің көгеруі түрінде барлық жәбірленушілердің денсаулығына жеңіл зиян келтірді. Қорқыту мен ұрып-соғу нәтижесінде А. мен Д. кінәсін мойындады және достарына екі адамды өлтіруге бұйрық берді, бірақ олардың барлығы бұл қылмысқа қатысы жоқ. Сонымен қатар, М. және Х. қамауға алынып, бір ай бойы заңсыз қамауда ұсталды. Сонымен қатар, полиция подполковнигі К. Мұғалжар АІБ ғимаратында Г. куәгерден жауап алу кезінде оның қорғаушысы – адвокаты Б.-ға қарсы зорлық-зомбылық көрсетіп, оның арқасына жұдырықпен соққы берді.

Көрсетілген әрекеттері үшін Қ. 2008 жылғы 11 қарашадағы сот үкімімен ҚК 308-бабы 4-бөлігінің «а, в» тармағы бойынша үш жылға бас бостандығынан айырылды. Алматы облысы Ескелді аудандық сотының үкімімен Е. ҚК-нің 308-бабы 4-бөлігінің «а» тармағы бойынша бір жылға сынақ мерзімімен ҚК-нің 63-бабын

қолдана отырып, шартты түрде 3 жылға бас бостандығынан айырылды. Соңғы сот талқылауы барысында анықталғандай, Ескелді АПБ криминалдық полиция бөлімінің аға жедел уәкілі А. кәмелетке толмаған баланы заңсыз ұстады. белгісіз әйелдің тіркелмеген өтініші бойынша әмиянды ұрлады деген күдік бойынша. АПБ үй-жайында Е., заңды өкілі мен адвокаты болмаған жағдайда, кәмелетке толмаған адамнан ешқандай іс жүргізу құжаттарын жасамай жауап алды, содан кейін оны ұрып-соғып, алдыңғы тісін сындырып, ернін сындырды. Сот отырысында Е. өзінің кінәсін мойындамай, А.-ны ұстау фактісін жоққа шығарды, ал істе бұлтартпас дәлелдер болды. АПБ-ге жеткізу кезінде криминалист кәмелетке толмаған А-ны тіркеді, ұсталған адамның дене жарақаты жоқ екенін және оның ішкі істер бөліміне жеткізілгенін анық көрсететін фотосуреттер көрсеткен. Жүргізілген сот-медициналық

қуәландыру жасөспірімнің полицияда болған кезінде алған дене жарақаттарының бар екендігін растады (Бюллетень Верховного Суда РК 2014: 61-63).

Қорытынды

Мемлекеттің экономикалық дамуын, қоғам мүшелерінің құқықтары мен бостандықтарын тек қалыпты жұмыс істейтін мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары қамтамасыз ете алады. Мемлекеттік аппараттың дұрыс жұмыс істеуі әрбір лауазымды адамның өзінің қызметтік міндеттерін орындау үшін заңмен берілген құқықтарға қатаң сәйкестікте әрекет етуін көздейді. Белгілі бір жағдайлар болған кезде бұл талапты бұзу лауазымдық қылмысты тудырып, лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану деп пайымдаймыз (Лимарь 2023: 40).

Әдебиеттер

- Айдаев С.Г. Превышение должностных полномочий: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.Г. Айдаев. – М., 2004. – 32 с.
- Алдекенов С.К. Объект превышения власти и должностных полномочий [Электронный ресурс] <https://cyberleninka.ru/article/n/obekt-prevysheniya-vlasti-i-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>. Коркунов Н.М. Русское государственное право. – М., 1892. – Т. 2. – 596 с.
- Балык П.П. Юридический анализ объективных признаков превышения должностных полномочий // [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskiy-analiz-obektivnyh-priznakov-prevysheniya-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>
- Волженкин Б.В. Служебные преступления / Б. В. Волженкин. – М., 2000. – 368 с.
- Воробьева С.В., Волков И.А. Некоторые проблемы квалификации преступлений, связанных со злоупотреблением и превышением должностных полномочий // [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-prestupleniy-svyazannyh-so-zloupotrebeniem-i-prevysheniem-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.
- Гааг И.А., Разыграева Е.Н. Проблемы квалификации преступлений, связанных со злоупотреблением и превышением должностных полномочий // [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kvalifikatsii-prestupleniy-svyazannyh-so-zloupotrebeniem-i-prevysheniem-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>
- Греков К.А. Квалификация преступлений, совершаемых путем превышения должностных полномочий. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Ростов-на-Дону – 2007. – 28 с.
- Давитадзе М.Д. Уголовная ответственность за превышение должностных полномочий [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>
- Смелова С.В. Уголовная ответственность за превышение должностных полномочий. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Рязань, 2009. – 29 с.
- Здравомыслов Б.В. Должностные преступления / ред. А.Н. Васильев. – М.: [б. и.], 1956. – 168 с.
- Кадников Н.Г. Особенности уголовной ответственности за злоупотребление должностными полномочиями и превышение должностных полномочий [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ugolovnoy-otvetstvennosti-za-zloupotreblenie-dolzhnostnyimi-polnomochiyami-i-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.
- Колесников М.В. Уголовная ответственность за превышение должностных полномочий в законодательстве постсоветских государств [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochiy-v-zakonodatelstve-postsovetskikh-gosudarstv/viewer>.
- Коротаева М.А., Рябова Л.В. Некоторые проблемы квалификации преступлений превышения должностных полномочий [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-prevysheniya-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.
- Лимарь А.С., Михайлова И.А. Особенности квалификации превышения должностных полномочий // Вестник Белгородского юридического института МВД России имени И.Д. Путилина. – 2023. – № 2. – С. 39-44.
- Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат. 1960. 228 с.

Индекс восприятия коррупции (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) — составляемый международной неправительственной организацией Transparency International показатель с целью отражения оценки уровня восприятия коррупции аналитиками и предпринимателями по стобалльной шкале. [Электронный ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Применительно к этому моменту см.: Выводы суда о совершении преступления с применением специальных средств — наручников признаны необоснованными (извлечение): постановление 2уп-151-13 // Бюллетень Верховного Суда РК. — 2014. — № 1. — С. 61-63.

Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. — М., 1957. — 364 с.

Светлов, А.Я. Ответственность за должностные преступления / А. Я. Светлов. — Киев, 1978. 304 с.

Султанов В.Н. Уголовно-правовые вопросы квалификации основного состава превышения должностных полномочий [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovye-voprosy-kvalifikatsii-osnovnogo-sostava-prevysheniya-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.

Фадеев Л.Б. Квалификация преступлений, совершаемых путем превышения должностных полномочий. — М.: Лаборатория книги, 2010. — 155 с.

References

Ajdaev S.G. (2004) Prevyshenie dolzhnostnyh polnomochij: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk [Abuse of official authority: abstract of the dissertation. ... cand. Jurid. Sciences]/ S.G. Ajdaev. — М. — 32 s.

Aldekenov S.K. Ob#ekt prevysheniya vlasti i dolzhnostnyh polnomochij [The object of abuse of power and official authority] [Jelektronnyj resurs] <https://cyberleninka.ru/article/n/obekt-prevysheniya-vlasti-i-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.

Balyk P.P. Juridicheskij analiz obektivnyh priznakov prevysheniya dolzhnostnyh polnomochij [Legal analysis of objective signs of abuse of office] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskij-analiz-obektivnyh-priznakov-prevysheniya-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>

Volzhenkin B.V. Sluzhebnye prestuplenija [Official crimes]/ B. V. Volzhenkin. — М., 2000. — 368 s.

Vorob'eva S.V., Volkov I.A. Nekotorye problemy kvalifikacii prestuplenij, svyazannyh so zloupotrebleniem i prevysheniem dolzhnostnyh polnomochij [Some problems of qualification of crimes related to abuse and abuse of official authority] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-prestuplenij-svyazannyh-so-zloupotrebleniem-i-prevysheniem-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.

Gaag I.A., Razygraeva E.N. Problemy kvalifikacii prestuplenij, svyazannyh so zloupotrebleniem i prevysheniem dolzhnostnyh polnomochij [Problems of qualification of crimes related to abuse and abuse of official authority] // [Jelektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-kvalifikatsii-prestuplenij-svyazannyh-so-zloupotrebleniem-i-prevysheniem-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>

Grekov K.A. Kvalifikacija prestuplenij, sovershaemyh putem prevysheniya dolzhnostnyh polnomochij. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk. [Qualification of crimes committed by abuse of official authority. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of jurisprudence science.] — Rostov-na-Donu — 2007. — 28 s.

Davitadze M.D. Ugolovnaja otvetstvennost' za prevyshenie dolzhnostnyh polnomochij [Criminal liability for abuse of official authority] [Jelektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>

Smelova S.V. (2009) Ugolovnaja otvetstvennost' za prevyshenie dolzhnostnyh polnomochij. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk [Criminal liability for abuse of official authority. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of jurisprudence science]. — Rjazan', 2009. — 29 s.

Zdravomyslov B.V. Dolzhnostnye prestuplenija [Official crimes] / red. A.N. Vasil'ev. — М.: [b. i.], 1956. — 168 s.

Kadnikov N.G. (2014) Osobennosti ugolovnoj otvetstvennosti za zloupotreblenie dolzhnostnymi polnomochijami i prevyshenie dolzhnostnyh polnomochij [Features of criminal liability for abuse of official authority and abuse of official authority] [Jelektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ugolovnoj-otvetstvennosti-za-zloupotreblenie-dolzhnostnymi-polnomochiyami-i-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.

Kolesnikov M.V. (2016) Ugolovnaja otvetstvennost' za prevyshenie dolzhnostnyh polnomochij v zakonodatel'stve postsovetских gosudarstv [Criminal liability for abuse of official authority in the legislation of post-Soviet states] [Jelektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prevyshenie-dolzhnostnyh-polnomochiy-v-zakonodatelstve-postsovetских-gosudarstv/viewer>.

Korkunov N.M. (1892) Russkoe gosudarstvennoe parvo [Russian state law]. — М. — V. 2. — 596 p.

Korotaeva M.A., Rjabova L.V. Nekotorye problemy kvalifikacii prevysheniya dolzhnostnyh polnomochij [Some problems of qualification of abuse of office] [Jelektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-kvalifikatsii-prevysheniya-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.

Limar' A.S., Mihajlova I.A. Osobennosti kvalifikacii prevysheniya dolzhnostnyh polnomochij // Vestnik Belgorodskogo juridicheskogo instituta MVD Rossii imeni I.D. Putilina. — 2023. — № 2. — S. 39-44. [Features of the qualification of abuse of official authority // Bulletin of the Belgorod Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia named after I.D. Putilin. — 2023. — No. 2. — pp. 39-44.]

Nikiforov B.S. (1960) Obekt prestuplenija po sovetскому ugolovnomu pravu [The object of a crime under Soviet criminal law]. — М.: Gosjurizdat.. — 228 p.

Индекс воспријатја коррупији (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) — состављаеми международној неправител'ственној организациј Transparency International показатељ с цел'ју отразенја оценки уровња воспријатја коррупији аналитиками и

predprinimateljami po stoball'noj shkale [The Corruption Perceptions Index (CPI) is an indicator compiled by the international non—governmental organization Transparency International in order to reflect the assessment of the level of perception of corruption by analysts and entrepreneurs on a one-hundred-point scale]. [Elektronnyj resurs] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Primenitel'no k jetomu momentu sm.: Vyvody suda o sovershenii prestuplenija s primeneniem special'nyh sredstv—naruchnikov priznany neobosnovannymi (izvlechenie): postanovlenie 2up-151-13 // Bjulleten' Verhovnogo Suda RK. – 2014. – № 1. – S. 61-63. [With regard to this point, see: The court's conclusions on the commission of a crime using special means—handcuffs were found to be unfounded (extraction): Resolution 2up-151-13 // Bulletin of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. – 2014. – No. 1. – pp. 61-63.]

Trajnin A.N. Obshee uchenie o sostave prestuplenija [The general doctrine of the composition of a crime] / A. N. Trajnin. – M., 1957. – 364 s.

Svetlov, A.Ja. Otvetstvennost' za dolzhnostnye prestuplenija [Responsibility for official crimes] / A. Ja. Svetlov. – Kiev, 1978. 304 s.

Sultanov V.N. Ugolovno-pravovye voprosy kvalifikacii osnovnogo sostava prevysheniya dolzhnostnyh polnomochij [Criminal law issues of qualification of the main staff of abuse of official authority] [Elektronnyj resurs] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovye-voprosy-kvalifikatsii-osnovnogo-sostava-prevysheniya-dolzhnostnyh-polnomochiy/viewer>.

Fadeev L.B. Kvalifikacija prestuplenij, sovershaemyh putem prevysheniya dolzhnostnyh polnomochij [Qualification of crimes committed by abuse of official authority]. – M.: Laboratorija knigi, 2010. – 155 s.

Авторлар туралы мәлімет:

Данияров Санжар Дауренович (корреспондент автор) – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: smoke9988@mail.ru);

Джансараева Рима Еринатовна – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Rima.Jansaraeva@kaznu.edu.kz).

Information about authors:

Daniyarov Sanzhar Daurenovich (corresponding author) – doctoral student of the Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: smoke9988@mail.ru);

Jansareva Rima Erinatovna—doctor of jurisprudence science, professor, Head of the Department of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Rima.Jansaraeva@kaznu.edu.kz).

Тіркелді: 20 қаңтар, 2024 ж.

Қабылданды: 20 наурыз, 2024 ж.

6-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 6
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

I. Allegranti School of Law, University of Camerino, Italy, Camerino
e-mail: ivan.allegranti@unicam.it**AVOIDING ENERGY POVERTY IN LANDS TRIGGERED
BY NATURAL HAZARDS: THE CASE OF MACERATA FELTRIA,
PIEVE TORINA AND MUCCIA**

Access to energy has been, especially in recent times after the Ukrainian War and recent natural hazards, a significant theme among European policymakers. Still, there are some parts of Italy, especially the Marche region, which since 2016 are living in an emergency because of the seismic events. In light of this situation, this paper investigates the policy adopted by the Italian Government and the ARERA Authority in regard to electricity bills in the territories affected by the natural hazard. In particular, this paper aims to highlight how, in lands triggered by a disaster, the most convenient solution in order to combat the accessibility of energy and the consequent energy poverty of the evacuees, is the creation of energy communities. In this regard – also thanks to the Directive EU 2018/ 2001 (also known for RED II Directive), the funds of the Next Generation EU and the recent Marche Regional Law of 11 June 2021 n. 10 which can contribute to an increase in the creation by rural areas communities of new energy communities – there are already case studies and best practices such as those Macerata Feltria (Pesaro-Urbino) and the future developments of Muccia and Pieve Torina (both located in the crater of the Marche region in the province of Macerata), than can be taken as an example for future developments of energy communities in the Italian rural areas affected by a disaster.

Key words: Energy Law, Energy Bills, Disaster Law, Energy Communities, Prosumerism.

И. Аллегранти

Камерино Университеті, Италия, Камерино қ.
e-mail: ivan.allegranti@unicam.it**Қауіпті табиғи құбылыстардан туындаған жерлерде
энергетикалық кедейліктің алдын алу:
Мацерата-Фелтрия, Пьеве-Торина және Муччидің мысалы**

Энергияға қол жеткізу, әсіресе Украинадағы соғыстан және соңғы табиғи апаттардан кейінгі уақытта, еуропалық саясаткерлер арасында маңызды тақырып болды. Дегенмен, Италияның кейбір аудандары бар, әсіресе марке аймағы, олар 2016 жылдан бері сейсмикалық оқиғаларға байланысты төтенше жағдайда өмір сүріп келеді. Осы жағдайды ескере отырып, бұл құжат Италия үкіметі мен АРЕРА әкімшілігінің табиғи апаттан зардап шеккен аумақтардағы электр энергиясына қатысты қабылдаған саясатын зерттейді. Атап айтқанда, бұл құжаттың мақсаты – апаттан зардап шеккен елдерде энергияның қолжетімділігімен және соның салдарынан эвакуацияланғандардың энергетикалық кедейлігімен күресудің ең қолайлы шешімі энергетикалық қауымдастықтарды құру екенін көрсету. Осыған байланысты-сонымен қатар ЕО 2018/2001 директивасының (RED II директивасы деп те аталады), ЕО-ның келесі буын қорларының және Маркенің 2021 жылғы 11 маусымдағы N аймақтық Заңының арқасында. 10, бұл ауылдық қауымдастықтар құратын жаңа энергетикалық қауымдастықтардың көбеюіне ықпал етуі мүмкін-қазірдің өзінде Мацерата-Фелтрия (Песаро-Урбино) және Мучча мен Пьеве-Ториннің болашақ дамуы (екеуі де Флоренция провинциясындағы Марке аймағының кратерінде орналасқан) сияқты жағдайлық зерттеулер мен ең жақсы тәжірибелер бар. Мацерата), бұл табиғи апаттан зардап шеккен Италияның ауылдық жерлеріндегі энергетикалық қауымдастықтардың болашақ дамуына мысал ретінде алынуы мүмкін.

Түйін сөздер: энергетикалық құқық, электр энергиясына төлемдер, апаттар туралы заң, энергетикалық қауымдастықтар, Просюмеризм.

И. Аллегранти

Университет Камерино, Италия, г. Камерино
e-mail: ivan.allegranti@unicam.it

**Предотвращение энергетической бедности на землях,
вызванной опасными природными явлениями:
пример Мачераты-Фельтрии, Пьеве-Торины и Муччи**

Доступ к энергии был, особенно в последнее время после войны на Украине и недавних стихийных бедствий, важной темой среди европейских политиков. Тем не менее, есть некоторые районы Италии, особенно регион Марке, которые с 2016 года живут в чрезвычайном положении из-за сейсмических событий. В свете этой ситуации в настоящем документе исследуется политика, принятая правительством Италии и администрацией АРЕРЫ в отношении счетов за электроэнергию на территориях, пострадавших от стихийного бедствия. В частности, цель этого документа – показать, как в странах, пострадавших от стихийного бедствия, наиболее удобным решением для борьбы с доступностью энергии и, как следствие, энергетической бедностью эвакуированных является создание энергетических сообществ. В этом отношении – также благодаря Директиве ЕС 2018/2001 (также известной как Директива RED II), фондам ЕС следующего поколения и недавнему региональному закону Марке от 11 июня 2021 года п. 10, которые могут способствовать увеличению числа создаваемых сельскими сообществами новых энергетических сообществ – уже существуют тематические исследования и лучшие практики, такие как Мачерата-Фельтрия (Пезаро-Урбино) и будущие разработки Мучча и Пьеве-Торина (оба расположены в кратере региона Марке в провинции Флоренция). Мачерата, что может быть взято в качестве примера для будущего развития энергетических сообществ в сельских районах Италии, пострадавших от стихийного бедствия.

Ключевые слова: Энергетическое право, Счета за электроэнергию, Закон о стихийных бедствиях, Энергетические сообщества, Просьюмеризм.

Introduction

Methodology and aim of the research

The methodology used for this research is a qualitative. In particular, who writes has adopted a comparative approach. In fact, legal texts and legal literature of different territorial contexts (the UN, the EU and the Italian legal framework) have been analyzed for the current analysis. Moreover, the comparative approach has been focused on the Italian national laws and the Marche regional laws regulating phenomena of the Renewable Energy Communities (also RES) (Pizzorusso 1979). Furthermore, the comparative approach has also been used into the investigation of the policies adopted in “a global contexts” in regards to RES and energy poverty thus enlarging the examination also to soft law documents (Frosini 2018; Mostacci 2008).

In light of the comparative methodology used, this paper has the scope to demonstrate how the adoption of energy communities in rural areas and in lands triggered by natural hazards such as those located in the Marche Region (Italy), can be the solution in order to avoid the energy poverty issues arising due to the Russo-Ukrainian which have increased the prices of energy sources within the European Union. In particular, the creation of RES,

thanks to private or public investments, will allow inhabitants of rural areas, to become prosumers (active consumers) in the creation and use of energy sources thus having economic benefits and savings when energy bills are issued by the energy provider.

Today's political challenges of the European Energy Market: war, natural hazards and energy poverty

February 24, 2022, will be considered in future years as a date to remember as the invasion of Ukraine made by the Russian military forces had been completed (Umar et al., 2022). While the COVID-19 pandemic is still ongoing, the Russian-Ukrainian conflict has, on the one hand, accentuated the risks that refugees will suffer because of the Virus (Choudhary et al., 2022), while on the other hand, has opened the eyes to the world on the global challenges regarding energy resources. For instance, the Russia-Ukrainian conflict, because of the sanctions given by Europe and the USA (<https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/SANCTIONS/byvrjenzmve/>), has shown the dependency that state's economies have on Russian commodities (Del Lo et al., 2022). In fact, in 2019, Russia's export of crude oil, natural gas, gold and coal have amounted to \$123 billion (crude oil), \$66.2 billion (refined oil products), \$24.55 billion (natural gas)

and \$ 22.09 billion (coal) thus making the country the world's third-largest producer of crude oil with an estimated 10 million barrels per day and a share of the world total equal to 11% (<https://oec.world/en/profile/country/rus>). It emerges that the energy market is a driving economic resource of Russia's economy as it represents 42% and 24% of the total stock market capitalization as per December 2020 (Costola 2022). It needs to be furthermore noted that the Federation's economy mostly concentrated on export of good which, more than 50% of them, are devoted to the Chinese, European and American markets (United Nations 2020).

In this regard, the dependency that all European Member States have on Russian's natural resources is incomparable with other countries around the world. In fact, since the start of the conflict, as reported by Center for Research on Energy and clean Air (CREA), 58 billion euros worth of fossil fuels were exported via shipments and pipelines from Russia since the beginning of the invasion. The EU imported 70% of these, worth approximately 39 billion EUR and its largest importers among its member states order were Germany (EUR8.3bln), Netherlands (EUR6bln), Italy (EUR4.3bln), Poland (EUR3.4bln), Turkey (EUR2.7bln) and France (EUR2.4bln) (https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2022/05/Corrected_Fossil-fuel-imports-from-Russia-first-two-months-invasion.pdf).

As a result, European policy makers are discussing in finding possible and effective solutions that will allow both Europe to become independent from Russia's gas (<https://www.energymonitor.ai/policy/how-can-the-eu-end-its-dependence-on-russian-gas>), as well as European inhabitants to have energy supplies at affordable prices in the upcoming winter (Osička 2022). In fact, the main concern among European citizen and policy makers is the raising of people living in energy poverty (Reddy 2000: 44) because of the raising costs of energy bills caused by the Russo-Ukrainian conflict (<https://www.politico.eu/article/ukraine-war-heats-up-energy-poverty-debate/>). For instance, because of the energy bill's prices have increased dramatically, energy poverty might become a new social concern among the EU (<https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/energy-crisis-could-worsen-poverty-for-millions-of-europeans/>).

While the entire world is facing an unprecedented economic and energy crisis, there are places, like the Marche region in Italy, which are still living in the middle of an emergency. Between August 2016 and

January 2017, four regions of central Italy (Abruzzo, Umbria, Lazio and Marche), have been hit by a series of seismic events that destroyed 138 municipalities of which 85 were located in the Marche region (<https://sisma2016.gov.it>). The damages caused by the events amounted to 16 billion euros (Corte dei Conti, 2021). Following the events, the Italian Government has adopted, through the Decree-Law October 17, 2016 n.189 a «reconstruction plan» which regulates both the private and public reconstruction of the buildings destroyed by the catastrophe. Inhabitants were thus relocated either in Emergency Houses Solutions (SAE) or have been provided with a monthly allowance (Contributo Autonoma Sistemazione or shortly CAS) to relocate in a place directly chosen by them (Allegranti 2022). Also if the houses were destroyed, in regards to energy and electricity bills, there have been adopted multiple decisions regarding the inhabitants of the affected areas.

Italy and its electricity bills policies in territories triggered by natural hazards

The legal framework disciplined by the Italian government in relation to energy bills after the seismic events is given by Article 48 (2) of the Decree Law 17 October 2016 n.189. This article ruled that for the energy sectors (electricity, gas and water), the energy authority Autorità di Regolazione per l'Energia Reti e Ambiente (ARERA) (<https://www.arera.it/it/index.htm>), should provide legislative acts related to bill suspensions for a maximum period of six months. At the same time, the Article demands the ARERA to rule before 120 days from the entry into force of the Decree Law, all the provisions concerning the installments methods for the suspended payments as well as discounts on the tariff for the inhabitants of the municipalities that have been hit by the earthquakes.

In order to regulate the matter, the ARERA adopted on April 18, 2022, the Decision 964-*bis* which introduced the definitive provisions recalled at Article 48(2) of the Decree-Law 189/2016. This decision has set the entire discipline on energy bills for the populations which faced the seismic events. In particular, for what is of interest for this paper, the ARERA has disciplined, through this decision, a moratorium on electricity and gas bill payment for almost three years. In order to benefit from this *moratorium* the Decision has set two types of beneficiaries: those who lived emergency housing such as SAE, MAPRE, MAP or in houses built for the population's assistance had automatic access on the

moratorium, while those excluded by it could make a request of joining the benefits in light of Article 3 of the decision. The Decision also ruled that the person affected by the emergency wouldn't have to pay the costs for the transmission, distribution, measurement and infrastructures of the energy supplier as well as the ancillary surcharges inserted in the bill but only the effective cost of the consumed energy thus resulting in a huge discount of the entire bill amount (Allegranti 2022, 116).

Concerning the payment methods of the suspended energy bills, those were allowed either in one single payment or through multiple installments. In light of Article 14 of the Decision, consumers are allowed to ask for an installment payments method, thus obliging energy suppliers to not apply any kind of interests for the suspended bills. In this regard, Article 14 (3), rules that bills have arrive on a regular basis, that installments are not possible for bills under 20 euros and that the installments can be asked for maximum 24 months after the customer has received the bill.

This analysis has brought up to our attention that in Italy, both during the seismic events as well as during the COVID-19 pandemic, in lands affected by disasters, it has been adopted a policy of "suspension" of energy bills which lasted more than 6 years. This might result, as has been already happened, that energy suppliers might send, at the end of 2022, just one bill concerning the 6 years period, thus demanding the payment immediately of an important sum of money (<https://www.ilrestodelcarlino.it/macerata/cronaca/terremotato-bolletta-17-mila-euro-1.5878185>). This policy might then affect people living in the area which might end up in energy poverty as they are not able to afford the payment of the energy bills.

In order to avoid this situation which might "explode" also because of the Russo-Ukrainian conflict, perhaps, a solution for the people living in these are might be the constitution, among them, of energy communities.

The European legal framework on Energy communities

The European legal framework on energy communities is disciplined in the so called "Clean Energy Package". The reason of this package has been the need of delivering the commitments adopted by the European Union during the Paris Agreement (https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf). The package consists of eight new laws which aim to make Europe more energy

efficient (<https://fsr.eui.eu/the-clean-energy-for-all-europeans-package/>). Following political agreement by the EU Council and the European Parliament (finalized in May 2019) and the entry into force of the different EU rules, EU countries have 1-2 years to convert the new directives into national law.

In particular, two Directives, have paved the way into the creation of energy communities: Directive 2018/2001/EU (RED-II) on the use of energy from Renewable Energy Sources (RES) and the Directive 2019/994/EU on common rules for the internal electricity market. The fundamental concepts that the two Directives have set out are the concept of "prosumer" and "energy community". Article 2 (14) Directive EU 2018/2001 defines the prosumer as 'renewables self-consumer' means a final customer operating within its premises located within confined boundaries or, where permitted by a Member State, within other premises, who generates renewable electricity for its own consumption, and who may store or sell self-generated renewable electricity, provided that, for a non-household renewables self-consumer, those activities do not constitute its primary commercial or professional activity".

Article 2 (14), then defines a REC as a legal entity "which, in accordance with the applicable national law, is based on open and voluntary participation, is autonomous, and is effectively controlled by shareholders or members that are located in the proximity of the renewable energy projects that are owned and developed by that legal entity; (b) the shareholders or members of which are natural persons, SMEs or local authorities, including municipalities; (c) the primary purpose of which is to provide environmental, economic or social community benefits for its shareholders or members or for the local areas where it operates, rather than financial profits". The detailed discipline of both prosumer and energy communities are enclosed at Articles 21 and 22 of the RED II Directive and at Articles 15 and 16 of Directive UE 2019/944. Still, the two Directives present an important difference as they define two different type of energy communities: the Citizen Energy Communities (CECs) defined at Article 16 of Directive EU 2019/944 and Renewable Energy Communities (RECs) defined under Article 22 of RED II Directive. Concretely speaking, those differences between both concepts refer to corporate governance, membership, effective control, and autonomy. Moreover, as pointed out by Krug et al., "The primary objective of CECs and RECs is not financial gain, but to bring environmental, economic, or social community benefits to the members or

the local areas in which these entities are active.” (<https://doi.org/10.3390/su14127181>)

In particular what needs to be highlighted is that both Directives imposed that European Member States shall adopt collaborative and supportive framework for the establishment of REC promoting the cooperation between network operators and communities, ensuring transparency and procedural fairness of RECs and their members on charges, taxes, licenses, and concessions, and allowing equal participation of all market actors in obtaining support schemes. For instance, what has been pointed out by the literature, is that in order for Energy Communities to become a concrete reality, the bureaucracy adopted by single Member States into disciplining them, needs to be reduced.

A new turning point into the development of Energy Communities across Europe has been the adoption, together with the European Green Deal in 2019, of the European Next Generation EU Recovery Fund which is playing an important role into revitalize the European economy that has ended up in a deep recession following the pandemic crisis of COVID-19 as it has set a budget of 750 Billion Euros into the EU budget in order to allow Member States to improve their policies (including a just and green energy transition). In fact, the NGEU represents a temporary financial mechanism, for the period 2021–2026, as it supports reforms and investments promoted by Member States, in order to make European countries more sustainable, resilient and prepared for the challenges and opportunities of the ecological and digital transition. Moreover, among the six main pillars of the NGEU, one is dedicated to the green transition thus being in compliance with the systemic approach of the Sustainable Development Goal n. 7 “Affordable and Clean Energy for all” promoted by the UN 2030 Agenda (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>).

Energy communities in Italy

The Italian regulatory framework on Energy Communities has never been organic before 2020, as there were multiple regional laws that have tried to discipline the matter. Thanks to the adoption of RED II with the inclusion of Article 42bis of Decree Law 30 December 2019 n. 162 (so called “Milleproroghe” Decree) modified by Law 28 February 2020 n.20 which regulates the establishment of energy communities, a uniform discipline on RES has been introduced in Italy. In particular, the analyzed article rules that eligible RES plants of RECs and collective

self-consumers are required to start operation after March 1, 2020, but their size has to be limited to 200 kW. Furthermore, in order to encourage the creation of RES, the Decree Law 9 May 2020 n. 34, has offered up to 110% tax deductions of personal income (Superbonus) for energy efficiency measures and new PV installations up to 20 kWp on private households as well as the creation of RECs and collective self-consumers.

The ARERA Resolution of 4 August 2020 has then established criteria for regulating specific economic items (i.e., energy costs, energy prices, taxes and duties) related to self-consumption or energy sharing within RECs.

Subsequently, on November 8, 2021 it has been approved the Legislative Decree no. 199 which at Article 31 has relaxed the limits imposed by the Decree Law 162/2019. In particular, RECs are limited to the same electricity market zone and the incentives are granted to RECs where the members (producers and consumers) are connected to the same primary electrical substation (i.e., they can be connected to the medium voltage grid) and as Article 8 has stated, REC power plants are need to have a power up to 1 MW.

In Italy, due to the concurrent competence between the State and the Regions in light of Article 117 of the Constitution, every region within the country has the power to adopt its specific measures to implement its energy policies as it has been adopted within the Italian legal system the principle of “maximum development of renewable energies”. In this regard, every Region can adopt, in light of the national provisions on energy, the provisions useful to promote their regional sustainable development (Meinardis 2020). Still, what has been pointed out, and has not been fully addressed by ARERA and the Government, is the fact that there needs to be an uniformity also within the guidelines offered to the regions within the regulation of energy communities as “bureaucratic procedures too complex need to be simplified and it will be necessary to avoid inconsistencies between one territory and another because they could be reflected in unequal treatment for prosumer citizens” (Vella 2021).

In this regard, on June 8, 2021, the Marche Region has adopted the Regional Law of 11 June 2021 n.10 which fully incorporates the provisions of the RED II Directive and the national legislation on REC. In particular, Article 5, states that the Region will play an active role into the promotion of the development within the region of new energy communities thus creating financial bonuses and adopting a strategic

communication across the region in order to enhance and promote these communities.

Best practices in the Marche Region: the cases of Macerata Feltria, Muccia and Pieve Torina

Currently, as reported by Legambiente, there are 100 energy communities across Italy of which 35 are active energy communities, 41 are under construction and 24 are in progress of completing the projects. In particular, one of them stands out, as it is located in Macerata Feltria (Marche Region), near the crater of the earthquake. Macerata Feltria is a small town of about 2.000 inhabitants in the province of Pesaro-Urbino (<https://www.comune.maceratafeltria.pu.it>).

The enterprise ILM s.r.l., Gruppo Professione Energia and the association Energy People Alliance have in fact worked closely with the municipality of Feltria in order to create an energy community that will function for the entire municipality. In fact, in regards to the technical aspects, the energy community will be possible thanks to the installments of solar panels which will produce a total power of 1MW thus satisfying at least 40% of the entire town's energy consumption (<https://www.ilmgroup.net/macerata-feltria-il-progetto>). The financing for this energy community have been private and its future management will be either made through the creation of an association as ruled in Article 36 of the Italian Civil Code or through the creation of a social enterprise as disciplined by the Legislative Decree 2 July 2017 n.112. The energy community of Macerata Feltria operates since 2021 and has been considered a best practice among Italian energy policy makers.

For instance, what has been achieved in Macerata Feltria, can be achieved also within the crater of 2016-2017 seismic events, as all these territories are located in rural areas with similar environmental characteristics. In particular, the Extraordinary Commissioner for the Reconstruction of the Seismic Events (Commissario Straordinario per la ricostruzione) has adopted with the Ordinance 24 of 30 June 2022 a "call for action" in order to promote among private owners, enterprises or municipalities located the areas affected by the hazard, the creation of new energy communities (<https://sisma2016.gov.it/wp-content/uploads/2022/09/Bando-CER-sub-misure-A2.3-e-A2.4.pdf>) of 500-900 kW. In this regard, municipalities, private individuals and enterprises have time until November 30, 2022, to present projects and ideas that can be financed through this call for action for a to-

tal amount of 68 million euros. The financial help introduced by the provision at article 3 will be of 100% and will be given upon a positive evaluation of the project from the Reconstruction Office of the Commissioners. The scope of this measure is in fact the reconstruct those rural areas in a just and sustainable way that will allow future generations to live in a green environment and avoiding energy poverty. As per today, the municipality of Pieve Torina has manifested through multiple meetings within citizen the interest into the creation of an energy community thus preparing projects in order to start the construction of a REC (<https://www.comune.pievettorina.mc.it/avvisi-cms/assemblea-pubblica-la-comunita-energetica-2-2-2/?a=>). In the same direction also the municipality of Muccia (<https://www.comune.muccia.mc.it>) that since 2021 is in discussion with Legambiente for the creation of an energy community in the city (<https://picchionews.it/curiosita/legambiente-a-muccia-per-promuovere-le-comunita-energetiche-al-via-il-campo-di-volontariato>).

Today, the two municipalities, have just communicated their adherence into entering in the REC programme, but concretely nothing has been done nor projected. Still, what needs to be highlighted is the fact that few municipalities across the seismic crater are moving in the direction of the creation of REC. This will be simpler for them because within the region there is the example of Macerata Feltria which stands out across Italy as a best practice.

Conclusions

This article has been the occasion to reflect on the current energy crisis that the world, but especially Europe, is facing because of the Russo-Ukrainian conflict. In particular, it has been highlighted that besides this geo-politic conflict, there are places, such as those located in the Marche region, that are still living in a disaster zone due to the recent 2016-2017 seismic events. These places, especially today, are more vulnerable than others regarding the energy crisis. In fact, as the suspension policies of bills are still in force, the risk of the Marche region inhabitants becoming energy poor once the moratorium adopted by the ARERA will finish is serious. In this regard, as pointed out, the creation in rural areas, especially those affected by the hazard of REC might be a solution for the whole communities involved. This might be achieved because both with the European legal framework and the Italian and Regional legal framework there are bonuses and many opportunities

to create new energy communities across rural areas. In this regard, the REC created in Macerata Feltria can be a perfect example that can be imported also in Pieve Torina and Muccia, as of today, are the two disaster-affected areas interested in creating a

REC and these can be achieved thanks to the bonus promoted by the Extraordinary Commissioner for the Reconstruction which, perhaps, might push the entire region to become a pioneer across Italy in the realization of energy communities.

References

- Allegranti I., A Comparative Analysis of the Italian and German Laws Regulating Electricity Bills During Exceptional Events, *Baku State University Law Review* 8(1), 2022, p. 116.
- Allegranti I., Public Housing in lands affected by natural hazards: a comparative analysis between Italy, Japan and the USA, *Bratislava Law Review* 6 (1), 2022, p.54.
- Antonio R.J., Is Prosumer Capitalism on the Rise?, *The Sociological Quarterly* 56, 2015, p. 472.
- Bevilacqua C., Le comunità energetiche fra governance e sviluppo locale, *Amministrazione in Cammino*, 2020, p. 1 et. Seq.
- Caforio V., Russo G., Strutture e forme di comunità energetiche il modello di Comunè, In: *La via italiana alle comunità energetiche*, Edizioni Scientifiche Italiane, 2022, p.188.
- Cassese S., L'energia elettrica nella legge costituzionale n. 3/2001, *Federalismi.it*, p. 4
- Choudhary O.P. et al., Russo-Ukrainian war: An unexpected event during the COVID-19 pandemic, *Travel Med Infect Dis.* 48, 2022, p. 102346. doi: 10.1016/j.tmaid.2022.102346.
- Comune Macerata Feltria, Italian, <https://www.comune.maceratafeltria.pu.it>, last accessed 20. 10. 2022.
- Comune Muccia, Italian, <https://www.comune.muccia.mc.it>, last accessed 21.10.2022.
- Comune Pieve Torina, Italian, <https://www.comune.pievetorina.mc.it/avvisi-cms/assemblea-pubblica-la-comunita-energetica-2-2-2/?a=>, last accessed 21. 10. 2022.
- Corte dei Conti, Interventi per la ricostruzione nei territori interessati dal sisma del 24 agosto 2016 – Deliberazione 27 dicembre 2021 n21/2021/G, Rome, 2021, p. 29.
- Costola M., Lorusso M., Spillovers among energy commodities and the Russian stock market, *Journal of Commodity Markets*, 2022, p. 100249.
- Del Lo G., I. Marcellin and T. Bassène, Babacar Sène, The Russo-Ukrainian war and financial markets: the role of dependence on Russian commodities, *Finance Research Letters* 50, 2022, p. 103194, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103194>.
- Frosini T.E., Diritto Comparato e diritto Globale, In: *Diritto e storia della comparazione nuovi propositi per un binomio antico*, Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, Hamburg, 2018, p. 209.
- Funakoshi M. et al., Tracking sanctions against Russia, *Reuters.com*, English, <https://graphics.reuters.com/UKRAINE-CRISIS/SANCTIONS/byvrjenzmve/>, last accessed 18.10.2022.
- Garetto R., Overcoming Energy Poverty through Becoming a Prosumer?, In: *Needs and Barriers of Prosumerism in the Energy Transition Era*, Dykinson, Madrid, 2021, p.54.
- Gentili L., ‘Terremotato riceve bolletta da 17 mila euro, *Il Resto del Carlino* 2022, Italian, <https://www.ilrestodelcarlino.it/macerata/cronaca/terremotato-bolletta-17-mila-euro-1.5878185>, last accessed 18. 10. 2022.
- Italian Government, Sisma 2016, Italian, <https://sisma2016.gov.it>, last accessed 18.10.2022.
- ILM Group, Progetto per la realizzazione della Comunità Energetica di Macerata Feltria, 2021, Italian, <https://www.ilmgroup.net/macerata-feltria-il-progetto/>, last accessed 22.10.2022.
- Krug M. et al., Mainstreaming Community Energy: Is the Renewable Energy Directive a Driver for Renewable Energy Communities in Germany and Italy?, *Sustainability* 14 (12), 2022, 7181. <https://doi.org/10.3390/su14127181>.
- Legambiente, *Comunità Rinnovabili 2022*, Rome, 2022, p.9 and p.52.
- Meinardis M., Competenza concorrente e fonti secondarie nel “governo” delle energie rinnovabili, *Osservatorio Sulle fonti* 3, 2020, p. 1338.
- Mostacci E., *La soft law nel sistema delle fonti: uno studio comparato*, Cedam, Padova, 2008.
- Myllyvirta L., Thieriot H., Financing Putin’s war on Europe: Fossil fuel imports from Russia in the first two months of the invasion, *CREA*, English, https://energyandcleanair.org/wp/wp-content/uploads/2022/05/Corrected_Fossil-fuel-imports-from-Russia-first-two-months-invasion.pdf, last accessed 18. 10. 2022.
- OECD, *Russia*, English, <https://oec.world/en/profile/country/rus>, last accessed 18.10. 2022.
- Orazi M., Bollette area sisma, salassi e consume fantasma: 1600 di Enel per Casa inagibile, *Cronache Maceratesi*, Italian, <https://www.cronachemaceratesi.it/2022/01/25/bollette-area-sisma-salassi-e-consumi-fantasma-1-600-euro-di-enel-per-casa-inagibile/1605278/>, last accessed 18. 10. 2022.
- Osička J., Černoch F., European energy politics after Ukraine: The road ahead, *Energy Research & Social Science* 91, 2022, p. 102757, <https://doi.org/10.1016/j.erss.2022.102757>.
- Picchio News, *Legambiente a Muccia per promuovere le comunità energetiche al via il campo di volontariato*, 2021, Italian, <https://picchionews.it/curiosita/legambiente-a-muccia-per-promuovere-le-comunita-energetiche-al-via-il-campo-di-volontariato>, last accessed 21.10.2022.
- Pizzorusso A., *La comparazione giuridica e il diritto pubblico*, *Il Foro Italiano* 102, 1979, p. 131.

Reddy A., Energy and social issues in World Energy Council and UNEP Energy and the challenge of sustainability New York, NY, 2000, 44.

Simon F., Taylor K., Energy crisis could worsen poverty for millions of Europeans, Euractiv magazine, English, <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/energy-crisis-could-worsen-poverty-for-millions-of-europeans/> , last accessed 18.10.2022.

Umar M. et al., Impact of Russian-Ukraine war on clean energy, conventional energy, and metal markets: Evidence from event study approach, Resources Policies 79, 2022, p. 102966, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102966>.

United Nations, International Trade Statistics Yearbook. Statistics Division volume 1 New York, 2021, p. 286-287.

Van Halm I., How can EU end its dependence on Russian gas?, Energy Monitor, English, <https://www.energymonitor.ai/policy/how-can-the-eu-end-its-dependence-on-russian-gas> , last accessed 18.10.2022.

Vella G., Regionalization of the Italian Legislation on Energy Communities: An Obstacle to Prosumerism, In: Needs and Barriers of Prosumerism in the Energy Transition Era, Dykinson, Madrid, 2021, 158.

Information about author:

Ivan Allegranti (corresponding author) – Ph.D., Candidate in Civil Law at the University of Camerino (Italy, Camerino c., e-mail: ivan.allegranti@unicam.it);

Автор туралы мәлімет:

Иван Аллегранти (корреспондент-автор) – Ph.D, Камерино Университетінің Азаматтық құқық кандидаты Италия, Камерино қ., e-mail: ivan.allegranti@unicam.it);

Previously sent: December 30, 2023.

Accepted: March 20, 2024.

А.Т. Байсеитова, **Т.М. Коржумбаева***, **А.А. Мухитдинов**

Алматинская Академия МВД РК имени Макана Есбулатова, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: deadpool169@mail.ru

ЭВОЛЮЦИЯ И РОСТ РАДИКАЛЬНОГО ИСЛАМИСТСКОГО ТЕЧЕНИЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПРИЧИН И ВЛИЯНИЕ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ДЕТЕРМИНАНТ

Статья исследует феномен роста радикального исламистского движения в Центральной Азии. Целью работы является выявление ключевых факторов, способствующих распространению радикальных течений, анализируются причины и способы. Исследование обладает важной научной и практической значимостью, поскольку помогает понять динамику радикализации в регионе. Методология включает анализ влияния экономических, социальных и политических условий внутри региона, которые могут способствовать росту религиозного радикализма, где изучаются такие аспекты, как бедность, безработица и социальное неравенство, и их влияние на уязвимость населения перед радикальными идеологиями. Исследуется, как политическая нестабильность и коррупция в регионе могут способствовать распространению радикальных идеологий. Авторы рассматривают, как эти факторы влияют на общественное доверие и стабильность. Также в статье уделяется внимание культурным и религиозным аспектам, влияющим на рост радикального исламизма. Исследование включает анализ взаимодействия между традиционными исламскими практиками и радикальными идеями. Результаты показывают влияние внешних и внутренних факторов на радикализм. Особое внимание уделяется роли внешних сил, таких как международные исламские организации и глобальные политические интересы, в формировании радикальных течений в Центральной Азии. Авторы также исследуют, как внутренняя политика государств Центральной Азии влияет на усиление религиозных экстремистских течений. Работа вносит значительный вклад в понимание этого явления. В статье предлагаются стратегии противодействия радикализму, включая также и международное сотрудничество. Обозначается необходимость глубокого понимания причин радикализации для разработки эффективных решений.

Ключевые слова: радикальный исламизм, Центральная Азия, экстремизм, террористические организации, международное влияние.

A.T. Baiseitova, T.M. Korzhumbaeva*, A.A. Mukhitdinov

Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: deadpool169@mail.ru

Evolution and growth of radical Islamist current in Central Asia: analysis of the main causes and influence of internal and external determinants

The article explores the phenomenon of the growth of radical Islamist movement in Central Asia. The aim of the work is to identify the key factors contributing to the spread of radical currents, the causes and methods are analysed. The study has important scientific and practical significance as it helps to understand the dynamics of radicalisation in the region. The methodology includes analysing the impact of economic, social and political conditions within the region that may contribute to the growth of religious radicalism, where aspects such as poverty, unemployment and social inequality are explored and their impact on the vulnerability of the population to radical ideologies. It explores how political instability and corruption in the region can contribute to the spread of radical ideologies. The authors examine how these factors affect public trust and stability. The article also focuses on the cultural and religious aspects that influence the rise of radical Islamism. The study includes an analysis of the interaction between traditional Islamic practices and radical ideas. The results show the influence of external and internal factors on radicalism. Particular attention is paid to the role of external forces, such as international Islamic organisations and global political interests, in the formation of radical currents in Central Asia. The authors also explore how the domestic politics of Central Asian states influence the rise of religious extremist currents. The paper makes a significant contribution to

the understanding of this phenomenon. The article suggests strategies for countering radicalism, including international co-operation. It highlights the need for a thorough understanding of the causes of radicalisation in order to develop effective solutions.

Key words: radical Islamism, Central Asia, extremism, terrorist organisations, international influence.

А.Т. Байсеитова, Т.М. Коржумбаева*, А.А. Мухитдинов

Қазақстан Республикасы ИМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: deadpool1069@mail.ru

Орталық Азиядағы радикалды исламистік ағымның эволюциясы мен өсуі: негізгі себептерді талдау, ішкі және сыртқы детерминанттардың әсері

Мақала Орталық Азиядағы радикалды исламшыл қозғалыстың өсу құбылысын зерттейді. Жұмыстың мақсаты-радикалды ағымдардың таралуына ықпал ететін негізгі факторларды анықтау, себептері мен тәсілдері талданады. Зерттеудің маңызды ғылыми және практикалық маңызы бар, өйткені ол аймақтағы радикалдану динамикасын түсінуге көмектеседі. Әдістеме талдауды қамтиды кедейлік, жұмыссыздық және әлеуметтік теңсіздік сияқты аспектілерді зерттейтін діни радикализмнің өсуіне ықпал ететін аймақ ішіндегі экономикалық, әлеуметтік және саяси жағдайлардың әсері және олардың халықтың радикалды идеологияларға осалдығына әсері. Аймақтағы саяси тұрақсыздық пен сыбайлас жемқорлық радикалды идеологиялардың таралуына қалай ықпал ететіні зерттелуде. Авторлар бұл факторлардың қоғамдық сенім мен тұрақтылыққа қалай әсер ететінін қарастырады. Сондай-ақ, мақалада радикалды исламизмнің өсуіне әсер ететін мәдени және діни аспектілерге назар аударылады. Зерттеу дәстүрлі ислам тәжірибелері мен радикалды идеялар арасындағы өзара әрекеттесуді талдауды қамтиды. Нәтижелер радикализмге сыртқы және ішкі факторлардың әсерін көрсетеді. Орталық Азиядағы радикалды ағымдарды қалыптастыруда халықаралық ислам ұйымдары мен жаһандық саяси мүдделер сияқты сыртқы күштердің рөліне ерекше назар аударылады. Авторлар сонымен қатар Орталық Азия мемлекеттерінің ішкі саясаты діни экстремистік ағымдардың күшеюіне қалай әсер ететінін зерттейді. Жұмыс бұл құбылысты түсінуге айтарлықтай үлес қосады. Мақалада радикализмге, соның ішінде халықаралық ынтымақтастыққа қарсы тұру стратегиялары ұсынылған. Тиімді шешімдерді әзірлеу үшін радикалданудың себептерін терең түсіну қажеттілігі көрсетілген.

Түйін сөздер: радикалды исламизм, Орталық Азия, экстремизм, террористік ұйымдар, халықаралық ықпал.

Введение

В последние десятилетия Центральная Азия стала ареной значительных социальных и политических перемен, одним из ключевых аспектов которых является рост радикального исламистского течения. Это исследование направлено на глубокий анализ многообразия факторов, стоящих за усилением радикального ислама в регионе, включая внутренние социально-экономические и политические условия, а также внешние влияния. Особое внимание уделяется взаимодействию этих факторов, которые формируют современный религиозно-политический ландшафт Центральной Азии.

Конец XX и начало XXI веков стали периодом серьезных испытаний для стран Центральной Азии, связанных с дестабилизирующим влиянием радикальных исламских организаций, движений, групп и режимов, которые вместе формируют радикальное исламистское движение.

В академических исследованиях, освещающих проблематику терроризма и экстремизма, существует множество интерпретаций термина «исламский радикализм». В рамках данной статьи под исламским радикализмом понимается идеологическая доктрина и политическая практика, основанные на нормативно-ценностной системе. Эта система включает в себя идеологическое, политическое и даже военное противостояние между миром «истинного ислама» и миром «неверных», а также внутренний мир «неправильной веры» в исламе, и подразумевает полный социальный контроль и мобилизацию сторонников этой идеи (Добаев, 2014: 29). Тем не менее, важно подчеркнуть, что термин «радикальный ислам» не является синонимом всего ислама или его отдельных направлений, таких как шиизм и суннизм. Исламский радикализм – это лишь часть более обширного процесса, который связан с возрождением исламских традиций в обществе и политизацией исламской религии.

Другими словами, это экстремальная, политизированная версия ислама, пронизывающая все его направления, течения и интерпретации. Учитывая это, анализ «исламского радикализма» и его экстремистских форм имеет важное значение для понимания развития событий в мусульманских регионах, их причин и стимулирующих факторов.

Материал и методы

Истоки современного радикального исламского движения уходят в Египет первой половины XIX века. В ответ на сильные тенденции секуляризации, которые возникли после падения Османской империи, в 1929 году шейх Хасан аль-Банна основал организацию «Братья-мусульмане». Эта ассоциация со временем распространилась на многие регионы, породив филиалы и похожие организации (Добаев, 2014: 61). В последней половине XX века, особенно в 70-90-х годах, произошла заметная активизация религиозно-политических движений радикального характера в мусульманских странах. Сегодня радикальное исламистское движение в той или иной степени стало частью реальности многих мусульманских государств.

При детальном изучении религиозной обстановки в современном контексте становится ясно, что явление радикального исламизма, или религиозно-политического экстремизма, начало активно проявляться в Центральной Азии в начале 1990-х годов. Этот процесс, как правило, связывают с южными городами Киргизии, такими как Ош и регион Ферганской долины. Считается, что сочетание уникальных социальных и географических обстоятельств этой области способствовало распространению радикальных исламских идей. Эти идеи быстро нашли отклик и в соседних республиках, в частности в Таджикистане и Узбекистане (Синиченко 2015: 62). Радикальный исламизм в этом регионе возник не в вакууме, а был вызван рядом факторов, среди которых наиболее значимыми являются социально-экономические условия, исторические и культурные особенности региона, а также внешние влияния и глобальные религиозно-политические тенденции. Влияние этих факторов и их взаимодействие в контексте Центральной Азии обусловили появление и распространение радикальных исламистских движений, которые затем стали оказывать значительное влияние на религиозную и политическую жизнь региона.

С середины 90-х годов прошлого века в Центральной Азии начала активно действовать «Исламская партия освобождения» (Хизб ут-Тахрир аль-Ислами). Эта организация поставила себе амбициозную цель — изменить конституционный уклад и светский характер государственности в регионе. Основные устремления партии были направлены на создание халифата и введение шариата, что предполагало контроль над духовной, экономической, политической и другими сферами жизни общества (Поляков, 2014: 9). Для достижения этих целей партия активно занималась вербовкой среди ключевых слоев общества. Особое внимание уделялось сотрудникам органов законодательной и исполнительной власти, включая работников правоохранительных органов. Также в сферу интересов партии входили представители исламского духовенства, а также инфлюэнты, способные оказывать влияние на общественное мнение, включая писателей, журналистов, видных общественных и политических деятелей, руководителей политических партий и прочих значимых фигур. Действия «Исламской партии освобождения» были направлены на формирование широкой сети сторонников и симпатиков, что позволило ей расширить свое влияние и укрепить позиции в регионе, создавая вызовы для государственного устройства и социальной стабильности в странах Центральной Азии.

На протяжении многих лет на территории Центральной Азии продолжает действовать «Исламское движение Узбекистана» (ИДУ), созданное в 1990-х годах. Эта группировка, замеченная в осуществлении терактов на территории Узбекистана, продолжает оставаться значимым фактором в регионе. Хотя в 2001 году, в ходе военной кампании США в Афганистане, ИДУ было нанесен серьезный удар (https://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Узбекистана), многие исследователи и эксперты считают, что у этой группы все еще сохраняется потенциал для возрождения и представления реальной угрозы для стабильности в Центральной Азии.

Это мнение основано на наблюдениях за динамикой и способностями группы адаптироваться к изменяющимся условиям и находить новые пути для продолжения своей деятельности. Несмотря на прежние удары и потери, ИДУ сохраняет связи и ресурсы, которые могут способствовать его возвращению в региональную политическую и социальную арену. Таким образом, угроза, исходящая от этой группиров-

ки, остается актуальной, требуя внимания и соответствующих мер безопасности со стороны стран региона.

«Хизб ут-Тахрир» считается одной из наиболее влиятельных исламистских организаций в Центральной Азии. Подобно Исламскому движению Узбекистана, целью «Хизб ут-Тахрир» является создание исламской системы управления на всей территории региона. Несмотря на официальные заявления организации о ненасильственном подходе, множество региональных аналитиков и экспертов выражают опасения относительно возможного использования «Хизб ут-Тахрир» насильственных методов для достижения политических целей. Это вызывает особую тревогу в Киргизии и Таджикистане, где этнические узбеки часто составляют основу местных ячеек организации. Кроме того, заметно, что «Хизб ут-Тахрир» привлекает широкий спектр приверженцев, включая не только беднейшие слои населения, но и узбекских предпринимателей, торговцев, профессионалов, студентов университетов и активистов неправительственных организаций. Это свидетельствует о сложности и многоуровневости проблемы радикализации, а также о том, что она затрагивает различные социальные группы и слои общества, выходя за рамки простых экономических или социальных дихотомий (Сафарова, 2018: 602).

Наблюдается заметная эволюция исламских организаций, партий и объединений в Центральной Азии. Как указывает известный российский востоковед И. Д. Звягельская, в начале 1990-х годов эти группировки только начинали формироваться и испытывать свою силу, но со временем они стали значимой частью политического ландшафта в государствах региона, часто находясь вне закона. Среди наиболее значимых организаций в регионе выделяются ИДУ, Партия исламского возрождения Таджикистана, «Хизб ут-Тахрир», Союз исламского джихада, а также в последнее время «Исламское государство» (ИГ) (Звягельская, 2009: 76).

В странах Центральной Азии также активна организация «Братья-мусульмане», известная своей разветвленной структурой независимых ячеек, которые действуют под различными названиями, включая «Общество социальных реформ», «Комитет исламского призыва» и другие. Эти структуры особенно активны в Казахстане, Киргизии и Таджикистане. Среди других заметных группировок в регионе можно упомянуть Центр исламского развития и «Ислом лашкар-

лари» («Воины ислама») (Малышев 2016: 192). Данные организации и движения представляют собой разнообразный спектр исламистских группировок, каждая из которых имеет свои цели, методы и влияние на социально-политический климат в регионе. Их присутствие и деятельность подчеркивают сложность и многоаспектность религиозной и политической ситуации в Центральной Азии.

Актуальная статистика указывает на устойчивую тенденцию роста количества религиозно-экстремистских преступлений в странах Центральной Азии. В качестве примера, за первые шесть месяцев 2013 года в Киргизии было зарегистрировано 160 таких преступлений, что на 20 преступлений больше, чем за аналогичный период предыдущего года, при этом было задержано около 130 человек, большинство из которых составили молодые люди (https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security_extremism/25036347.html). В Таджикистане, в 2012 году, 150 человек были привлечены к уголовной ответственности за религиозный экстремизм (<https://centrasia.org/newsA.php?st=1375377480>). Генеральный прокурор Таджикистана Юсуф Рахмон в 2021 году на пресс-конференции в Душанбе подчеркнул значительный рост преступлений экстремистского и террористического характера: в 2020 году было зарегистрировано 1118 таких преступлений, что значительно больше, чем 1063 преступления в 2019 году (<https://tj.sputniknews.ru/20210203/tajikistan-rost-ekstremizma-provokatsiy-1032749885.html>).

В Узбекистане в первой половине 2022 года властям удалось пресечь деятельность четырех группировок, связанных с организациями, такими как «Исламское государство» и «Катибат уль тавхид ва джихад». Было выявлено более 10 «виртуальных группировок» и задержано около 250 предполагаемых вербовщиков в интернете (<https://www.gazeta.uz/ru/2022/06/08/terrorism>). Директор Ташкентского центра изучения региональных угроз Виктор Михайлов отмечает, что количество задержанных с начала 2022 года является значительным, учитывая, что за весь 2021 год было обнаружено 400 радикалов.

В Казахстане наблюдается заметный рост числа правонарушений, связанных с экстремизмом и терроризмом. За период с января по июль 2021 года было зарегистрировано 139 таких случаев, что на 19,8% больше, чем за аналогичный период в 2020 году, когда было зарегистрировано 116 правонарушений, что, в свою очередь,

было на 41,1% меньше, чем в предыдущем году (<https://finprom.kz/ru/article/v-rejtinge-samyh-mirolyubivyh-stran-kazahstan-zanyal-67-e-mestoz-163>). Правоохранительные органы Казахстана подчеркивают, что среди наиболее часто встречающихся видов правонарушений в области экстремизма и терроризма выделяются: пропаганда терроризма или публичные призывы к совершению терактов, а также организация и участие в деятельности запрещенных общественных или религиозных объединений и других организаций. Особое внимание уделяется случаям, когда такие объединения продолжают свою деятельность после судебного решения о запрете или ликвидации их в связи с экстремистской или террористической деятельностью.

В Киргизии за период с 2010 по 2017 год наблюдался значительный рост числа осужденных за терроризм и религиозный экстремизм, увеличившись более чем в пять раз – с 79 до 422 человек. В 2018 году статистические данные показали, что в Кыргызской Республике 558 человек отбывали наказание за преступления религиозно-экстремистского характера. Среди них 16 человек были приговорены к пожизненному лишению свободы. Данные также указывают на распределение осужденных по типам учреждений. 96 осужденных находились в следственных изоляторах, 164 человека отбывали наказание в колониях строгого и особого режима, 206 человек размещались в колониях-поселениях, а 92 осужденных находились на учете в уголовно-исполнительной инспекции (<https://www.koom.kg/index.php?act=material&id=5063>).

Политика непубликования статистики о зарегистрированных правонарушениях, в том числе связанных с терроризмом и религиозным экстремизмом, является характерной для Министерства внутренних дел Туркменистана. Отсутствие публичной статистики по этим вопросам означает, что оценка масштабов и природы проблемы терроризма и экстремизма в Туркменистане становится более сложной задачей для внешних исследователей и международных организаций. Это также может указывать на особенности внутренней политики страны, стремление к контролю информации и предпочтение сохранения конфиденциальности в отношении внутренних вопросов безопасности. В таких условиях анализ ситуации в области борьбы с терроризмом и экстремизмом в Туркменистане часто базируется на косвенных данных, экспертных оценках и информации из вторичных источников.

Учитывая представленные статистические данные по странам Центральной Азии, становится очевидной необходимость тщательного анализа причин и факторов, способствующих росту исламистского радикализма, который непосредственно влияет на увеличение числа религиозно-экстремистских преступлений в регионе. Такой анализ поможет не только лучше понять основные движущие силы этого явления, но и разработать более эффективные стратегии для его предотвращения и противодействия.

Важно учитывать широкий спектр факторов, включая социально-экономические условия, исторические и культурные контексты, уровень образования и осведомленности населения, а также внешние влияния и международные тенденции. Особое внимание следует уделить аспектам, таким как бедность, безработица, недостаточное образование, коррупция, а также внешние идеологические и политические влияния, которые могут способствовать распространению радикализма.

Результаты и Обсуждение

Понимание этих факторов позволит странам Центральной Азии разрабатывать целевые и комплексные меры для борьбы с радикализмом, включая укрепление законодательной базы, улучшение экономических условий, повышение уровня образования и осведомленности, а также сотрудничество на международном уровне для обмена информацией и опытом в области противодействия экстремизму и терроризму.

Угрозы безопасности, с которыми сталкиваются страны Центральной Азии из-за радикального исламизма, действительно могут быть объяснены через призму внутренних негативных факторов, которые приводят к определению многих из этих стран как «хрупких государств» (fragile states). Характерная «хрупкость» таких государств заключается в их ограниченной способности эффективно управлять своей территорией, поддерживать стабильность и обеспечивать основные социальные и экономические потребности населения. Это создает условия, при которых возникает потенциал развала государственных структур, приводя к формированию так называемых «недееспособности государств» (failed states). В таких условиях слабое управление и недостаток контроля над территориями создают благоприятную среду для развития и укрепления радикальных террори-

стических группировок, таких как ИГ. Эти группировки могут использовать территории несостоявшихся государств как базы для подготовки и проведения террористических актов, а также для распространения своего влияния и идеологии (<https://globalaffairs.ru/articles/czentralnaya-aziya-svetskaya-gosudarstvennost-pered-vyzovom-radikalnogo-islama>).

Фактором, способствующим «хрупкости государств» в регионе Центральной Азии, является интенсивная наркоторговля по так называемому Северному маршруту, который проходит из Афганистана в Россию, где Россия является одним из крупнейших в мире потребителей афганского героина. Эта наркоторговля не только способствует распространению негативных социальных и здравоохранительных последствий, но и является значительным источником финансирования для террористических и религиозно-экстремистских групп (<http://www.justice.gov/dea/pubs/cngttest/ct052003.html>).

Эксперты по безопасности подтверждают, что доходы от наркоторговли часто используются радикальными группами для финансирования своей деятельности. Примером такой связи может служить «Баткенские события», когда вторжение ИДУ в Киргизию было связано с целями контроля над маршрутами торговли героином (https://ru.wikipedia.org/wiki/Баткенские_события). Таким образом, наркоторговля в регионе Центральной Азии становится не только проблемой общественного здоровья и правопорядка, но и серьезной угрозой для региональной и международной безопасности, стимулируя развитие террористических и экстремистских группировок.

Вторым ключевым фактором, усиливающим «хрупкость государств» и рост угрозы со стороны радикального исламизма в Центральной Азии, является высокий уровень коррупции. Согласно Индексу восприятия коррупции от Transparency International, страны Центрально-Азиатского региона занимают нижние позиции в мировом рейтинге, что указывает на серьезные проблемы в сфере управления и правопорядка. Это отражает прямую связь между коррупцией и уязвимостью стран перед радикализацией и экстремизмом (<https://www.transparency.org/en/cpi/2022>).

Третьим значимым фактором, способствующим «хрупкости государств» в Центральной Азии, является бедность, особенно в аграрно перенаселенных регионах, таких как Ферган-

ская долина в Узбекистане, Таджикистане и Киргизии. Дефицит воды и плодородной земли усугубляет ситуацию, ведя к безработице и маргинализации молодежи, которая становится уязвимой перед радикальными влияниями. Кризис усилен регрессом в системах социального обеспечения, образования и здравоохранения, унаследованных от советского периода. Трудовая миграция в Россию, ранее являвшаяся способом предотвращения социального взрыва, испытывает снижение из-за экономических изменений, особенно в России, что усиливает социальное напряжение, в частности в Таджикистане.

Рост бедности в Центральной Азии происходит на фоне общей тенденции к социально-экономической «демодернизации». Например, в Таджикистане к 2010 году, под влиянием гражданской войны и экономических сложностей, доля городского населения снизилась до 26%, что ставит страну в один ряд с самыми отстающими государствами мира (<https://xn--d1aux.xn--plai/mesto-i-rol-respubliki-2>). «Демодернизация» также проявляется в массовом отъезде квалифицированных специалистов и интеллигенции, а также в распаде технической и социальной инфраструктуры, созданной в советское время, даже в относительно богатых природными ресурсами странах, таких как Туркменистан.

Четвертый кризисный фактор, угрожающий стабильности стран Центральной Азии, – это проблема существования персонализированных режимов султанистского типа (Chehabi 1998: 156), которые функционируют на фоне клановых систем (Kathleen 2006: 335). Эти системы играют ключевую роль в формировании внутриэлитных отношений и могут вести к ослаблению государственных структур. Кроме того, серьезным фактором напряженности в регионе являются межгосударственные конфликты, связанные с распределением водных ресурсов, особенно между странами, расположенными в верховьях и низовьях рек, такими как Таджикистан, Киргизия и Узбекистан. Эти конфликты мешают сотрудничеству между государствами региона и эффективному противодействию угрозам безопасности.

Влиятельные глобальные державы, включая Россию, США, Китай, ЕС и исламские страны, активно участвуют в так называемой «Новой Большой игре» за влияние в Центральной Азии (Казанцева, 2008: 98). Это вовлечение может либо усилить угрозы безопасности в регионе из-за конфликтов между интересами этих дер-

жав, либо, наоборот, способствовать усилиям по преодолению региональных вызовов. Внешние угрозы, связанные с радикальным исламом, а также острые внутренние проблемы стран региона, указывают на текущий кризис. Перспективы его преодоления зависят от специфики взаимодействия государственных структур с религией ислама в разных странах региона.

После распада Советского Союза, страны Центральной Азии столкнулись с идеологическим вакуумом, который начал активно заполняться влиянием из Ирана, Турции, стран Персидского залива, а также Афганистана и Пакистана. Эти государства стремились укрепить свои политические и экономические позиции в регионе. Воздействие оказывалось через финансирование строительства мусульманских культовых объектов, обучение религии, распространение религиозной литературы и прямую проповедническую деятельность. В результате произошёл рост числа культовых исламских учреждений, что привело к изменениям в религиозной и политической динамике в регионе.

В странах Центральной Азии наблюдался рост числа молодых людей, получающих религиозное образование в зарубежных исламских учебных заведениях, таких как Турция, Иран, Саудовская Аравия, Пакистан и Египет. Некоторые из этих центров были ориентированы на идеи радикального ислама. Обучение часто включало в себя взгляды и ценности, отличные от традиционного ислама в Центральной Азии, и нередко включало взаимодействие со сторонниками радикальных исламских организаций. Появление пропагандистов исламского экстремизма в регионе способствовало географической близости к нестабильным странам, таким как Афганистан и Пакистан.

В период становления независимости государств Центральной Азии, активизировалась работа международных исламских организаций, таких как «Тайба» и «Комитет мусульман Азии». Эти группировки, действуя под видом миссионерства, фактически продвигали идеологию радикального ислама. Параллельно заметно усилилась организационная и пропагандистская активность ряда международных и региональных экстремистских и террористических структур, включая «Аль-Каиду», «Хизб ут-Тахрир» и «Исламское движение Узбекистана», а также других радикальных группировок, особенно тех, что следуют салафитскому (ваххабитскому) направлению.

С 2000 года в странах Центральной Азии обострилась проблема экстремизма. Правоохранительные органы активно изымали экстремистские материалы, включая труды Сейида Кутба, ключевого идеолога «Братьев-мусульман», а также журнал «Аль-Ваъй» и переведённые на местные языки работы «Таки ад-Дина ан-Набахани», основателя «Хизб ут-Тахрир», вместе с брошюрами и листовками этой организации, что указывало на усиление влияния радикальных исламистских течений в регионе.

Примерно в тот же период в Центральной Азии экстремисты начали переходить от пропагандистских методов к более организованной деятельности, часто с поддержкой международных исламских экстремистских группировок. Используя ошибки политики исламизации, проводимой руководствами стран региона, они начали оказывать непосредственное морально-психологическое давление на власти, несмотря на официальный запрет своей деятельности во многих из этих стран. Некоторые исламские экстремистские группы в Центральной Азии, в частности «Хизб ут-Тахрир», получали политическую поддержку от стран Евросоюза и США, последние также негласно поддерживали «Исламское движение Узбекистана» и другие группы исламской оппозиции. За годы независимости государства региона сталкиваются с проблемой исламского радикализма, обусловленного внутренними факторами, такими как коррупция, бедность и наркоторговля, а также внешним влиянием. Это подчеркивает важность анализа причин радикализма для эффективной борьбы с экстремизмом.

Выводы и заключение

На основе проведенного анализа в статье «Эволюция и рост радикального исламистского течения в Центральной Азии: Анализ основных причин и влияние внутренних и внешних детерминант», можно сделать следующие выводы и предложения:

1. Углубленное изучение корней радикализма. Для борьбы с радикализмом в Центральной Азии критически важно исследовать множество факторов, влияющих на его распространение. Ключевые аспекты включают анализ социально-экономических условий, таких как бедность, безработица и неравенство. Важно также рассмотреть политические проблемы, включая коррупцию и слабость государственных институтов. Культурные факторы, такие

как исторические и религиозные традиции, также играют значительную роль. Понимание этих факторов позволит разработать многоуровневые стратегии, ориентированные на предотвращение радикализации и на создание устойчивых обществ

2. Международное сотрудничество. усиление сотрудничества между странами Центральной Азии и мировым сообществом для обмена информацией и опытом в борьбе с радикальными течениями. Эффективное противодействие радикализму в Центральной Азии требует активного международного взаимодействия. Важно укреплять партнерства на региональном и глобальном уровнях, обмениваясь разведанными, опытом в области противодействия терроризму и экстремизму. Сотрудничество может включать совместные образовательные программы, меры по контролю за финансированием экстремистских групп и разработку общих стратегий по предотвращению распространения радикальных идей. Ключевым аспектом такого сотрудничества является уважение культурных и религиозных особенностей каждого государства региона.

3. Социально-экономические реформы. Решающим фактором в противостоянии радикализму является реализация целенаправленных социально-экономических реформ. Это включает улучшение образовательной системы, создание новых рабочих мест, укрепление здравоохранения и повышение уровня жизни населения. Стратегии должны быть направлены на снижение бедности и неравенства, что уменьшит уязвимость населения перед экстремистскими идеологиями. Важно также развивать гражданское общество и демократические институты, что укрепит общественную стабильность и уменьшит влияние радикальных элементов.

В заключение необходимо отметить, что страны Центральной Азии переживают сложный период в своем развитии, сталкиваясь с вызовами радикального исламизма. Преодолеть эти вызовы возможно через комплексный подход, включающий глубокий анализ причин и активное международное сотрудничество, а также социально-экономические реформы, направленные на улучшение благосостояния населения.

Литература

- Баткенские события // Википедия свободная энциклопедия // Интернет-ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki/Баткенские_события (дата обращения: 21.12.2023).
- Бейшенбек кызы Э. Экстремисты переходят в цифровое пространство // Радио Азаттык // Интернет-ресурс: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security_extremism/25036347.html (дата обращения: 21.12.2023).
- Добаев И.П. Радикализация ислама в современной России. – Москва – Ростов-на-Дону: Социально-гуманитарные знания, 2014. – 332 с.
- В рейтинге самых миролюбивых стран Казахстан занял 67-е место из 163 // finprom // Интернет-ресурс: <https://finprom.kz/ru/article/v-rejtinge-samyh-mirolyubivyh-stran-kazahstan-zanyal-67-e-mesto-iz-163> (дата обращения: 21.12.2023).
- В Таджикистане зафиксировали рост экстремизма и провокаций из-за рубежа // Центр Азия // Интернет-ресурс: <https://tj.sputniknews.ru/20210203/tajikistan-rost-ekstremizma-provokatsiy-1032749885.html> (дата обращения: 21.12.2023).
- ГУВД рассказало о выявленных с начала года в Ташкенте членах террористических организаций // Газета уз // Интернет-ресурс: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/06/08/terrorism/> (дата обращения: 21.12.2023).
- Звягельская И. Становление государств Центральной Азии: Политические процессы. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 208 с.
- Исламское движение Узбекистана // Википедия свободная энциклопедия // Интернет-ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Узбекистана (дата обращения: 21.12.2023).
- Мальшев Д.В. Радикализация ислама в Центральной Азии и Запад // АПЕ. 2016. – № 3. – С. 186-205
- Место и роль Республики Таджикистан в системе обеспечения безопасности среднеазиатского региона. Часть 2 // Интернет-ресурс: <https://xn--d1aux.xn--plai/mesto-i-rol-respubliki-2/> (дата обращения: 21.12.2023).
- Поляков К.И. Исламский экстремизм в Центральной Азии. М.: Институт востоковедения РАН, 2014. – 136 с.
- Сафарова Г.Ф. Эволюция исламского экстремизма в странах Центральной Азии // Журнал «Постсоветские исследования». 2018. – №1(6). – С. 600-615.
- Синиченко В.В., Аграфонов М.Ю. Развитие исламского радикализма в Средней Азии как одна из угроз безопасности Российской Федерации в XXI в. // Известия Иркутского государственного университета. Серия: Политология. Религиоведение. 2015– № 14. – С. 61–67.
- Сокиев Б. Правительство Таджикистана озабочено ростом экстремизма в стране // Центр Азия // Интернет-ресурс: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1375377480> (дата обращения: 21.12.2023).
- Казанцев А. 2016. Центральная Азия: светская государственность перед вызовом радикального ислама // Россия в глобальной политике, Валдайские записки // Интернет-ресурс: <https://globalaffairs.ru/articles/czentralnaya-aziya-svetskaya-gosudarstvennost-pered-vyzovom-radikalnogo-islama/> (дата обращения: 21.12.2023).

Кыргызстан в вопросе борьбы с экстремизмом, статистика осужденных // Институт общественного анализа // Интернет-ресурс: <https://www.koom.kg/index.php?act=material&id=5063> (дата обращения: 21.12.2023).

Corruption perceptions index // Transparency international the global coalition against corruption // Internet source: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (Access data: 21.12.2023).

US Drug Enforcement Administration DEA Congressional Testimony – “Narco-Terrorism: International Drug Trafficking and Terrorism – a Dangerous Mix” // Internet source: <http://www.justice.gov/dea/pubs/cngttest/ct052003.html> (Access data: 21.12.2023).

H.E. Chehabi, J.J. Linz. Sultanistic Regimes. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press, 1998.– 276p.

Kathleen Collins. Clan Politics and Regime Transition in Central Asia. N.Y.: Cambridge Univ. Press, 2006.– 376p.

Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия. М.: Наследие Евразии, 2008. – 382 с.

References

Beishenbek kyzy E. (2023) Ekstremisty perekhodyat v tsifrovoye prostranstvo // Radio Azatyk // [Extremists Move into Digital Space]. Internet-resurs: https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_security_extremism/25036347.html (data obrashcheniya: 21.12.2023).

«Batkenskkiye sobyitiya» [Batken Events]. Vikipediya svobodnaya entsiklopediya. Internet-resurs: https://ru.wikipedia.org/wiki/Баткенские_события (data obrashcheniya: 31.08.2023).

Dobaev I.P. (2014) Radikalizatsiya Islama v Sovremennoy Rossii [Radicalization of Islam in Contemporary Russia]. Moscow – Rostov-na-Donu: Sotsialno-gumanitarnyye znaniya. 332 p.

Chehabi H.E., Linz J.J. (eds.) (1998) Sultanistic Regimes. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press. 276 p.

Collins Kathleen (2006) Clan Politics and Regime Transition in Central Asia. New York: Cambridge Univ. Press. 376 p.

“Corruption perceptions index”. Transparency International The Global Coalition Against Corruption. Internet source: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (access data: 21.12.2023).

GUVU rasskazalo o vyyavlennykh s nachala goda v Tashkente chlenakh terroristicheskikh organizatsiy // Gazeta uz // [The Ministry of Internal Affairs Reports on the Terrorist Organization Members Detected in Tashkent This Year]. Internet-resurs: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/06/08/terrorism/> (data obrashcheniya: 21.12.2023).

Islamskoye dvizheniye Uzbekistana // Wikipedia svobodnaya entsiklopediya // [Islamic Movement of Uzbekistan]. Internet resource: https://ru.wikipedia.org/wiki/Исламское_движение_Узбекистана (Access date: 21.12.2023).

Kyrgyzstan v voprose borby s ekstremizmom, statistika osuzhdennykh // Institut obshchestvennogo analiza // [Kyrgyzstan in the Fight Against Extremism, Statistics of the Convicted]. Internet-resurs: <https://www.koom.kg/index.php?act=material&id=5063> (data obrashcheniya: 21.12.2023)

Kazantsev A. (2016) Tsentralnaya Aziya: svetskaya gosudarstvennost' pered vyzovom radikal'nogo islama [Central Asia: Secular Statehood Facing the Challenge of Radical Islam]. Rossiya v global'noy politike, Valdaiskiye zapiski. Internet-resurs: <https://globalaffairs.ru/articles/czentralnaya-aziya-svetskaya-gosudarstvennost-pered-vyzovom-radikalnogo-islama/> (data obrashcheniya: 21.12.2023).

Kazantsev A.A. (2008) “Bol'shaya igra” s neizvestnymi pravilami: Mirovaya politika i Tsentral'naya Aziya [The Great Game with Unknown Rules: Global Politics and Central Asia]. Moscow: Nasledie Evrazii. 382 p.

Malyshev D.V. (2016) Radikalizatsiya Islama v Tsentralnoy Azii i Zapad // APE. No 3. pp. 186-205.

“Mesto i rol' Respubliki Tadjikistan v sisteme obespecheniya bezopasnosti sredneaziatskogo regiona. Chast 2” [The Place and Role of the Republic of Tajikistan in the Security System of the Central Asian Region. Part 2]. Internet-resurs: <https://xn--d1a1ux.xn--plai/mesto-i-rol-respubliki-2/> (data obrashcheniya: 21.12.2023).

Polyakov K.I. (2014) Islamskii ekstremizm v Tsentralnoy Azii. Moscow: Institut vostokovedeniya RAN. 136 p.

Safarova G.F. (2018) Evolyutsiya islamskogo ekstremizma v stranakh Tsentralnoy Azii // Zhurnal “Postsovetskie issledovaniya”. No 1(6). pp. 600-615.

Sinichenko V.V., Agrafonov M.Yu. (2015) Razvitiye islamskogo radikalizma v Srednei Azii kak odna iz ugroz bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii v XXI v. // Izvestiya Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Politologiya. Religiovedenie. No 14. pp. 61–67.

Sokiev B. (2023) Pravitelstvo Tadjikistana ozabocheno rostom ekstremizma v strane // Tsentralnaya Aziya // [The Government of Tajikistan is Concerned About the Growth of Extremism in the Country]. Internet resource: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1375377480> (data obrashcheniya: 21.12.2023).

US Drug Enforcement Administration DEA Congressional Testimony (2003) “Narco-Terrorism: International Drug Trafficking and Terrorism – a Dangerous Mix”. Internet source: <http://www.justice.gov/dea/pubs/cngttest/ct052003.html> (access data: 21.12.2023).

V Tadjikistane zafiksirovano rost ekstremizma i provokatsiy iz-za rubezha // Tsentralnaya Aziya // [Tajikistan Records a Rise in Extremism and Provocations from Abroad. Internet-resurs: <https://tj.sputniknews.ru/20210203/tajikistan-rost-ekstremizma-provokatsiy-1032749885.html> (data obrashcheniya: 21.12.2023).

V reitinge samykh mirolubivykh stran Kazakhstan zanyal 67-e mesto iz 163 // finprom // [Kazakhstan Ranked 67th Among the Most Peaceful Countries out of 163]. Internet-resurs: <https://finprom.kz/ru/article/v-rejtinge-samyh-mirolubivyh-stran-kazakhstan-zanyal-67-e-mesto-iz-163> (data obrashcheniya: 21.12.2023).

Zvyagelskaya I. (2009) Stanovlenie gosudarstv Tsentralnoy Azii: Politicheskie protsessy. Moscow: Aspekt Press. 208 p.

Сведения об авторах:

Байсеитова Алия Темирхановна – кандидат юридических наук, заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова (Казахстан, г. Алматы, e-mail: baliya76@mail.ru);

Коржумбаева Тамара Муслимовна – кандидат юридических наук, доцент кафедры Криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова (Казахстан, г. Алматы, e-mail: deadpollow69@mail.ru);

Мухитдинов Азиз Ахматжанович – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова (Казахстан, г. Алматы, e-mail: azizm@mail.ru).

Information about the authors:

Bayseitova Aliya Temirkhanovna – Candidate of jurisprudence science, Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: baliya76@mail.ru);

Tamara Muslimovna Korzhumbayeva – Candidate of jurisprudence science, Associate Professor of the Department of Criminology of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: deadpollow69@mail.ru);

Mukhitdinov Aziz Akhmatzhanovich – doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: azizm@mail.ru).

Зарегистрирована: 13 июля 2023 г.

Доработана: 20 декабря 2023 г.

Принята: 20 марта 2024 г.

Н.В. Сидорова¹, **Л.К. Кусайнова^{1*}**,
А.Б. Избасова², **А.А. Арын²**, **А.Г. Кан³**

¹Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Казахстан, г. Караганда

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

³Алматинская академия МВД РК имени М. Есбулатова, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: klarisa_777@mail.ru

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ ЛЕГАЛИЗАЦИИ НЕЗАКОННЫХ ДОХОДОВ

Легализация доходов, полученных преступных путем имеет транснациональное воздействие на международную и региональную безопасность, так как сопряжена с механизмами совершения преступлений международного характера. Отмывание незаконных доходов увеличивает объемы теневой экономики, негативно влияя на экономическую безопасность государства. Противодействие легализации преступных доходов требует коллективного реагирования на сложившиеся угрозы в рамках международного сотрудничества, так как борьба с данным явлением невозможна исключительно на национальном уровне. Цель исследования – сравнительно- правовой анализ международных инструментов противодействия легализации незаконных доходов, определение проблем и аргументация их решения, анализ имплементации международных стандартов противодействия отмыванию денег в Республике Казахстан. Методологическую основу исследования составил системный подход к изучению конвенционного и институционального инструментов противодействия отмыванию доходов. Отдельным вектором исследования авторы обозначили вопросы соотношения правоприменительной практики Республики Казахстан международным стандартам. Проведенное исследование позволило сделать вывод о многоуровневости международно-правовой регламентации и формулирования предложения об унификации, новации и кодификации международных норм о противодействии легализации незаконных доходов. Практическое значение работы направлено на устранение проблем правоприменительной практики, в связи с недостаточным инструментарием международного сотрудничества в противодействии легализации доходов, добытых незаконным путем.

Ключевые слова: легализация незаконных доходов, международное сотрудничество, «отмывание» денег, противодействие легализации незаконных доходов, Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег, Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма, 40+2 рекомендации ФАТФ, Базельский комитет, финансирование терроризма.

N.V. Sidorova¹, L.K. Kusainova^{1*}, A.B. Izbassova², A.A. Aryn², A.G. Kan³

¹Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Kazakhstan, Karaganda

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

³Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: klarisa_777@mail.ru

International cooperation in countering money laundering

Money laundering has a transnational impact on international and regional security, as it is associated with dangerous crimes of an international nature. Laundering of illegal proceeds increases the volume of the shadow economy, negatively affecting the economic security of the state. Combating the legalization of criminal proceeds requires a collective response to existing threats within the framework of international cooperation, since the fight against this phenomenon is impossible solely at the national level. The purpose of the study is a comparative legal analysis of international anti-money laundering instruments, identification of problems and arguments for their solutions, analysis and implementation of international anti-money laundering standards in the Republic of Kazakhstan. The methodological basis of the study was a systematic approach to the study of conventional and institutional instruments for combating money laundering. The authors identified issues of correlation between the law enforcement practice of the Republic of Kazakhstan and international standards as a separate vector of research. The

conducted research allowed us to draw a conclusion about the multi-level nature of international legal regulation and the formulation of proposals for unification, innovation and codification of international norms on combating the legalization of illegal income. The practical significance of the work is aimed at eliminating the problems of law enforcement practice, due to the insufficient tools of international cooperation in combating the legalization of illegally obtained income.

Key words: money laundering, international cooperation, money laundering, anti-money laundering, Financial Action Task Force, Eurasian Group on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism, 40 + 2 FATF recommendations, Basel Committee, terrorist financing.

Н.В. Сидорова¹, Л.К. Кусаинова^{1*}, А.Б. Избасова², А.А. Арын², А.Г. Кан³

¹Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³ҚР ИІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: klarisa_777@mail.ru

Заңсыз кірістерді заңдастыруға қарсы тұру бойынша халықаралық ынтымақтастық

Ақшаны жылыстату халықаралық және аймақтық қауіпсіздікке трансұлттық әсер етеді, өйткені ол халықаралық сипаттағы қауіпті қылмыстармен байланысты. Заңсыз кірістерді жылыстату мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне теріс әсер етіп, көлеңкелі экономиканың көлемін арттырады. Қылмыстық кірістерді заңдастыруға қарсы күрес халықаралық ынтымақтастық аясында қалыптасқан қауіп-қатерге ұжымдық әрекет етуді талап етеді, өйткені бұл құбылыспен тек ұлттық деңгейде күресу мүмкін емес. Зерттеудің мақсаты – ақшаны жылыстатуға қарсы күрес халықаралық құралдарын салыстырмалы құқықтық талдау, оларды шешудің проблемалары мен дәлелдерін анықтау, Қазақстан Республикасында қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстатуға қарсы халықаралық стандарттарды талдау және енгізу. Зерттеудің әдіснамалық негізі ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің дәстүрлі және институционалдық құралдарын зерттеуге жүйелі көзқарас болды. Авторлар зерттеудің жеке векторы ретінде Қазақстан Республикасының құқық қолдану тәжірибесі мен халықаралық стандарттар арасындағы өзара байланыс мәселелерін анықтады. Жүргізілген зерттеулер халықаралық-құқықтық реттеудің көп деңгейлі сипаты туралы қорытынды жасауға және заңсыз кірістерді заңдастыруға қарсы күрес жөніндегі халықаралық нормаларды біріздендіру, инновациялау және кодификациялау бойынша ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді. Жұмыстың практикалық маңыздылығы заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға қарсы күресте халықаралық ынтымақтастық құралдарының жеткіліксіздігіне байланысты құқық қолдану тәжірибесінің проблемаларын жоюға бағытталған.

Түйін сөздер: ақшаны жылыстату, халықаралық ынтымақтастық, ақшаны жылыстату, ақшаны жылыстатуға қарсы күрес, Қаржылық іс-қимыл жөніндегі жұмыс тобы, Ақшаны жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес жөніндегі Еуразиялық топ, FATF 40+2 ұсынымдары, Базель комитеті, терроризмді қаржыландыру.

Введение

Противодействие легализации незаконных доходов является частью глобальной системы международного сотрудничества с преступлениями транснационального характера, так как «отмывание» денег интегрировано в механизм совершения большинства транснациональных преступлений. Международное сотрудничество в данном направлении реализуются через классические механизмы – конвенционный (договорной) и институциональный. Предпринимаемые Республикой Казахстан на национальном уровне меры противодействия легализации незаконных доходов имеют позитивную тенденцию. По данным Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу наша страна улуч-

шила свои показатели в международных рейтингах, в частности: в глобальном индексе ПОД/ФТ Казахстан улучшил позиции с 28 до 73 из 141 страны; в международном индексе Базельского института управления по противодействию отмыванию доходов улучшение показателей с 6,27 баллов до 4,87 (<https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/documents/details/209651?lang=>).

Положительная динамика показателей обусловлена активной ролью нашей страны в противодействии отмыванию незаконных доходов.

Научный интерес к международным механизмам и инструментам сотрудничества в противодействии легализации доходов, полученных незаконным путем, повышается на фоне усиливающейся транснационализации преступности в региональном и глобальном проявлении. Влия-

ние международных норм на развитие внутригосударственного права Республики Казахстан имеет прогрессивное значение, однако уровень реализации отдельных международных инструментов и механизмов в правоприменительной практике зависит от позиции государства и его органов по отношению к юрисдикции международных институтов, а также целеполагания имплементации международных норм.

Целью настоящего исследования является комплексный анализ конвенционных и институциональных механизмов международного сотрудничества в противодействии незаконному отмыванию доходов, добытых незаконным путем, посредством компаративного анализа правовых норм, выявление проблемных аспектов и формулирование рекомендаций их преодоления. Цель исследования, обусловила постановку следующих задач:

- выявление проблем конвенционного и институционального механизмов международного сотрудничества в противодействии отмыванию денежных средств, аргументирование рекомендаций их решения;

- выявление уровня унификации и гармонизации законодательства государств о противодействии легализации незаконных доходов, проблем имплементации международных норм в отечественное законодательство и формулирование предложений.

Противодействие легализации незаконных доходов является объектом правового регулирования нормами международного и внутригосударственного права, взаимовлияние которых сказывается на правоприменительной практике органов, реализующих функции противодействия данному виду транснационального преступления. Проблемы отдельных аспектов противодействия отмыванию денег исследованы в трудах ученых государств членов Содружества Независимых Государств (далее – СНГ): В.М. Алиева, К.С. Алпысбаева, И.В. Ващекина, К.Т. Балтабаева, Г.Н. Беломестных, М.Н. Дракина, Е.И. Дюдикова, Д.Х. Грехова, В.А. Зубкова, И.В. Левакина, Р.А. Лавроненко, Е.К. Мынжанова, А.И. Селиванова, С.Г. Темирбулатова и др. Однако труды данных авторов не имеют комплексного характера, включающего исследование конвенционного и международного механизмов сотрудничества в обозначенной сфере.

В отечественной юридической науке формирование правовой школы, направленной на исследование проблемных аспектов правового

регулирования и институционального сопровождения противодействия отмыванию доходов, полученных незаконным путем, началось относительно недавно. Основная причина позднего появления научных исследований – принятие Закона «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» лишь в 2009 году, хотя на международном уровне факт появления данного вида преступления признан много ранее (в США в 1980 г., в международных конвенциях в 90-е годы XX в.). Реалии сегодняшнего дня также относят данный вид преступления к латентным и трудно раскрываемым, что подтверждается статистическими показателями, так как количество уголовных дел, возбуждаемых по статье 218 УК РК не так уж и много. Тем не менее, наблюдается увеличение фактов регистрации правонарушений по отмыванию доходов на 33% (с 42 в 2019 до 56 в 2021 г.) (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001038>). Легализация преступных доходов – это предикативное преступление, расследование которого может затянуться на годы.

Важнейший шаг в определении стратегического вектора совершенствования правовых основ и институтов противодействия отмыванию преступных доходов – утверждение Концепции о финансовом мониторинге на 2022 – 2026 гг. Анализ концепции позволяет констатировать, что данный документ имеет расхождения с международными стандартами, кроме того, действующий закон о противодействии отмыванию преступных доходов сложен к восприятию, что влияет на правоприменительную практику (например, функции, права и обязанности субъектов финансового мониторинга, государственных органов и иных субъектов содержатся в различных статьях). Полагаем, что данная ситуация возникла по причине отсутствия научных исследований по обозначенной проблематике. Разработка эффективного законодательства должна строиться с учетом научных исследований.

Научные разработки в отечественной науке немногочисленны, к числу весомых можно отнести диссертацию А.Ю. Нигматуллина, посвященной исследованию криминалистических аспектов легализации денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем (Нигматулин, 2004), а также отдельные научные публикации О.Р. Шалтабаева (Шалтабаев, 2004: 141 – 145), Л.К. Кусаиновой (Кусаинова, 2022) и др. Представляет научный и методологи-

ческий интерес изданное в Казахстане учебное пособие под редакцией С.И. Шелухина «Противодействие легализации незаконных доходов и финансированию терроризма», в котором обосновывается система эффективных режимов и инструментов противодействия отмыванию преступных доходов, а также повышению эффективности борьбы с социально-экономическими последствиями данного преступления (Шелухина, 2012).

Проведенное исследование восполняет пробел в юридической науке. Практическая значимость исследования проявляется в решении проблем правоприменительной практики, возникающих в контексте недостаточности реализации инструментов международного сотрудничества в противодействии легализации доходов, добытых незаконным путем.

Материалы и методы

В процессе исследования использовались общие и частные методы научного познания. Применение логических методов познания (дедукция, индукция, аналогия и др.) позволило провести исследование поставленных задач через призму достижения конечной цели исследования. В связи с этим сравнительно-правовой анализ конвенционных и институциональных механизмов международного сотрудничества помог осуществить поиск пробелов в национальном законодательстве и практическом опыте. Проведен логико-правовой анализ взаимообусловленности проблем правоприменительной практики и уровнем международного сотрудничества, реализуемыми механизмами взаимодействия. Изучен и проанализирован опыт Республики Казахстан во взаимодействии с международными интеграционными институтами по противодействию легализации незаконных доходов. В процессе исследования проблемных аспектов международного сотрудничества в противодействии отмыванию незаконных доходов применение функционального метода позволило сформулировать и аргументировать предложения решения сложившихся проблем, спрогнозировать ожидаемые социально-экономические результаты, сопряженные с улучшением криминологических показателей, характеризующих данный вид преступления в разрезе других транснациональных преступлений.

Результаты и обсуждение

Международное сотрудничество в противодействии отмыванию доходов базируется на международных нормах, формирующих два уровня правовой архитектуры противодействия транснациональной преступности – глобальный (международный) и региональный. Сопряжение данных уровней друг с другом происходит через призму востребованности государствами и имплементации передовых практик на национальный уровень. Легализация незаконных доходов как вид преступной деятельности в подавляющем большинстве имеет транснациональное проявление, что выводит механизмы противодействия данному преступлению на международный (региональный) уровень.

Определение «отмывание» доходов от преступной деятельности раскрывается в ряде международных актов, среди которых можно выделить Венскую конвенцию о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 года. В соответствии с конвенцией термин «отмывание» доходов имеет комплексный характер и включает различные компоненты легализации незаконных отходов, включающие не только сокрытие и утаивание подлинного характера происхождения имущества, но и другие противоправные действия, которые согласно Конвенции квалифицируются как легализация (отмывание) доходов, полученных незаконным путем (статья 3 конвенции) (https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_ru.pdf).

Исходя из целей конвенции, данный процесс рассматривается как часть незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ. Расширительное толкование «отмывание» доходов, как преступления, выходящего за рамки наркотрафика, и признающее в качестве преступного – легализацию доходов от других видов преступной деятельности содержится в Конвенции Совета Европы № 141 «Об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности» от 8 ноября 1990 г. (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000431>). Юридическое определение «отмывание» доходов содержится и в других международных конвенциях: Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности 2000 года, Конвенция ООН против коррупции 2003 года, Конвенция ООН о борьбе с финансиро-

ванием терроризма 1999 года, Рекомендации Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег и др.

Отметим, что происхождение термина «отмывание» денег имеет американский след, то есть в правовой оборот данная категория была введена Президентской комиссией США по организованной преступности в 1984 году. Международным юридическим термином «отмывание» доходов стало после 1989 года, когда был создан ключевой международный институт – Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (далее – ФАТФ). Множественность международно-правовых актов, регулирующих сотрудничество в противодействии легализации незаконных доходов, их разноуровневый характер (глобальный, региональный), а также отличия юридической природы (конвенции, рекомендации, резолюции, заявления, оптимальная практика и др.) обуславливают актуальность международной унификации правовых норм и их кодификации. В этих целях целесообразно инициировать создание на площадке ООН специальной Комиссии по кодификации во взаимодействии с интеграционными институтами в сфере координации сотрудничества в противодействии легализации незаконных доходов (ФАТФ, Группы подразделений финансовой разведки «Эгмонт», Базельского комитета по банковскому надзору, Вольфсбергской группы, ЕАГ и др.).

Унификация и кодификация международных норм о противодействии «отмыванию» доходов будет иметь позитивное значение в унификации и гармонизации внутригосударственного законодательства, а также окажет прогрессивное значение в оптимизации деятельности международных институтов, в том числе на практику сотрудничества компетентных органов государств.

Развитие законодательства Республики Казахстан и анализ основных этапов формирования институциональных механизмов противодействия «отмыванию» незаконных доходов показывает направленность на реализацию международных стандартов и в частности

40 +2 Рекомендаций Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/other_docs/FATF%20docs/rekomendacii-fatf-2019.pdf).

Имплементация международных актов в действующее законодательство Республики Казахстан является планомерным и системным процессом, который связан не только с ратифи-

кацией основополагающих конвенций в данной сфере, но и реализацией Резолюции Совета Безопасности Организации Объединенных Наций от 29 июля 2005 г., в соответствии с которой предписано выполнение рекомендаций ФАТФ. Один из аспектов реализации – установление уголовной ответственности за легализацию (отмывание) денег и иного имущества, приобретенного незаконным путем.

Другие направления имплементации 40+2 Рекомендаций ФАТФ – создание специализированного органа финансового мониторинга, сегодня – Агентство финансового мониторинга (далее – АФМ, финансовая разведка), принятие Закона «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» в 2009 году. Названные инструменты создания внутригосударственного механизма противодействия сопровождались формированием системы информационного сопровождения финансового мониторинга, в соответствии с международными стандартами и техническими критериями безопасности и эффективности оперативного сопровождения финансовой разведки.

Институциональный механизм противодействия отмыванию денежных средств включает международные и региональные интеграционные объединения государств, ключевая роль в котором отводится Группе разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег. Республика Казахстан не является участником ФАТФ, однако наша страна с 2004 года входит в Евразийскую группу по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма (далее – ЕАГ). Участие в ФАТФ и региональных группах по типу ФАТФ позволяет государствам конструктивно формировать правовые и институциональные основы противодействия легализации незаконных доходов.

Членство в ЕАГ дает возможность Республике Казахстан и другим странам – участникам (Беларусь, Индия, Китай, Кыргызстан, Россия, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан) анализировать национальные инструменты отмывания доходов на соответствие международным стандартам в контексте регионального аспекта. Основные задачи, которые реализуются ЕАГ – это техническое содействие государствам, реализация программ, в том числе содействие в имплементации 40+2 Рекомендаций ФАТФ. Функционирование ЕАГ позволяет гармонизировать законодательства государств участников

группы, а также решать (в подавляющем большинстве успешно) практические вопросы взаимодействия национальных систем борьбы с легализацией преступных доходов, координировать деятельность компетентных органов.

Важность внедрения 40+2 Рекомендаций ФАТФ позволяет государствам сохранять международную поддержку и тем самым улучшать инвестиционный климат и обеспечивать действенные инструменты поддержания национальной экономики.

Будучи членом ЕАГ, Казахстан прошел два раунда взаимной оценки «антиотмывочной» системы Республики Казахстан, по результатам которой подготовлены рекомендации (первый в 2011г., второй в 2021г.). По итогам первого раунда оценки Республика Казахстан получила резолюции «значительно соответствует» и «частично соответствует» по 24 из 40 рекомендаций ФАТФ. Выработанные рекомендации позволили Казахстану разработать и реализовать действенный механизм противодействия отмыванию незаконных доходов, в том числе формирование правовой базы. По итогам второго раунда разработана Концепция развития финансового мониторинга на 2022 – 2026 годы.

Основные результаты оценки рисков в сфере противодействия Республики Казахстан отмыванию денег направлены на приведение национального законодательства рекомендациям ФАТФ. Одна из последних новаций отечественного законодательства связана с принятием Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» от 13 мая 2020 года № 325-VI.

Принятие данного закона позволило имплементировать весомую часть рекомендаций ФАТФ. К числу важных нововведений можно отнести:

1) Реализация 1-й и 2-й рекомендации – формирование национального инструмента координации и оценки рисков в сфере легализации незаконных доходов – межведомственного совета;

2) Реализация 4-й рекомендации – обозначена система мониторинга и координации учета и использования конфискованного имущества, определен ответственный орган, реализующий данный функционал; сформирован фонд аккумуляции конфискованного имущества;

3) Реализация 7-й рекомендации – легализован механизм применения финансовых санкций в отношении распространения оружия массового поражения субъектами финансового мониторинга и государственными органами;

4) Реализация 26-й рекомендации – реализация рискоориентированного механизма при планировании, организации и реализации проверок субъектами финансового мониторинга;

5) Реализация 28-й рекомендации – определение субъектов финансового мониторинга (лизинги, юристы, риелторы, бухгалтерские компании и профессиональные бухгалтера) регулятором которых является АФМ;

6) Реализация 35-й рекомендации – ужесточение ответственности за несоблюдение законодательства о противодействии отмыванию незаконных доходов для субъектов финансового мониторинга;

7) Реализация 40-й рекомендации – активизация международного сотрудничества в сфере информационного взаимодействия компетентных органов, осуществляющих функции финансового контроля с иностранными компетентными органами (<https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/documents/details/209651?lang=>).

Основной международный стандарт рекомендаций ФАТФ – принцип «знай своего клиента», в соответствии с которым государства должны внедрять жесткие правила идентификации клиентов в финансовых операциях. Принцип распространяется не только на физических и юридических лиц, но и на подозрительные операции по своему характеру или сумме. Апробированные в международной практике инструменты идентификации – запрет анонимных счетов или счетов на предъявителя. Исключения в зарубежной практике идентификации в подавляющем большинстве отсутствуют, хотя все-таки законодательство отдельных стран допускает отдельные изъятия (например, в Швейцарии для пенсионных фондов, имеющих государственное страхование).

Обеспечение обозначенного принципа ФАТФ достигается сформированной на протяжении последних десятилетий системой сбора информации и предоставления ее регуляторами финансового мониторинга. Именно обмен информацией является основным инструментом борьбы с легализацией незаконных расходов, а также позволяет обеспечивать реализацию других механизмов борьбы с отмыванием незаконных доходов. На начальных этапах форми-

рования данная система была крайне слабой во многих государствах, связано это было с тем, что сбор и предоставление информации не было обязательным (данные процессы были на добровольной основе, имели не систематический характер). Рекомендации ФАТФ содержат требования обязательности данной системы для регуляторов финансового мониторинга, а во многих странах и для всех субъектов финансового мониторинга.

Основное препятствие, которое на сегодняшний день не позволяет в полной мере эффективно функционировать системе сбора и передачи информации о подозрительных сделках – это не менее жесткие требования соблюдения банковской тайны. Рекомендации ФАТФ допускают на законодательном уровне легализовать в государствах механизмы несоблюдения профессиональной секретности в случаях, если информация запрашивается компетентными органами (регуляторами) в противодействии незаконным доходам. К числу такой профессиональной тайны может быть отнесена и «адвокатская тайна» (по законодательству Республики Казахстан по запросу Агентства финансового мониторинга адвокат обязан сообщить требуемую информацию, с запретом ссылаться на адвокатскую тайну).

Международная кооперация государств в противодействии легализации незаконных доходов также является одной из рекомендаций ФАТФ, что обязывает государства к международному сотрудничеству в сфере противодействия отмыванию незаконных доходов. Тем не менее, законодательство отдельных стран является препятствием международного сотрудничества в борьбе с легализацией преступных доходов. Такие юридические препятствия содержатся в законах Австрии, Дании, Германии, Ирландии, Люксембурга и Финляндии. В данных странах органам финансовой разведки не позволяется обмениваться информацией с финансовой разведкой других государств. В целях развития международного сотрудничества государства заключают двусторонние договоры о взаимном сотрудничестве в борьбе с отмыванием преступных доходов. В отдельных странах приняты отдельные законы о международном сотрудничестве в данной сфере. Такие разновариантные подходы государств, а также многообразие национальных правовых систем является поводом к необходимости периодической оценки, для реализации которой ФАТФ выработаны 25 основных критериев.

Имплементация рекомендаций ФАТФ предполагает межведомственную координацию и взаимодействие правоохранительных органов государств, к числу которых относится Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции. Активная позиция агентства в противодействии коррупции коррелирует с целевыми индикаторами противодействия отмыванию денег. В частности, реализации таких мер как: расширение категорий субъектов коррупционных преступлений; ответственность первых руководителей (отставка) за коррупцию среди подчиненных; запрет владения счетами в иностранных банках для государственных служащих и др., позволяет формировать дополнительные инструменты противодействия легализации незаконных доходов (<https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/documents/details/209651?lang=>).

Взаимодействие Агентства финансового мониторинга с органами внутренних дел реализуется по разным направлениям, однако важнейшим кластером сопряжения реализации функций в данной сфере является криминальное цифровое пространство. В этой связи открытие в структуре МВД РК Центра по борьбе с киберпреступностью – актуальный инструмент межведомственной координации в противодействии отмыванию незаконных доходов.

Регулятор финансовой деятельности Национальный банк Республики Казахстан в целях имплементации международных стандартов определил лимит на снятие физическими и юридическими лицами наличных денег с банковских счетов в течение календарного месяца, а также определена категория юридических лиц, на которых не распространяется данное ограничение (<https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/documents/details/209651?lang=>).

На сегодняшний день по данным Агентства финансового мониторинга увеличилось количество субъектов финансового мониторинга, которые вошли в систему противодействия отмыванию доходов с 6 тыс. до 9 тыс., в числе которых 7 тыс. – из нефинансового сектора, 2 тыс. – из финансового сектора. То есть общий уровень взаимодействия увеличился почти на 50 % (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001038>).

В стране действует трехэтапный переход ко всеобщему декларированию, в результате которого все граждане страны обязаны будут предоставлять сведения по своим доходам, а в будущем и по расходам. Тем самым, постепенный переход к безналичному расчету в стране будет

способствовать прозрачности всех видов доходов граждан и соответственно расходов.

Глобальное влияние на формирование отечественного механизма противодействия отмыванию незаконных доходов оказало вступление Республики Казахстан в 2011 году в группы подразделений финансовой разведки «Эгмонт». Членство в группах упростило взаимодействие финансовой разведки Казахстана с компетентными органами иностранных государств, а также открыл доступ к информационным ресурсам более 100 подразделений финансовых разведок мира.

Авторитетный международный механизм – Базельский комитет по банковскому надзору (далее Базельский комитет), учрежденный управляющими банками Группы десяти стран в 1974 году формирует общие правила и нормы в отношении банковского надзора. Комитет не имеет официальных международных надзорных компетенций и его решения не имеют наднационального (обязательного) характера. Комитет дает рекомендации и описание передового опыта банковского надзора. Рекомендации комитета вытекают из того же принципа «знай своего клиента», который является важнейшей частью эффективного режима противодействия отмыванию доходов. Обеспечение данного принципа достигается посредством внедрения адекватных регламентов, положений, инструкций и других норм внутреннего права банка, направленных на соблюдение высоких стандартов деятельности в финансовом секторе, относящегося к зоне риска в контексте отмывания незаконных доходов. На Евразийском пространстве основной площадкой сотрудничества финансовых разведок является Совет руководителей подразделений финансовой разведки государств-членов Содружества Независимых Государств, в который Казахстан вступил в 2014 году. Другие институциональные механизмы противодействия отмыванию незаконных доходов – это Интерпол, Европол и др. организации.

Заключение, выводы

Проведенное исследование позволило определить ряд проблем в сфере международного сотрудничества по противодействию легализации незаконных доходов и сформулировать следующие выводы:

- во-первых, множественность международных актов, регулирующих на международном и региональном уровне сотрудничество в проти-

водействии легализации преступных доходов, обуславливают необходимость кодификации международных норм о противодействии отмыванию доходов;

- во-вторых, уровень гармонизации законодательства государств неодинаков и имеет разнонаправленное действие, связано это с отсутствием модельных норм, а также с региональной направленностью деятельности международных институциональных механизмов, многие из которых не относятся к классическим международным интеграционным образованиям и не формируют правовых норм, составляющих источники международного или регионального права;

- в-третьих, требуют новации международные нормы, определяющие типологии, критерии подозрительных операций для субъектов финансового мониторинга с учетом современных реалий;

- в-четвертых, дальнейшее совершенствование законодательства Республики Казахстан и правоприменительной практики в сфере противодействия отмыванию преступных доходов связано с дальнейшей имплементацией 40+2 рекомендации ФАТФ и должно быть направлено на выработку комплексных мер противодействия легализации незаконных доходов;

- в-пятых, реалии текущего момента актуализируют внедрение международных передовых практик в сфере цифрового обеспечения противодействия отмыванию денег, к числу которых можно отнести создание единой базы данных для всех субъектов финансового мониторинга, с последующей интеграцией с международными информационными базами;

- в-шестых, международное сотрудничество государств и взаимодействие компетентных органов способствует раскрытию и расследованию преступлений о легализации преступных доходов, именно сотрудничество является единственным инструментом, позволяющим перекрывать нелегальные финансовые потоки;

- в-седьмых, эффективным инструментом противодействия отмыванию доходов является международное сотрудничество в области стандартов, определяющих механизмы обеспечения прозрачности и эффективного контроля (мониторинга) за системой электронных платежей и операций;

- в-восьмых, несоблюдение международных стандартов, а равно их неполное и непоследовательное применение приводит к формированию правовых пробелов, которые могут быть использованы для отмывания доходов.

Сформулированные в ходе исследования выводы, позволяют обозначить перспективные направления теоретико-правового исследования, среди которых – проблемы имплементации международных стандартов противодействия отмыванию преступных доходов в Республике Казахстан.

Данная статья опубликована за счет проекта АР-19577066 «Деликвентность цифровизации как инструмент легализации отмывания преступных доходов: предупреждение и экономико-правовой анализ» (источник финансирования – Комитет науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан)

Литература

Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/documents/details/209651?lang=>

Указ Президента Республики Казахстан от 6 октября 2022 г. № 1038 «Об утверждении Концепции развития финансового мониторинга на 2022 – 2026 годы». // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001038>

Нигматулин А.Ю. Противодействие легализации незаконных доходов в Республике Казахстан.-Дисс.на соискание канд.ид.юрид.наук. – КВШ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2004.

Шалтаев О. Р., Гауриева Б. Г. Проблемы применения статьи 193 УК РК «Легализация денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем» // Актуальные проблемы обеспечения экономической безопасности государства: Сб. мат-лов междунард. науч.-практ. конф., посвящ. 10-летию образования органов финансовой полиции (г. Астана, 28-29 мая 2004 г.). – Астана: ПарасатӘлемі, 2004. Ч. 1. С. 141-145.

Кусаинова Л.К. Противодействие легализации незаконных доходов в Республике Казахстан: учебное пособие. – Караганда: КЭУК, 2022-158с.

Шелухин С.И., Шелухина С. Противодействие отмыванию денег и финансированию терроризма в Республике Казахстан/ Под общей редакцией С. Шелухина и С. Шелухиной. – Астана, 2012. – 353с.

Венская конвенция о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 года. // https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_ru.pdf

Конвенция Совета Европы № 141 «Об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности» от 8 ноября 1990г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000431>

40 +2 Рекомендаций Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег // https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/other_docs/FATF%20docs/rekomendacii-fatf-2019.pdf

References

Nacional'naja ocenka riskov legalizacii (otmyvanija) dohodov, poluchennyh prestupnym putem.

// <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/documents/details/209651?lang=>

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 6 oktjabrja 2022 g. № 1038 «Ob utverzhenii Konceptcii razvitija finansovogo monitoringa na 2022 – 2026 gody». // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001038>

Nigmatulin A.Ju. Protivodejstvie legalizacii nezakonnyh dohodov v Respublike Kazahstan.- Diss.na soiskanie kandid.jurid.nauk. – KVSh MVD RK im. B. Bejsenova, 2004.

Shaltaev O. R., Gaurieva B. G. Problemy primeneniya stat'i 193 UK RK «Legalizacija denezhnyh sredstv ili inogo imushhestva, priobretennogo nezakonnym putem» // Aktual'nye problemy obespechenija jekonomicheskoj bezopasnosti gosudarstva: Sb. mat-lov mezhdunarod. nauch.-prakt. konf., posvjashh. 10-letiju obrazovaniya organov finansovoj policii (g. Astana, 28-29 maja 2004 g.). – Astana: ParasatӘlemi, 2004. Ch. 1. S. 141-145.

Kusainova L.K. Protivodejstvie legalizacii nezakonnyh dohodov v Respublike Kazahstan: uchebnoe posobie. – Karaganda: KJeUK, 2022-158s.

Sheluhin S.I., Sheluhina S. Protivodejstvie otmyvaniju deneg i finansirovaniju terrorizma v Respublike Kazahstan/ Pod obshej redakciej S. Sheluhina i S. Sheluhinoj. – Astana, 2012. – 353s.

Venskaja konvencija o bor'be protiv nezakonno go oborota narkoticheskikh sredstv i psihotropnyh veshhestv 1988 goda. // https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_ru.pdf

Konvencija Soveta Evropy № 141 «Ob otmyvanii, vyjavlenii, iz#jatii i konfiskacii dohodov ot prestupnoj dejatel'nosti» ot 8 nojabrja 1990 g. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000431>

40 +2 Rekomendacij Gruppy razrabotki finansovyh mer bor'by s otmyvaniem deneg

// https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/other_docs/FATF%20docs/rekomendacii-fatf-2019.pdf

Сведения об авторах:

Сидорова Наталья Владимировна – кандидат юридических наук, доцент Карагандинского университета имени Е.А. Букедова (Казахстан, г. Караганда, e-mail: Sidorova_Natalya@ksu.kz);

Кусаинова Лариса Канатовна – кандидат юридических наук, доцент Карагандинского университета имени Е.А. Букедова (Казахстан, г. Караганда, e-mail: klarisa_777@mail.ru);

Избасова Асель Борановна – PhD, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: A_izbasova@mail.ru);

Арын Айжан Арыновна – PhD, и.о. доцента Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: Aizhan_moon777@mail.ru);

Кан Александр Герасимович – кандидат юридических наук, доцент Алматинской академии МВД РК имени М. Есбулатова (Казахстан, г. Алматы, e-mail: kan_forsan@mail.ru).

Information about the authors:

Sidorova Natalia Vladimirovna – Candidate of jurisprudence science, Associate Professor of Karaganda University named after E.A. Buketov (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: Sidorova_Natalya@ksu.kz);

Kusainova Larisa Kanatovna – Candidate of jurisprudence science, Associate Professor of Karaganda University named after E.A. Buketov (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: klarisa_777@mail.ru);

Asel Boranovna Izbasova – PhD, Senior lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: A_izbasova@mail.ru);

Aryn Aizhan Arinova – PhD, Acting Associate Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Aizhan_moon777@mail.ru);

Kan Alexander Gerasimovich – Candidate of jurisprudence science, Associate Professor of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: kan_forsan@mail.ru).

Зарегистрирована: 17 ноября 2023 г.

Доработана: 26 ноября 2023 г.

Принята: 20 марта 2024 г.

Авторларға арналған ақпарат

«ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу және жүйеге кіру [материалдарды жіберу](#) бөлімінде қол жетімді.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін [ілеспе хат](#) ұсынуға міндетті.

Журналдың тақырыптық бағыттары

Журнал материалдары заң ғылымының, мемлекет және құқық теориясының, сондай-ақ қазақстандық және халықаралық юриспруденцияның барлық салаларының өзекті мәселелерін қамтиды.

Мақалалар заң ғылымының келесі бөлімдерінде жарияланады

- ❖ Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы.
- ❖ Конституциялық және әкімшілік құқық.
- ❖ Азаматтық құқық және еңбек құқығы.
- ❖ Табиғи ресурстар және экологиялық құқық.
- ❖ Қылмыстық құқық және процесс, сот сараптамасы.
- ❖ Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық.

Мақалаға қойылатын талаптар:

- Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы FАNA (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.

- Шрифт кеглі – 12 (андатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі – 10, кесте мәтіні – 9-11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы– бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.

- Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1 - сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.

- Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, андатпа, кілт сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.

- Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System немесе Editorial Manager жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы (мақаланы рәсімдеу үшін [ҮЛГІ-ні қолданыңыз](#)):

Бірінші бет:

- Бірінші жол –FTAMP нөмірі (ерекше жағдайда ЭОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.

- Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.

- Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, email – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.

- Андатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.

- ✓ Андатпа құрылымында келесі ақпарат МІНДЕТТІ түрде болуы керек:

- ✓ Зерттеу тақырыбы бойынша кіріспе сөз.

- ✓ Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары.

- ✓ Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша қысқа ақпарат.

- ✓ Зерттеу әдістемесі бойынша қысқа ақпарат.

- ✓ Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері, талдау және тұжырымдама.

- ✓ Жүргізілген зерттеу жұмысының маңыздылығы (аталған жұмыстың ғылымның сәйкес саласына енгізген үлесі)

- ✓ Жұмыс қорытындысының практикалық маңыздылығы.

-
- Кілт сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3-5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

- Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:
- Тандалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Тандалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.) бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.

- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.

- Материал мен әдістер - материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек

Зерттеу материалының сипаттамасы оның сапалық және сандық көрінісін қамтиды. Материалдың сипаттамасы - тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің сенімділігін анықтайтын факторлардың бірі.

Бұл бөлімде проблеманың қалай зерттелгені сипатталады: бұрын жарияланған рәсімдеулерді қайталамай егжей-тегжейлер ақпарат беріледі; материалдар мен әдістерді қолдану кезінде міндетті түрде енгізілген жаңалықтар арқылы жабдықты сәйкестендіруді (бағдарламалық жасақтама) және материалдардың сипаттамасы қолданылады.

Ғылыми әдістеме келесілерден тұруы қажет:

- зерттеу сұрақтар(ы);
- алға қойлыға гипотеза (тезис);
- зерттеу кезеңдері;
- зерттеу әдістері;
- зерттеу нәтижелері.

- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде - зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс) тізімі, олардың ғылыми мақалаға үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда қолданылған деректер беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға БОЛМАЙДЫ.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

Қорытындының құрылымында келесі сұрақтар болуы керек: Зерттеудің мақсаттары мен әдістері қандай? Нәтижелері қандай? Қандай тұжырымдар бар? Зерттемені енгізу, қолдану перспективалары мен мүмкіндіктері қандай?

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50% -дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі - түпнұсқада, екіншісі - романизацияланған алфавитте (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек: автор (лар) (транслитерация) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала тақырыбы [мақала тақырыбының ағылшын тіліндегі аудармасы төрт бұрышты жақшада], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе бар болған жағдайда ағылшын тілінде), шығыс деректер ағылшын тілінде белгілеулер арқылы жазылады.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіпте және тек мәтінге сілтеме жасалған жұмыстар ҒАНА жазылады.

• Орыс және қазақ тілдеріндегі әдебиеттер тізімінің стилі ГОСТ1-2003 “Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері” сәйкес жасалады (БҒСБ тізіміне енген басылымдарға қойылатын талап).

Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

Берілген бөлімде төмендегілерді ескеру қажет:

Ғылымның осы саласында қолданылатын және автордың жұмысы негізделген ғылыми басылымдар, алдыңғы қатарлы зерттеу әдістерінен дәйексөздер келтіріледі.

Өзіңіздің жұмысыңыздан дәйексөздерді келтіруді шамадан тыс қолданудан аулақ болыңыз.

Сілтемелерді ТМД / КСРО авторларының басылымдарына шамадан тыс келтіруден аулақ болыңыз, әлемдік тәжірибені қолданыңыз.

Библиографиялық тізімде мақала тақырыбы бойынша белгілі шетелдік авторлар мен зерттеушілер шығарған іргелі және ең маңызды жұмыстар болуы керек.

Әлеуметтік және гуманитарлық бағыттағы мәтіндерде дәйексөз келтірілген сілтемелер жұмыстың бірінші авторы, шыққан жылы: бет нөмір(лер)і жақша ішінде көрсетіліп беріледі. Мысалы, (Залесский 1991: 25). Әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда жарық көрген бірнеше жұмысы келтірілген жағдайда, шыққан жылдың тұсына «а», «б» және т.б. әріптерді қосып жазу керек. Мысалы, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Жаратылыстану бағытындағы мақалаларда сілтемелер сілтеме жасалған жұмыстардың мақала мәтнінде кездесетін кезеңіне байланысты нөмірленіп тік жақшада беріледі.

Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу үшін [Mendeley Reference Manager](#) құралын пайдалана аласыз.

Төлем мақаланы жариялауға және редакцияның хабарламасына қабылдағаннан кейін ғана жүргізіледі.

Жарияланым құны-2000 теңге/WORD форматындағы бет (каріп 12, Times New Roman).

Реквизиттер:

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

Индекс 050040

Мекенжай: Алматы қ., Эль-Фараби даңғылы 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998CTB0000567141 – теңге

ИИК KZ40998CTB0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

Информация для авторов

Публикация материалов в «Вестнике КазНУ. Серия юридическая» осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и экспертной оценки. Регистрация и войти в систему доступны в разделе [Отправка материалов](#).

Автор для корреспонденции обязан предоставить [сопроводительное письмо](#) на публикацию в журнале.

Тематические направления журнала

Материалы журнала освещают широкий круг актуальных проблем юридической науки, теории государства и права, а также всех отраслей казахстанской и международной юриспруденции.

Статьи публикуются по следующим разделам юридической науки

- ❖ Теория и история государства и права.
- ❖ Конституционное и административное право.
- ❖ Гражданское право и трудовое право.
- ❖ Природо-ресурсовое и экологическое право.
- ❖ Уголовное право и процесс, криминалистика.
- ❖ Международное отношение и международное право.

Требование для оформления статьи:

- Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) **ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System)**.

- Кегль шрифта – 12 (аннотация, ключевые слова, литература - 10, текст таблиц – 9-11), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 0,8 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см.

- Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (Например, Рис. 1 – Название рисунка). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

- Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 3 000 слов и не превышать 7 000 слов для социогуманитарных направлений.

- Авторы в **ОБЯЗАТЕЛЬНОМ** порядке должны указать в сопроводительном письме в системе Open Journal System или Editorial Manager о том, что направляемая статья/рукопись нигде ранее не публиковалась, и что в статье отсутствуют заимствованные фрагменты текста из других работ без ссылок на них.

Структура статьи (для оформления статьи используйте [ШАБЛОН](#)):

Первая страница:

- Первая строка – номер МРНТИ (в исключительных случаях УДК), выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.

- Название статьи (Заголовок) должно отражать суть и содержание статьи и привлекать внимание читателя. Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатур. Оптимальная длина заголовка – 5-7 слов (в некоторых случаях 10-12 слов). Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках. Название статьи представляется полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Автор(ы) статьи – Инициалы и фамилия, места работы (аффилиация), город, страна, email – на русском, казахском и английском языках. Сведения об авторах представляются обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Аннотация объемом не менее 150 слов на русском, казахском и английском языках.

Структура аннотации включает в себя следующие **ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ** пункты:

- ✓ Вступительное слово о теме исследования.
- ✓ Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- ✓ Краткое описание научной и практической значимости работы.
- ✓ Краткое описание методологии исследования.
- ✓ Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.
- ✓ Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).
- ✓ Практическое значение итогов работы.

-
- ✓ Ключевые слова/словосочетания – количеством 3-5 на русском, казахском и английском языках.

Последующая страница (новая):

Введение состоит из следующих основных элементов:

- Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. В обосновании выбора темы на основе описания опыта предшественников сообщается о наличии проблемной ситуации (отсутствие каких-либо исследований, появление нового объекта и т.д.). Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения вашей работы. Цель исследования связана с доказательством тезиса, то есть представлением предмета исследования в избранном автором аспекте.

- Материал и Методы – должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

Характеристика или описание материала исследования включает его представление в качественном и количественном отношении. Характеристика материала – один из факторов, определяющий достоверность выводов и методов исследования.

В этом разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов.

Научная методология должна включать в себя:

- исследовательский вопрос(-ы);
- выдвигаемую гипотезу (тезис);
- этапы исследования;
- методы исследования;
- результаты исследования.

- В секции обзор литературы – должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке (не менее 15 трудов), анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.

- НЕДОПУСТИМО наличие множества ссылок, не имеющих отношения к работе, или неуместные суждения о ваших собственных достижениях, ссылки на Ваши предыдущие работы.

- В разделе Результаты и Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- Заключение, выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

Структура заключения должна содержать следующие вопросы: Каковы цели и методы исследования? Какие результаты получены? Каковы выводы? Каковы перспективы и возможности внедрения, применения разработки?

Список используемой литературы, или Библиографический список состоит из 15 наименований для социогуманитарных направлений, и из общего числа наименований на английском языке должно быть не менее 50%. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) (год в круглых скобках) название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Например: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki

---

[Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

- Стиль оформления списка литературы на русском и казахском языке согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКСОН).

Стиль оформления Романизованного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

В данном разделе необходимо учесть:

- Цитируются основные научные публикации, передовые методы исследования, которые применяются в данной области науки и на которых основана работа автора.

- Избегайте чрезмерных самоцитирований.

- Избегайте чрезмерных ссылок на публикации авторов СНГ/СССР, используйте мировой опыт.

- Библиографический список должен содержать фундаментальные и наиболее актуальные труды, опубликованные известными зарубежными авторами и исследователями по теме статьи.

Ссылки на цитируемые работы в тексте социогуманитарного направления даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания: номер страниц(-ы). Например, (Залесский 1991: 25). В случае наличия в списке литературы нескольких работ одного и того же автора, изданных в один год, то дополнительно к году издания добавляется буква «а», «б» и т.д. Например, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Для естественнонаучных статей ссылки оформляются в квадратных скобках с указанием нумерации по мере появления цитируемых работ в тексте.

Для оформления библиографических ссылок также можете использовать инструмент - [Mendeley Reference Manager](#)

Оплата производится только после принятия статьи к публикации и сообщения редакции.

Стоимость публикации – 2000 тенге/страница в формате WORD (шрифт 12, Times New Roman).

Реквизиты:

Некоммерческое акционерное общество «Казахский национальный университет имени Аль-Фараби»

Индекс 050040

Адрес: г. Алматы, пр. аль-Фараби 71

БИН 990140001154

КБЕ 16 АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998CTB0000567141 – тенге

ИИК KZ40998CTB0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

Information For Authors

Submissions to the Journal of actual problems of jurisprudence are made using Open Journal System, the online submission and peer review system. Registration and access is available at [Submissions](#)

The author for correspondence is obliged to provide a [cover letter](#) for publication in the journal.

Manuscript requirements:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of journal. The paper should be submitted in electronic format (in *.doc*, *.docx*, *.rtf*) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website

- Font size -12 (abstract, keywords, references - 10, table text - 9-11), font -Times New Roman, alignment - text width, spacing - single, paragraph indentation - 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.

- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).

- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words.

- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System or Editorial Manager that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article (You can use the [TEMPLATE](#) for preparing your manuscript):

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.

- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.

- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.

- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English

The structure of the abstract includes the following MANDATORY items:

- ✓ Introduction to the research topic.

- ✓ Purpose, main directions and ideas of research.

- ✓ A brief description of the scientific and practical significance of the paper.

- ✓ A brief description of the research methodology.

- ✓ Main results and analysis, conclusions of the research.

- ✓ Research value (contribution of this work to the relevant field of knowledge).

- ✓ The practical significance of research results.

- ✓ Keywords are words/collocations - 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:

- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, emergence of a new object, etc.). The relevance of topic is due to general interest to the research object with lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by theoretical or practical importance of the topic.

- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of study is related to proof of thesis, that is presentation of research subject in the aspect chosen by the author.

- Materials and Methods should consist of description of materials and progress of work, as well as full description of methods used.

Characteristics or description of research materials includes its presentation in qualitative and quantitative terms. Characteristic of material is one of the factors determining the reliability of research conclusions and methods.

This section describes how the problem was investigated: detailed information without repeating previously published established procedures; identification of hardware (software) and description of materials used, with mandatory introduction of novelty when using materials and methods.

Research methodology should include:

- ✓ research question(s);
- ✓ proposed hypothesis (thesis);
- ✓ research stages;
- ✓ research methods;
- ✓ research results.

- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.

- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links which are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.

- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.

- Conclusions section covers generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with description of proposals or opportunities for further work.

The structure of conclusions should contain the following questions: What are objectives and methods of research? What results were obtained? What are conclusions? What are prospects and opportunities for implementation and application of developments or research results?

The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. Total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first - in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration -<http://www.translit.ru>).

The Romanized list of references should look like this: author (s) (transliteration) → (year in parentheses) → title of article in transliterated form [translation of article title into English in square brackets], name of Russian language source (transliteration, or English title – if any), output data with notation in English.

Example: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. *Foresight-Russia*, vol. 5, no 4, pp. 8–30. The list of references is presented in alphabetical order, and ONLY those papers which are cited in the text.

- In this section authors should take into account:
- Style of reference list in Russian and Kazakh according to GOST 7.1-2003 “Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation” (requirement for publications included in the CCSES list).

Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

In this section authors should take into account:

- Main scientific publications, advanced research methods are cited, which are used in this field of research and on which the author's work is based.

- Avoid excessive self-citations.
- Avoid excessive references to publications of authors from CIS/USSR period, use world research experience.
- References should contain fundamental and most relevant research papers published by well-known foreign authors and researchers on the topic of the article.

References to cited works in the text of socio-humanitarian areas are given in parentheses, indicating the first author of work, year of publication: page number (s). For Example, (Zaleski, 1991: 25). If there are several works of the same author published in the same year in the list of references, then letters “a”, “b”, etc. are added in addition to the year of publication. For example, (Saduova, 2001a: 15), (Saduova, 2001b, 22). For natural science articles, references should be placed in square brackets, indicating the number as the cited works appear in the text.

For bibliographic references, you can also use the [Mendeley Reference Manager](#).

Payment is made only after the acceptance of the article for publication and the message of the editorial board.

The cost of publication is 2000 tenge/page in WORD format (font 12, Times New Roman). Bank details:

Non-commercial Joint-Stock Company “Al-Farabi Kazakh National University”

Index 050040

Address: 71 al-Farabi Ave., Almaty

BIN 990140001154

KBE 16

JSC “First Heartland Jýsan Bank»

IIC KZ19998CTB0000567141-tenge

IIC KZ40998CTB0000567151-USD

BIC TSESKZKA

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы	Section 1 Theory and history of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
<i>М.Ж. Қалшабаева, С.А. Сартәев, С.Ж. Сүлейменова, С.К. Жетписов, Д.А. Тұрсынқұлова</i> Қазақстандағы дауларды шешудің дәстүрлі жолдарының қазіргі медиация институтымен сабақтастығы..... 4		
<i>L.N. Ortambayeva, C.A. Seilkhanova, P.V. Sitnikov</i> Interaction of the police and civil society institutions in matters of ensuring the protection of human and civil rights 15		
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and admistrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>D.B. Makhambetsaliyev, A.B. Rakymgaliyeva</i> Unraveling the threads of constitutional interpretation: exploring key principles 22		
<i>A.A. Esekееva, A.E. Жатқанбаева, С. Әділғазы</i> Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі 37		
<i>D.G. Aitkozhiba, G.G. Nurakhmetova</i> Constitutionalism and rule of law in economic governance 45		
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labor law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
<i>Ж.А. Нурмағамбетов</i> О некоторых аспектах исчерпания прав на товарные знаки в Республике Казахстан 54		
<i>Н.Н. Нусипжанов, А.С. Кошкинбаева, С.А. Сарина, Д.О. Құсаинов, С.К. Атаханова</i> Цифровые (токенизированные) акции: этапы совершенствования гражданского законодательства 65		
<i>И.В. Межибовская, А.Х. Хамит, М.К. Пулатова, А.К. Бекмухаммет</i> Правовая регламентация в сфере достижения и поддержания качества системы здравоохранения и социального обеспечения в Республике Казахстан 74		
4-бөлім Табиғи ресурс және экологиялық құқық	Section 4 Natural resource and environmental law	Раздел 4 Природоресурсовое и экологическое право
<i>Д.Л. Байдельдинов, Г.Т. Айғаринова, Ж.Б. Ақшатаева, Г.К. Рашева</i> Қазақстан Республикасында цифрландыру жағдайында қолайлы қоршаған ортаға құқықты жүзеге асыру мәселелері ...86		
<i>К.А. Бакишев, А.К. Алихан</i> Травматизм при ведении горных или строительных работ: состояние, динамика, прогноз 98		
5-бөлім Қылмыстық құқық және процесс, криминалистика	Section 5 Criminal law and process, forensics	Раздел 5 Уголовное право и процесс, криминалистика
<i>T.S. Agaidarov, K.R. Sartaeva, B.T. Isataeva, G. Serik</i> Analysis of the specifics of fraud in the real estate sector of the Republic of Kazakhstan 114		

Т.Б. Хведелидзе, Э.П. Кенжибекова

Современная система уголовно-процессуального права Республики Казахстан: проблемы регламентации стадий производства 122

С.Д. Данияров, Р.Е. Джансараева

Билік пен лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдаланғаны үшін қылмыстық жауаптылық ерекшеліктері 131

6-бөлім
Халықаралық қатынастар
және халықаралық құқық

Section 6
International relationships
and international law

Раздел 6
Международные отношения
и международное право

I. Allegranti

Avoiding energy poverty in lands triggered by natural hazards: the case of Macerata Feltria, Pieve Torino and Muccia 144

А.Т. Байсеитова, Т.М. Коржумбаева, А.А. Мухитдинов

Эволюция и рост радикального исламистского течения в Центральной Азии: анализ основных причин и влияние внутренних и внешних детерминант 152

Н.В. Сидорова, Л.К. Құсаинова, А.Б. Избасова, А.А. Арын, А.Г. Кан

Международное сотрудничество в противодействии легализации незаконных доходов 162

Авторларға арналған ақпарат 172

Информация для авторов 175

Information For Authors 178